

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi
Journal of Strategic and Social Researches

Vol 7
Issue 2
July 2023
ISSN 2587-2621

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi
Journal of Strategic and Social Researches

Vol 7
Issue 2
July
2023

SSAD

STRATEJİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Journal of Strategic and Social Researches

ISSN 2587-2621

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, uluslararası hakemli bir dergi olup dörder aylık dönemler halinde (Mart-Temmuz-Kasım) yılda üç sayı olarak elektronik ortamda yayınlanan akademik, hakemli ve uluslararası dergidir.

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'nde yayınlanan yazıların dil, bilim ve hukuki sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'ne aittir.

Yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz veya çoğaltılamaz.

Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.

Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez.

The Journal of Strategic and Social Researches (SSAD) is an academic, refereed and international journal published electronically three times a year (March-July-November). Linguistic, scientific and legal responsibility of the articles published in the SSAD belongs to the authors, and the publication rights belong to the SSAD.

Articles may not be published or reproduced in whole or in part in any way without the written permission of the publisher.

The Editorial Board is free to publish or not publish the articles submitted to the journal.

Works sent to the journal are not returned.

Journal of Strategic and Social Researches indexed by

International Scientific Indexing, EBSCO, ResearchBib, I2OR, Google Scholar, ISAM, ESJI, ROAD, Crossref, Maktaba, Academic Journal Index, Sobiad

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi / Journal of Strategic and Social Researches

Cilt 7, Sayı 2, Temmuz 2023 / Vol 7, Issue 2, July 2023

SSAD

STRATEJİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Journal of Strategic and Social Researches

ISSN 2587-2621

www.dergipark.gov.tr/sisad

sisaddergi@gmail.com

Sahibi | Owner

Doç. Dr. Mehmet Ali KARAMAN

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

İstiklal Yerleşkesi 15130 BURDUR

Baş Editör | Editor in Chief

Doç. Dr. Mehmet Ali KARAMAN Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Editörler | Editors

Doç. Dr. Sibel AKOVA Yalova Üniversitesi

Dr. Öğr. Görevlisi M. Abdullah KÜNDEYİ Afyon Kocatepe Üniversitesi

---

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi / Journal of Strategic and Social Researches

Cilt 7, Sayı 2, Temmuz 2023 / Vol 7, Issue 2, July 2023

Alan Editörleri/Field Editors

İktisadi ve İdari Bilimler

İzzet GÜMÜŞ (Prof. Dr. İstanbul Gelişim Üniversitesi - Türkiye)

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri

Tuncay GÜLOĞLU (Prof. Dr. Yalova Üniversitesi - Türkiye)

Makro Ekonomi

Lale VELİYEVA (Doç. Dr. Sumgayit Devlet Üniversitesi - Azerbaycan)

İşletme

İzzet GÜMÜŞ (Prof. Dr. İstanbul Gelişim Üniversitesi - Türkiye)

Uluslararası İlişkiler

Tuncay Ercan SEPETÇİOĞLU (Prof. Dr. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi - Türkiye)

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Gökmen KANTAR (Doç. Dr. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi - Türkiye)

Sosyoloji

Ümit AKCA (Prof. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi - Türkiye)

Felsefe

Süleyman Ertan TAĞMAN (Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi - Türkiye)

Sanat Tarihi-Arkeoloji-Mimari

Abdullah Şevki DUYMAZ (Prof. Dr. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi - Türkiye)

İletişim

Burhanettin Aykut ARIKAN (Prof. Dr. Türk Alman Üniversitesi - Türkiye)

Eğitim Bilimleri

Said TAŞ (Prof. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi - Türkiye)

Tarih

Gürsoy ŞAHİN (Prof. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi - Türkiye)

Coğrafya

Erkan YILMAZ (Doç. Dr. Ankara Üniversitesi - Türkiye)

Türk Dili ve Edebiyatı

Abdülkadir EMEKSİZ (Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi - Türkiye)

Yazı İşleri | Editorial Office

Prof. Dr. Abdullah Şevki DUYMAZ
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Türkçe Dil Editörü | Turkish Language Editor

MA. Fatma Zehra KÜNDEYİ
Afyon Kocatepe Üniversitesi

MA. Birgül YILMAZ

İngilizce Dil Editörü | English Language Editor

Doç. Dr. Dmitar TASIĆ
Philosophical Faculty, University of Hradec Kralove, Çek Cumhuriyeti

Doktorant Umut Sergen DAL
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Mizanpaj Editörü | Layout Editor

Doğukan Celal ÇETİN

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. Amira TURBIĆ-HADŽAGIĆ (Tuzla Üniversitesi - Bosna-Hersek)

Prof. Dr. Esmâ IGUS (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi - Türkiye)

Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN (Afyon Kocatepe Üniversitesi - Türkiye)

Prof. Dr. Redzep SKRIJELJ (Novipazar Devlet Üniversitesi - Sırbistan)

Prof. Dr. Ümit AKCA (Süleyman Demirel Üniversitesi - Türkiye)

Doç. Dr. Armend MEHMEDİ (Priştina University - Kosova)

Doç. Dr. Dimitar ATANASSOV (Sofya Üniversitesi - Bulgaristan)

Doç. Dr. Lale VELİYEVA (Sumgayıt Devlet Üniversitesi - Azerbaycan)

Doç. Dr. Memli KRASNİQİ (Priştina Üniversitesi - Kosova)

Doç. Dr. Mirza DZANIĆ (Tuzla Üniversitesi - Bosna Hersek)

Doç. Dr. Nurhodja AKBULAEV (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi - Azerbaycan)

Doç. Dr. Sevcan YILDIZ (Akdeniz Üniversitesi - Türkiye)

Sekreteryâ | Secretary

Doktorant Ali Rıza BİLGİN (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Bu Sayının Hakemleri | Reviewers of the Issue

- Prof. Dr. Burhan SAYILIR (Anadolu Üniversitesi)
- Prof. Dr. Cenk GÜRAY (Hacettepe Üniversitesi)
- Prof. Dr. Esmâ İGÜS (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
- Prof. Dr. Fatih Yahya AYZ (Çukurova Üniversitesi)
- Prof. Dr. İrfan YILDIZ (Dicle Üniversitesi)
- Prof. Dr. İsmail ŞAHİN Bandırma (Onyediy Eylül Üniversitesi)
- Prof. Dr. Kadir PEKTAŞ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mehmet Yusuf YAHYAGİL
- Prof. Dr. Mehtap BİNGÖL (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
- Prof. Dr. Serda TÜRKEL OTER (Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi)
- Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
- Prof. Dr. Süleyman Ahmet MENTEŞ (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
- Doç. Dr. Abdülhakim Bahadır DARI (Yalova Üniversitesi)
- Doç. Dr. Elvettin AKMAN (Süleyman Demirel Üniversitesi)
- Doç. Dr. Işıl KALAYCI (Süleyman Demirel Üniversitesi)
- Doç. Dr. Şebnem ÖZDEMİR (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
- Doç. Dr. Şirin Gülcen EREN (Süleyman Demirel Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ülkü KÜÇÜKKURT (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÖRGEN (İzmir Demokrasi Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Andaç KARABULUT (Yozgat Bozok Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Gül ÇETİN (Dumlupınar Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Barış BORLAT (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Bülent ALTAY (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Doğan YILDIZ (Yıldız Teknik Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Emrah Köksal SEZGİN (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Esat ÖZATA (Beykent Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇAM (İstanbul Gelişim Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Gül Dilek TÜRK (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi İlteriş YILDIRIM (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih YALÇIN (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Seher ŞEN (İzmir Ekonomi Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Tuba ÇEVİK ERGİN (Sakarya Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Yonca ALTINDAL (Balıkesir Üniversitesi)

Dış Temsilcilikler | Country Representatives

Almanya: Uğur Berk KALELİOĞLU (M.A. Duisburg-Essen Üniversitesi)

Azerbaycan: Lale VELİYEVA (Doç. Dr. Azerbaycan Sumgayıt Devlet Üniversitesi)

Bosna Hersek: Amira Turbic HADZAGIC (Prof. Dr. Bosna Hersek Tuzla Üniversitesi)

Gürcistan: Valery MODEBADZE (Prof. Dr. Saint Andrew the First Called University)

Togo: Tete Jean Philippe GUNN (Ph. D.)

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Esra SARIOĞLU

AN EXAMINATION OF CHINA'S SOFT POWER INSTRUMENTS

Çin'in Yumuşak Güç Araçlarının İncelenmesi

ss. 213-224

Yavuz ÇELİK

CHINA'S ECONOMIC PRESENCE IN CENTRAL ASIA: KAZAKHSTAN CASE

Orta Asya'da Çin'in Ekonomik Varlığı: Kazakistan Örneği

ss. 225-238

Abdullah Ahmet BUYURAN

GÜÇ DENGESİNDEKİ SOĞUK SAVAŞ SONRASI DEĞİŞİMİN ULUSLARARASI
HUKUKTAKİ EGEMEN EŞİTLİK DİLİNE YANSIMASI

The Reflection of the Change in the Balance of Power After the Cold War on the Language of
Sovereign Equality

ss. 239-260

Halide TONGA

NEFRET SÖYLEMİ VE İSLAMOFOBİ: FRANSA BASINI ÖRNEĞİ

Hate Speech and Islamophobia: The Example of French Press

ss. 261-276

Mustafa ÖZAN

SÜRDÜRÜLEBİLİR REKABET GÜCÜNÜN, İŞLETMELERİN PERFORMANSINA
ETKİLERİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

A Study on the Effects of Sustainable Competitiveness on Business Performances

ss. 277-290

Fulya DOĞRUEL

SHIFTING THE FOCUS TO ABILITY, NOT DISABILITY

Odağı Engelliliğe Değil Yapabilirliğe Yönelmek

ss. 291-307

Betül AYÇA

ÖRGÜTLERDE ETİK DIŞI DAVRANIŞLAR VE PSİKOLOJİK YILDIRMA

Mobbing and Unethical Behavior in Organisations

ss. 309-320

Abidin KEMEÇ

SIFIRDAN AKILLI BİR KENT YARATMAK ÜTOPYA MI? DİSTOPYA MI?

Is It Utopia to Build a Smart City from Scratch or Dystopia?

ss. 321-340

Ahmet SAĞLAM

“MEMLÛK” SÖZCÜĞÜ: BASİT ANLAMINDAN ASKERİ VE
SİYASİ TERİM ANLAMINA

The Word “Mamluk”: From Simple Meaning To Military and Political Term

ss. 341-356

Sadık Emre KARAKUŞ

ENVER PAŞA ’NIN TABUR MEKTEPLERİ DENEMESİ

Enver Pasha's Battle Schools Attempt

ss. 357-373

Süreyya EROĞLU BİLGİN & Evren YILMAZ

GELENEKSEL ANTEP İŞİ NAKİŐLARA TOPLUMSAL BELLEĞİN İZLERİ: BEBEKLİ
MOTİF

Traces of Social Memory in Traditional Antep Isi Embroidery: “Model With Babies”

ss. 375-400

Razan AYKAÇ & Ali BORAN

SİLİFKE KALESİ HİSARPEÇE BÖLÜMÜ KAZILARI

Excavations of Curtain Walls (Hisarpache) of Silifke Castle

ss. 401-425

Ahmet KOÇYİĞİT & Abdulhakim Bahadır DARI

YAPAY ZEKÂ İLETİŞİMİNDE CHATGPT: İNSANLAŞAN DİJİTALLEŞMENİN
GELECEĞİ

ChatGPT in Artificial Intelligence Communication: The Future of Humanized Digitization

ss. 427-438

Osman ÇAYDERE & Nail AKGÜN

EĞİTİMDE YENİLİKÇİ TEKNOLOJİLERİN KULLANIMI
VE ÇAĞDAŞ İÇERİK TASARLAMA

Using Innovative Technologies in Education and Designing Contemporary Content

ss. 439-451

Gökhan ALGAN

DÂRÜ'L-ELHÂN KÜLLİYÂTI'NDAKİ ANADOLU HALK ŞARKILARINDA KADİM
MAKAM VE TERKİB VARLIĞI ÖRNEKLEMİ NÜHÜFT-İ KADİM □

Nühüft-i Kadim, An Example of the Existence of Ancient Modes and Compositions in
Anatolian Folk Songs in Dârü'l-Elhân Külliyyât

ss. 453-463

Ali ÖZDEMİR & Gülçin ÖZBAY

“SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ÇERÇEVESİNDE MALATYA MUTFAK KÜLTÜRÜ: VEGAN-
VEJETARYEN YEMEKLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Malatya Culinary Culture in the Framework of Sustainability: A Study on Vegan-Vegetarian
Meals

ss. 465-479

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 2, July 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 28.01.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 14.04.2023

DOI: 10.30692/sisad.1243944

AN EXAMINATION OF CHINA'S SOFT POWER INSTRUMENTS

Çin'in Yumuşak Güç Araçlarının İncelenmesi

Esra SARIOĞLU

Doctoral Student

Shanghai University

Liberal Arts, Global Studies

ORCID ID: 0000-0002-9049-3069

esra.sarioglu@yahoo.com

Atıf/Citation: Esra Sarioğlu (2023), "An Examination of China's Soft Power Instruments", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.2, Temmuz 2023 s.213-224.

Abstract: The concept of power has changed since the world wars and the cold war. Technology and nuclear weapons have caused heavy war losses. Countries tried to recover themselves and erase the traces of wars due to the heavy losses they inflicted. In this recovery process, we encounter soft power, which has become necessary as an alternative to military power. Today, states create their policies and set targets following soft power. The People's Republic of China, one of the major powers of the 21st century, has attached importance to the concept of soft power like other actors and has begun to include the instruments of soft power in its policies. China aims to maintain its global position and to continue its peaceful rise, which it expresses at every opportunity. Undoubtedly the essential element for these purposes is considered soft power. Looking at the history of China, the concept of soft power is not a new phenomenon; it is a concept that China has used frequently in the past. This study examines how the People's Republic of China views Joseph Nye's concept of soft power and how it applies to culture, foreign policy, and political values.

Keywords: Soft Power, China, Culture, Foreign Policy, Political Values.

Öz: Geçmişte yaşanan dünya savaşları ve soğuk savaşın ardından, güç kavramı değişmiştir. Teknolojinin ilerlemesi, nükleer silahların ortaya çıkması ile savaşlarda ağır kayıplar verilmiştir. Ülkeler, verdikleri ağır kayıplar neticesinde kendilerini toparlamaya ve savaşların izlerini silmeye çalışmışlardır. Bu toparlanma süreci içinde karşımıza askeri güce alternatif olarak önemli hale gelen yumuşak güç çıkmaktadır. Aktörler, günümüzde politikalarını yumuşak güç konseptine uygun olarak düzenlemeye başlamış ve elde etmek istediklerini bu kavramı kullanarak çerçevlendirmiştir. 21. Yüzyılın öne çıkan en önemli güçlerinden Çin Halk Cumhuriyeti de diğer aktörler gibi yumuşak güç kavramına önem vermiş ve yumuşak gücün araçlarını politikalarına dahil etmeye başlamıştır. Çin, sahip olduğu küresel pozisyonunu korumayı ve her fırsatta dile getirdiği barışçıl yükselişini devam ettirmeyi amaç edinmiştir. Bu amaçlar için şüphesiz en önemli unsur, yumuşak güç olarak değerlendirilmektedir. Çin tarihine bakıldığında, yumuşak güç kavramı yeni bir olgu değil, geçmişte de Çin'in sıklıkla kullandığı bir kavramdır. Bu çalışmada, Joseph Nye'in yumuşak güç kavramının Çin Halk Cumhuriyeti tarafından algılanışı ve Çin'in yumuşak güç unsurlarının kültür, dış politika ve siyasi değerler kapsamında ele alınması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yumuşak Güç, Çin, Kültür, Dış Politika, Siyasi Değerler.

INTRODUCTION

Power, at the center of international relations, is an important concept that has existed since the beginning of human history. Although different thinkers have made definitions of this concept in the historical scene, the common point of all thoughts has been the importance of the concept of power. The power element, which changed according to the conditions of the period, had different characteristics in each historical period and was divided into various categories. For centuries, the sole purpose of people and states has been to survive and maintain their continuity. Undoubtedly, the essential requirement for this purpose is power and being strong. Although the concept of power has wide usage, there needs to be a clear definition or consensus. According to some researchers, the concept of power has been evaluated as the purpose or tool of a struggle. However, according to some researchers, it has been evaluated as the desire to be superior. According to another group, it was defined as the product of a consensus (Dowding, 2012, p. 119). Although the concept of power could not meet a common point in a clear definition and meaning, the most known and first thing that comes to mind is known as "hard power." The concepts expressed about the return of power are generally; Soldier is seen as war, army, and weapon. Power is military power, as understood in parallel with the social structure and teachings of the world. The importance of military power stems from the fact that war is the last resort in international relations (Carr, 1962, p. 109). Although power is known and applied with the meanings mentioned, the historical scene, which witnessed two world wars and many crises and destructions, sought a new power with the globalizing world order. Therefore, states needed policies to ensure their continuity.

At the beginning of these policies, soft power is undoubtedly the first thing that comes to mind. "Soft power" is an essential part of comprehensive national power and is a power that can affect a country with its characteristics without resorting to the threat of force or economic sanctions (Zhào, 2007, p. 150). Soft power is a new concept in international politics but not new in connotation. In today's era, more and more countries have realized the importance of developing cultural soft power for international competition and are studying soft power theory (Xiào and Zhāng, 2010, p.12).

The People's Republic of China, which has become one of the significant powers of the 21st century, has also increased its efforts on soft power. The topic of China's soft power has gained growing attention in international relations in recent years. As China rises as a global superpower, it has sought to enhance its soft power by promoting its cultural values and economic influence worldwide. Chinese academics have also made some evaluations from the Chinese perspective in their studies on soft power. Chén (2007) points out that the main task of soft power building is to exploit the meaning of value, especially the meaning of universal value. Guō (2007) says in his study that we should examine the concept of soft power as specific to China. Soft power is the opposite of hard power and refers to institutional and cultural power, international recognition, discourse practice, and diplomatic art. He stated that, in essence, it reflects the country's role. The development of soft power in China is viewed as an effective strategy for China to overcome the dilemma of rising great power. Soft power policies are an essential aspect for China to stick to the path of peaceful development and an important indicator for China to achieve its goal. (Mén, 2012, p. 15).

Culture plays a vital role in the history of human social development. Soft power dominated by cultural forms has become one of the determining factors in the growth or decline of power between countries in this era. China's cultural soft power has rich resources (Chén, 2008, p. 87). China, which has thousands of years of history, is trying to integrate its cultural power into the concept of soft power. Moreover, China has attached great importance to cultural diffusion and international exchange in development models in recent years and has actively conducted responsible great-country diplomacy. China's country image, international influence, and prestige have all improved thanks to the effective use of soft power sources. (Zhāng and Luō,

2008, p. 24). At the same time, Chinese culture has a growing global effect thanks to China's soft power. Soft power has a unique role in the cohesion of the Chinese nation because it fosters interchange and communication between China and other civilizations, spreads and forms China's image, and advances worldwide understanding. (Chén et al., 2009).

This study will focus on China's soft power in its culture, foreign policy, and political values. These three instruments are related to Joseph Nye's accepted soft power theory and are categorized with China. It further examines China's soft power instrument. This article evaluates how China perceives soft power and whether it uses soft power instruments effectively. In this context, the first part examines the soft power concept. The second part evaluates China's soft power activities and instruments. The last part discusses China's soft power characteristics and the conclusion.

What is Soft Power?

Joseph Nye, an academic at Harvard University, wrote in 1990; In his work titled "Bound to Lead: The Changing Nature American Power," he mentioned soft power and defined *soft power* as making others want what you want, and Nye evaluated this definition as different from the existing thought with the stick and carrot approach (Nye, 1990, p. 31). Nye evaluated soft power as the ability of a country to attract others with its culture, political values, foreign policies, institutions, and similar instruments (Nye, 2004). Soft power, which emphasizes power over ideas rather than military and economic power, has become much more critical with globalization, which has increased its influence in every field and includes the information revolution (Nye, 2004, p. 37). On the other hand, heavy costs caused by military force and economic power (Keohane and Nye, 1987, p. 733) are among the other factors that increase the importance of soft power.

According to Nye, soft power transfers a country's values, wealth, opportunities, Etc., to another country. From this point of view, soft power is also expressed as the power to determine the behavior of others by persuading or charming them without any threat or barter. When actors use soft power, instead of choosing to use money or the pressure factor, they see it as an important way to direct people to shared values, adopt them, and contribute to reaching these values (Nye, 2004, p. 14-15). Legitimacy and establishing international institutions have also gained importance in attracting common values or generating soft power through attraction. This way, the use of high-cost traditional economic and military power elements is eliminated or minimized (Keohane and Nye, 1987, p. 733-734). The soft power concept we mentioned has been tried to be implemented in many countries such as America, England, France, Turkey, and China, and soft power policies are still being actively maintained today. In the globalizing world, the most influential actors do not create threats; on the contrary, the actors who create opportunities and attractions occupy a powerful world stage.

As a result, even though the role and significance of soft power have increased due to the globalizing and evolving world order, the success of this power is contingent on how effectively nations use soft power. The study examined the perception of Joseph Nye's concept of soft power by the People's Republic of China. China's soft power elements were discussed within the scope of culture, foreign policy, and political values.

China and Soft Power

Before the end of the Cultural Revolution (1966-1976), China remained outside the discursive elements of Western international relations studies and methodological approaches and was far from this discipline. Recognition of international relations by Chinese scholars has been late (Wang, 1999). Chinese scholars in the late 1980s and early 1990s could study Western IR theories when translations were done (Zhang, 2000). After Joseph Nye introduced the soft power concept in 1990, it started to be recognized rapidly in China. Even in 1992, Chinese He Xiaodong translated the book *The Chinese Military Translation Press translated Bound to Lead*

into Chinese and published it. Soft power has gained traction among a large number of young academics. In early Chinese literature, mental power versus material power was frequently referred to as soft power versus hard power (Zhu, 2002, p. 20).

In parallel with China's increasing international position, soft power policies have also increased. This increase is changing the negative perception of China that has been spreading since the 1970s. This negative image; is seen as a perception of a country that is not interested in regional crises, is aggressive, and has difficulty establishing relations (Kurlantzick, 2007, p. 6). The first article on soft power in China was written by Wang Huning, a political theorist, in 1993. This study; was published under the title *Culture as a National Power: Soft Power*. Wang, in his work, in the theory that Joseph Nye talks about the sources of soft power, prioritizes culture among the elements of culture, political values, and foreign policy. Wang argued that if a state has an appreciated cultural property and ideological structure, it will be followed by other countries as an example. It has been stated that there is no obligation for countries to use the element of hard power instead of soft power, and it has been evaluated that the efficiency of hard power is low but also has more costs (Glaser and Murphy, 2009, p. 12).

In the late 1990s, China's interest in soft power grew even more. There are several important reasons for China's increasing interest in soft power. The first reason is the rapid development of the Chinese economy and the increase in its economic position in the global market. The second reason is that China understood the need to develop relations with neighboring countries, especially Asian countries. Finally, China understood that using hard power in issues such as the South China Sea could not achieve its goals and tried to activate its soft power policies. (Gil, 2008, p. 171).

The concept of soft power in China started to take place on the agenda of Chinese executives and policymakers intensively with Hu Jintao's coming to the presidency in 2002. Between 2004 and 2007, China's top leaders, including Hu Jintao, emphasized in several high-level meetings that China should strive for soft power. President Hu, at the central committee meeting in 2006, stated China's international status; He mentioned the importance and necessity of including the soft power factor and the economy, science, technology, and defense elements (Hu, 2006). China's pursuit of soft power projects has taken many different forms since it was formally introduced as a national strategy by Hu Jintao in 2007. Chinese scholars quickly began researching the subject, and many followed or adapted Nye's theoretical framework, as a result of which they identified culture as the center of soft power.

China's Soft Power Instruments

China is known as a country with a rooted traditional culture and civilization history in Asia. It feeds its soft power from this rich culture. (Huang and Ding 2006, p. 26). It is possible to come across China's soft power implementation activities during the Han Dynasty. During this period, China's enemies threatened its borders, and China sought alliances with its enemies. To establish an alliance, it is shown that Chinese princesses, called diplomat brides, are sent as brides (Reese, 2000). These brides, who were sent, took valuable dowry with them, and thus both, peace was established with the enemies, and commercial relations developed thanks to peace.

Historically, China's military strategies have favored diplomatic moves over military confrontation. China's strategic culture believes in "winning a war before fighting." The famous Chinese commander Sun Tzu stated in his masterpiece *The Art of War* that it was preferable to attack the enemy's mind rather than attacking the enemy directly. (Tzu) This thought shows that concepts such as soft power are present in China's historic arena.

As the power struggles preceding the establishment of the People's Republic of China continued, the Chinese Communist Party evaluated this period to gain the support of its people

and the international community. One of the most concrete examples of this period is the hosting of journalist Edgar Snow by the Chinese Communist Party. Thanks to the series of articles Edgar Snow prepared during his visit, the CCP had the opportunity to receive news about itself directly from the world. At the same time, during the power struggle with the Kuomintang, he reversed the black propaganda they had applied to him and used public diplomacy, which is a soft power tool (Snow, 1968).

The Chinese administration has produced policies that were created primarily within the framework of the historical attractiveness of the state within the scope of cultural instruments. The basis of today's Chinese cultural policies; creates philosophies such as Confucianism, Taoism, and Buddhism. Confucianism has long been a dominant concept synonymous with "Chinese civilization" (Hu, 1997, pp. 348-351). Especially after the Mao period, starting from the 1980s and returning to this philosophy, it is seen that Confucianism is primarily included in the discourses of Chinese politicians. The "Confucius Institutes," which were established in parallel with this and spread rapidly on a global scale since 2004, appeared as the rhetoric of Chinese leaders turned into action. In order to promote its own culture in the international arena, Confucius College and Confucius Institute, which provides education within the framework of Confucianism, have been established in many countries through the 'Hanban' managed by the Chinese National Office responsible for teaching Chinese (Arıboğan, 2001, pp. 212-213). In addition, the Chinese government today sees soft power as primary power and seeks to impose a much better image of China on nations, regions, organizations, and individuals. In addition, the Chinese government uses Chinese culture as an essential component of the international competitive environment to attract other nations. Therefore, the recent resurgence of Confucianism and the establishment of Confucian Institutes worldwide can be viewed as a component of China's soft power, culture, and foreign policy.

Regarding "soft power," China has much potential in the cultural arena. China has vast cultural resources that make the country a cultural powerhouse. A global survey from 1999 found that Chinese culture and tradition were considered distinctive. The country's 5,000 years of history have resulted in a wealth of distinctive and appealing cultural assets, including the Chinese language (characters and calligraphy), Chinese philosophy, films, music, arts, architecture, cuisine, medicine, and martial arts (Li and Worm, 2011, p. 75).

Chinese cuisine, an essential element in spreading the culture of China, is also expressed as culinary diplomacy. Another form of Chinese soft power tool is marketing things that reflect their culture, and Chinese food comes first. With the effect of globalization, many different states' food can be eaten in many countries so that people can have information about different cultures. As a result, Chinese cuisine is spreading worldwide, and the number of restaurants is increasing rapidly (Pekcan, 2016, p. 216).

A new outsourcing plan was created to transfer China's culture to the world and bring its cultural products to the fore, which was included in the "National Plan for Cultural Development" prepared in 2006. National festivals were organized to promote and highlight Chinese cultural products. Based on this, the year of China has been declared in many countries, and its cultural elements have been introduced. China has organized several organizations to promote its culture to the outside world. For instance, considerations regarding the Chinese image are also highlighted in the Outline of the National Plan for Cultural Development for 2006–2011; "to actively participate in the creation of relevant international regulations and to strengthen China's discourse, to encourage many civil and government organizations to cultural exchange with foreign countries, to strengthen the exchange of social sciences and philosophy on the international platform, to strengthen the global impact of Chinese culture and philosophy, to ensure academic exchanges and development and support" (Outline of the National "11th Five Year Plan" Period Cultural Development Plan, 2006). As can be seen, China has given importance to various activities to introduce itself to the outside world by keeping the cultural

element at the forefront within the scope of soft power activities and has repeated this in its discourses.

Since 1984, the Chinese government has used the Olympic Games to demonstrate the country's cultural strength. The 2008 Beijing Olympics is one of the most important events it has done to showcase China's cultural heritage as another cultural element and to improve its image in the world and the perception of China in a positive way. In the opening and closing ceremonies of the 2008 Beijing Olympics, Chinese historical and cultural heritage was blended by one of the well-known Chinese directors, Zhang Yimou, who presented high technology and attracted great attention. In the Olympics, the concept of harmony, the essential element of Chinese culture, was emphasized by quoting Confucius from time to time. The Olympics, in which a total investment of approximately 50 billion dollars was made, was an event where China exhibited its economic power and gave essential signals to the world about its image (Preuss, 2007, p. 41).

The most important event after the Olympics was the Expo held in Shanghai in 2010. Shanghai, China's economic, financial, and cargo center, had the right to host the 2010 World Expo. The Expo was the most significant event ever held in a developing country, with approximately 84 million attendees and over 350 thousand visitors daily from May 1 to October 31, 2010. One hundred ninety-three nations and 48 international and regional organizations have registered (Shanghai Bureau of World Expo Coordination Executive, 2010). More than 200 essential groups, including heads of state from abroad, participated in the Expo. In addition, VIP guests, especially welcomed by Chinese leaders, created many opportunities for China to develop public diplomacy (d'Hooghe, 2015). At the same time, there are more than a hundred Confucius Institutes and more than a thousand Confucian schools and classrooms worldwide to spread the Chinese language and culture. A cultural power rivalry emerged between China and Western states, showing its effect as a soft power conflict. It is seen that China has not only used the Confucian element in its current traditional culture to attract its East Asian neighbors as a source of soft power but also to influence international communities more extensively. Culture, one of the sources of soft power, also closely relates to communication. The media is used to spread the countries' cultural resources abroad and expand their culture's international influence. When the concept of soft power is evaluated in terms of the states' cultures, it is based not only on attractiveness but also on solid propaganda methods and capabilities. The concept of propaganda is not seen as a negative concept in China. When evaluated in terms of the Chinese language, propaganda; is considered a concept with a positive approach, which has a positive purpose in its basis, such as informing the public, shaping ideas, and advertising (Wang, 2008, p. 259).

China actively exhibits its media elements to impact world public opinion positively. In this context, it effectively uses official media elements such as CCTV (China Central Television) channel/ CGTN (China Global Television Network) and Xinhua, which are essential media organs on the international platform. In order to increase the effectiveness of media tools, 1.5 billion dollars were transferred from its budget to each media organ. The motto of these media was "your window on China and the world" (Kalathil, 2011, p. 6). In the mentioned context, the aim is to create a different option against the dominance of the Western media and thus to use the media element in its favor actively. In line with this purpose, China aims to establish an alternative bloc to the Western media by cooperating with the media organizations of the countries where its diplomatic relations are intense. For this, while providing financial support to some countries, it sometimes provides support to train qualified personnel in these countries. We can say that these supports mostly tend to establish a cultural superiority over the media of Latin American countries, South Asian countries, and African countries (Douglas and Mosher, 2010, p. 4). With its modern pop music and Chinese films, China penetrates South Asian countries, exports films to these countries, and provides significant incentives for this. It has also sponsored many international organizations and festivals within the cinema scope, thus

ensuring that Chinese films take place in these organizations and supporting them (Kalathil, 2011, p. 6-7).

The Chinese Public Diplomacy Association, a national nonprofit, was established in Beijing in 2012 to enhance China's soft power. The purpose of the association is to develop China's public diplomacy, strengthen mutual understanding and friendship with other nations, give China a civilized, democratic, open, and innovative image, and create an international environment conducive to China's peaceful development (China Public Diplomacy Association, 2016). Additionally, To plan cultural gatherings, events, and exchanges, the China Cultural Industry Association (CCIA) was founded in 2013. The China Cultural Industry Association (CCIA), with the goal of "creating platforms, providing services, increasing coordination, and providing innovative development," strives to strengthen the soft power of Chinese culture and promote positive globalization. In addition, it aspires to be a social organization with a global perspective on Chinese culture (China Cultural Industry Association). After Hu Jintao, Beijing's interest in soft power increased when Xi Jinping assumed the presidency. In 2014, Xi stated that China's soft power could only be developed if the country possessed global communication capabilities and the ability to establish a robust communication system. Moreover, he stated that he believes that by increasing the creativity of the new media, it can take on the role of promoting China in the world and that China's voice, China's stories, and characteristics should be well told to the whole world (Xi, 2014). Under Xi's rule, China has launched many new global ventures. These; "Chinese dream," "Twenty-First Century Maritime Silk Road," and "Belt-Road" projects are seen as. Chinese foreign policy has been heavily dependent on economic diplomacy. China uses its economic ties with other countries to strengthen its political and strategic relations (Zhang, 2015). Soft power has also been tried to be used effectively in foreign policy. In 2014, Xi and Prime Minister Li Keqiang traveled to more than 50 countries. They made significant loans and signed important trade and investment agreements. This situation shows that the economy is also effective as a foreign policy tool of soft power. Furthermore, China's diplomatic and development programs are only a subset of a much larger plan to boost its soft power in the media, arts, education, sports, and other areas. The amount of money China spends on these activities is unknown, but analysts estimate that the annual budget for "foreign propaganda" is around \$10 billion (Shambaugh, 2015, p. 100).

According to Nye, a country's soft power also depends on its internal power; how a country implements its political values can increase its image and legitimacy, which is essential for achieving desired foreign policy objectives (Nye, 2004, p. 56). International and local performances are also taken into account regarding Chinese political values. In this context, some principles and policies gain importance regarding China's international political values and relations with other nations. Based on Hu Jintao's words about soft power, we see that the concept of a "good-neighborly and friendly surrounding environment" takes place within the scope of political values. In addition, to establish friendly international relations, China follows the policy of peaceful coexistence and not interfering in the internal affairs of other nations, thus forming the political values framework of China's soft power (Li and Worm, 2011, p. 70).

China consistently adheres to the principles of peaceful coexistence and noninterference in the internal affairs of other nations in the international arena, where it strives to maintain a friendly and peaceful image. China argued that all countries should be treated equally and their ways of life should be respected, regardless of their size or wealth. It also asserts that the two primary concerns of the modern world should be peace and development, with developing nations having development as their top priority. China has stated that all nations should undertake shared but differentiated responsibilities to address global issues such as climate change. At the same time, China asserts that developing nations must meet their international obligations, such as reducing carbon dioxide emissions from developed nations, to meet their own development needs. China seeks to maintain international security standards through dialogue and cooperation and insists that the United Nations Security Council is the primary international

security mechanism. It proposes that diplomatic and political means should be the primary means of resolving international conflicts (Li and Worm, 2011: p. 78). One of China's most important soft power policies is the peacekeeping troops it uses in foreign policy. China has been involved in 25 UN peacekeeping missions over the past three decades. China's peacekeepers have built or repaired more than 17,000 kilometers of roads in the operation areas. It also destroyed more than 14,000 mines and unexploded bombs. It has transported more than 1.2 million tons of supplies, providing medical support and care to the wounded in operation areas. With these medical aids, China has rescued more than 246,000 people and performed more than 450 patrols and escorts. (PLA development steady and peaceful). These projects are an essential aspect of soft power by officials and analysts in Beijing. The activities of China's peacekeeping troops and foreign aid have increased the positive image of China (Foot, 2014, p. 1093).

China's peaceful rise is also known as peaceful development. China's policy of peaceful rise requires it to increase its regional and global power and influence and reassure other nations during this process. With its peaceful ascension policy, China does not prefer to engage in a military conflict with the great powers in the international arena (He and Feng, 2014). In order to eliminate the feeling of insecurity, China maintains friendly relations with its neighbors and helps them develop its economy while doing joint business with its neighbors because a perception of Chinese threat can occur among vulnerable countries. Therefore, this perception should be destroyed (Zhao, 2012, p. 195-197).

Chinese Characteristics of Soft Power

Within the framework of its cultural values, China is a country that is not alien to the concept of soft power. Chinese leaders have recognized the difficulties and cost of hard power in influencing and changing the behavior of other countries. They realize the necessity of the soft power concept to support their national interests in the global world. China has started to take some initiatives in this direction. Soft power has started to offer China's interests several advantages while also attempting to foster a peaceful international environment that will allow for the country's continued economic development and promote itself as a responsible and positive player in international politics. Latin America, Africa, and Central and South-West Asia are among the areas where China has the most influence through soft power. These regions have also integrated into China's soft power policies (Gil, 2008, p. 117). In order to attract these countries with its foreign policy, political values, and economic carrots, China uses the concept of soft power and follows policies in this direction.

Although many Chinese academics have studied Joseph Nye's original idea of soft power within a specific framework, many have gone beyond it. While analyzing China's soft power, it was thought that this concept should be diversified and developed with China's practices (Honghua, 2007). The point that makes the soft power debates in China different is this; The soft power that Nye mentioned was seen as a primary tool, but China's approach to soft power was evaluated holistically. Domestic and foreign policy are considered together when developing soft power. For instance, establishing a "harmonious society" at home and a "harmonious world" in foreign policy is viewed as a comprehensive whole that maintains China's soft power (Glaser and Murphy, 2009, p. 20).

Soft power has a vital position in terms of China's national interests. Many Chinese academics agree that soft power must be implemented in Chinese policy. It is essential to promote Chinese culture abroad, use public diplomacy activities effectively, and develop economic and political values to make them attractive to Chinese and international audiences. Furthermore, Chinese scholars and the general public have developed some considerations with Nye's soft power theory. The subject of how China can increase and use its soft power shows the development and increase when looking at historical periods. Today, we see that these efforts are gaining

momentum. China should spare no effort to support its own traditional culture; furthermore, development models, participation in the international system, and international image and cultural advantages are considered ways to increase China's soft power (Mén, 2012, p. 15).

In the past, China has given importance to its economic growth and has made some related initiatives. However, as a result, there are some negative aspects. At the beginning of these, Factors such as income inequality, environmental degradation, and corruption became evident and started a discussion on China's development strategy. This situation may affect China's soft power activities and damage its foreign impression. Because For China to introduce itself to the world and be a country that will inspire other people, it must first be able to provide these to its people (Glaser and Murphy, 2009, p. 20). Soft power once contributed significantly to the growth of China's great power in the 20th century; the future peace and development process is an essential part of soft power diplomacy (Guō, 2007, p. 43).

Another critical point is that the cultural tool Nye mentioned has taken an important place in China. The cultural factor is significant in domestic and foreign policy. Focusing on culture, China has given importance to developing its soft power. In his foreign policy, we see that he strives to activate his soft power through Confucius institutes, media, cultural exchanges, cultural initiatives, and organizations that focus on cultural diplomacy.

CONCLUSION

Soft power can not only be considered in the context of instruments owned by the state but also ensures that the culture, history, and values of a country are primarily adopted by its society, and these values are effectively used in the policies of the actors. Soft power is also heavily involved in China's diplomatic strategies and foreign policy towards other countries worldwide. Its interest in soft power is advancing toward realizing its national interests, and for this purpose, It provides the use of many instruments, including culture, language, art, aid, and investments. China is trying to correct its negative image, which it had in the past, with its soft power. Furthermore, China is trying to positively increase its image with many organizations, cooperation, and promotional activities; and wants to take a strong position in the international arena. China under Hu moved beyond Asia-Pacific diplomacy and began communicating with broader geographies. During the Xi period, many organizations and international cooperation efforts are seen. As a result, China has also made progress in communicating with developing countries and great powers and achieving foreign policy goals in different parts of the world.

China has evaluated and applied Joseph Nye's definition of soft power with a holistic approach. When soft power is analyzed as culture, foreign policy, and political values, China uses them as an inseparable whole. Culture, which is the most important element of soft power, is seen as a concept that China is not foreign to, and it is seen that it has been used effectively in Chinese history. However, China effectively uses cultural factors in its soft power policies. Furthermore, a peacefully developing China should especially focus on building and developing its own cultural soft power.

China has continued to work with the cultural element as the most vital soft power tool and has a positive image in many countries. However, this positive image has not been a complete success for China. This is because Chinese domestic policies and values do not allow too much intellectual freedom by the Communist Party and have some reservations (Nye, 2004, p. 89).

Some academics argue that China's internal political values are the foundation of its soft power, even though Western scholars frequently criticize them for their lack of democracy, human rights violations, and freedom repression. However, China needs to be more liberal and inclusive to further develop its soft power. In addition, reviewing its policies on human rights and media censorship and making some reforms will have positive results for China. When these essential issues change and improve, China's soft power efforts can become even more successful and influential in the international area.

It may not be possible for China to convince everyone that China's rise should be supported. However, the international arena is a natural step forward for alleviating concerns, reducing opposition, and making new friends. Although Chinese values and attractiveness do not attract some nations, even the disappearance of negative thoughts about China can be evaluated as a moderate success of China's soft power policies. On the other hand, China should increase the proximity and influence of Chinese culture to continue strengthening cultural construction and foreign cultural exchange.

REFERENCES

- ARIBOĞAN, Ü. (2001). *Çin'in Gölgesinde Uzakdoğu Asya*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- CARR, E. H. (1962). *The Twenty Years' Crisis 1919-1939 (1939). An Introduction to the Study of International Relations*. London: Macmillan.
- CHÉN, Y. (2007). Shì Lùn Quánqiú Huà Bèijǐng Xià Zhōngguó Ruǎn Shílì de Gòujiàn. *Guójì Guānchá*, (2), 8.
- CHÉN, Z. (2008). Zēngqiáng Zhōngguó Wénhuà Ruǎn Shílì Lùn Yào. *Zhèjiāng Shèhuì Kēxué*, (2), 87-92.
- CHÉN, Z. XUĒ, X. and HÉ, X. (2009). Xī Hǎiwài Huáqiáo Huárén Zài Tuīdòng Zhōngguó Ruǎn Shílì Xíngchéng hé Fāzhǎn Guòchéng Zhōng de Zuòyòng. *Zhèjiāng Xué Kān*, 6 (127), 14.
- China Cultural Industry Association, (2022, 06 December). <http://www.chncia.org/en/about.php?mid=7#:~:text=replica%20watches%20uk%20China%20Cultural,in%20Ministry%20of%20Civil%20Affairs>
- China Public Diplomacy Association. (2022, 01 December). <http://www.chinapda.org.cn/eng/xhggk/xhjj/>
- D'Hooghe. (2015). *China's Public Diplomacy*. Netherlands: Koninklijke Brill.
- DOWDING, K. (2012). Why Should We Care About the Definition of Power?. *Journal of Political Power*, 5 (1), 119-135.
- FARAH, D. and MOSHER, A. (2010). *Winds From the East*. Washington, DC: Center for International Media Assistance.
- FOOT, R. (2014). 'Doing Some Things' in the Xi Jinping Era: The United Nations as China's Venue of Choice. *International Affairs*, 90 (5), 1085-1100.
- GIL, J. (2008). The Promotion of Chinese Language Learning and China's Soft Power. *Asian Social Science*. 4 (10), 116-122.
- GLASER, B. S. and MURPHY, M. E. (2009). Soft Power With Chinese Characteristics. *Chinese Soft Power and its Implications for the United States*, 10-26.
- GUO, S. (2007). Xīn guójì zhǔyì yǔ Zhōngguó ruǎn shílì wàijiāo. *Guójì guānchá*, (2), 43-52.
- HE, K. and FENG, H. (2014). China's Bargaining Strategies for a Peaceful Rise: Successes and Challenges. *Asian Security*, 10 (2), 168-187.
- HONGHUA, M. (2007). An Evaluation of China's Soft Power and Promotion Strategy. *China's Soft Power Strategy*.

- <https://chinacopyrightandmedia.wordpress.com/2006/09/13/outline-of-the-national-11th-five-year-plan-period-cultural-development-plan/>
- Hu Jintao. (2006). *Speech on the Eighth National Congress of the China Federation of Literary and Art Circles*, on November 10, 2006. (2022, 05 December). <http://culture.people.com.cn/GB/22219/5026372.html>
- HU, S. (1997). Confucianism and Western Democracy. *Journal of Contemporary China*, 6 (15), 347-363.
- HUANG, Y. and DING, S. (2006). Dragon's Underbelly: An Analysis of China's Soft Power. *East Asia*, 23 (4), 22-44.
- KALATHIL, S. (2011). China's Soft Power in the Information Age: Think Again. Institute For the Study of Diplomacy, *ISD Working Papers in New Diplomacy*.
- KEOHANE, R. O. and NYE, J. S. (1987). Power and Interdependence Revisited. *International Organization*, 41 (4), 725-753.
- KURLANTZICK, J. (2007). *Charm Offensive: How China's Soft Power is Transforming the World*. New York: Yale University Press.
- LI, X. and WORM, V. (2011). Building China's Soft Power for a Peaceful Rise. *Journal of Chinese Political Science*, 16 (1), 69-89.
- MÉN, H. (2012). Zhōngguó Ruǎn Shìlì Pínggū Bàogào. *Guóqíng Bàogào (dì shí juǎn 2007 nián (shàng))*, 15-26.
- NYE Jr, J. S. (1990). *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*. New York: Basic Books.
- NYE Jr, J. S. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs.
- Outline of the National "11th Five Year Plan" Period Cultural Development Plan. (2006). (2022, 01 December).
- PEKCAN, C. (2016). Çin'in Kültürel Diplomasinin 'Çin Tehdidi' Algısının Kırılmasındaki Önemi. *In International Conference on Eurasian Economies*, 212-219.
- PLA Development Dteady and Peaceful, 2022. (2022, 01 December). http://eng.chinamil.com.cn/2022special/2022-08/01/content_10175182.html
- PREUSS, H. (2007). Signaling Growth: China's Major Benefit From Staging the Olympics in Beijing 2008. *Harvard Asia Pacific Review*, 9 (1), 45-49.
- REESE, L. (2000). (2022, 01 December). Women as Cultural Emissaries: Consider Women as "Diplomat Brides". *Women in World History Curriculum*: <http://www.womeninworldhistory.com/essay-10-11.html>
- SHAMBAUGH, D. (2015). China's Soft-Power Push: The Search for Respect. *Foreign Affairs*, 94 (4), 99-107.
- Shanghai Bureau of World Expo Coordination Executive 2010. (2022, 01 December). Expo announcement. Retrieved from <http://www.Expo2010.cn/gfzygg/more.htm>
- SNOW, E. (1968). *Red Star Over China*. 1938 (Rev. and enl. Ed). New York: Grove.
- TZU, S. (2008). The Art of War. *In Strategic Studies (pp. 63-91)*. Routledge.

- WANG, Y. (1999). Zhongguo Dalu Guoji Zhengzhi Lilun Yanjiu de Ruogan Wenti (Reflections on the Studies of International Political Theory in Mainland China). *East Asian Journal*, 30 (3):71-90.
- WANG, Y. (2008). Public Diplomacy and the Rise of Chinese Soft Power. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616 (1), 257-273.
- XI, J.P. (2014). Elevate Soft Power, Realize the Chinese Dream. *People's Daily*.
- XIÀO, Y. and ZHĀNG, T. (2010). Zhōngguó Wénhuà Ruǎn Shíli Yánjiū De Huígù Yǔ Qiánzhān. *Húnán Dàxué Xuébào (shèhuì kēxué bǎn)*, (1), 12-17.
- ZHANG, J. (2015). China's New Foreign Policy Under Xi Jinping: Towards 'Peaceful Rise 2.0'?. *Global Change, Peace & Security*, 27 (1), 5-19.
- ZHĀNG, X. and LUŌ J. (2008). Zhōngguó Ruǎn Shíli de Pínggū Yǔ Fāzhǎn Lùjìng. *Guójì lùntán*, (5), 24-29.
- ZHANG, Y. (2000). *The 'English School in China: a Story of How Ideas Travel and are Transplanted*.
- ZHÀO, L. (2007). Lǐjiě Zhōngguó Ruǎn Shíli de Sān Gè Wéidù: Wénhuà Wàijiāo, Duōbiān Wàijiāo, Duìwài Yuánzhù Zhèngcè. *Shèhuì Kēxué Lùntán*, (5), 150-157.
- ZHAO, S. (2012). China's Foreign Policy as a Rising Power in the Early Twenty-First Century. *China's Soft Power and International Relations*, 195-197.
- ZHU, M. (2002). *The Role of Soft Power in International Relations. Cultural Impact on International Relations*. Washington, DC: The Council for Research in Values and Philosophy.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 2, July 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 22.02.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 20.05.2023

DOI: 10.30692/sisad.1254693

CHINA'S ECONOMIC PRESENCE IN CENTRAL ASIA: KAZAKHSTAN CASE

Orta Asya'da Çin'in Ekonomik Varlığı: Kazakistan Örneği

Yavuz ÇELİK

Ph.D Candidate

Shanghai University

Liberal Arts, Global Studies

ORCID ID: 0000-0002-2350-993X

yyavuzcelik@gmail.com

Atıf/Citation: Yavuz Çelik (2023), "China's Economic Presence in Central Asia: Kazakhstan Case", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.2 Temmuz 2023, s.225-238.

Abstract: Following the dissolution of the Soviet Union, China has significantly increased its economic presence in Central Asia thanks to leading Chinese institutions such as the SCO, the BRI, and the AIIB. Now on the course, China is one of the most significant partners for Central Asian states. State-owned banks turned saving into financing infrastructure facilities such as roads and rail links. This paper focuses on Kazakhstan as a case country in Central Asia. Diplomatic ties between Astana and Beijing developed shortly after the collapse of the former Soviet Union, with both countries moving on to co-found the Shanghai Five, which later turned into the SCO. From Kazakhstan's point of view, the country's geopolitical situation leaves it no choice but to cooperate with Russia and China, Kazakhstan's two most potent and closest neighbors. Currently, Kazakhstan's strategy provides the path to China's economic outreach, while Beijing's growing investments provide Kazakhstan's path to modernization. Financial integration is vital to supporting the BRI; therefore, the AIIB was established. Along with the significant growing economic influence, two main challenges require feasible solutions one is the Russian reaction to China's growing economic presence, and the other is the anti-Chinese sentiment that causes demonstrations in Kazakhstan.

Keywords: China, Central Asia, Kazakhstan, Russia, the SCO, the BRI, the AIIB.

Öz: Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Çin, ŞİÖ, BRI ve AIIB gibi Çin'in öncülük ettiği kurumlar sayesinde Orta Asya'daki ekonomik varlığını önemli ölçüde artırmıştır. Şimdi rotada Çin, Orta Asya devletleri için en önemli ortaklardan biridir. Devlete ait bankalar, tasarrufları, yollar ve demiryolu bağlantıları gibi altyapı tesislerinin finansmanına dönüştürdü. Bu makale, Orta Asya'da örnek bir ülke olarak Kazakistan'a odaklanmaktadır. Astana ve Pekin arasındaki diplomatik bağlar, eski Sovyetler Birliği'nin dağılmasından kısa bir süre sonra gelişti ve her iki ülke de daha sonra ŞİÖ'ye dönüşecek olan Şanghay Beşlisi'ni birlikte kurdu. Kazakistan açısından bakıldığında, ülkenin jeopolitik durumu, Kazakistan'ın en güçlü ve en yakın iki komşusu olan Rusya ve Çin ile işbirliği yapmaktan başka seçeneç bırakmıyor. Su anda, Kazakistan'ın stratejisi Çin'in ekonomik erişimine giden yolu sağlarken Pekin'in artan yatırımları Kazakistan'ın modernleşme yolunu sağlıyor. BRI'yi desteklemek için finansal entegrasyon hayatı önem taşır; bu nedenle AIIB kuruldu. Önemli ölçüde artan ekonomik etkinin yanı sıra uygulanabilir çözümler gerektiren iki ana zorluk da vardır; biri Rusya'nın Çin'in büyüyen ekonomik varlığına tepkisi, diğeri ise Kazakistan'da gösterilere neden olan Çin karşıtı duygudur.

Anahtar Kelimeler: Çin, Orta Asya, Kazakistan, Rusya, ŞİÖ, BRI, AIIB.

INTRODUCTION

By specifying Central Asia, this paper refers to five countries: Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Tajikistan, and Kyrgyzstan. China has become a significant economic power with an increasingly global and regional presence over the past three decades. The 30th anniversary of diplomatic relations between China and five Central Asian nations is where Beijing's relations with its neighbors are headed. Data from China's ministry of commerce shows the trading volume between China and the five Central Asia increased more than one hundred times to around 50 billion US dollars in the past thirty years. China's direct investments in Central Asia have exceeded 14 billion US dollars; the BRI has contributed to many cooperation projects like electricity, finance, medical services, transportation, agriculture, and security cooperation has also grown. Because of its expanding economic might and geopolitical significance, China today has a unique position in the international system. China's economic expansion is taking place around the globe, so it is no surprise that its footprint is geographically adjacent to Kazakhstan, and Central Asia is rapidly growing (Sadovskaya, 2016, p. 12).

China has taken a significant position in Kazakhstan since 1991 as a crucial partner. Kazakhstan, with the other four Central Asian countries, in the last decade particularly, is approaching a critical phase in its history, in which their economies are shaped toward Chinese economic presence comparatively to Russia. When China's economic infrastructure activities under the Belt & Road Initiative (BRI) were investigated, it can be seen that the BRI framework helped China to increase its economic presence in Kazakhstan. China now plays a significant role in Kazakhstan's economy and significantly influences its trade rate. Through the BRI, China, and Kazakhstan have respectfully collaborated and worked to create mutually beneficial outcomes. President Xi Jinping proposed that China and other countries in Central Asia must accelerate their communication with one another at both bilateral and multilateral levels and improve road connectivity and other trade so that every single country can benefit from it thanks to a new economic Belt in the region.

China has long since surpassed Russia as Kazakhstan's most important trading partner. Before Xi announced the BRI, bilateral trade between Kazakhstan and China totaled \$28.9 billion, compared to Russia's \$23.5 billion. China is the largest investor in Central Asia, having invested nearly \$19 billion in Kazakhstan's economy in the first two decades of the country's independence prior to the BRI. China has also made substantial investments in the energy industries of Kazakhstan, Turkmenistan, Uzbekistan, and Russia, thanks to China's economic and commercial success and its capacity to execute large-scale development projects efficiently and affordably (Dave, 2018, p. 99).

Laurelle and Peyrouse argued that the five Central Asian Countries have chosen increasingly diverse political, socioeconomic, and geopolitical paths since their independence in 1991, undermining the regional idea of Central Asia. Indeed, in order to increase unity, it seeks to eradicate difference. Although there are numerous parallels between them, the contrasts are equally important. (Laurelle and Peyrouse, 2012, p. 2). However, the scope of this study by referring to Central Asia is the five states of the region: Kyrgyzstan, Tajikistan, Uzbekistan, and Turkmenistan, and as a case study, Kazakhstan, furthermore this study intends to provide a significant analysis of China's growing economic presence that is accomplished within the BRI, and its motives, and priorities in the region.

Background of the China-Kazakh Relationship

Kazakhstan has a leading role, especially in economic changeover and development, compared to other Central Asian states. Thus, as a case country, Kazakhstan offers a sufficient scope of

applicability surrounding China regarding its economic presence in Central Asia. Zhao Huasheng, a Chinese scholar, emphasized the “deep historical roots” between China and the Central Asian region that commenced in the 60s BC under the Han Dynasty, the second imperial dynasty of China (Rumer, Trenin, and Zhao, 2007, p. 163). In the first half of the 1990s, the Central Asia region was comparatively underdeveloped and lacked economic reforms in the post-Cold War period. China formed the Shanghai Cooperation Organization (SCO) in 2001 with Russia and the Central Asian states, namely Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, and Uzbekistan. Following the Soviet Union's dissolution toward the end of 1991 up to 1995, Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Tajikistan negotiated their common border regions with China. It can be argued that these border negotiations reflect these three border Central Asia states: Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Tajikistan, and Russia's desire to establish common grounds to avoid any countries taking advantage of one another (Chung, 2004, p. 990). Establishing a stable relationship and strengthening bilateral and multilateral ties under the cooperation frameworks such as the SCO between China and the Central Asian state, especially with Kazakhstan, is crucial for each side. In the post-Soviet climate, the relationship between China and the Central Asian states, especially with three border countries Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Tajikistan based on mutual care for each other actions.

Former Chinese President Hu Jintao emphasized the importance of partnership and joint development in 2004, and he also prioritized China's policy to maintain peace with other states and joint development (Qingguo, 2005, p. 494). In addition to peace, development, and prosperity the Chinese government has stated that it seeks a peaceful world in which national sovereignty is respected, diversity is tolerated, and all countries prosper. According to Beijing, the international community should respect national sovereignty, and national sovereignty, according to Premier Wen, is the foundation of national freedom. Furthermore, it is the collective expression and effective protection of national interests. Despite the increasing interdependence of states in the age of globalization, he argued that the sovereignty of Nations remains a significant and valuable international institution. No country has the authority to impose its will on others (Qingguo, 2005, pp. 494–95).

The official ties between China and Kazakhstan hit new heights during former Chinese president Hu Jintao's visit to Astana in the summer of 2011. Two leaders signed a joint declaration announcing that both sides intend to develop a strategic partnership. Importantly, this statement means that the China-Kazakh relationship is a crucial Sino-Central Asian relationship to achieve this status in the Chinese diplomatic dictionary. Beijing-Astana's bilateral relationship has expanded considerably since 1991; besides economic and trade ties between the two countries, Kazakhstan has also emerged over two decades as a crucial security partner in China's struggle in the region in what region's leading multilateral organization, the SCO combatting separatism, extremism, and terrorism (Clarke, 2014, p. 141).

Chinese Premier Li Keqiang attended a signing ceremony with his Kazakh counterpart, Karim Masimov, in the capital of Kazakhstan, on December 14, 2014. They signed a joint declaration on regular meetings between the China-Kazakhstan heads of government; they witnessed the signing of documents covering border cooperation, mineral exploitation, and currency exchange (State Council of the People's Republic of China, 2014a). Premier Li pointed out that China and Kazakhstan's cooperation is developing rapidly, and the trade volume between the two countries is increasing annually by 20 percent. In other words, the interaction between Beijing and Astana has reached a new level. Furthermore, he emphasized that expanding interaction brings more benefits for both sides (State Council of the People's Republic of China, 2014b).

Chinese Foreign Policy and Its Footprints in Kazakhstan

Kazakhstan has been one of China's most significant energy suppliers since its independence; it offers generous Caspian oil resources via large-scale collaborative development and is an

important partner. Kazakhstan also serves other Central Asian states as an essential transit destination for natural gas, for instance, from Turkmenistan eastward to China. Today, Beijing's influence is multidimensional in all Central Asian republics; in other words, in Central Asia, in Kazakhstan particular, China is a financial donor, an investor in infrastructure, an important trade and economic partner, and a supplier of consumer goods. Furthermore, China is a significant grantor to the vibrant business sector and a source of labor, including specialists and workers employed in infrastructural projects (Sadovskaya, 2016, p. 19).

Central Asian space has become a significantly relevant region to fulfill China's foreign policy and economic activities (Jisi, 2011). The economy has become so huge in the last decades that it is now driving some of the parameters of foreign policy and affecting the result of arguments involving commercial interests (Godement, 2012, p. 231). Francois Godement argues that two subsequent formulations supposed to drive China's foreign policy have acknowledged some of the interrelationships between economics and foreign policy. The first is Deng Xiaoping's famous "taoguang yanghui, yousuo zuowei" (keep a low profile and make a difference), which implies that China's general foreign policy aimed to provide breathing room for China's economic development while deferring many difficult decisions. The second was China's peaceful rising, which was subsequently renamed the "peaceful development" policy. Both formulae, especially the latter, stressed the importance of economic requirements above traditional foreign policy objectives (Godement, 2012, p. 231).

The Central Asian region has a significant role for China as a part of a connecting structure and export route to go through the West; furthermore, China does choose to seek to develop more of that connection through Central Asia rather than Russia itself. In 1997, Beijing received full access to the strategic areas of Kazakhstan's oil and gas sector industry for the first time. The China National Petroleum Corporation (CNPC), which is a major national oil and gas corporation of China and one of the largest integrated energy groups in the world, has acquired almost %60 shares of AktobeMunaiGas, one of the biggest oil companies in Kazakhstan. One of the major challenges Beijing faced in the 1990s and 2000s was addressing growing global concerns about China's rise (Qingguo, 2005, p. 493). In its attempts to explain its policy objectives, the Chinese government has consistently stated that peace and prosperity are China's most important foreign policy priorities. Former Chinese President Jiang Zemin stated in 2002 that China's foreign policy priority is to maintain world peace and promote peaceful joint development with other countries.

China's Central Asian diplomacy has been re-energized since the launch of the BRI. The Chinese political establishment is working hard to change Western perceptions of China, which have grown dominant and extensively circulated worldwide. China wishes to be perceived as a reliable economic partner eager to collaborate to achieve mutually beneficial goals devoid of political objectives. China's soft power strategy portrays Beijing as a reliable and practical economic partner for the West and Russia. China is attempting to support and legitimize its development strategy by presenting its traditional emphasis on economic growth and infrastructure development as prerequisites for security and political changes (Dave, 2018, pp. 104–5).

Kazakhstan's Multi-vector Policy

The shifting global balance of power does have an impact on the more complex international environment, which also has an impact on Kazakhstan's condition. Astana believes that Kazakhstan's geopolitical predicament left it with little alternative but to work with its two strongest and closest neighbors, Russia and China (Jarosiewicz, 2016, p. 26). When one investigates, the primary sources and academic literature on Kazakhstan's foreign policy and relationship with other states reveal the central significance: economic aims and multi-vector policy.

In Kazakhstan, there has been a growing economic Chinese and Russian influence over the past three decades; however, Kazakhstan has somehow achieved significant economic and diplomatic success; although there has been a growing Chinese economic presence, Kazakhstan also got benefited from it. Following the collapse of the Soviet Union, Astana sustained its independence and grew economically, thanks to the export of its natural resources. The country established a significant international foreign policy reputation (Vanderhill, Joireman, and Tulepbayeva, 2020, p. 975). Kazakhstan has followed a multi-vector policy a term used to describe a policy that helps develop foreign relations with other states through a framework based on a pragmatic and free from any ideological foundation (Hanks, 2009, p. 259). Former Kazakhstan President Nursultan Nazarbayev emphasized that multi-vector foreign policy means having a development-peacefully and transparent relationship with any state that plays a significant role in the international arena (Vanderhill et al., 2020, p. 977). Developing a friendly relationship is also consistent with Beijing's foreign policy. This policy of Kazakhstan and China has aided in the strengthening of ties between the countries of the region. One could argue that Kazakhstan's relations with its neighbor China are one of its most significant foreign policy successes. Indeed, the expansion of this link has been one of Kazakhstan's most significant achievements in foreign policy and economic strategy since the country's independence under the multi-vector policy (Starr et al., 2014, p. 10).

Kazakhstan's economy is complicated and diverse. This fact has exacerbated the country's political climate, generating conflicts between elites, the general people, political activists, and insurgent groups. Kazakhstan has repeatedly stated its desire for strategic collaboration with Moscow. It has participated in important integration initiatives for Moscow, including the Eurasian Economic Union (EEU), an international economic union and free trade zone comprising countries in central and northern Asia and Eastern Europe. On the other hand, Kazakhstan has taken steps to protect its interests in less critical issues, often successfully, but never at the expense of Moscow's international standing (Jarosiewicz, 2016, p. 27).

Kazakhstan began looking for alternative relationships with neighboring countries following the demise of the Soviet system and its economic links and regional cooperation. Kazakhstan's diverse relationships would strengthen its sovereignty while supplying cheaper commodities and exporting domestic industry. Furthermore, any alternative to Russia's economy would have reduced Kazakhstan's reliance on Russia and aided the republic's independence. Beijing began to increase its economic significance in the region in these circumstances, and it benefited from several factors that bolstered its position (Zardykhan, 2002, pp. 174–75). China has established itself as a significant center for Central Asia, trade, and manufacturing over the previous decades. Following Maoist isolationism and chaos resulting from the Cultural Revolution, China's economy has experienced remarkable growth due to its national reform policy and opening up to the outside world. Central Asia held a significant role. At the same time, this has resulted in considerable social welfare improvements in China and significant contributions to the global commerce (Zeng and Mertha, 2007, p. 1).

The Shanghai Cooperation Organization (SCO)

The SCO was originally established as a Shanghai Five that helped China create a crucial instrument to establish its influence and presence in Central Asia. The Shanghai Five grew a meeting into a substantial regional organization. Its framework has developed from border talks between China and neighboring Central Asian states to comprehensive political, security, and economic cooperation. Based on cooperation between China and other countries, the Organization's role brought a steady increase in Beijing's influence. One of China's primary aims was to ensure security and institutional channel enabling Beijing to participate in the Central Asian region and establish a general platform among those states (Rumer et al., 2007, p. 164).

The SCO was initially designed to encourage security cooperation in Central Asia; however, economic maintenance has become one of the crucial factors for the SCO. One could argue that China and other members of the SCOs safeguard their economic interests in the region. Since Central Asia is rich in natural resources such as natural gas, aluminum, gold, and many others, the organization significantly focuses on those issues. China has focused on possible energy cooperation with the region's countries, particularly seeking natural resource sources as China needed them for its industries (Chung, 2004, p. 1000). Another significant factor with the SCO is the geostrategic interests of China and member states in the region. One of the significances of the SCO has been to ensure peace and stability in the region and one of the important signs of the SCO is an organization that works to develop profitable multilateral cooperation with all countries and international organizations with equality and mutual benefit (Bailes et al., 2007, p. 51).

The Belt & Road Initiative (BRI)

With the help of BRI, China has sparked significant economic growth inside and outside of its borders, creating links in these areas as well as infrastructure, commerce, energy, finance, culture, and tourism. Nevertheless, despite China's foreign policy and its engagement abroad, the BRI will be shaped and redefined as they confront the ground realities of local and regional politics outside China. China's growing economic presence in Kazakhstan can be attributed to its broad vision for regional connectivity by advancing the BRI. Unlike the West, Beijing does not demand the Central Asian government's political reforms, and also, unlike Moscow, Beijing does not use political pressure to keep the region on track.

China and the Central Asian countries have planned to strengthen their mutually beneficial partnerships, and BRI opens a wide range of opportunities for such cooperation to enhance. China is becoming a great power in Central Asia from the bottom up, although it is not that China announces it wants to control or dominate Central Asia on influence Central Asia; however, it is increasing the effect of all these individual projects. Such an economic engagement has made Beijing a prominent actor; the other aspect of Chinese strategy is reassuring regional states and Russia by embedding their activities in a regional organization. Furthermore, to establish a stable region, China's factor is very significant to understand, as how Beijing is increasing its economic influence and how important it is for Central Asian states. China has aimed at stable economic relations with the region countries.

When Xi Jinping took power as President of China in 2012, the Chinese economy was facing two challenges at the time: excessive foreign exchange reserve and overcapacity. In a short amount of time, he was able to launch the BRI in order to improve policies in neighboring countries, establish closer relationships, and find solutions to these problems (MFA, 2013). In September 2013, Xi Jinping emphasized the significance of the Beijing-Astana ties, stating that they are a landmark example of neighborliness and cooperation that is beneficial to both parties. Former Kazakh President Nursultan Nazarbayev also expressed similar sentiments, stating that it is essential for China and Kazakhstan to support one another's interests in order to develop a comprehensive partnership (Kembayev, 2020, p. 7).

Since the announcement of the BRI and Kazakhstan, Kirgizstan, and Tajikistan have been willing to link their economic development agendas to Chinese President Xi Jinping's vision for the BRI. The official and public discourses in both nations herald the opening of an entirely new era in relations with China. Alexander Wolters underlines the mechanics of this new relationship-building strategy. Although it is usually a joyous and win-win relationship between China and the regional states, sometimes there is tension and contradiction. It is essential that understand the reasoning underlying the tense and usually contradictory discourses and practices that frame, shape, and reference the BRI against the backdrop of a vivid and thus

startling disrespect for multilateralism's spirit (Wolters, 2018, p. 41). However, they know the importance of regional multilateral ties through cooperation and partnership.

In the context of the BRI, Khorgas, an essential point on the Chinese-Kazakh border, shows how important Kazakhstan is for China freight trains set off from Khorgas in the direction of Europe. Khorgas is an essential link in China's BRI, and Kazakhstan has acted as a secure transit country for European markets. China also relies on Kazakhstan for raw materials; the country has large deposits of copper, uranium, gold, coal, and oil. The more than two thousand kilometers long pipeline from the Caspian Sea pumps 20 million of oil to China annually. Many large infrastructure projects, such as pipelines and roads, have been promoted to Central Asia by China. China and Kazakhstan have developed their trade volume, and one of the reasons was that they opened International Centre for Border Trade at the Khorgos for commercial and economic cooperation. This example of the Khorgos trade center and free trade zone on the China-Kazakhstan border defines the importance of the regionalism (Galyamova, 2008, p. 292). To sum up, China has broadened the scope of the Western development project that began in the 1990s with the BRI, which Xi Jinping announced in Kazakhstan in 2013; China's infrastructure projects and investments in Kazakhstan, including those before the BRI, have aided the development of commercial relations between China and Kazakhstan, assisting China to become a significant actor in Kazakhstan's trade.

The Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB)

Financial integration is critical for BRI implementation; thus, Beijing has considered establishing the Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB), which is part of Beijing's larger push to develop the necessary infrastructure to connect China with trading partners, primarily in Asia but also in Europe, Africa, and the Middle East. Because of their rapid institutionalization and a large infusion of finance, which only China could afford, they looked better suited to support regional connectivity initiatives. Kazakhstan is a decisive Central Asian state to become the AIIB founding member, considering the significant potential benefits gained from the increased transit capacity of the new railway lines and air routes through its territory. The geopolitical significance would contribute to the balanced economic development of Kazakhstan and provide maritime access and new opportunities for the land-locked Central Asian states (Sadovskaya, 2016, p. 20). The development of infrastructure in Central Asia has been promoted by powerful nations such as China and international organizations as critical to the area's regeneration, both as a cohesive region and as an integral connection linking opposite ends of the Eurasian landmass.

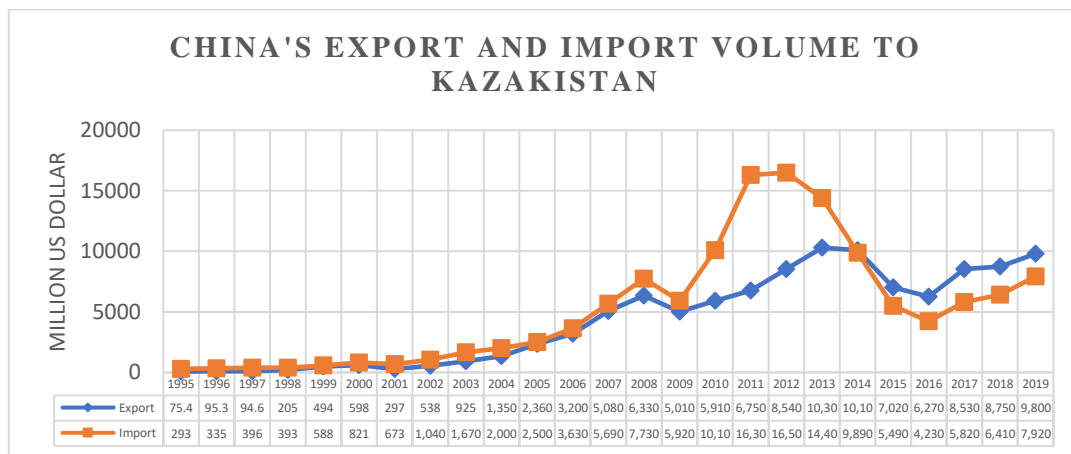
Multilateral and regional institutions have held an important place in China's policy. China has aimed to establish multilateral institutions, for instance, multilateral financial institutions, the AIIB, the Silk Road Fund, the SCO, and regional multilateral initiatives and investment corridors in the region. When China first suggested the AIIB in 2013, the US and many other states were concerned. Many commentators and officials see the AIIB as an attempt to destabilize or replace the international framework the US and its allies have built since World War II's end. Although several US allies, including Australia, Germany, and the United Kingdom, have expressed interest in joining the AIIB, others, like Japan, have expressed reservations. The US, for one, has made it evident that it intends to exert influence over the institution from the outside. However, rejecting or undermining the AIIB would be a mistake. It should be embraced rather than feared; for instance, joining the AIIB and defining its destiny will benefit the US and Japan considerably more than standing on the sidelines (Lipsky, 2015).

China's growing economic footprint and regional influence have been unavoidable realities that countries cannot ignore. The AIIB was established in response to the rising realization that Asia needs infrastructure investment while strengthening China's role and confidence in driving the region's economic future on its terms. This economic impetus should be noticed as the AIIB

expands its organizational, professional, and institutional competence. For the AIIB to be more effective, China, as the driving force, must resist any temptation to utilize the new institution to further its overt political interests in the area beyond the economic and infrastructure finance objective AIIB pretends to achieve (Junio, 2014).

China's Economic Presence in Kazakhstan

Between 1995 and 2002, the volume of trade that took place between China and Kazakhstan reached nearly one billion dollars. From that point forward, it picked up speed quickly, most noticeably between the years 2004 and 2006, when it nearly doubled from 3.35 billion to 7 billion. The expansion of trade was the most rapid, rising by 154% between 2004 and 2005; as a result, it is considered to be the most rapid expansion of growth. According to the data presented in Chart 1, two-way trade between China and Kazakhstan has continued to expand since that time; however, the rate of growth has never been able to catch up to that of 2004–2005. Following the Strategic Partnership of 2005, there was a continuing increase in the volume of trade between these two nations, which may have been made easier by the strategic partnership that existed between them. To summarize, following the year 2008, China significantly increased the amount of money it invested in Kazakhstan by increasing the amount of loans it provided as a result of bilateral meetings.

Chart 1: Source: “The Observatory of Economic Complexity (OEC)”, <https://oec.world/en>.

We may view the information for 2019 to grasp the critical exports from China to Kazakhstan. According to data from 2019, China shipped \$9.8 billion worth of goods to Kazakhstan, most of which were broadcasting equipment \$365 million, models and stuffed animals \$451 million, and rubber footwear \$480 million. Additionally, China's exports to Kazakhstan rose yearly to 22.5% between 1995 and 2019, from \$75.4M in 1995 to \$9.8B in 2019. Kazakhstan exported \$7.92 billion to China in 2019. Crude Petroleum \$1.18B, Refined Copper \$1.55B, and Petroleum Gas \$1.65B were Kazakhstan's top exports to China. Kazakhstan's exports to China climbed at an annualized pace of 14.7% from 1995 to 2019 (OEC, 2019).

There are some difficulties that Kazakhstan has some vulnerabilities. Two large external shocks currently affect the economy and are expected to continue into the medium future. First, the drop in oil prices in 2014 significantly impacted Kazakhstan, an oil-producing country. While prices may recover, the weakening importance of OPEC and the rise of shale oil suggest that they may not return to prior highs and will remain volatile for the time being. Second, Kazakhstan's commerce, investment, banking, and currency have all been influenced by Russia's economic recession. Because Russia's economy is predicted to expand slowly in the following years, the recession is expected to persist, impacting China's economic performance (Starr, Engvall, and Cornell, 2016, p. 38). Although the overall numbers are substantially less, trade flows between China and Central Asia exhibit comparable instability. For example,

Kazakhstan's bilateral trade with China was \$435 million in 1993. It fell by more than 20% to \$336 million in 1994. On the other hand, Sino-Kazakh commerce rebounded more quickly than China-Russian trade, exceeding its 1993 level in 1996 with \$460 million in total trade. China's formal trade with the Central Asian Republics was barely \$872 million in 1997 (Burles, 1999, p. 19).

Compared to the other Central Asian republics, Kazakhstan, the largest state in terms of territory, has remained an economic success. Kazakhstan has attracted billions of dollars in foreign direct investment in the oil and gas industries due to its advantageous geographic location bordering two great powers: Russia and China. Despite its ties to Soviet infrastructure and commerce, it has evolved toward market economies. Kazakhstan has received significant funding from China, and the Chinese economic presence in the country has been more significant. The fundamental goal of China's presence in Central Asia is to promote economic integration by allowing the free movement of goods, capital, and services. Kazakhstan's largest trading partner continues to be China. Kazakhstan is self-sufficient in hydrocarbons and is the world's largest commodity exporter. Many investors have come to Kazakhstan. Kazakhstan has had more privatization than any other Central Asian country. Creating an extensive bilateral and multilateral institutional network between China and Kazakhstan has contributed to China's growing economic influence in Kazakhstan and the Central Asia region.

Challenges in the Context of Growing Chinese Economic Influence

Besides, along with the distinctive achievements among China and Central Asian states, several challenges could give rise to a problem among them, and they require a feasible solution. These primary challenges are anti-Chinese sentiment and interest conflict with other stakeholders, particularly Russia, in the region. A question sometimes arises among the Central Asian countries that China uses its own companies to construct infrastructure for the region, so those countries lack local engagement employment for joint efforts in which international cooperation is not supposed this way. However, from the Chinese perspective, in some cases, local workers are less effective than Chinese. Also, every project requires a certain amount of time, making it necessary to use Chinese workers and engineers in infrastructure projects.

Chinese presence has sometimes been viewed with suspicion by some people in Central Asia and widespread anti-Chinese sentiment among the region's people mainly because of the accusations of debt-trap diplomacy, cultural fears, and historical experience, however, the fact is China is the biggest trading partner and having a solid relationship with the governments in the region. Another concern is that Russia is a challenging factor as mentioned before. Does Russia Afraid of China's Growth in Kazakhstan Despite Good Ties? China and Russia share an aim to challenge the western dominated international order principles. However, one could argue that there is a concern for Russia over China's deepening influence and Russia's losing influence in Central Asia.

Anti-Chinese Sentiment

Although there is Sinophobia in the region, so far, never have the Central Asian country's officials or Ministers declared themselves anti-Chinese; moreover, they have not wanted to modify the country's pro-Chinese policies (Peyrouse, 2016, p. 18). In order to complete projects in the region, China has adhered to the conventional Chinese investment model, which employs Chinese personnel and equipment. States have disagreed over this issue in several cases. Discussions about that economic model are expected to continue and might be one of China's problems (Dilleen, 2017).

After the Cold War, Chinese firms and labor migrants began to arrive in the former Soviet republics. It was considered that it added to the popularization of fears of a Chinese invasion of these countries. These beliefs may be traced back to Soviet propaganda in the 1960s and 1980s

that promoted an unfavorable picture of China. After 1991, the vast and communist China was viewed with fear or distrust by the newly constituted sovereign republics' elites and societies. A lack of understanding of Chinese culture and society and language and religious disparities also impacted the public attitude. Despite lacking factual backing for the notion of a Chinese invasion, the issue has been a popular topic in Russian and Central Asian media (Aliyev, 2019). At some point, anti-Chinese sentiment has widespread among the Central Asian public, especially in Kazakhstan, despite having a close relationship between Beijing and Astana. Even though Central Asia is one of the most attractive regions for China and other regional and transregional stakeholders, it poses several challenges for Beijing that need feasible solutions in terms of economic and geo-strategic dimensions.

Russia as an Balancing Factor For China's Growing Presence in Central Asia

The relationship between China and Russia has started to increase since the 1990s. The two countries' rising participation and cooperation within international organizations is one of the main reasons high-level encounters between Chinese and Russian heads of state, foreign ministers, and other senior officials have grown so common. For a long time, the United Nations (UN) and its affiliates were the influential international organizations where Beijing and Moscow worked together. While the Soviet Union was a member of the UN since its inception, China was formally excluded from UN activities, including those of UN affiliates such as the International Monetary Fund (IMF) and the World Bank, until October 1971. Beijing now participates in important UN organizations with Russia (Harold and Oksenberg, 1990, pp. 5–61).

Russian factor, as China's economic presence in Kazakhstan grows, the Kremlin's need to protect its sphere of influence in the former Soviet Republic is expected to grow. Beijing and Moscow are two significant actors in the region. From this perspective, two new regional initiatives, the BRI and Russia's EEU, when established in 2015, could shape Central Asia's landscape and economy. Chinese BRI offers billions of dollars in industry investment, transport, and free trade across the region. On the other hand, the Russian EEU aims to reshape the economies of former Soviet Union members toward Moscow.

Since the collapse of the Soviet Union, Russia has transformed its relationship from being a Cold War adversary to becoming a more pragmatic partner with China in the context of a common goal of pushing back at the western dominated international system. Nevertheless, the Moscow-Beijing relationship is complicated; Russia is one of Central Asia's and Kazakhstan's most critical stakeholders, which can challenge China's growing influence in the region. The past decade has seen the rapid development of Central Asian countries in many fields of economy and infrastructure facilities thanks to the increasing level of China's investments.

CONCLUSION

Agreements signed by China and Kazakhstan, and China and other states in the region, confirm that the economic dimension remains central to China-Central Asia relations. In the short to medium term, Beijing is expected to remain Astana's leading trading partner, supported by central Chinese finance that enriches the elite and, in the long run, secures higher resource exports to China. Xi Jinping emphasized the importance of China-Kazakhstan relations to regional and global peace and stability. He made the remarks during a meeting with Kazakh President Jomart Tokayev, who was in Beijing for the opening ceremony of the 2022 Winter Olympics. As Xi put it:

“Since the establishment of diplomatic ties between our countries thirty years ago China-Kazakhstan relations have reached a new high level and achieved a new height of permanent comprehensive strategic partnership and the connotation of the relations between China and Kazakhstan has gone beyond bilateral scope.

China will always be Kazakhstan's reliable friend and firm partner. As close neighbors, we are ready to communicate in various forms. We will visit each other frequently after the pandemic ends in the future which is manifestation of our friendship and strategic relations” (CGTN, 2022).

There is little doubt that it benefits China and Central Asian countries, relying on trade with China and Chinese investments to expand their economies. To summarize, China and Central Asian countries have built important bilateral contacts necessary for economic reforms and international investment attraction. At the same time, vigorous implementation of bilateral and multilateral agreements in coordination with Russia and with Russian assistance is critical. Close cooperation between China and Central Asia benefits mutual economic development and international relations (Sulimanov 2018, p. 149). The BRI has proven to be a critical opportunity for several Eurasian states to advance their interests. Kazakhstan stands out because of its influence on the Belt. Because of its hydrocarbon income, it is in a strong negotiating position. Kazakhstan funds several BRI projects, such as the Khorgos dry port, despite attracting significant Chinese investment in various areas. Kazakhstan also wants to align its national development strategy with the BRI to diversify its economy. Due to that decision, it assumed a degree of ownership over the Belt in its jurisdiction (Zogg, 2020, pp. 94–95).

Kazakhstan, as a former Soviet republic, maintains close ties with Russia, which considers the former Soviet Central Asian countries within its sphere of influence. Nonetheless, Russia is unlikely to be a viable source of finance in the near and medium term, and it has thus far turned down Kazakhstan's request for financial assistance. As a result, Russia sends a message to Kazakhstan that it is unwilling to expand its financial influence while still considering Kazakhstan to be in its sphere of influence. Because Russia's economy is equally resource-dependent, both countries' revenue fluctuations are comparable due to global energy price volatility. Conversely, Kazakhstan may see a greater demand for loans if commodity prices fall, as they did during the financial crisis. China engages with Kazakhstan primarily on economic issues, so there is little Russia can react to it. Chinese aim in Central Asia is to find external markets for Chinese companies active in construction and infrastructure development as part of China's go-out strategy. Beijing also offers diverse cooperation opportunities due to its ample financial resources, and Kremlin cannot compete economically. Even as China-Russia relations are invariably reasonable, they may find some convergences. Their bilateral ties are pragmatic rather than ideological. It is a fact that China's growing economic presence is most visible in Central Asia, and it has got experienced how to manage Russian concerns about its growing regional influence in the region. China has outpaced Russia in many significant trade, investment, and infrastructure development areas.

In conjunction with the challenges, China's BRI offers advantages that can be realized with effective management by both Kazakhstan and China. China's political influence in Kazakhstan is still limited; furthermore, the Central Asian people have very little in joint with Chinese culture. On the other hand, Kazakhstan is a significant country for China's economic aims, so there is a growing Chinese economic presence despite challenges. The study found that China has created an economic presence in which both China and Kazakhstan can benefit from bilateral and multilateral ties. It is unlikely that the significant challenges mentioned in this paper are direct threats to China's economic presence.

Recent years have shown that Kazakhstan is undergoing significant power rebalancing, with Russia declining, China emerging as one of the region's most influential players, and Moscow and Beijing pursuing different roles. Russia has tried consolidating its political power, while China has aimed to increase trade volume. Beijing prefers a bilateral approach to safeguarding its economic interests in Kazakhstan's energy resources. China has surpassed Russia as the region's leading investor in several sectors, including energy and railways. Chinese investments have been diverse, spending nearly 30 billion US dollars in Kazakhstan and other Central Asian

countries mining oil, agricultural, and transport sectors. China has provided loans and expertise to help build up Kazakhstan's railway network; this has helped extend the export of Chinese goods around the world. As a challenging factor, anti-Chinese Sentiment is likely to impact Kazakhstan's political, geo-strategic, and cultural situation, working either to speed up if China increases its economic influence for the sake of regions countries or to slow down if China ignores this problem, China's rising economic presence in it. China is well aware of this situation; for this reason, it is unlikely it will negatively affect China's economic presence in the region.

REFERENCES

- ALİYEV, N. (2019). "Protest Against Chinese Migrants in Kyrgyzstan: Sinophobia or Demands for Social Justice." *CACI Analyst*.
- BAILES, A. J. K. DUNAY, P. GUANG, P. and TROITSKIY, M. (2007). *The Shanghai Cooperation Organization. Policy Paper. 17*. Bromma: Stockholm International Peace Research Institute.
- BURLES, M. (1999). *Chinese Policy Toward Russia and the Central Asian Republics*. Santa Monica: RAND Corporation.
- CGTN. (2022). "Xi Jinping: China-Kazakhstan Relations Significant for Regional Peace and Stability." *CGTN*. Retrieved April 15, 2022 (<https://news.cgtn.com/news/2022-02-06/Xi-meets-Kazakh-President-Tokayev-17pCOKqvG80/index.html>).
- CHUNG, C. (2004). "The Shanghai Co-Operation Organization: China's Changing Influence in Central Asia." *The China Quarterly* 180:989–1009. doi: 10.1017/S0305741004000712.
- CLARKE, M. (2014). "Kazakh Responses to the Rise of China: Between Elite Bandwagoning and Societal Ambivalence?" Pp. 141–72 in *Asian Thought on China's Changing International Relations, Palgrave Studies in International Relations Series*, edited by N. Horesh and E. Kavalski. London: Palgrave Macmillan UK.
- DAVE, B. (2018). "Silk Road Economic Belt: Effects of China's Soft Power Diplomacy in Kazakhstan." Pp. 97–110 in *China's Belt and Road Initiative and its impact in Central Asia*, edited by M. Laruelle. Washington, D.C.: the George Washington University: Central Asia Program.
- DILLEEN, C. (2017). "China's Belt and Road Initiative in Central Asia: Insurmountable Obstacles and Unmanageable Risks?" *The Strategist*. Retrieved April 25, 2021 (<https://www.aspistrategist.org.au/chinas-belt-road-initiative-central-asia-insurmountable-obstacles-unmanageable-risks/>).
- GALYAMOVA, V. (2008). "Central Asian Countries and China: Managing Transition." Pp. 282–323 in *China - Central Asian Countries: Making New Partnership*, edited by Z. Yunling. Beijing: Social Sciences Academic Press.
- GODEMENT, F. (2012). "How Do Monetary and Financial Issues Interact with China's Foreign Policy Making?" Pp. 229–46 in *China's Foreign Policy*, edited by G. Rozman. New York: Palgrave Macmillan.

- HANKS, R. R. (2009). "Multi-Vector Politics' and Kazakhstan's Emerging Role as a Geo-Strategic Player in Central Asia." *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 11(3):257–67. doi: 10.1080/19448950903152110.
- JACOBSON H. K. and OKSENBERG, M. (1990). *China's Participation in the IMF, the World Bank, and GATT*. Ann Arbor: The University of Michigan Press (1990):
- JAROSIEWICZ, A. (2016). *Perestroika – the Nazarbayev Way. Crisis and Reforms in Kazakhstan*. Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia.
- JISI, W. (2011). "China's Search for a Grand Strategy: A Rising Great Power Finds Its Way." *Foreign Affairs* 90(2):68–79.
- JUNIO, D. R. O. (2014). "Asian Infrastructure Investment Bank: An Idea Whose Time Has Come?" *The Diplomat*. Retrieved May 28, 2021 (<https://thediplomat.com/2014/12/asian-infrastructure-investment-bank-an-idea-whose-time-has-come/>).
- KEMBAYEV, Z. (2020). "Development of China–Kazakhstan Cooperation." *Problems of Post-Communism* 67(3):204–16. doi: 10.1080/10758216.2018.1545590.
- LAURELLE, M. AND PEYROUSE S. (2012). *The Chinese Question in Central Asia: Domestic Order, Social Change, and the Chinese Factor*. 1st edition. London: Hurst.
- LIPSCY, P. (2015). "Who's Afraid of the AIIB: Why the United States Should Support China's Asian Infrastructure Investment Bank." *Foreign Affairs (Council on Foreign Relations)*.
- MFA. (2013). "President Xi Jinping Delivers Important Speech and Proposes to Build a Silk Road Economic Belt with Central Asian Countries." *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*. Retrieved April 21, 2021 (https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/xjpfwzysiesgjtfhshzzfh_665686/t1076334.shtml).
- OECD. (2019). "OECD." *OECD - The Observatory of Economic Complexity*. Retrieved April 23, 2022 (<https://oec.world/en/profile/bilateral-country/kaz/partner/chn?dynamicBilateralTradeSelector=year2019&redirect=true>).
- PEYROUSE, S. (2016). "Discussing China: Sinophilia and Sinophobia in Central Asia." *Journal of Eurasian Studies* 7(1):14–23. doi: 10.1016/j.euras.2015.10.003.
- QINGGUO, J. (2005). "Peaceful Development: China's Policy of Reassurance." *Australian Journal of International Affairs* 59(4):493–507. doi: 10.1080/10357710500367299.
- RUMER, E. B. TRENIN, D. and ZHAO, H. (2007). *Central Asia: Views from Washington, Moscow, and Beijing*. New York: M.E. Sharpe.
- SADOVSKAYA, Y. Y. (2016). *China's Rise in Kazakhstan and Its Impact on Migration*. Almaty - Moscow.
- STARR, S. F. ENGVALL, J. and CORNELL, S. E. (2016). *Kazakhstan 2041: The next Twenty-Five Years*. Washington, D.C.: Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program.
- STARR, S. F. SULTANOV, B. WIMBUSH, S. E. KUKEYEVA, F. CORNELL, S. E. and NURSHA, A. (2014). *Looking Forward: Kazakhstan and the United States*. Washington, D.C.: Central Asia- Caucasus Institute.
- SULIMANOV, A. S. (2018). "Geopolitical Interests of China in Central Asia." *Revista San Gregorio (Extra 25)*:145–49.

- The State Council The People's Republic of China. (2014a). "China, Kazakhstan to Sign \$10bln Deals during Li's Visit." *The State Council The People's Republic of China*. Retrieved December 29, 2022 (http://english.www.gov.cn/premier/news/2014/12/14/content_281475023859191.htm).
- The State Council The People's Republic of China. (2014b). "Leaders Agree on Cooperation." *The State Council The People's Republic of China*. Retrieved December 29, 2022 (http://english.www.gov.cn/premier/photos/2014/12/14/content_281475023951459.htm).
- VANDERHILL, R. JOIREMAN, S. F. and TULEPBAYEVA, R. (2020). "Between the Bear and the Dragon: Multivectorism in Kazakhstan as a Model Strategy for Secondary Powers." *International Affairs* 96(4):975–93. doi: 10.1093/ia/iaaa061.
- WOLTERS, A. (2018). "Hegemonic or Multilateral? Chinese Investments and the BRI Initiative in Tajikistan and Kyrgyzstan." Pp. 41–50 in *China's Belt and Road Initiative and its Impact in Central Asia*, edited by M. Laruelle. Washington, D.C.: the George Washington University: Central Asia Program.
- ZARDYKHAN, Z. (2002). "Kazakhstan and Central Asia: Regional Perspectives." *Central Asian Survey* 21(2):167–83.
- ZENG, K. and MERTHA, M. (2007). "Introduction." in *China's foreign trade policy: the new constituencies*, edited by K. Zeng. New York: Routledge.
- ZOGG, B. (2020). "On the Belt, on the Road: China's Pivot to Eurasia." Pp. 81-103 in, *Strategic Trends*, edited by M. Haas and O. Thränert. Zurich: Center for Security Studies (CSS), ETH Zurich.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 2, July 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 14.04.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 24.04.2023

DOI: 10.30692/sisad.1283008

GÜÇ DENGESİNDEKİ SOĞUK SAVAŞ SONRASI DEĞİŞİMİN ULUSLARARASI HUKUKTAKİ EGEMEN EŞİTLİK DİLİNE YANSIMASI*

*The Reflection of the Change in the Balance of Power After the Cold War on the Language
of Sovereign Equality*

Abdullah Ahmet BUYURAN

Doktora Öğrencisi

Milli Savunma Üniversitesi

*Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler ve Bölgesel
Çalışmalar Ana Bilin Dalı*

ORCID ID: 0000-0003-0938-7558

aabuyuran@gmail.com

Atıf/Citation: Abdullah Ahmet Buyuran (2023), “Güç Dengesindeki Soğuk Savaş Sonrası Değişimin Uluslararası Hukuktaki Egemen Eşitlik Diline Yansıması”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.2 Temmuz 2023, s.239-260.

Öz: Dilin gücünü kullanan uluslararası hukuk, devlet etkileşimi için bir lingua gentium olmuş ve yüzyıllar boyunca da değişen bir dile sahip olmuştur. Uluslararası hukukun dilindeki değişim, uluslararası sistemin güç yapısına bağlı bulunmaktadır. Dünya düzeninin bipolar sisteminin ortadan kalkmasıyla birlikte birbiriyle rekabet eden iki model ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri tek kutuplu ve Birleşik Devletlerden proje edilen yapı; diğeri ise çoğulcu Birleşmiş Milletlere dayalı dünya sistemidir. Bu iki yapı egemenliği kademelendirici söylemini muhatap kitlesine hem tek kutuplu ve Birleşik Devletler'den proje edilen yapının emperyal lisansı ile hem de görünürde çoğulcu Birleşmiş Milletlere dayalı yapı altında egemenlik lisansı ile yöneltmiştir. Bu yüzden yoz devlet etiketi ile ortaya çıkan ve 19'uncu yüzyıl uluslararası toplumunu karakterize eden dışlama mantığı ve söyleminin yanı sıra, başarısız devlet söylemi ile bu mantık egemenlik söyleminin içerisine entegre edilmiş ve gelişen süreç içerisinde koruma sorumluluğu ile birlikte egemenlik kavramını yeniden inşa etmeye yönelmiştir. Bu makalede, Soğuk Savaş sonrasında güç dengesinde oluşan bozulma ile birlikte, uluslararası hukuk söyleminin dayandığı insanın temel unsuru olan devletlerin egemen eşitliğine yönelik söylem değişimi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Güç Dengesi, Egemen Eşitlik, Uluslararası Hukuk, Söylem.

Abstract: International law that make use of the power of language has been a lingua gentium for state interaction, and also had an ever-changing discourse for centuries. The change in the discourse of international law depends on the power configuration of the international system. With the disappearance of the bipolar system of the world order, two competing models emerged as a result of the end of the cold war and the dissolution of the Soviet Union. One of

* Bu çalışma, Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde Uluslararası İlişkiler ve Bölgesel Çalışmalar Anabilim dalında Prof. Dr. Hikmet KIRIK danışmanlığında yapılan “Devlet Başarısızlığı, Egemen Eşitlik ve Uluslararası Hukukta Müdahale” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

them is the unipolar structure designed from the United States; the other is the multipolar world order system based on the United Nations. These two structures directed their discourse that rejects equal sovereignty to their audience, both in the imperial language of the unipolar structure projected from the United States, and in the language of sovereignty under the apparently pluralist United Nations-based structure. Therefore, in addition to the logic and discourse of exclusion, which emerged with the label of "rogue state" and has characterized the understanding in the international society of the 19th century; another logic of exclusion has emerged in the language of sovereignty with the discourse of failed state, and in the developing further process, it has integrated with the responsibility to protect in order to reconstruct sovereignty. In this article, with the deterioration in the balance of power after the Cold War; The change in discourse towards sovereign equality of states, which is the basic element of the construction on which the discourse of international law is based, has been examined.

Keywords: Balance of Power, Sovereign Equality, International Law, Discourse.

GİRİŞ

Uluslararası hukuk, uluslararası toplumdaki devletlerin birbirleri ile ilişkilerinde riayet etmekte hemfikir oldukları, çoğunlukla da riayet ettikleri ve hukuk statüsü tanıdıkları bir kurallar vücudu olarak karşımıza çıkmaktadır (Watson, 1982, ss. 29-30). Bu nedenle egemen ülkesel devletlerarasındaki ilişkileri düzenleyen uluslararası hukuk da devletin içerisindeki egemen karakterine odaklanmaktan ziyade, devletlerin aralarındaki münasebetleri yönetmeye göre kurgulanmış ve inşa edilmiştir. Uluslararası hukukun bina edildiği bu inşanın ana unsurları da politik birimlerin egemenliği, ülkesel bütünlük ve iç işlerine karışmama olmuştur (Chan, 2013, s. 403).

Uluslararası hukuki inşanın kurucu normu olan egemenlik, bir devletin belirli bir ülke toprağı üzerinde etkin ve nihai kontrol yürüttüğü ve resmi olarak da herhangi bir dış veya üst otorite yapısından bağımsız olduğu anlamına gelmektedir (Goldsmith ve Levinson, 2009, s. 1845). Devlet içerisine uygulandığında egemenlik kavramı mutlak bir politik gücün varlığını ifade ederken devletlerarasındaki münasebetlere uygulandığında ise egemen devletlerin üzerinde herhangi bir üst otoritenin bulunmadığını ifade etmiştir (Hinsley, 1986, s. 158).

Bu yaklaşıma paralel olarak, uluslararası hukukta ülkesel egemen devletlerin hukuken eşit olduklarını ifade eden egemen eşitlik lisanı, 18'inci yüzyılın sonunda uluslararası hukuk teorisyenleri tarafından evrenselleştirilmiştir (Lee, 2004, s. 150). Egemen eşitlik bir söylem olarak günümüze kadar muhafaza edilmiş ise de bu söylem tarihin her döneminde verili olarak kabul görmemiştir (Anand, 1967, ss. 217-218). Ancak büyük güçlerin Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'ne devletlerin egemen eşitliği prensibini dâhil etmedeki direnci, İkinci Dünya Savaşı sonrasında güç dengesi ortamında kayda değer bir şekilde ortadan kaybolmuş (Anand, 1967, s.237) ve Birleşmiş Milletler Şartı'nın (BM Şartı) 2'nci maddesinin 1'inci fıkrasının ilk bendinde, organizasyonun bütün üyelerinin egemen eşitliği prensibine dayandığı belirtilmiştir.

Bu kodifikasyon ile birlikte, bütün devletlerin uluslararası hukukun oluşumuna eşit derecede iştirak etmek hakkına ve uluslararası hukuki kişiliğin tam ve eşit sahipleri olarak da bir takım uluslararası hak ve yükümlülükler sahip oldukları kabul edilmiştir (Cohen, 2006, s. 492). Egemenlik, bir yandan devletlerin iç eksikliklerini ve dış baskıya karşı başarısızlıklarını örtmekte diğer yandan ise uluslararası toplum içerisinde anlamlı bir değer olarak varlığını sürdürmektedir. Müdahale etmeme prensibi ise geleneksel imparatorluk inşasını sınırlandırmakta ve güçlü devletin daha az güçlüye karşı kuvvet kullanımını örselemektedir (Inayatullah, 1996, ss. 51-81).

Devletlerin egemen eşitliğine dayalı bu resmi söylem, Soğuk Savaşın bitimine kadar varlığını korumuş, uluslararası hukuki kavramlar bu anlayış üzerine oturtulmuş ve bir paradigma halini almıştır. Paylaşılan bu hukuk kültürü iki kutuplu bir güç dengesi ortamında hiç kimse tarafından sorgulanmamıştır. Farabi'nin de belirttiği gibi; taraflar arasında bir güç dengesi kurulduğunda, bu denge uzun zaman devam ettiğinde ve bu şartlar altında hukukun nasıl ortaya çıktığını bilmeyen yeni bir nesil hayata geldiğinde, onlar hukukun kendi zamanlarında varolan şey olduğunu düşünmektedirler (Farabi, 2019, s. 139).

Ancak egemen eşitlik prensibini anlamak ve egemenliği hukuki bir norm olarak görmek, egemen devletlere tanınan imtiyazların değişebileceğini ve farklı egemenlik rejimlerinin de varolabileceğini kavramayı gerektirmektedir (Cohen, 2006, s. 494). İnşacı yaklaşım, egemenliği analitik bir varsayım olarak kabul etmemektedir. Egemenlik daha ziyade ülkesellik, otonomi ve tanınma bağlamında öznelerarası anlayışları yansıtan ampirik bir nitelik olarak görülmektedir (Krasner, 1999, s. 46). Egemenlik devamlı bir şekilde aktörler arasında ve aktörlerle yapılar arasında var olan etkileşimler yoluyla inşa edilmekte ve yapı söküme tabi tutulmaktadır. Ne devlet ne de egemenlik verili olarak alınmamaktadır. Daha ziyade bir aktör olarak devlet ve bir söylem olarak egemenlik, karşılıklı olarak birbirlerini inşa etmekte, karşılıklı olarak birbirini dönüştürmekte ve değişmektedir (Krasner, 1999, s. 49).

Uluslararası hukukun dilindeki dönüşüm, uluslararası sistemin güç konfigürasyonuna bağlı bulunmaktadır. Uluslararası sistemin güç konfigürasyonu değişime uğradıkça uluslararası hukukun hem içeriği hem de hukuk tarafından oynanan rol değişmektedir (Hsiung, 1997, s. 19). Uluslararası hukuk sistemin yapısını yansıtmakta, aktörlerin tabiatı sistemin hukukunun ülkesel devletler tarafından yapılan bir koordinasyon hukuku mu yoksa bir imparatorluğun dış kamu hukuku mu olacağını veyahut Ortaçağ'da olduğu gibi tamamıyla yok mu olacağını göstermektedir (Hoffmann, 1961, s. 211).

Devletlerin, bir ülke ve nüfus üzerinde münhasır güç ve otoriteye sahip egemenler olarak birbirleri ile eşit olduklarını ifade eden devletlerin egemen eşitliği prensibi, hukuki bir ilke olarak 1945 tarihli Birleşmiş Milletler (BM) Şartı'nda ifade edildiği şekliyle halen varlığını korumaktadır. Ancak egemen eşitlik prensibinin geçerliliğini farklı kelime dağarcıkları ile tekrar sorgulatan husus, 1989 yılında Soğuk Savaş'ın bitimini müteakip egemenliği kademelendirici ve koşula bağlayıcı söylemlerin yaygınlaşması olmuştur.

Dünya düzeninin çift kutuplu sisteminin ortadan kalkmasıyla birlikte, soğuk savaşın bitimi ve Sovyetler Birliğinin dağılması neticesinde birbiriyle rekabet eden iki modelin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan biri tek kutuplu ve Birleşik Devletlerden idare edilen yapı, diğeri ise çoğulcu Birleşmiş Milletlere dayalı dünya düzeni sistemidir (McWhinney, 2001, s. 7). Oluşan hegemonya, egemenliği kademelendirici söylemini uluslararası topluma hem tek kutuplu ve Birleşik Devletler'den idare edilen yapının emperyal lisansı ile hem de çoğulcu Birleşmiş Milletlere dayalı yapı altında kişi ve müesseselerin semantik otoritesini kullanarak egemenlik lisansı içerisinde yönelmiştir. Bu yüzden yoz devlet söylemi ile ortaya atılan ve 19'uncu yüzyıl uluslararası toplumunu karakterize eden dışlama mantığı ve söyleminin yanı sıra, başarısız devlet söylemi ile bu mantık egemenlik söyleminin içerisine entegre edilmiştir (Adler-Nissen ve Gammeltoft-Hansen, 2008, ss. 140-145).

Ancak yöneltilen her iki kavramın söylemsel ortak özelliği, bu tür etiketlenen yapılara karşı uluslararası toplumdaki eşit egemen duruşun reddedilmesidir. Bu çalışmada, Soğuk Savaş sonrasında güç dengesindeki değişimle birlikte uluslararası hukukun egemen eşitlik dilinin nasıl evrilmeye başladığı ve egemenliği kademelendirici söylemlerin ve doktrinlerin egemenliği nasıl yeniden inşa etmeye başladığı araştırılmıştır.

Egemenlik

Hans Kelsen egemenlik kavramının ulusal ve uluslararası teorisinin en önemli kavramlarından biri olduğunu ifade ederken teoride karışıklığa yol açacak birçok anlama da geldiğini belirtmektedir. Bu anlamlardan en yaygın olanının, etimolojik köken olarak latince *superanus* teriminden elde edilen, “devletin özel niteliği, nihai güç olmanın niteliği veya insan davranışının üst düzeni” anlamları olduğunu ifade etmektedir (Kelsen, 1960, s. 627).

Egemenlik denilince bir toplum içerisindeki mutlak güç, dışarıdan mutlak bağımsızlık ve uluslararası hukuktaki hukuki bir kişi olarak tam güç akla gelmektedir (Endicott, 2010, s. 245). Tanıma perspektifinden bakıldığında ise egemenlik, politik bir varlığın kendi faaliyetlerinde

nihai otoriteyi uygulama konusunda dışsal olarak tanınmış bir hakkı olarak görülmektedir. Bu yönden tanımı gereği egemenliğin devlet olmanın bir unsuru olduğu ve sosyal olarak inşa edildiği kabul görmektedir. Egemenin tanınması için kurallar değiştikçe, egemenliğin anlamı da değişime uğrayabilmektedir (Biersteker ve Weber, 1996, ss. 11-18).

Egemenlik kavramı, aşırı şekilde politik niteliği olan bir kavram olarak kabul edilmektedir. Fakat devletler belirli bir durumu, bu kavramın BM Şartı madde 2(7) ile ilişkisine dayanarak yorumladığı, desteklediği veya belirli durumlara buna dayanarak karşı çıktığı oranda da bu kavram hukuki olarak karakterize edilmektedir (Suttle, 2016, s. 16). Buna mukabil uluslararası antlaşma hukukunun kendisinde egemenlik kavramının sarıh bir tanımı bulunmamaktadır (Besson, 2011, s. 12). Uluslararası Daimi Adalet Divanı'na göre, egemenlik kavramı statik bir içeriğe sahip olmayıp uluslararası ilişkilerin gelişimine bağlı bulunmaktadır (Hilla, 2008, s. 124). Nikaragua Davası'nda Uluslararası Adalet Divanı da açık bir şekilde, Birleşmiş Milletler Şartı hükümlerinin sabit olmaktan ziyade dinamik olduğunu ve devlet pratiği yoluyla zaman içerisinde değişme kabiliyetine sahip olduğunu kabul etmiştir (International Court of Justice, 1986, par. 176).

Bu değişimin, yeniden kavramsallaştırma ve inşada “pratik camiaları”, (Emanuel Adler, 2005, s. 14) büyük rol oynamaktadır. Bu camialar, öznelarası pratikler ile paylaşılan anlayışları dikkate sunmaktadırlar. Kollektif anlayışlar, pratik camiaları arasında zuhur etmekte, söylemler yaratılmakta, öğrenme oluşmakta ve küresel yönetişimin müesseseleri ve pratikleri gelişmektedir (Emanuel Adler, 2005, ss. 14-15).

Devlet ve Egemenlik Arasındaki Oluşturucu İlişki

Egemenlik kavramının tarihi devlet ile ilişkili görülmektedir. Devlet toplumların geliştirdikleri politik müesseselerden birine verdiği isimdir. Devlet farklılığa sahip bir politik kurum olarak, toplumların kendi evrimi içerisinde belirli bir aşamada benimsedikleri politik gücün bir organize edilme şekli olarak görülmektedir. Hinsley'e göre devletin farklılığı, tarihteki diğer politik müesseselere nazaran bu politik gücü uygulayış şeklinde yatmaktadır (Hinsley, 1986, ss. 2-6).

Devlet, toplumu üzerine kendisini empoze etmekte ve tabii yolların dışındaki güç enstrümanlarıyla bu dayatmayı yapmaya çalışmaktadır. Foucault, devletin kendisini toplumu üzerine empoze etme sürecini ve bunun evrimini, yönetimsellik (governmentality) kavramı ile açıklamaya çalışmaktadır (Foucault, 1991, ss. 102-103). Devlet formlarının yükselişi, kendini toplumu üzerine empoze etme üzerine kurulu egemenlik nosyonunun oluşumu için gerekli bir şart olmaktadır. Devletsiz bir toplumda egemenlik fikri de alakasız kalmaktadır. Hatta devletsiz toplumlar tamamen etkin nihai bir otoriteye sahip olsalar bile, kendisinden ayrı bir çeşit idareye sahip bulunmamaktadırlar. Bir topluma devletin enstrümanları ile hükmedildiğinde, egemenlik kavramının zuhur etmesi de er ya da geç kaçınılmaz olmaktadır. Doğal olarak devletin ortaya çıkışı ile devletin taleplerinin başlangıcı arasında zamansal bir fasıla olmaktadır. Çünkü ilk ortaya çıkan kavram egemenlik değil devlettir (Hinsley, 1986, s. 17).

Bu husus uluslararası hakemlik kararlarına da yansımıştır. Milletler Cemiyeti'nin 1920 yılında Finlandiya ve İsviçre arasında Aaland Adaları'nın statüsünü çözüme bağlamak için oluşturduğu Komisyon, sunduğu raporunda:

“... göz ardı edilemeyecek bir zaman boyunca egemen devletlerin oluşumu için gerekli olan koşullar bulunmamıştır. Anarşi ve devrimin ortasında, hatta bazı olgusal unsurlar önemli bir zaman süresince eksik kalmıştır. Politik ve sosyal yaşam organize değildi. Otoriteler kendilerini kabul ettirecek kadar güçlü değillerdi... Bu sebeptendir ki hangi tarihte Finlandiya Cumhuriyeti'nin hukuki anlamda gerçekten egemen bir devlet olduğunu söylemek güçtür.”(International Commission of Jurists on Aaland Islands, 1920)

tespitini yapmak suretiyle devletin kurulması ile egemenlik kavramının ortaya çıkması arasında zamansal bir gecikme olduğunu, ilk oluşan kavramın devlet olduğunu, otoritelerin anarşi ve devrimin ortasında kendilerini kabul ettirecek güce ulaştıklarında egemenliğin ve egemen devletin ortaya çıktığını kabul etmiştir.

Devlet Egemenliğinin İç ve Dış Boyutları

Geleneksel olarak devlet egemenliği iki farklı boyutta işlemektedir. Egemenlik ya iç işlerine uygulanmakta ya da dış ilişkilere uygulanmaktadır. İlk bahsedilen boyut iç egemenlik olarak, diğer boyut ise dış egemenlik olarak adlandırılmaktadır (Besson, 2011, s. 10). İç boyut olarak egemenlik en üstünlüğü, bir ülke içerisindeki yerleşimciler üzerinde birleşik, kapsamlı, nihai, münhasır ve doğrudan bir otoriteyi ifade etmektedir. Korrelatif dış boyut ise dışarıdaki güçlerden otonomi iddiasını ihtiva etmektedir. Dış egemenlik, yetkisel taleplere veya yabancı otoritelerin politik kontrolüne karşı ülkesel devletin bağımsızlığını ve sızdırmazlığını zorunlu kılmaktadır (Cohen, 2010, s. 263).

İç ve dış egemenlik kavramsal olarak ayrı olsa da mantıksal olarak birbirinden ayrılamamaktadır. Dış egemenliğin var olması için içeride bir egemenin de var olması gerekmektedir. Dış egemenlik ve bu suretle diğer egemenlerden bir sınır ile ayrılma olmadıkça, iç egemen kendi yeterliliklerini tanımlayamamakta ve otorite uygulayamamaktadır. Yeterliliklerin belirlenmesi ve otorite uygulanmasında iç egemenlik olmaksızın diğer egemenlerle ilişkilendirilecek bir dış egemenlik de var olmamaktadır. Bu yüzden birini diğerinin önüne yerleştirmek de mümkün bulunmamaktadır (Besson, 2011, s. 10). Bu karşılıklı tanıma ve etkileşim dış egemenlik sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden ki egemen eşitlik kavramı varlığını dış egemenlik kavramının ortaya çıkmasına borçludur (Besson, 2011, s. 4).

Devletlerin Egemen Eşitliği

Devletlerin iç ve dış egemenlikleri mantıksal olarak birbiri ile ilişkili boyutlar olsa da pozitif uluslararası hukukun temel kavramlarının inşası için bu boyutların analitik olarak ayrık tutulması önem arz etmektedir. Bu analitik ayrıma paralel olarak, egemen ülkesel devletlerarasındaki ilişkileri yöneten uluslararası hukuk da devletin içindeki gelişmelere odaklanmaktan ziyade devletlerarasındaki ilişkileri yönetmeye göre kurgulanmış ve inşa edilmiştir. Uluslararası hukukun dayandığı bu inşanın temel unsurları da daha önce zikredildiği üzere, politik birimlerin egemenliği, ülkesel bütünlük ve iç işlerine müdahale etmeme olmuştur (Chan, 2013, s. 403).

Devletlerin egemen eşitliği prensibi söylemsel bir inşa olarak karşımıza çıkmaktadır. Hilla, Westfalya'nın temsili ve semiyotik gücünün, devletlerin egemen eşitliği kuramına destek sağladığını belirtmektedir (Hilla, 2008, s. 113). Westfalya'ya ilişkin geleneksel görüşün tipik bir kurucu mit olarak, klasik Avrupa sisteminin ve şu anki uluslararası sistemin prototipinin nasıl ortaya çıktığının nezh bir izahı olarak ortaya konduğu, bu izahın ise sistemin ana özelliklerini, yani ülkesellik, egemenlik, eşitlik ve müdahale etmemenin çıkış noktasını çok iyi açıkladığı belirtilmektedir (Osiander, 2001, s. 266).

Uluslararası hukukta egemen eşitlik normu, 18'inci yüzyılın sonunda uluslararası hukuk kuramcıları tarafından belirli bir normatif gündem ile evrenselleştirilmiş ve benimsenmiştir. İsviçreli felsefeci Emmerich de Vattel, bu hukuk kuramcılarının en önde gelenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. 1758 yılında Emmerich de Vattel:

“Bir cüce bir dev kadar erkektir; küçük bir Cumhuriyet en güçlü krallık kadar egemendir. Bu eşitliğin gerekli bir sonucu olarak bir devlete, bir millete yapılmasına izin verilen hepsine izin verilmiş demektir ve biri için izin verilmeyen diğerleri için de caiz değildir.”(Lee, 2004, s. 150)

ifadelerini kullanmak suretiyle büyük veya küçük bütün devletlerin haklar yönünden eşit olduklarını ifade etmiştir.

Vattel'in egemenlik teorisi, kavramın daha önce varolan realitesini, ülke içi otoritenin dışı karşı münhasırlığı ile sonuçlanan iki yolla değiştirmiştir. İlk olarak, müdahale etmeme prensibi yoluyla devletlere içeride ve dışarıda münhasır yönetme otoritesi tanımış, ikinci olarak ise devletleri daha yüksek herhangi bir otoriteye tabi kılmayan rızai bir uluslararası hukuk sistemi yaratmıştır (Hilla, 2008, s. 120).

Uluslararası hukukta egemen eşitliğin savunması olarak sistem stabilitesinin değeri veya diğer bir deyişle dünya düzenindeki istikrar ileri sürülmektedir. Eşit egemenlik, devletler sistemi içerisinde beraber var olabilmeyi temel bir kuralını sağlamış karşılıklı tanımanın ve egemen devletlerarasındaki etkileşimlerin düzenlenmesini mümkün hale getirmiştir (Cohen, 2010, s. 264). Oppenheim'in belirttiği gibi:

“Milletler ailesine girmekle bir devlet, eşitlerine karşı eşit bir duruma gelmektedir; kendi onuruna karşı, bağımsızlığının muhafazasına karşı, ülkesel ve şahsi üstünlüğüne karşı saygı gösterilmesini talep etmektedir. Uluslararası hukuk önünde, milletler ailesinin bütün üyelerinin eşitliği uluslararası şahsiyetten elde edilen değişmez bir niteliklerdir.”(Kingsbury, 1998, s. 603)

Egemen eşitlik, bir söylem olarak günümüze kadar muhafaza edilmiş ise de bu söylem tarihin her döneminde verili olarak kabul görmemiştir. 1815 yılında Viyana Kongresi'nde, 1899 ve 1907 yıllarında La Haye Konferanslarında ve I. Dünya Savaşı sonrasında Milletler Cemiyeti'nin kuruluş aşamasında devletlerin egemen eşitliğinin bir prensip olarak kabul edilip edilemeyeceği tartışma konusu olmuş ve bu prensip, bazı katılımcı devletlerarasında ve özellikle zamanın büyük güçleri tarafından kabul görmemiştir. 19'uncu yüzyıl boyunca T.J. Lawrence, Antoine Pillet, James Lorimer ve F.C. Hicks gibi pozitivistlerin etkisi altındaki birçok hukuk müellifi de uluslararası hukukta egemen eşitlik prensibinin varlığını ve etkinliğini reddetmişlerdir (Anand, 1967, ss. 217-218).

Büyük güçlerin Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'ne devletlerin egemen eşitliği prensibini dâhil etmedeki gönülsüzlüğü, İkinci Dünya Savaşı sonrasında güç dengesi ortamında kayda değer bir şekilde ortadan kaybolmuş (Anand, 1967, s. 237) ve Birleşmiş Milletler Şartı'nın 2'nci maddesinin 1'inci fıkrasının ilk bendinde organizasyonun, bütün üyelerinin egemen eşitliği prensibine dayandığı belirtilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında egemen devletler, saldırgan ve ilhaka dayalı savaşa başvurmayı hukuk dışı kabul ederek bu alandaki egemenlik haklarından feragat etmişlerdir. Sömürgecilik ortadan kaldırılmış ve bu suretle imparatorluk kavramı alçaltıcı bir terim olmuştur. Egemen eşitlik kavramı da imparatorluğun karşıt kavramı haline gelmiştir (Cohen, 2006, s. 492). Anılan düzenin muhafazası için devlet egemenliğini öncelikleyen BM dizaynı da devlet içindeki ihlalleri önlemeye yönelik düzenlemeleri içermemiştir. BM'nin ana amacı uluslararası barış ve güvenliği sağlamaya, daha dar bir şekilde ise başta büyük güçler arasında olmak üzere devletlerarasındaki savaşı önlemeye yönelik olmuştur (Hehir, 2019, s. 34). Hehir'in tabiri ile 1945 yılında Birleşmiş Milletler sistemi adalet ve bireylerin hakları pahasına düzen ve devletlerin hakları üzerine dizayn edilmiştir (Hehir, 2019, s. 120).

Devletlerin egemen eşitliğine dayalı bu resmi söylem, Soğuk Savaşın bitimine kadar varlığını korumuş, uluslararası hukuki kavramlar bu anlayış üzerine oturtulmuş ve bu anlayış bir paradigma halini almıştır. Paylaşılan bu hukuk kültürü iki kutuplu bir güç dengesi ortamında hiç kimse tarafından sorgulanmamıştır.

Güç Dengesi

Güç dengesi konusunun uluslararası ilişkilerdeki en zorlu mevzulardan biri olduğu ve başka hiçbir kavramın dış politika analizcileri ile uygulamacıların ağızlarında bu kadar çok dolaşmadığı ileri sürülmektedir (Wohlforth, Kaufman, ve Little, 2007, s. 1). Güç dengesi kavramı, tarihte birçok müellif tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Friedrich von Gentz'e (1764-1832) göre güç dengesi, "az ya da çok birbirleri ile bağlantılı komşu devletlerarasında kendiliğinden varolan, aralarından hiçbirinin etkili bir direnişle karşılaşmadan veya kendisini tehlikeye atmadan diğerinin haklarını ve bağımsızlığını zedeleyemeyeceği bir oluşumdur."(Gentz, 1806, s. 55)

Lord Henry Brougham (1778-1868) güç dengesini;

"Ülkelerin dış işlerince telkin edilen itidal ve birbirini gözetim; milli duyguların veya tutkuların olası çıkarıcılığı itibariyle ihtiyat; hiçbir ilişkinin söz konusu olmadığı uzak ülkelere aynı bağlamda özen; tüm Avrupalı güçleri etkileyen yasalara saygı gösteren ve ortak bir ilke çerçevesinde hareket eden birlik; kısaca, medenileşmiş devletlerin evrensel olarak kabul gören büyükelçi ve diplomatları aracılığıyla karşılıklı denetim hakkı" (Cobden, 2016, s. 1332)

olarak tanımlamaktadır. Vattel ise hiçbir gücün diğerlerine hukukunu dayatacak bir pozisyonda olmaması durumunu güç dengesi olarak adlandırmaktadır (Bull, 2012, s. 97).

Güç Dengesi Varlığının Uluslararası Hukukun Yaratımı ve Hukuka Riayete Etkisi

Yukarıdaki tanımlardan güç dengesinin özetle, hiçbir devletin veya ittifakın ezici güce sahip olamayacağı şekilde sistemdeki devletlerarasında gücün dağılımı şeklinde anlaşılabilmesi kabul edilmelidir (Sheehan, 1995, ss. 2-4). Güç dengesinin muhafazasının modern devletler sisteminde üç tarihi işlevi yerine getirdiği kabul edilmektedir: (Bull, 2012, s. 102)

1. Bir bütün olarak uluslararası sistem boyunca genel güç dengesinin varlığı, sistemin evrensel bir imparatorluğa dönüşmesini engellemektedir.
2. Yerel güç dengelerinin varlığı devletlerin bağımsızlıklarını korumalarına yardımcı olmakta, yerel olarak hâkim bir güç tarafından absorbe edilmelerine veya hâkimiyet altına alınmalarına engel olmaktadır.
3. Güç dengesinin varlığı, uluslararası düzenin dayandığı diğer müesseseler için altyapıyı sağlamaktadır.

Güç dengesinin yarattığı bu yapısal istikrar, uluslararası hukuk yaratımı ve buna riayete de etki etmektedir. Realist teoride, uluslararası hukuka riayetin menfaatlerin ikincil tesiri olduğu ve uluslararası hukukun sadece güç dengesi ile etkin olabileceği savunulmaktadır (Simmons, 1998, s. 79). Bu anlayış Eski Yunan'a kadar dayanmaktadır. Plato'nun "Devlet" isimli eserinde de Thrasymakhos karakteri, doğruluğun iyi bir şey olduğu için değil, insanın hep haksızlık etmeye gücünün yetmemesi sebebiyle sevildiğini belirtmektedir. Ona göre, gücü yetseydi, kimse kimseyle anlaşmaya kalkmazdı (Platon, 2020, s. 43). Groteuscular için ise güç dengesi, bir adalet ifadesi her bir güce ait olanın verilmesi anlamına gelmektedir. Onlara göre güç dengesi uluslararası hukuku mümkün kılmaktadır (Wight, 1992, ss. 166-167).

Bu tespitlerden, ancak bir güç dengesinin var olması durumunda uluslararası hukukun var olabileceğine ilişkin geniş bir mutabakat bulunduğu görülmektedir (Wight, 1992, ss. 166-167). Ağırlığı olan bir devletin hukuka riayet etmesini ümit etmektense uluslararası hukukun kurallarının takip edilmesinin başka bir güvenliğinin olması gerektiğine inanan Oppenheim da milletler hukukunun gelişim tarihinden çıkarımsanabilecek ilk ve baş ahlaki ilkenin, milletler hukukunun bir denge olduğunda var olabileceğini, bu dengenin de milletler ailesinin üyeleri arasındaki güç dengesi olduğunu ifade etmektedir (Oppenheim, 1912, s. 80).

Güç dengesi uluslararası hukukun yaratımı kadar hukuka riayet in de önemli bir unsuru olmaktadır. Hukuk ile aktör-davranış etkileşimine riayet adı verilmektedir. Riayet bir öznenin (subject) kurallarla belirlenmiş davranışa uyması, riayet etmeme ise gerçek davranışın kurallarla belirlenen davranıştan ayrılması anlamına gelmektedir (Simmons, 1998, s. 77). Şayet bir devlet belirli bir hukuk kaynağındaki hukuki yükümlülükler e uygun olarak hareket ediyor ise o devletin o anlaşmaya veya uluslararası teamül hukukunun kuralına riayet ettiği söylenmektedir (Kreps ve Arend, 2006, s. 333). Hedley Bull, uluslararası hukuka riayet ile ilgili olarak inşacı bir yaklaşım geliştirirse de güç dengesinin nihai önemine inanmaktadır (Simmons, 1998, s. 79).

Özetle ifade etmek gerekirse güç dengesi yalnız uluslararası hukuku mümkün kılmamakta aynı zamanda hukuka riyeti de kuvvetlendirmektedir.

Güç Dengesindeki Bozulmanın Hukuka Yansıması

Dünya toplumunda değişim konsepti, onun gerekliliği ve kaçınılmazlığı, Thomas S. Kuhn tarafından “paradigma kayması (paradigm shift)” kavramı ile ifade edilmiştir (Kuhn, 1996, s. 89). 19’uncu yüzyıl Amerikan felsefecileri William James ve John Dewey’nin fikir sistemine göre, doğal bilimlerdeki bilimsel düşünceye ait bu devrimsel değişim sosyal bilimlerde de bulunmaktadır ve bu değişim, var olan temel varsayımlardan lineer veya küçük kaymalarla değil keskin radikal kırılmalarla ayrılmaktadır (McWhinney, 2001, s. 3).

Hukukçular tarafından paylaşılan hukuk kültürü de şeklini, iştirakçilerinin eğitimi ve sosyalleşmesi sonucu paylaşılan tecrübelerden, onların hukuki düşünce ve çalışmalarını organize eden temel konseptlerden, hangi çeşit argümanları hukukçuların profesyonel söylemi olarak kabul ettiklerinden, uygun rol ve davranışın ne olduğu konusunda hukukçuların ve diğer kilit aktörlerin fikirlerinden, hangi etik ve politik bağlılıkların profesyonel söylemleri etkilediğinden, paylaştıkları sosyal organizasyon hakkındaki varsayım ve anlayışlardan almaktadır (Davis ve Klare, 2019, ss. 28-30).

Ancak krizler, basmakalıp uygulamaları gevşetmekte ve temel bir paradigma değişimi için gerekli olan ilave veriyi vermektedir (Kuhn, 1996, s. 89). Bu sorgulama anı “Groteuscu an” olarak adlandırılmaktadır. Sterio için Groteuscu an, var olan uluslararası sistemde fundamental bir değişikliğin vukubulduğu bir an olmaktadır (Sterio, 2009, s. 211). Kavramın yaratıcısı Richard Falk’a göre, Groteuscu bir anda yerleşik anlayışlar değişebilmekte, krizlere uygun yeni anlayışlar mübadeleye sunulmaktadır (Falk, 1985, s. 7).

Soğuk Savaşın tek özelliği dünya savaşı tehlikesinin yakınlığı değil iki tarafın da kimsenin meydan okuyamadığı bir güç dengesine yol açan küresel güç dağılımını kabul etmeleri olmuştur (Hobsbawm, 2017, s. 303). Bu güç dengesi içerisinde, uluslararası hukukun Soğuk Savaş döneminde önemli bir işlev icra ettiği kabul edilmektedir. Bu işlev dört açıdan özetlenmektedir: (Hsiung, 1997, s. 23).

1. İki karşıt taraf arasında bir *modus vivendi*’yi mümkün kılmıştır.
2. SALT (Strategic Arms Limitation Talks-1972 sonrası) ve INF (Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty-1987) gibi anlaşmalar için hukuki çerçeve sağlamıştır.
3. Uluslararası hukuk, iki karşıt taraf arasındaki çatışmasal etkileşimler için dış limitleri belirlemiştir. Hatta Kore Savaşı ve Vietnam Savaşı gibi her iki süper güç tarafından icra edilen ve vekâlet savaşı olarak görülen savaşlarda bile teamül ve anlaşma tarafından tanımlanan savaş hukukuna riayet edilmiştir.
4. NATO ve Varşova Paktı Organizasyonu’nda ve bu karşıt ittifaklar içerisinde uluslararası hukuk, ilişkilerin yürütülmesi ile ilgili kural ve prosedürleri belirlemiştir.

20’nci yüzyılda, bununla beraber, Soğuk Savaşın daimi karşı ittifakları uluslararası hukuka gerginlikler de eklemiştir. Tek birşey için müdahaleciliğe müsamaha gösterilmiştir. Herbir

blok lideri blokiçi müdahalede (Johnson doktrini) menfaat sahibi olmuş veya karşılıklı olarak diğer bloğun benzer müdahalelerine (Brezhnev Doktrini) müsamaha göstermek zorunda kalmıştır (Hsiung, 1997, s. 22).

Soğuk Savaş Döneminde Uluslararası Hukukun Çoğulcu Söylemi

Uluslararası hukukla kim ilgilenirse ilgilenin bir anlatı sunmaya davet edilmekte, varacağı hüküm belirli bir konusu olan, olguları ihtiva eden ve uygulanabilir hukuku anlatan bir anlatı olmaktadır (Bianchi, 2016, ss. 291-292). Bu anlatıda çoğulcu perspektif, devlet egemenliğini öncelikleyen BM dizaynının devlet içi ihlalleri önlemeye yönelik düzenlemeleri içermediğini, BM'nin ana amacının uluslararası barış ve güvenliği sağlamaya, daha dar bir şekilde ise başta büyük güçler arasında olmak üzere devletlerarasındaki savaşı önlemeye yönelik olduğunu ileri sürmektedir (Hehir, 2019, s. 34). İnsani müdahaleyi destekleme eğilimi gösteren dayanışmacı normların anlatısı ise uluslararası insan hakları hukukunun, uluslararası insancıl hukukun ve uluslararası ceza hukukunun normlarını kullanmaktadır (Lepard, 2002, s. 4).

Soğuk Savaş döneminde uluslararası hukuk çoğulcu bir söylemi benimsemiş ve bir devletin egemenliğine müdahale olarak algılanabilecek insani müdahalelere izin vermemiştir. İnsani müdahale sayılabilecek ihlallerin Soğuk Savaş döneminde dört kez vukubulduğu ileri sürülmektedir. Bunlar; 1971'de Doğu Pakistan'a Hindistan Müdahalesi, 1978'de Uganda'ya Tanzanya müdahalesi, 1978'de Kamboçya'ya Vietnam Müdahalesi ve 1979'da Merkezi Afrika Devleti'ne Fransız müdahalesidir (Amstrong, Farrell ve Lambert, 2012, s. 140).

Anılan müdahalelerden Doğu Pakistan'a yönelik olarak Hindistan Müdahalesi 1971 yılında Pakistan'ın Bengal'in ayrılıkçı hareketini önlemek için Doğu Pakistan eyaletine asker göndermesi ile başlamıştır. Buna tepki olarak Hindistan, 3 Aralık'ta Doğu Pakistan'ı işgal etmiş ve bu işgal hareketini mülteci akınlarının yüklediği ekonomik yüke bağlamıştır. Hindistan müdahalesi, başta Pakistan'ın müttefikleri Çin ve Birleşik Devletler olmak üzere devletler toplumunun çoğunluğu tarafından gayrimeşru ve hukuka aykırı görülmüş ve kınanmıştır. Doğu Pakistan'da ne kadar dehşet verici bir katliamın olduğu önemsenmemiş bu katliamlara rağmen yaygın uluslararası kamuoyu Pakistan'ın egemenlik hakkını ve müdahale etmeme kuralını tasdik etmişlerdir. ABD başkanı Richard Nixon ve Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın tek amacı Güney Asya'daki güç dengesinin Sovyetler birliği tarafından desteklenen Hindistan lehine değişmemesi olmuştur (Menon, 2016, ss. 46-47).

Soğuk Savaş döneminde vukubulan diğer bir müdahale, Aralık 1978'de Vietnam'ın Kamboçya'ya müdahale ederek insan hakları ihlalleri ile ünlü Khmer Rouge hükümetini devirmesidir. Bu müdahale, komşu bir devletin egemenliğini ihlal ettiği gerekçesiyle uluslararası toplum tarafından aynı şekilde kınanmıştır. Çin ve Birleşik Devletler, Güney Doğu Asya Milletleri Birliği (ASEAN) ile birlikte Vietnam'a yönelik eleştiriler yöneltmiştir. Ancak Vietnam'ın meşru müdafaa gerekçesi uluslararası alanda ikna edici bulunmamış, 2 milyon insanın ölümünden sorumlu bir rejimi yıktığı için takdir toplamamış, tam aksine Vietnam'ın askeri müdahalesi bir saldırganlık hareketi olarak nitelendirilmiştir (Menon, 2016, s. 47).

Çoğulcu ve dayanışmacı yaklaşım arasında nereye yaslanılacağını politika belirlemiş, uluslararası toplumun yaklaşımı insani müdahaleyi reddetmek ve egemenlik hakkını ve müdahale etmeme prensibini kutsamak yönünde olmuştur. Griffiths ve O'Callaghan'a göre, Soğuk Savaş süresince bu tür müdahaleleri, güdüleri ve sonuçları itibariyle insani olarak kabul etmek mümkün ise de, bu ve buna benzer müdahaleler meşrulaştırılmamıştır. Bunun yerine, müdahaleler uluslararası hukuka uygun bir şekilde meşru müdafaa kavramı ile açıklanmaya çalışılmıştır (Griffiths ve O'Callaghan, 2002, s. 146).

Soğuk Savaş dönemindeki uygulamalar ve insani müdahaleye yönelik haklı gerekçelendirmeler iki kutuplu bir güç dengesinin veya aynı maksada hizmet eden kollektif güvenlik sisteminin

varlığında pozitif hukuka riayetini veya riayet edilmediği hallerde dahi kendini pozitif uluslararası hukuktaki hâkim görüş yoluyla ifade etmenin önemini ve ağırlığını göstermektedir.

Soğuk Savaş'ın şiddetli olduğu dönemde uluslararası hukukun ruhu “birlikte var olmak” yumuşama (detente) döneminde “işbirliği” ve soğuk savaş sonrası dönemde ise “birlikte ilerlemecilik (co-progressiveness)” olmuştur. Birlikte ilerlemeciliğin uluslararası hukuku kavramı ile herkesi içine alan, daha çok ahlaki ve etik terimlerle ilerlemeye odaklanmış uluslararası hukuk kastedilmektedir (Yee, 2001, s. 19).

Bu yüzden Soğuk Savaşın bitimi ile birlikte güç dengesindeki değişim uluslararası hukuka da yansımış, müdahalelere ilişkin hukuki argümanlarda da dayanışmacı yönde değişim gözlemlenmiştir.

Soğuk Savaş Sonrasında Gelişen Dayanışmacı Söylem

Uluslararası hukukta resmi süreç, pozitivist bir anlayışla Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün 38'inci maddesinde listelenen kaynaklar tarafından kabaca çizilmiştir. Genellikle bir normun, resmi norm üretim süreci boyunca seyahat eden anlamıyla birlikte bir somut olaya uygulandığı kabul edilmektedir (Venzke, 2012, s. 12). Günümüzde çok moda olmayan doğal hukuk doktrininden kaçınarak, uluslararası hukukun devletlerin rızası haricindeki kaynaklardan da oluştuğunu ileri sürmek için bazı temelleri arayan kuramlara da şahit olunmaktadır. Bunlar içerisinde en önemli ve etkili olanı dayanışmacı kuramlardır. Onların ayırt edici özelliği bir yandan doğal hukuku kucaklamaktan kaçınmaya çalışarak hukukun kaynaklarının devletlerin gerçek pratiklerinde bulunabileceğini ileri sürerken, diğer yandan geçerli uluslararası hukukun sadece devletlerin rıza gösterdiği kurallardan değil, bir bütün halinde uluslararası toplumun dayanışmacılığı başardığı veya konsensüse ulaştığı kurallardan da elde edilebileceğini ileri sürmeleridir (Bull, 2012, s. 142).

C.Willfred Jenks tarafından da bu anlayış, “Uluslararası hukukta şu anda yükümlülüğün dayanağı uluslararası toplumun iradesidir.” sözleri ile ifade edilmiştir (Jenks, 1963, ss. 91–97). Burada sosyolojik bir anlayış karşımıza çıkmaktadır. Bu anlayışa göre hukuk, sosyal olarak hukuk olarak tanınan şey olmaktadır. *Opinio juris* burada merkezi rol oynamaktadır. Sosyolojinin bu versiyonu esas olarak Almanya’da E. Bierling, M. Weber, E. Ehrlich tarafından savunulmuştur (Kolb, 2012, s. 236). Eugen Ehrlich 1913 yılında yayımladığı “*Hukuki Sosyolojinin Temel Prensipleri*” (Ehrlich, 2017) isimli eserinde, Austin stilindeki hukuk pozitivisminin arkasındaki yanlış ideolojileri ortaya koymaya çalışmıştır. Ona göre hukuk, hukuk yapıcılarının iradesinin bir ürünü veya basit bir komut olarak görülememekte, fakat sosyal bir fenomen olarak varlığını korumakta, sosyal çevre hukukun yaratımı ve uygulamasını şekillendirmektedir (Antonov, 2016, s. 6).

Bu Avusturyalı sosyolog, yaşayan hukuk kuramını geliştirmiştir. Bu kuram, münhasıran devlet merkezli hukuk ideolojisine bir reaksiyon olarak geliştirilmiştir. Ona göre, devlet tarafından yaratılmak hukuk konseptinin gerek unsuru değildir. Uluslararası etkileşimi karakterize eden sosyolojik yapılar ve görüntüler de çok farklı değildirler. Uluslararası hukukun kendisi, merkezi özelliklerinden biri olarak sosyolojik bir ortama sahiptir. Uluslararası hukukun sosyolojisi ifadesine itiraz etmek aslında uluslararası etkileşimi ve ilişkiyi inkâr etmek demektir. Bu bağlam dâhilinde Morgenthau'nun uluslararası ilişkileri tanımlamasında kullandığı, milli sınırlar ötesine geçen sosyal fenomenlerin toplamı tanımlamasının büyük önem taşıdığı ifade edilmektedir (Starke, 1965, s. 121).

Eugen Ehrlich'in hukuk sosyolojisine dayanarak Gunther Teubner, kendi normatif düzenlerini yaratan küresel toplumun alt sistemlerine işaret etmiştir. Kendisi küresel hukukun esas olarak sosyal çevrelerden gelişeceğini, milli devletlerin ve uluslararası müesseselerin politik merkezlerinden gelişemeyeceğini ileri sürmüştür (Venzke, 2012, s. 36). Birçok çağdaş kuram da uluslararası hukuk yapımında hukukun kaynaklarına vurgudan, birçok aktörün kullandığı, ileri

sürdüğü ve konuştuğu iletişimsel pratiklere doğru kaymaktadır. Bu kaymanın en önemli sebebi, hukukun sadece kitaplarda değil, fakat aynı zamanda aksiyonun içinde de varolduğu önermesine dayanmaktadır (Venzke, 2013, s. 1).

Bahsi geçen dayanışmacı söylemlere geçiş, 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'e müdahalesi ile başlamıştır. Bu müdahalenin akabinde ise Irak'ın egemenliğine yapılan müdahale çoğulcu ve dayanışmacı yaklaşımların bir karışımını ihtiva etmesi sebebiyle bir dönüm noktası oluşturmuştur. 8 Ağustos 1990 tarihinde Başkan Bush, uluslararası hukuka vurgu yaparak, *“Bizim yönetimimizin ve diğerlerinin daha önceleri Irak ile birlikte çalışmaya gayret ettikleri doğrudur. Fakat bu gaddar saldırganlık. . . burada yaptıkları uluslararası hukukun açık bir ihlalidir ki bütün dünya buna karşı birleşmiştir.”* (Kerton-Johnson, 2011, s. 23) demiştir.

Kuweyt de Irak gibi demokratik olmayan bir rejim olarak tanınmakta idi. Demokratik olmayan bir rejimi desteklemesine ilişkin olarak tepkisini ise Başkan Bush, *“Amaç, katıksız saldırganlığın sonuç vermeyeceğini görmektir. . . Irak bir demokrasi modeli değildir, Kuveyt de değil. Burada mesele bu değil. Mesele uluslararası hukuktur.”* (United States Government Printing Office, 1991, s. 1277) sözleri ile ifade etmiştir. Dayanışmacı argümanlardan sakınan Başkan Bush, en başlarda Irak'ın insan hakları sorununu Irak'ın bir iç meselesi olarak sunmuştur. 13 Nisan 1991 tarihinde, *“Irak'ın iç savaşına müdahale etmeyeceğiz. Irak halkı kendi politik geleceğine kendisi karar vermelidir.”* Demiştir (Human Rights Watch, 1992, s. 700).

Tüm bu yaklaşımlar bireye karşı devletin egemenliğini ayrıcalıklı tutan uluslararası düzen fikrine yönelik olarak ABD'nin paralel yaklaşımını göstermektedir (Kerton-Johnson, 2011, s. 47). Kerton-Johnson, Başkan Bush tarafından Ağustos 1990-Şubat 1991 tarihleri arasında verilen demeçlerin, soru ve cevapların, mülakatların, kamu açıklamalarının, basın demeçleri ve resmi dökümantasyonun incelenmesi neticesinde, Körfez Savaşının haklı gerekçelendirilmesine yönelik söylemlerin %62'sinin uluslararası hukuka, %20'sinin milli menfaat ve ekonomiye, %12'sinin insan haklarına ve %6'sının ise egoist ahlakiliğe dayandırıldığını tespit etmiştir (Kerton-Johnson, 2011, s. 24).

Müdahaleye yönelik haklı gerekçelendirmelerin ezici çoğunluğunun uluslararası hukuka dayandırıldığı görülmektedir. Haklı gerekçelendirmeye dayanan söylemlerin vukubulduğu ilk ayda insan hakları söylemi tamamen gözardı edilmiştir. Diğer aylarda ise artan şekilde atıf almaya başlamış, fakat uluslararası hukuka ve milli menfaatlere yapılan atıflara oranla insan hakları söylemi zayıf kalmaya devam etmiştir. Başkan Bush'un yeni dünya düzeni, insan haklarından ziyade devletlere ve uluslararası hukuka saygıyı esas almış, tüm çatışma boyunca da bu söylemi muhafaza etmiştir (Kerton-Johnson, 2011, s. 26).

Savaşın hemen sonrasında, Kuzey Irak'taki Kürtler ve Güney Irak'taki Şiiler tarafından teşebbüs edilen kalkışmalar Irak birlikleri tarafından zalimce bastırılmış ve yüzbinlerce mültecinin sınır ötesinden Türkiye ve İran'a akmasına sebep olmuştur (Lepard, 2002, ss. 6-7). Uluslararası baskı altında, müttefik hükümetler Kürt mülteciler için güvenli bölgeler inşa etmeye yönelik olarak kararlar almışlar ve bu alanları tehdit veya askeri kuvvet kullanımı ile kurmuşlardır. “Operation Provide Comfort” isimli güvenli alanlar inşa etme operasyonunun, Güvenlik Konseyi'nin 688 sayılı kararı ile zaten yetkilendirilmiş olduğunu öne sürmüşlerdir (Lepard, 2002, ss. 6-7).

Körfez Savaşı, savaş öncesinde uluslararası hukuka ve egemenliğin kutsallığına yapılan vurgu ve savaş sonrasında güvenli bölgelerin inşası esnasında insan hakları normlarına yaptığı vurgu sebebiyle çoğulcu söylemden dayanışmacı söyleme geçişte büyük önem taşımaktadır.

ABD'nin Irak müdahalesi 1990'ların ileriki yıllarında ortaya çıkacak insani müdahale uygulamalarının da habercisi olmuştur (Lepard, 2002, ss. 6-7). Soğuk Savaş sonrası dönemde, temelde insani müdahaleyi temsil edecek altı olayın vukubulduğu kabul edilmektedir.

Bunlardan beşinde Güvenlik Konseyi'nin meşru müdafaadan öteye giden kuvvet kullanımına cevaz verdiği görülmektedir. Bunlar; (Lepard, 2002, s. 7)

1. Bosna Hersek'teki güvenli alanlara yönelik saldırıların ortadan kaldırılması ve insancıl gayretlerin korunmasını (UNPROFOR),
2. Somali'de ulusal politik yeniden yapılanmanın geliştirilmesi ve insani yardımın ulaştırılmasını (UNOSOM 1, UNITAF, UNOSOM 2),
3. 1994 deki soykırım sonrasında Ruanda'da sivillerin korunması ve kamu düzeninin idamesini (UNAMIR, UNAMIR II),
4. 1994'lerin sonunda Haiti'nin demokratik olarak seçilmiş hükümeti'nin tekrar iş başına getirilmesini (UNMIH) ve
5. Haziran 1999'daki NATO bombardımanı ardından Kosova'da çok uluslu Kosova kuvvetinin konuşlandırılmasını (KFOR) içermektedir.

Beşinci vaka olan Kosova'ya yönelik NATO bombardımanı Güvenlik Konseyi yetkilendirmesi olmaksızın gerçekleştirilen bir insani müdahale olarak karşımıza çıkmaktadır (Lepard, 2002, s. 7). Somali, Haiti, Irak ve Afganistan'a yönelik ABD müdahaleleri bir şekilde başarısız devlet fikriyle ilişkilendirilmiştir (Dube ve Manatsa, 2013, s. 3). Somali, uluslararası söylemde başarısız devletin paradigmatik bir örneği olarak kullanılmaktadır. Sık sık başarısız olarak nitelendirilen diğer devletler ise Sudan, Afganistan, Kamboçya, Liberya, Yemen, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Solomon Adaları, Sierra Leone ve yakın zamanlarda Merkezi Afrika Cumhuriyeti'dir (Woolaver, 2014, s. 603).

Soğuk Savaş Sonrası Egemenliği Kademelendirici Söylemler

Kullandığımız dil, söyleme ayrılarak yapılandırılmıştır. Bir söylem, belirli bir yolla bir araya geldiklerinde olayların belirli bir versiyonunu meydana getiren bir anlamlar, metaforlar, temsiller, imajlar, hikâyeler, beyanlar ve bunun gibi birçok şeyin setini ifade etmektedir. Söylemler bir olayın boyanmış özel bir resmini vermekte ve bir olayı temsil etmenin özel bir çeşidini oluşturmaktadır (Burr, 1995, ss. 31-41). Söylem, birçok anlamda kullanılmakta, sosyal sürecin bir unsuru olarak anlam yapımı, belirli bir sosyal perspektif ile ilişkili olarak dünyanın en belirli yönlerini tefsir etmenin bir yolu, belirli bir sosyal alan veya pratik ile ilişkili dil olarak anlaşılabilir. En soyut ve genel anlamıyla "semiosis" ifadesi de kullanılmaktadır (Fairclough, 2012, s. 11).

Egemen eşitlik söylemini anlamak ve onu hukuki bir norm olarak görmek, egemen devletlere tanınan ayrıcalıkların değişebileceğini ve farklı egemenlik rejimlerinin de varolabileceğini anlamayı gerektirmektedir (Cohen, 2006, s. 494). 1991'de Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile birlikte dünya bir süper güç ile baş başa kalmıştır. Ekonomik, askeri ve politik gücün ABD'de yoğunlaştığı görülmektedir. Bu yüzden emperyal tabirlerle ABD hegemonyasından bahsedilebilme olup buna paralel olarak Joseph Nye bu durumu 2013 yılında, "*Dünya imparatorluğu dolaptan dışarı çıktı.*" sözleriyle ifade etmiştir (Amstrong vd, 2012, s. 299).

Dünya düzeninin çift kutuplu sisteminin ortadan kalkmasıyla birlikte soğuk savaşın bitimi ve Sovyet imparatorluğunun yıkılması neticesinde, birbiriyle rekabet eden iki modelin ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Bunlardan biri tek kutuplu ve Birleşik Devletlerden proje edilen yapı, diğeri ise çoğulcu Birleşmiş Milletlere dayalı dünya düzeni sistemidir (McWhinney, 2001, s. 7). Oluşan hegemonya egemenliği kademelendirici söylemini muhatap kitlesine hem tek kutuplu ve Birleşik Devletler'den proje edilen yapının emperyal lisaniyla hem de çoğulcu Birleşmiş Milletler'e dayalı yapı altında yöneltmiştir. Bu yüzden yoz devlet etiketi ile ortaya çıkan ve 19'uncu yüzyıl uluslararası toplumunu karakterize eden dışlama mantığı ve söyleminin yanı sıra başarısız devlet söylemi ile birlikte bu mantık egemenlik söyleminin içerisine entegre edilmiştir

(Adler-Nissen ve Gammeltoft-Hansen, 2008, ss. 140-145). Başarısız devlet etiketi, bir devletin iç karakteristiğini tanımlamak için kullanılırken yoz devlet etiketi bir devletin dış politika davranışını ifade etmek için kullanılmıştır (Bilgin ve Morton, 2002, s. 56).

Emperyal Hukuk ve Yoz Devlet Söylemi

1980 yılı öncesinde Birleşik Devletler'deki politika yapıcılar Idi Amin'in Uganda'sını, Pol Pot'un Kamboçya'sını ve ırkçı yönetim altındaki Güney Afrika'daki rejimleri ifade etmek için firavun veya haydut tabirlerini kullanmışlardır. Bu etiketlemeler, bu rejimlerin uluslararası alandaki hareketlerinden ziyade kendi halklarına karşı gösterdikleri iç davranışlardan kaynaklanmıştır. Haydut devlet kavramsallaştırmasındaki dönüm noktası, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın 1979 yılında terörü destekleyen devletler listesini yıllık olarak yayınlamaya başlaması olmuştur. Bu girişim ile birlikte haydut devleti tanımlama kriteri iç kriterden dış doğru yönelmiştir (Litwak, 2001, s. 377).

Clinton yönetiminin yoz devlet politikası, Milli Güvenlik Danışmanı Anthony Lake'in Foreign Affairs dergisinde, 1994 Bahar döneminde yayımlanan makalesinde detaylandırılmıştır (Lake, 1994). Buna göre yoz devlet etiketini alabilmenin üç şartı bulunmaktadır. Bunlar; kitle imha silahları arayışında olmak, devlet politikasının bir enstrümanı olarak terörizmi kullanmak ve önemli ABD menfaatlerine bölgesel tehdit oluşturan bir rejim olmaktır. Burada yoz statüsünü alabilmenin, iç özelliklerden ziyade dış davranışa dayalı bir kriterden kaynaklandığı görülmektedir (Litwak, 2001, s. 378).

Bu bakış açısı, bazı yönlerden batılı hukuki düşünce tarihinin tekrar eden örüntülerini andırmaktadır. 16'ncı yüzyıl Avrupa'sındaki Hristiyanlar ve kâfirler arasındaki ayrıma veya James Lorimer'in 19'uncü yüzyılda dünyayı uygar milletler, barbar insanlık ve vahşi insanlık olarak hiyerarşiye ayırmasına benzemektedir (Kingsbury, 1998, ss. 621-622). Bu emperyal hukuki anlayış, ayırt edici yapısı itibarıyla egemenliğin algılanma şekli ve hiyerarşik yapı ile kendini göstermektedir. Bu yapıda sadece bir devlet gerçek anlamda egemen olmakta ve onun iradesi hukukun var olan kurallarının üzerinde bulunmaktadır. Bir imparatorluk, herhangi bir eşit veya açık sınır tanımamakta, kendi iç hukukunu küresel hukuk olarak kabul etmekte, diğer toplumların bağımsızlığını ise kendi rızasına tabi tutmaktadır. Değişen çevre ile hiyerarşik bir ilişki içerisinde var olmaktadır. Emperyal güç, uluslararası camianın menfaatleri ile kendi menfaatleri arasında bir eşitlik kurmakta ve uluslararası toplum adına insan güvenliği ve adaletini sağlamayı kendi sorumluluğu olarak algılamaktadır (Cohen, 2006, s. 495).

Bu anlayışı en iyi şekilde terörle savaş konsepti ortaya koymaktadır. ABD Başkanı George W. Bush terörle savaşı bütün cephelerde savaşılacak ve farklı bir yaklaşım ve mentaliteyi gerektiren bir savaş olarak nitelmiştir. Başkan Yardımcısı Richard Cheney, bu savaşın asla bitmeyecek, en azından bir yaşam süresinde sona ermeyecek daimi bir savaş olduğunu belirterek bu sözlere açıklık getirmiştir (Cook, 2008, s. 117). ABD, terörle savaşta iki taraf bulunduğunu, bir tarafta Birleşik Devletler'in diğer tarafta da teröristlerin bulunduğunu ifade etmiştir. Ülkesel bir sınırı olmayan karanlık bir varlığa karşı savaş açmıştır (Kolb ve Hyde, 2008, s. 27).

Cohen'in ifade ettiği üzere, tek süper güç olarak ortaya çıkışından beri Birleşik Devletler, kuvvet kullanmanın kısıtlamalarına ilişkin olarak bazı temel gözden geçirmeler talep etmiş ve aktif olarak Birleşmiş Milletler'in gücünü azaltmanın, uluslararası hukukun üstünlüğünü ve Birleşmiş Milletler'i takviye edecek reformları bloke etmenin yollarını aramıştır. Ahlakilik içeren insancıl söylemi tek taraflı olarak kullanarak bazı devletleri yoz devletler olarak etiketleyerek, onlara uluslararası hukukun tanıdığı korumaları reddederek egemen eşitlik prensibini zayıflatmanın yollarını aramıştır (Cohen, 2006, s. 494). Bu yaklaşım, egemen eşitlik prensibini terk eden emperyal hakkın çağdaş bir versiyonu olarak ortaya çıkmaktadır. Uluslararası sistemde hiyerarşi oluşturmanın bir stratejisi olarak; yoz, terörist, şer eksenli gibi etiketlemelerle bir devleti egemenlikten ve uluslararası camiadaki eşit duruşundan arındırarak

ve onu müdahale etmeme prensibinin korumasının dışına yerleştirecek bir söylem oluşturulmuştur (Cohen, 2006, s. 495).

Egemenliğin Yeniden İnşası: Başarısız Devlet Söylemi ve Koruma Sorumluluğu

Yoz devlet etiketi ile ortaya çıkan ve 19'uncu yüzyıl uluslararası toplumunu karakterize eden dışlama mantığı ve söyleminin yanı sıra başarısız devlet söylemi ile birlikte bu mantık, egemenlik söyleminin içerisine entegre edilmiştir (Adler-Nissen ve Gammeltoft-Hansen, 2008, ss. 140-145). 11 Eylül döneminin sonrasında başarısız devlet uluslararası sistemin kendisine yönelik bir tehdit olarak algılanmış ve başarısız devleti ötekileştiren bir kollektif kimlik reformasyonu oluşturulmuştur (Halvorson, 2010, s. 593). Başarısız devletin ayırıcı kriteri olarak devlet içerisinde anlamlı hükümet yapılarının bulunmaması gösterilmektedir. Başarısız bir devlet, bir devletin en temel işlevlerini bile yerine getirmekten aciz bulunmakta, bu ise içeride ve dışarıda açık bir şekilde görülmektedir. İçeride başarısız olan devlet, kanun ve düzeni ayakta tutamamakta ve nüfusunu korumakta başarısız olmaktadır. Dışarıda ise başarısız devletin uluslararası ilişkilere sahip olma kabiliyeti zedelenmiştir (Kreijen, 2004, s. 101).

Tüm kavramsallaştırmalara rağmen, uluslararası hukukta başarısız devleti tanımlayan ortak kabul görmüş bir kavramsallaştırma bulunmamaktadır (Dube ve Manatsa, 2013, s. 2). Ancak uluslararası toplumun kendini tanımlaması bu toplumun dışındaki bir grup imajına dayanmaktadır (Simpson, 2016, s. 436). 1990'lı yılların başında Somali'de devlet otoritesinin ortadan kalkmasıyla birlikte başarısız devletler uluslararası ilişkilerin gündemine gelmeye başlamıştır (Chan, 2013, s. 396). Helman ve Ratner'in Foreign Policy dergisinde yayınladıkları "Saving Failed States" isimli makalesi, bu konuda öne çıkan ilk çalışmadır. Gerald B. Helman ve Steven R. Ratner, başarısız devletlerden "*Altüst edici yeni bir fenomen zuhur ediyor: uluslararası toplumun bir üyesi olarak kendini idame ettirmekten tamamıyla aciz başarısız ulus devlet...*" şeklinde bahsetmekte, geçmişte self-determinasyona çok fazla önem verilmiş olmasından yakınmaktadır (Helman ve Ratner, 1992, ss. 3-4).

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Butros Ghali, başarısız devletler hususunda uluslararası müdahalenin askeri ve insani müdahale ötesine geçmesi gerektiğini ve alınacak tedbirlerin etkin hükümetin tekrar kurulması için uluslararası bir uzlaşmanın geliştirilmesini de ihtiva etmesi gerektiğini ifade etmiştir (U.N., 1996). 11 Eylül saldırılarının hemen akabinde ise en ciddi güvenlik tehditlerinin birbirine bağımlı bir dünyada küçük, zayıf ve başarısız devletlerden zuhur ettiği temel bir söylem haline gelmiştir (Halvorson, 2010, s. 585).

ABD'nin 2002 tarihli Milli Güvenlik Strateji Belgesinde de başarısız devlet hususuna değinilmiştir. Bu belgede George W. Bush "*Amerika şu anda işgalci devletler tarafından tehdit edilmekten daha çok, başarısız devletler tarafından tehdit edilmektedir.*" demiştir (The National Security Strategy of the United States of America, 2002). Avusturalya Stratejik Politika Enstitüsü'nün 2003 tarihli "Bizim Başarısız Komşumuz: Avusturalya ve Solomon Adalarının Geleceği" isimli Politika Raporu da problemlili Solomon Adalarına müdahaleden bahsetmiştir (Our Failing Neighbour: Australia and the Future of Solomon Islands Strategy and International Program, 2001). Avrupa Birliğinin 2003 tarihli Avrupa Güvenlik Strateji Belgesinde de devlet başarısızlığı alarm veren bir fenomen olarak ifade edilmiştir (Council of the European Union, 2003). 2010 yılında ABD Savunma Bakanı Robert Gates de "*ABD'ye yönelik en ölümcül tehdit, kendilerini yeteri kadar yönetemeyen veya ülke topraklarının güvenliğini alamayan devletlerden gelmektedir.*" şeklinde beyanda bulunmuştur (Chan, 2013, s. 397).

Egemenlik lisanı içerisindeki bu söylem, bazı devletlerin etkin hükümet etme yeterliliğine sahip olmadığına vurgu yapmak suretiyle bu devletlerin esasen eşit egemen olmadıklarını ve müdahale ve vesayet yasağının bu devletler için geçerli olmadığını ifade etmektedir.

Egemenlik ve insan hakları arasında kurulan kavramsal birliktelik koruma sorumluluğu doktrininin oluşumunda etkili olmuştur. İnsan hakları alanındaki yetersizlikler öncelikli olmak

üzere devletin içerisindeki ampirik yetersizliklere odaklanan devlet başarısızlığı nosyonunun koruma sorumluluğu doktrinin geliştirilmesinde önemli bir unsur olduğu kabul edilmektedir (Jones, 2013, s. 62). Kofi Annan da 18 Eylül 1999 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun yıllık oturumunda yapmış olduğu konuşmada egemenliğin yeniden inşasına yönelik olarak devlet egemenliğinin en temel anlamıyla yeniden tanımlandığını, devletlerin şu anda halklarının hizmetindeki enstrumanlar olduğunu belirtmiştir (Annan, 1999).

Dış egemenliği bir zırh olarak gören kavramsallaştırmanın ortadan kaldırılmasına yönelik olarak koruma sorumluluğuna ilişkin çalışmaları ve tartışmaları Genel Sekreter'in bu sözleri tetiklemiştir. 2000 yılında, BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın çağrısı üzerine Gareth Evans ve Mohammed Sahnoun'un eş başkanlığında "Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu (International Commission on Intervention and State Sovereignty- ICISS)" adıyla bir komisyon kurulmuş ve anılan rapor, 2001 yılı Aralık ayında "Koruma Sorumluluğu (Responsibility to Protect- R2P)" başlığıyla yayımlanmıştır (Gareth Evans ve Mohamed Sahnoun, 2001).

Koruma sorumluluğu Doktrini (R2P) bahsi geçen ICISS raporu ile birlikte toplam üç önemli raporda temellendirilmiştir. Bunlar;

1. Müdahale ve Devlet Egemenliği Üzerine Uluslararası Komisyon Raporu (Gareth Evans ve Mohamed Sahnoun, 2001);
2. Tehditler, Meydan Okumalar ve Değişim Üzerine Yüksek Seviye Panelin "Daha güvenli bir dünya (A more secure world)" isimli raporu (United Nations, 2004) ve
3. Genel Sekreter'in "Daha Geniş Özgürlükte (In Larger Freedom)" isimli raporudur (United Nations, 2005b).

2005 yılındaki Dünya Zirvesi Sonuç Raporunda ise ifadeler son şekli verilmiştir (United Nations, 2005a). 2009 yılından sonra koruma sorumluluğu çalışmasının çoğu ve doktrinin bir kimliğe bürünmesi Birleşmiş Milletler'de vuku bulmuştur. Koruma sorumluluğunun dönüştürücü etkisini övenlerin çoğu, Genel Kurul'un 2009 yılından beri ortaya koyduğu gayri resmi interaktif diyaloglara dayanmaktadır (Hehir, 2019, s. 40). Gayri resmi interaktif diyaloglar devletlerin koruma sorumluluğunu kabulünü belirlemede birincil kaynak işlevi görmüştür (Hehir, 2019, ss. 92-93).

Geleneksel pozitivist teori Genel Kurul kararlarının sadece tavsiye olduğunu ve hukuken bağlayıcılığının bulunmadığını ileri sürmektedir. Ancak Soğuk Savaş sonrasında eğilim gösterilen dayanışmacı bakış açısı için kritik olan husus Birleşmiş Milletler politik organlarının kararlarının ve bilhassa Genel Kurul'un duruşu olmaktadır. Dayanışmacı görüşe göre, Genel Kurul uluslararası toplumda var olduğu düşünülen konsensüsün veya zuhur eden dayanışmacılığın en önde gelen kanıtını oluşturmaktadır (Bull, 2012, ss. 142-143).

Koruma sorumluluğu, sorguladığı egemenlik ve insani müdahale kavramları nedeniyle hem kuvvet kullanımına dayalı olarak yeni bir hukuki gerekçelendirme hem de egemenliği hukuki bir inşa olarak yeniden kavramsallaştırma çabası olarak görülmüştür. Ancak egemenlik kavramındaki her yeniden inşa zaten doğal olarak müdahale etmeme prensibinde anlamlı etkileri doğurmaktadır.

Koruma sorumluluğu, egemenliği yeniden formüle ederek, hem iç işlevler hem de dış görevler yönünden sorumluluk olarak egemenliğe dönüştürmüştür (Adler-Nissen ve Gammeltoft-Hansen, 2008, ss. 130-145). Egemenlik kavramı hem iç işlevler hem de dış görevler yönünden sorumluluk olarak egemenliğe dönüştürülerek yeniden kavramsallaştırıldığında, egemenlik kavramı da yeniden inşa edilmiş olmakta ve egemenlik kavramında içsel olarak var olduğu kabul edilen müdahale etmeme prensibinde de anlamlı etkiler doğurmakta ve müdahale etmeme prensibi egemenlik kavramı içerisindeki içselliğinden özgür kılınarak koşula bağlanmaktadır.

Dekolonizasyon ve çift kutuplu dünyada tanınmanın politik bir araç olarak kullanılması ile birlikte hukuken devlet olma hali, geleneksel ve tarihsel devletler sistemindeki hukuki olmadan önce etkin olma nosyonunun reddedilmesi anlamına gelmiştir. Bu nedenle hukuken devlet olma hali, egemenliğin temeli olarak kabul edilecek bazı içsel pozitif nitelikleri varsaymıştır. Hukuki devlet anlayışı için egemenlik bir sonuçtur ve egemenlik titri şartlardan bağımsız olarak bir hak olarak gelmektedir (Kreijen, 2004, s. 149).

Ancak egemenlik yeniden inşa edildiğinde ve sorumluluk olarak egemenliğe dönüştürüldüğünde, devlet olmak doğrudan egemen olmak anlamına gelmemekte, isteksiz veya aciz devlet olmak egemenlikteki bir eksikliği ifade etmekte, aciz veya isteksizlik ise bir devleti uluslararası toplumdaki eşit egemen duruşundan arındıracak, onu yoz devlet veya başarısız devlet olarak etiketleyecek ve icabında müdahaleye veya vesayete maruz bırakacak bir koşul olmaktadır. Dış egemenliğin iç egemenliğe bağlanması yoluyla müdahale etmeme prensibi, hukuki devlet olma kavramı içerisindeki içsellenden özgür kılınmıştır. İsteksiz veya aciz devletlerin devlet olma halleri tanınırken dış egemenlikleri etkin hükümet edebilme ve sorumluluklarını yerine getirebilme şartına terk edilmiştir. Bu anlatıda başarısız devletler hem nüfuslarını korumadaki yetersizlikleri sebebiyle dayanışmacı bir perspektiften müdahaleye açık olmakta hem de kapasite yetersizliği nedeniyle terörü barındırmaya müsait yapısıyla uluslararası barış ve güvenliğe tehdit oluşturmakta ve çoğulcu bir perspektiften müdahaleye açık olmaktadır. Böylelikle bu devletler, uluslararası düzen içerisinde kriminal unsurlar olarak portre edilerek komünite içerisindeki egemenlik haklarından feragat ettikleri ileri sürülmektedir.

SONUÇ

Bu makalede, Soğuk Savaş sonrasında güç dengesinde oluşan bozulma ile birlikte uluslararası hukuk söyleminin dayandığı insanın temel unsuru olan devletlerin egemen eşitliğine yönelik söylem değişimi incelenmiştir. Araştırmanın bu bağlam ve kapsamı içerisinde araştırmanın problemi, uluslararası hukukun yapıtaşı olarak kabul edilen devletlerin egemen eşitliği ve müdahale etmeme prensiplerine yönelik olarak soğuk savaş öncesinde inşa edilen pozitif uluslararası hukuk normlarındaki yerleşik anlayış (paradigma) ile soğuk savaş sonrasında, güç dengesindeki değişim ile birlikte oluşan egemenliği kademelendirici söylem arasındaki farka işaret etmektedir.

Daha önce zikredildiği üzere, ana akım uluslararası hukukta söylemler hukuk yaratma veya inşa etme çabaları değil, hegemonik pratiklerin bir parçası olarak görülmektedir (Beckett, 2012, s. 145). İnşacılar ise uluslararası hukuku kimlik temsilinin ve norm yapımının bir söylemi olarak görmektedirler (Armstrong vd, 2012, ss. 111-112). Uluslararası hukukun içeriğine ilişkin olarak realistler resmi kurallara (rules), liberaller değerlere (values), inşacılar ise söyleme (discourse) odaklanmaktadır. Uluslararası hukukun değişimi konusunda ise realistler resmi süreci (formal process) vurgularlarken liberaller politika sürecini (policy process), inşacılar ise sosyal süreci (social process) göz önünde tutmaktadırlar (Armstrong vd, 2012, s. 112).

Birleşmiş Milletler, tarihsel olarak koşullandırılmış, fakat Şartın kabulü öncesinde verili olarak kabul görmemiş olan egemen eşitlik dilini kullanmaktadır. BM dizaynı devlet içindeki ihlalleri önlemeye yönelik düzenlemeleri içermemiştir. BM'nin ana amacı uluslararası barış ve güvenliği sağlamaya, daha dar bir şekilde ise başta büyük güçler arasında olmak üzere devletlerarasındaki savaşı önlemeye yönelik olmuştur (Hehir, 2019, s. 34).

1989 yılına ve Soğuk Savaşın bitimine bu anlayış içerisinde girilmiştir. Ancak uluslararası sistemdeki güç dengesinin ortadan kalkması ile birlikte uluslararası hukukun dili ve yaratılma şeklinde değişimler gözlemlenmiştir. Uluslararası hukuktaki yerleşik paradigma, özneler arası paylaşılan anlayışlarla oluşmakta, uluslararası sistemde fundamental bir değişikliğin vuku bulunduğu bir anda paylaşılan anlayışlar da değişikliğe uğramaktadır. Buna mukabil resmi hukuk yapım süreçlerindeki yavaşlıktan dolayı pozitif uluslararası hukuk bu değişimleri takip etmekte geri kalmaktadır.

Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında farklı iki tür (çoğulcu, dayanışmacı) söyleme rastlanmıştır. Soğuk Savaş sonrası güç dengesindeki değişim, haklı çıkarıcı söylemlerde de mukabil değişiklikleri yaratmış, içerik olarak uluslararası hukuka atıftan insancılığa, değişim olarak rızadan konsensusa doğru bir evrilme gözlemlenmiştir. Çoğulcu ve dayanışmacı yaklaşım arasında nereye yaslanılacağını politik güç dengesi belirlemiş, Soğuk Savaş dönemindeki güç dengesi ortamında uluslararası toplumun yaklaşımı insani müdahaleyi reddetmek ve egemenlik hakkını ve müdahale etmeme prensibini kutsamak yönünde olmuştur. Soğuk Savaş dönemindeki uygulamalar ve insani müdahaleye yönelik haklı gerekçelendirmeler, iki kutuplu bir güç dengesinin veya buna hizmet eden kollektif güvenlik sisteminin varlığında, pozitif hukuka riayetini veya riayet edilmediği hallerde dahi kendini pozitif uluslararası hukuktaki hâkim görüş yoluyla ifade etmenin önemini ve ağırlığını göstermiştir. Ancak soğuk savaşın bitimi ile birlikte güç dengesindeki değişim uluslararası hukuka da yansımış, müdahalelere ilişkin hukuki argümanlarda da değişim gözlemlenmiştir.

Soğuk savaşın bitimi ve Sovyetler Birliği'nin yıkılması neticesinde dünya düzeninin çift kutuplu sisteminin ortadan kalkmasıyla birlikte birbiriyle rekabet eden iki model ortaya çıkmıştır. Biri tek kutuplu ve Birleşik Devletlerden proje edilen yapı, diğeri ise çoğulcu Birleşmiş Milletlere dayalı çok kutuplu dünya düzeni sistemidir (McWhinney, 2001, s. 7).

Güç dengesindeki değişimin yarattığı hegemonya, örüntülü davranışı doğrudan değiştirmeye yönelik olarak egemenliği kademelendirme söylemini muhatap kitlesine hem tek kutuplu dünyanın emperyal lisaniyla, hem de çoğulcu Birleşmiş Milletlere dayalı yapı altında ve kurumların semantik otoritesini kullanarak egemenlik lisaniyla yöneltmiştir. Soğuk Savaş sonrasında, dış egemenlik kavramının devlet olmanın doğal bir uzantısı olmasının ötesinde merkezi hükümetin etkinliği ve nüfusuna karşı sorumluluklarını yerine getirmeye istekli veya muktedir olması ile tanımlandığı bir anlayışa doğru yeniden gidilmiş, sorumluluklarını yerine getirmeye isteksiz devletler yoz devlet olarak, muktedir olmayan devletler ise başarısız devlet olarak adlandırılmışlardır.

Yoz devlet söylemini kullanan emperyal hukuk, ayırt edici yapısı itibarıyla egemenliğin algılanma şekli ve hiyerarşik yapı ile kendini göstermektedir. Bu yapıda, sadece bir devlet gerçek anlamda egemen olmakta ve onun iradesi hukukun var olan kurallarının üzerinde bulunmaktadır (Cohen, 2006, s. 495). Ahlakilik içeren insancıl söylemi tek taraflı olarak kullanarak, bazı devletleri yoz devletler olarak etiketleyerek, onlara uluslararası hukukun tanıdığı korumaları reddederek, egemen eşitlik prensibini zayıflatmanın yollarını aramaktadır (Cohen, 2006, s. 494). Diğer yandan çoğulcu Birleşmiş Milletler'e hitap eden söylem ise egemenlik lisani içerisinde başarısız devlet etiketi ile karşımıza çıkmış ve gelişen süreç içerisinde koruma sorumluluğu doktrini ile birlikte egemenlik kavramını yeniden inşa etmeye yönelmiştir. Egemenlik ve insan hakları arasında kurulan kavramsal birliktelik koruma sorumluluğu doktrininin oluşumunda etkili olmuştur. İnsan hakları alanındaki yetersizlikler öncelikli olmak üzere devletin içerisindeki ampirik yetersizliklere odaklanan devlet başarısızlığı nosyonunun koruma sorumluluğu doktrininin geliştirilmesinde önemli bir unsur olduğu kabul edilmektedir (Jones, 2013, s. 62).

Koruma sorumluluğu, egemenliği yeniden formüle ederek hem iç işlevler hem de dış görevler yönünden sorumluluk olarak egemenliğe dönüştürmüştür. Ancak uluslararası alanda yerleşmiş hukuk normları da iç ve dış egemenliği analitik olarak ayırık tutarak bu tür devletleri koruma altına almıştır. Ancak her halde, iç ve dış egemenlik arasındaki analitik ayrımı yok etmek, dış egemenliği egemenin iç karakterine bağlamak, egemen eşitlik ve müdahale etmeme prensibine bir saldırı oluşturmuş, tarihsel olarak barbar, vahşi, kâfir, medeniyetsiz, şer, firavun, haydut ve buna benzer şekilde egemenin iç karakterine göre yaftalamanın şimdilerde yoz, devletimsi, başarısız, kırılğan, ilgiye mazhar veya yönetilemeyen şeklinde etiketlerle karşımıza çıktığı ve bu etiketi alanların uluslararası toplumdaki eşit duruştan yoksun kılındıkları, belirli argümanlarla müdahaleye açık hale getirildikleri görülmüştür.

Bu paradigma değişimi ile birlikte uluslararası hukuktaki egemen eşitlik ve müdahale etmeme prensibine yönelik hakim olan normları Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün 38'nci maddesinde yer alan birincil kaynaklar (anlaşma ve teamül) cinsinden düşünmek ile hukukun sosyal inşacı yönünü oluşturan söylemler yoluyla anlamak arasında bir fark oluşmuştur. Uluslararası hukuk, devlet rızası yoluyla elde edilen ve oto-limitasyona dayanan kaynakların yaratım sürecine dokunmadan ve rıza yerine iletişim, paylaşılan anlayışlar ve konsensus ile değiştirilmeye başlanmıştır.

KAYNAKÇA

- ADLER-NISSEN, R., VE GAMMELTOFT-HANSEN, T. (2008). *Sovereignty Games: Instrumentalizing State Sovereignty in Europe and Beyond* (1. baskı). New York: Palgrave Macmillan.
- AMSTRONG, D., FARRELL, T., ve LAMBERT, H. (2012). *International Law and International Relations* (2. baskı). New York: Cambridge University Press.
- ANAND, R. P. (1967). Sovereign Equality of States In International Law-I. *International Studies*, 8(3), 215-241.
- ANNAN, K. (1999). Two Concepts of Sovereignty | United Nations Secretary-General. 25 Eylül 2021 tarihinde <https://www.un.org/sg/en/content/sg/articles/1999-09-18/two-concepts-sovereignty> adresinden alındı.
- ANTONOV, M. (2016). *The Legal Conceptions of Hans Kelsen and Eugen Ehrlich: Weighing Human Rights and Sovereignty* (Law No. WP BRP 62/LAW/2016). Law. Saint Petesburg.
- BECKETT, J. A. (2012). Faith and Resignation: A Journey Through International Law içinde M. Stone, I. R. Wall, & C. Douzinas (Ed.), *New Critical Legal Thinking: Law and the Political* (1. baskı, ss. 145-167). New York: Routledge.
- BESSON, S. (2011). Sovereignty içinde *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (ss. 1-26). Max Planck Encyclopedias of International Law [MPIL].
- BIANCHI, A. (2016). *International Law Theories: An Inquiry into Different Ways of Thinking* (1. baskı). Oxford: Oxford University Press.
- BIERSTEKER, T. J., ve WEBER, C. (1996). The Social Construction of State Sovereignty içinde S. Smith, C. Brown, R. W.Cox, A. Deighton, M. Light, A. Linklater, ... R. B. J. Walker (Ed.), *State Sovereignty as Social Construct* (1. baskı, ss. 1-22). Cambridge: Cambridge University Press.
- BİLGİN, P., ve MORTON, A. D. (2002). Historicising representations of “failed states”: Beyond the cold-war annexation of the social sciences? *Third World Quarterly*, 23(1), 55-80.
- BULL, H. (2012). *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics* (4. baskı). China: Palgrave Macmillan.
- BURR, V. (1995). *An Introduction to Social Constructionism* (1. baskı). London and New York: Routledge.
- CHAN, K. (2013). State Failure and the Changing Face of the Jus ad Bellum, *18*(3), 395-426.

- COBDEN, R. (2016). Güç Dengesi İçinde A. Alatl (Ed.), *Batı'ya Yön Veren Metinler III: Aydınlanma/ Burjuva Yüzyılı/ Bilim Çağının Zaferi (1650-1800)* (2. baskı, ss. 1329-1340). İstanbul: Alfa Başvuru.
- COHEN, J. L. (2006). Sovereign Equality vs. Imperial Right: The Battle Over the "New World Order". *Constellations*, 13(4), 485-505.
- COHEN, J. L. (2010). Sovereignty in the Context of Globalization: A Constitutional Pluralist Perspective içinde S. Besson & J. Tasioulas (Ed.), *The Philosophy of International Law* (ss. 261-283). Oxford: Oxford University Press.
- COOK, J. (2008). *Israel and the Clash of Civilisations: Iraq, Iran and the Plan to Remake the Middle East*. London: Pluto Press.
- Council of the European Union. (2003). *European Security Strategy PESC 787-8 December 2003*. Brussels.
- DAVIS, D. M., ve KLARE, K. (2019). Critical Legal Realism in a Nutshell içinde Emiliou Christodoulidis, R. Dukes, & M. Goldoni (Ed.), *Research Handbook on Critical Legal Theory* (1. baskı, ss. 27-45). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- DUBE, B., ve MANATSA, P. (2013). Failed State Discourse under International Law : the Place , Attributes and Implications. *International Journal of Politics and Good Governance*, 4(4), 1-23.
- EHRlich, E. (2017). *Fundamental Principles of the Sociology of Law* (3. baskı). London and New York: Routledge.
- EMANUEL ADLER. (2005). *Communitarian International Relations: The Epistemic Foundations of International Relations* (1. baskı). London and New York: Routledge.
- ENDICOTT, T. (2010). The Logic of Freedom and Power içinde S. Besson & J. Tasioulas (Ed.), *The Philosophy of International Law* (1. baskı, ss. 245-261). Oxford: Oxford University Press.
- FAIRCLOUGH, N. (2012). Critical Discourse Analysis içinde J. P. Gee & M. Handford (Ed.), *The Routledge Handbook of Discourse Analysis* (1. baskı, ss. 7-21). London and New York: Routledge.
- FALK, R. (1985). The Grotian Moment içinde R. Falk, F. Kratochwil, & S. H. Mendlovitz (Ed.), *International Law: A Contemporary Perspective* (1. baskı, s. 702). Avalon Publishing.
- FARABI. (2019). *İdeal Devlet* (8. baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- FOUCAULT, M. (1991). Governmentality içinde G. Burchell, C. Gordon, & P. Miller (Ed.), *The Foucault Effect: Studies in Governmentality, with Two Lectures by and an Interview with Michel Foucault* (1. baskı, ss. 87-105). Chicago: University of Chicago Press.
- GENTZ, F. VON. (1806). *Fragments Upon the Balance of Power in Europe*. London: M. Peltier.
- GOLDSMITH, J., ve LEVINSON, D. (2009). Law for States: International Law, Constitutional Law, Public Law. *Harvard Law Review*, 122(7), 1792-1868.
- GRIFFITHS, M., ve O'CALLAGHAN, T. (2002). *International Relations : The Key Concepts. Routledge key guides*. London and New York: Routledge.
- HALVORSON, D. (2010). 'Bringing International Politics Back in': Reconceptualising State

- Failure for the Twenty-first Century. *Australian Journal of International Affairs*, 64(5), 583-600.
- HEHIR, A. (2019). *Hollow Norms and the Responsibility to Protect* (1. baskı). Cham: Palgrave Macmillan.
- HELMAN, G. B., ve RATNER, S. R. (1992). Saving Failed States. *Foreign Policy*, (89), 3-20.
- HILLA, J. (2008). Literary Effect of Sovereignty in International Law. *Widener Law Review*, 14(77), 77-147.
- HINSLEY, F. H. (1986). *Sovereignty*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HOBBSAWM, E. (2017). *Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırıliklar Çağı* (10. baskı). İstanbul: Sarmal Yayıncılık.
- HOFFMANN, S. (1961). International Systems and International Law. *World Politics*, 14(1), 205-237.
- HSIUNG, J. C. (1997). *Anarchy & Order: The Interplay of Politics and Law in International Relations* (1. baskı). London: Lynne Rienner Publishers.
- Human Rights Watch. (1992). *Human Rights Watch Report 1992 (Events of 1991)*. New York.
- ICISS (Co-chairs: Gareth Evans, & Mohamed Sahnoun). (2001). *Responsibility to Protect: Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS)*.
- INAYATULLAH, N. (1996). Beyond the Sovereignty Dilemma: Quasi-states as Social Construct içinde T. J. Biersteker & C. Weber (Ed.), *State Sovereignty as Social Construct* (1. baskı, ss. 51-81). New York: Cambridge University Press.
- International Commission of Jurists on Aaland Islands. (1920). *Of the International Committee of Jurists Entrusted by the Council of the League of Nations with the Task of Giving an Advisory Opinion upon the Legal Aspects of the Aaland Islands Question*. London.
- International Court of Justice. (1986). Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Merits, Judgment, I.C.J. Reports 1986, p.14.
- JENKS, C. W. (1963). *Law, Freedom and Welfare*. London: Stevens & Son.
- JONES, B. G. (2013). 'Good Governance' and 'State Failure': Genealogies of Imperial Discourse. *Cambridge Review of International Affairs*, 26(1), 49-70.
- KELSEN, H. (1960). Sovereignty and International Law. *The Georgetown Law Journal*, 48(4), 627-640.
- KERTON-JOHNSON, N. (2011). *Justifying America's Wars: The Conduct and Practice of US Military Intervention* (1. baskı). New York: Routledge.
- KINGSBURY, B. (1998). Sovereignty and Inequality. *European Journal of International Law*, 9, 599-625.
- KOLB, R. (2012). Politis and Sociological Jurisprudence of Inter-War International Law. *European Journal of International Law*, 23(1), 233-241.
- KOLB, R., ve HYDE, R. (2008). *An Introduction to the Law of Armed Conflict*. Oxford: Hart Publishing.
- KRASNER, S. (1999). *Sovereignty: Organized Hypocrisy* (1. baskı). New Jersey: Princeton

University Press.

- KREIJEN, G. (2004). *State Failure, Sovereignty and Effectiveness* (1. baskı). Boston: Martinus Nijhoff.
- KREPS, S. E., ve AREND, A. C. (2006). Why States Follow the Rules: Toward a Positional Theory of Adherence to International Legal Regimes. *Duke Journal of Comparative & International Law*, 16, 331-414.
- KUHN, T. S. (1996). *The Structure of Scientific Revolutions* (3. baskı). Chicago and London: The University of Chicago Press.
- LAKE, A. (1994). Confronting Backlash States. *Foreign Affairs*, 73(2), 45.
- LEE, T. H. (2004). International Law, International Relations Theory, and Preemptive War: The Vitality of Sovereign Equality Today. *Law and Contemporary Problems*, 67(4), 147-167.
- LEPARD, B. D. (2002). *Rethinking Humanitarian Intervention* (1. baskı). Pennsylvania: Pennsylvania University Press.
- LITWAK, R. S. (2001). What's in a Name? The Changing Foreign Policy Lexicon. *Journal of International Affairs*, 54(2), 376-392.
- MCWHINNEY, E. (2001). Shifting Paradigms of International Law and World Order in an Era of Historical Transition içinde S. Yee & W. Tiewa (Ed.), *International Law in the Post-Cold War World* (2. baskı, ss. 3-18). London: Routledge.
- MENON, R. (2016). *The Conceit of Humanitarian Intervention*. Oxford: Oxford University Press.
- OPPENHEIM, L. (1912). *International Law: A Treatise (Volume I)* (2. baskı). London: Longmans, Green and Co.
- OSIANDER, A. (2001). Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth. *International Organization*, 55(2), 251-287.
- Our Failing Neighbour: Australia and the Future of Solomon Islands Strategy and International Program*. (2001).
- PLATON. (2020). *Devlet (Politeia)* (11. baskı). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- SHEEHAN, M. (1995). *The Balance of Power: History and Theory*. London and New York: Routledge.
- SIMMONS, B. A. (1998). Compliance with International Agreements. *Annu. Rev. Polit. Sci.*, 1998(1), 75-93.
- SIMPSON, G. (2016). James Lorimer and the Character of Sovereigns: The Institutes as 21st Century Treatise. *The European Journal of International Law*, 27(2), 431-446.
- STARKE, J. G. (1965). Elements of the Sociology of International Law. *Australian Year Book of International Law*, 9(1962), 119-136.
- STERIO, M. (2009). A Grotian Moment: Challenges in the Legal Theory of Statehood. *Denver Journal of International Law and Policy*, 39(2), 209-237.
- SUTTLE, O. (2016). Law as Deliberative Discourse: The Politics of International Legal Argument - Social Theory with Historical Illustrations. *Journal of International Law and International Relations*, 12(1), 151-203.

- The National Security Strategy of the United States of America*. (2002).
- U.N. (1996). *International Law as a Language for International Relations*. The Hague.
- United Nations. (2004). *Report of the High-level Panel on Threats, Challenges and Change, a more Secure World: Our Shared Responsibility*, U.N. Doc. A/59/565 (Dec.2, 2004).
- United Nations. (2005a). 2005 World Summit Outcome, U.N. Doc. A/RES/60/1 (Oct.24, 2005).
- United Nations. (2005b). Report of Secretary General, “In Larger Freedom: Towards Development, Security and Human Rights for All”, U.N. Doc. A/59/2005 (Mar.21, 2005).
- United States Government Printing Office. (1991). *Public Papers of the Presidents of the United States (Book II)*. Washington: Office of the Federal Register National Archives and Records Administration.
- VENZKE, I. (2012). *How Interpretation Makes International Law: On Semantic Change and Normative Twists*. Oxford: Oxford University Press.
- VENZKE, I. (2013). *Contemporary Theories and International Lawmaking* (ACIL Research Paper No. 2013-23). *ACIL Research Paper 2013-23*. Amsterdam.
- WATSON, A. (1982). *Diplomacy: The Dialogue Between States* (1. baskı). Routledge.
- WIGHT, M. (1992). *International Theory: The Three Traditions*. (G. Wight & B. Porter, Ed.) (1. baskı). New York: Holmes & Meier.
- WOHLFORTH, W. C., KAUFMAN, S. J., ve LITTLE, R. (2007). Introduction: Balance and Hierarchy in International Systems içinde W. C. Wohlforth, S. J. Kaufman, & R. Little (Ed.), *Balance of Power in World History* (1. baskı, ss. 1-22). New York: Palgrave Macmillan.
- WOOLAVER, H. (2014). State Failure, Sovereign Equality and Non-Intervention: Assessing Claimed Rights to Intervene in Failed States. *Wisconsin International Law Journal*, 32(3), 595-620.
- YEE, S. (2001). Towards an International Law of Co-progressiveness içinde S. Yee & W. Tiewa (Ed.), *International Law in the Post- Cold War World* (2. baskı, ss. 18-43). London: Routledge.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 2, July 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 05.01.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 09.05.2023

DOI: 10.30692/sisad.1227654

NEFRET SÖYLEMİ VE İSLAMOFOBİ: FRANSA BASINI ÖRNEĞİ

Hate Speech and Islamophobia: The Example of French Press

Halide TONGA

Araştırmacı

ORCID ID: 0000-0002-4647-715X

halidetmg@gmail.com

Atıf/Citation: Halide Tonga (2023), "Nefret Söylemi ve İslamofobi: Fransa Basını Örneği", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.2 Temmuz 2023, s.261-276.

Öz: İslamofobi, günümüzün en ayrımcı terimlerinden biri olarak medya içeriklerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. İslam korkusu olarak ifade edilen bu kavram, sadece bir akademik tartışma değil aynı zamanda gündelik yaşam pratiklerinde görünürlüğü olan bir gerçeklik taşımaktadır. Medyanın kişi davranış ve düşüncelerini etkileme gücü bulunmaktadır. Dolayısıyla medya çıktılarının sosyal gerçeklikte yansımaları mevcuttur. Bu yansımalar olumlu veya olumsuz kamusal etkiler barındırmaktadır. Çalışma, İslamofobi'nin Fransız basınındaki temsiline yönelik habercilik karnesi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Buradan hareketle, Fransız basınından Le Monde gazetesine ait toplam 50 haber nitel ve nicel içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Araştırma bulgularından elde edilen verilere göre, İslam ve Müslümanlar terör, saldırı, dehşet ve kaos ifadeleri ile birlikte anılmaktadır. Haberlerde Müslümanların görüşlerine yok denecek kadar az yer verilmiştir. Ayrıca İslamofobi'nin siyasi propaganda aracı olduğu görülmüştür. Haberlerin tutumu yüzde 70 nötr olarak belirlenmiştir. Haber organizasyonları ajans ve kendi üretim haberleri olarak görülmüştür. Video hiçbir haberde yer almamıştır. Görsel içerik olarak fotoğraf tercih edilmiştir. İnsan odaklı habercilikle Müslümanlarla ilgili haberlerin inşa süreçlerine dair öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslamofobi, İslamiyet, Müslüman, Gazetecilik, Le Monde, İçerik Analizi.

Abstract: Islamophobia is one of the most discriminatory terms today and is frequently encountered in media content. This concept, which is expressed as the fear of Islam, is not only an academic discussion, but also a reality that is visible in daily life practices. The media has the power to influence people's behavior and thoughts. Therefore, media outputs have reflections in social reality. These reflections have positive or negative public effects. The study aims to reveal a journalism report for the representation of Islamophobia in the French press.

In this study, a total of 50 news from the French press of the newspaper Le Monde have analyzed by qualitative and quantitative content analysis method. According to the data obtained from the research findings, Islam and Muslims are mentioned together with the expressions of terror, attack, horror and chaos. The views of Muslims are rarely included in the news. It has also been seen that Islamophobia is a political propaganda tool. The attitude of the news is determined as 70 percent neutral. News organizations have been seen as agency and own production news. The video has not included in any news. Photographs are preferred as visual content. Suggestions have been made about the construction processes of news about Muslims with human-oriented journalism.

Keywords: Islamophobia, Islam, Muslim, Journalism, Le Monde, Content Analysis.

GİRİŞ

İslamofobinin tutarlı ve geçerli bir tanımı olmamasına rağmen, çatışmalı argümanlar arasındaki tek fikir birliği İslamofobinin var olduğudur. Müslümanların dünyada farklı coğrafyalardaki fiiliyetleri ve mevcudiyetlerine yönelik sürekli, dağınık ya da sistemli olarak uygulanan ayrımcı pratiklerin ideolojik boyutlarının sunumu medya aracılığı ile sağlanmaktadır. İslamofobi, Müslüman öznenin cinsiyet, kast, cinsellik, din, ırk, azınlık, çoğunluk, sınıf, ulus vb. temelinde çeşitli yönleriyle çoğalmakta ve sorun küresel hale gelmektedir.

“İslamofobinin geleneksel kullanımları, en azından Anglofonik dünyada, 1997 tarihli Runnymede Trust raporunun izinden gitmektedir. İslamofobi'nin anlamı bu sayfalarda, sekiz kurucu parça olarak tanımlanıyordu. Bu bileşenler, İslam'ın değişmeyen bir monolit olarak algılanmasından, İslam'ın doğasında var olan şiddet doğası ve Batı'ya göre temel aşağılama anlamları arasında değişiyordu. Sekiz parçadan altı bileşen İslam'a ve diğer ikisi Müslümanlara atıfta bulunur” (Sayyid, 2014a, s. 12)

Dolayısıyla, İslamofobi kavramı tek ve açık bir anlam üzerinden tanımlanmadığı için olgusal bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. İslamofobinin sömürgecilik, modernite, ırkçılık ve onun peşinden yaratılan dünyayla bitmez tükenmez bağlantısı bulunmakta ve küresel bir sorun olarak değerlendirilmektedir.

İslamofobi Kavramı

İslamofobi terimi, birçok metin içerisinde özellikle medya metinlerinde kullanılmaktadır. Sıklıkla karşılaşılan bu kavram, Müslümanlara duyulan nefreti çağrıştırmaktadır. Etimolojik kökeni daha derin anlamlar taşımaktadır. Kullanım süreci ise toplumsal süreçte yaşanan birçok siyasi olay ve olgular bütünü ile birlikte gelişmiştir.

“Genel olarak ‘İslam’ ve ‘fobi’ kelimelerinin birleşmesinden oluşan İslamofobi, ‘İslam korkusu’ anlamına gelmektedir. Etimolojik olarak ‘fobi’ kelimesi, Yunan mitolojisindeki ‘dehşet tanrısı’nın ismi ‘Phobos’ kelimesine dayanmaktadır” (Canatan, 2007, s. 26). Etimolojik anlam bakımından “İslam korkusu” olarak tanımlanabilecek İslamofobinin, tam olarak nerede, kim tarafından ve hangi amaç ile ortaya atıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte 1920’lerde daha sonra 1970’lerde Fransızca bazı eserlerde “İslamophobie” sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir” (Kirman, 2010, s. 11).

İslamofobi kavramı resmi olarak ilk defa 1997 yılında Birleşik Krallık’ta, Runnymede Trust adlı bir araştırma kurumunun “İslamofobia: A Challenge for Us All” adlı raporunda tanımlanmıştır (A Challenge for Us All, 1997).

“Bu kurum İslamofobiyi; “Müslümanlara olumsuz ve aşağılayıcı kalıplaşmış yargılar ve inançlar atfeden bir dizi görüşün daha da kötüleştirdiği İslam ve Müslümanlara karşı duyulan korku ve nefret” olarak tanımlamıştır. Bahse konu rapora göre; İslamofobi, Müslümanları dini kimlikleri nedeniyle sosyal, kamusal ve ekonomik hayattan dışlama, Müslümanlara karşı nefret suçu ve aşağılama şeklinde icra edilen ayrımcılık ve İslam dininin Batı’nın ortak değer ve yargılarına uymadığı, Batı’nın kültürel ve dini yapılarından aşağı olduğu ve İslam’ın bir inanç ve maneviyat kaynağı olmaktan ziyade vahşi ve geri kalmış bir siyasi ideoloji olduğu şeklindeki algının yayılması şeklinde vuku bulmaktadır” (Esposito & Kalin, 2015, s. 19).

İslam’ın bir tehdit olarak ayrımcılığı ve olumsuz inşası 11’inci yüzyılda Haçlı Seferleri’ne dayanmaktadır.

İkbal'e göre (2010); Ortaçağ'da İslam, Avrupa için kapıya dayanmış bir tehdit olarak algılanarak ötekileştirilmiştir. “*Bu ötekileştirme süreci, İslam'ın Avrupa'da Hıristiyan kimliğine, topraklarına (Christendom) karşı varoluşsal güvenlik tehdidi olarak algılanmasına dayanır. Bu dönemde İslam gerek hızla yayılması gerekse askeri, ekonomik ve siyasi gücü nedeniyle Avrupa tarafından dini ve siyasi olarak ciddi meydan okuma olarak görülmüştür*” (s. 575). Bu meydan okuma görünümü, İslam ve Müslümanlar adına ötekileştirme, hiyerarşik bir gösterge biçiminde aşağı katmanda konumlandırma ve İslam dininin siyasi kültür tarafından tanımlanması gibi olguları da beraberinde getirmiştir.

“*İslamofobi terimi, çağdaş siyaset ve bilimin günlük sözlüğüne girmiştir. Ancak terminoloji olarak İslamofobi tarafsız bir sosyolojik kategori değildir; farklı bağlamlarda farklı siyasi ilişkileri varsaymakta ve yaratmaktadır. Bu aynı zamanda bir çekişme alanı haline gelmektedir*” (Sayyid, 2014b, s. 107). İslamofobinin tanımında, jeopolitik ve söylemsel bağlamlar belirleyici bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte, küresel İslamofobinin tanımı etrafındaki tartışmaların çoğu, Seyyid'in (Sayyid, 2014b). “Batılı plütokrazi” (Western plutocracy) olarak tanımladığı bağlamda gerçekleşmiştir. Nihayetinde, maddi üretim araç ve ilişkilerini elinde bulunduran hegemonik yapıların ayrımcılığa dayanan pratikleri toplum içerisinde inşa etmesi daha kolay olmaktadır.

Uzun yıllardır âlimler ve yazarlar İslam'ı olumsuz bir şekilde sunmaktadırlar. Karen Armstrong, 18'inci yüzyıla kadar İslam hakkındaki batı literatürünün çoğunun İslam'ı şiddeti ve barbarlığı teşvik eden bir din olarak tasvir ettiğini (Armstrong, 1991) ve Edward Said'in Oryantalizm'inin (Said, 1978) Batı'nın İslam'ı, Müslümanları ve Arap dünyasını nasıl klişeleştirdiğini gösterdiğini anlatır. Bu tür yanlış anlamalar, İslam karşıtı ayrımcılığa ve İslamofobiye katkıda bulunmaktadır. “*Vahşi, medeniyetsiz, fanatik Müslümanlar fikri, Müslüman topraklarını fethetmek ve halkına sömürgeciliği haklı çıkarmak için kullanılmıştır. Sömürgecilik, uzak toprakların sakinlerini medenileştirme misyonuydu. Sömürge döneminde Oryentalistler daha aktif hale geldi. İslam ve Müslümanlar hakkında olumsuz bir imaj yansıtmaya başlandı*” (Syed, 2019). ‘Öteki’ haline gelen Müslümanların, çağdaş Batı toplumlarındaki çok kültürlülüğün içerisinde var olabilmeleri ihtimalleri de giderek zayıfladı.

İslamofobi ve anti-İslamizm arasındaki farklılığa da değinmek yerinde olacaktır. Bu kavramlar birbirlerinin yerine sıklıkla kullanılsa da iki kavramın tekabül ettiği olgular farklılık göstermektedir.

İslamofobi, daha sosyolojik bir kavram olarak Batılı toplumların İslam karşısındaki korku, nefret, kınama, küçümseme gibi tutumlarını dile getirmektedir. Bu duyguların temelinde aile, sosyal çevre, eğitim ve medya gibi kurumlar aracılığıyla aktarılan ve yeniden üretilen tarihsel ve kültürel önyargılar yatmaktadır. ... İslamofobi kavramı, sosyolojik bir mahiyet arz ederken anti-İslamizm kavramı daha ideolojik ve politik bir tutuma işaret etmektedir. Nitekim İslamizm kavramının sonundaki ‘izm’ takısı bir ideoloji ile karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir (Canatan, 2020, s. 19).

Kısacası, İslamofobi ve anti-İslamizm arasındaki en temel fark, İslamofobinin bireylerin tutum ve davranışlarında tezahür etmesi, anti-İslamizm kavramının ise zihinlerde üretilen önyargılara tekabül etmesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

“İslamofobi, ABD’de 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından 21’inci yüzyılda yeni bir evreye girdi ‘Medeniyetler çatışması’ retoriği, 9/11’in ardından egemen oldu ve Afganistan ile Irak’taki savaşların yanısıra Müslümanlar ile Araplara yapılan yerel saldırıların ideolojik temelini oluşturdu. ... Terörizme maddi destek suçlamasının dayanakları, yardım derneklerine veya vakıflara bağıştan, savaş karşıtı mitinglere katılmaya varıncaya kadar geniş bir yelpazeyi kapsar. Yardım, Müslümanlığın beş farzından biridir, buna karşın 9/11’den sonra Bush yönetimi, Birleşik Devletler’de faaliyet gösteren hemen hemen tüm Müslüman hayır derneklerini, paranın

'teröristlere' akmasını önlemek bahanesiyle kapattı ve böylece İslâm inancının bu temel unsurunu, Birleşik Devletler'in 'düşmanlarına' yardım ile eşitlemiş oldu. Hayır derneklerine bağış yapan Müslümanlar, bu durumda Birleşik Devletler hükümetinin foreign terrorist organizations-FTO (yabancı terör örgütleri) olarak tavsif ettiği gruplara para vererek teröristlere maddi yardım sağlamış gibi oldu ve yargılandı (Kumar, 2016, s. 184).

Müslümanlar, ayrımcılığa maruz kalarak, 'terör örgütü' üyesi olarak fişlenerek, yaftalanarak ve dışlanarak yargılanmışlardır. Sıradan dini vecibelerin yerine getirilmesi Amerika'da terör faaliyeti olarak değerlendirilmiş ve resmi bir meşruiyet zemini oluşturulmuştur. Kamusal alanın kültürel konsensus tarafından yaratıldığı dikkate alındığında, özel alanda inanmanın ya da inanmamanın toplum içerisinde bir göstergesi oluşmuştur. Kamu takdiri olmayan gruplar, reddedilme ve saldırı tehdidi altında kalmaktadır. Dolayısıyla, özellikle Avrupa'da Müslüman gruplar bu bağlamda medyada ve kamusal alanda ötekileştirilmiştir.

2015 yılında, Hazreti Muhammed'in hicivsel bir tarzda yayımlanan karikatürü nedeni ile Paris'te liberal bir dergi yayınının genel merkezine (Charlie Hebdo) saldırı yapıldı ve bu olay, Müslüman karşıtı duygular için yeni bir cephe oluşturdu. Bu, en temelinde, özellikle sağ partiler arasında siyasallaştırılmış bir anlatıdır. Ne de olsa, özellikle İslami anlatıyı temelde askerileştirilmiş ve savaştı olarak görenler arasında, İslam ve militan gruplar arasında ayırım yapanlar ve ayırmayanlar var (Ahdad, 2019).

İnsanlar arası birlikte yaşama biçimlerini bölen, sekteye uğratan ve Müslüman azınlıkları yabancılaştıran İslamofobik anlatılar inşa etmeye yönelik bilinçli çabalar sadece bununla sınırlı değildir, aynı zamanda kitlelerin aktif katılım yoluyla İslamofobiyi arzulamaya yönelik psişik yatırımlar da bulunmaktadır. İslamofobinin yapısı, ırkçılığı yaratan modern siyaset, topluluk, kast, cinsiyet, milliyetçilik, devlet, din ve ekonomi söylemleriyle ilişkili olduğu ve sorunun bu noktalarda bulunduğu anlaşılmalıdır.

Dünyada İslamofobi ve Medya

Batı toplumlarında olduğu gibi diğer toplumlarda da İslamofobik medya söylemleri ciddi artış göstermektedir. İslamofobik söylemleri sıradanlaştırarak medya, ötekileştirme, aidiyet duygularına zarar verme, bireylerin yaşam kalitelerini olumsuz yönde etkileme ve yaşama dair her ne varsa doğrudan veya dolaylı yoldan etkide bulunmaktadır.

"Birleşik Amerika, on dokuzuncu yüzyıldan önce 'İslam alemine' dair pek az şey biliyordu. Amerika'nın fetihleri daha ziyade Batı ve Güneybatı yönünde kitasal genişlemeye odaklıydı, dünyanın diğer bölgelerine pek aldırılmıyorlardı. Bir önceki yüzyılda, yani on sekizinci yüzyılda Amerika'nın Ortadoğu ile ilgili başlıca bilgi kaynağı, One Thousand and One Arabian Nights (Bin Bir Gece Masalları) ile King James İncili idi. Amerikan ulus devletini kuran ve kuruluşuna nezaret eden siyasi elitler, "1776'dan sonra Şark despotizmi, ekonomik sefalet ve entelektüel kısırlıkla kuşatılmış olan Müslüman dünyayı, ant içerek baş koydukları cumhuriyetçiliğin antitezi olarak gördüler (Kumar, 2016, s. 54,55)."

İslamofobi, son yirmi yılda, Müslüman bireyleri ve toplulukları olumsuz yönde etkileyen, Müslüman karşıtı ayrımcılık önyargı ve ayrımcılığın arttığı çağdaş Batı toplumlarında ciddi bir sosyal sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde medya, İslamofobik söylemlerin normalleştirilmesi ve yayılmasında rol oynayan önemli bir sosyal kurum olarak sürekli olarak tanımlanmıştır. *"Batı medyasındaki İslamofobik söylemler, Müslümanlar için aidiyet, güvenlik, psikolojik, sağlık ve refah üzerinde doğrudan olumsuz etkilere sahip olabilmektedir. Negatif medya temsillerinin artan İslamofobik tutum ve eylemlerdeki etkisini ölçmek ise oldukça zor olmaktadır"* (Anderson, Shahbazi, & Abid, 2021, s. 184). Medyanın, belirli bir dini sembol,

sunum ya da kültürel başkaca öğelere sürekli odaklanması, bireylerin toplum içerisinde anında tanınabilir hale gelmesine neden olmaktadır.

Dünyanın birçok ülkesinde, Müslümanlara yönelik nefret söylemi birçok terim, ifade biçimi ve davranış şekillerine neden olmaktadır. Örneğin, Hindistan'da 1923 yılında ilk defa Vinayak Damodar Savarkar tarafından kullanılan Hindutva terimi (Vikipedi, 2020), Hindu yaşam tarzı ve Hinduların hegemonyasının gerçekleştirildiği teolojik bir ırk haline gelmektedir. Zainab Sikander'a göre;

“Hindistan hükümeti, Pakistan, Bangladeş ve Afganistan'dan gelen yasadışı göçmenlere, iddia ettikleri dine dayalı olarak vatandaşlık veren bir yasa tasarısını kabul etmeseydi Hindutva da ciddiye alınmayacaktı. Hindistan'da yasadışı göçmenlerin vatandaşlığa alınmasının dışında tutulan tek din İslam'dır. Bu, İslam'ın Pakistan, Bangladeş ve Afganistan'ın ana dini olduğu ve kendi ülkelerindeki dini zulüm nedeniyle Hindistan'da yasadışı bir şekilde ikamet eden yerli azınlıkların gidecek başka hiçbir yeri olmadığı temeline dayanmaktadır. BJP (Bharatiya Janata Partisi), İslam'ın çoğunluk din olduğu ülkelerde Müslümanlara zulmedilemeyeceğini iddia ederek bunu haklı çıkarıyor. Ama gerçek şu ki, Bangladeş'teki Rohingya Müslümanları hoş karşılanmıyor, tıpkı Pakistan'da Ahmedi Müslümanlar ve Beluciler (aynı zamanda Müslüman olan etnik İranlılar) gibi (Sikander, 2021, s. 121)”

Hindistan'da koronavirüsün sebebi olarak bile Müslümanlar olarak nitelendirildi. İslamofobi etkisinin yaygınlaştırılması ile ilgili olarak medyanın rolünü Sikander şu şekilde açıklamaktadır:

“Medyanın rolü her zaman devrededir. Olduğu gibi sunulması gereken gerçeklerle dolu bir haber programı izlemek için TV'yi her açtığınızda, kaçınılmaz olarak size çarpıtılmış ve çarpık bir görünüm verilir. Bu durum, bir tartışma ya da fikir adına üretilmiş gerçekliktir. Kapsayıcılık bir zayıflık olarak gösterilir. Çeşitlilik, çoğunluğa hakim olan azınlıklara bir yatıştırma olgusu olarak gösterilir” (Sikander, 2021, s. 122).

Muhalefetin ezildiği, normlara uymayan siyasi ve dini inançların hoş görülmediği bir yer olan Japonya'da siyasi birçok unsurun totaliter bir yönlendirme içerisinde olduğunu ifade eden Takahashi, çeşitliliğin kucaklanmadığını ve bu eğilimin devam ettiğini belirtmektedir (Takahashi, 2021). İslamofobi sorunu bu güncel ve öngörülemeyen bağlam içinde incelenmelidir. Japonya'daki bireylerin dinine ilişkin resmi bir veri bulunmamaktadır.

“Kamuoyu araştırmaları, nüfusun yüzde 62'sinin dini inancı olmadığını göstermekte ve bu oran giderek artmaktadır. Dini bir inanca sahip olduklarını söyleyenlerin ezici çoğunluğu Budizm'di ve sadece küçük bir yüzdesi Şinto inananlarıydı. Nüfusun yaklaşık yüzde 1'lik bir kısmında Hristiyan azınlık da bulunmaktadır. 1945'ten bu yana (ve daha önce iki olmak üzere) toplam üç Hristiyan başbakan oldu, ancak Japonya'da din büyük ölçüde kişisel bir mesele olarak görüldüğünden, başbakanların Hristiyan (veya diğer) inanç konuları, Japon medyasında neredeyse yer almadı. Japonya'daki mevcut Müslüman nüfusunun yaklaşık 200.000 olduğu tahmin edilmektedir ve bu toplam nüfusun yaklaşık yüzde 0.17'sine tekabül etmektedir. Bunun yaklaşık yüzde 90'ının kökleri, ağırlıklı olarak Endonezya, Pakistan, Bangladeş, Malezya, Türkiye ve İran olmak üzere yaygın dinleri İslamiyet olan ülkelerde bulunan yabancı uyruklular (veya vatandaşlığa kabul edilmiş Japonlar) olduğu tahmin edilmektedir. Nüfusun toplamının onda birinin - 20.000'inin- İslam'ı seçmiş etnik Japonlar olduğu tahmin edilmektedir” (Takahashi, 2021, s. 170).

Fakat tüm göstergelerin, Japon Müslüman nüfusu da dahil olmak üzere toplam Müslüman nüfusunun arttığı yönünde olduğunu ve sık sık yeni camilerin kurulduğunu, ifade eden Takahashi'ye göre; “Japonya'daki kamusal söylem genellikle birçok Batı ülkesinde gözlemlenebilen şiddetli, açık ırkçılıktan uzak olsa da güvenlikle ilgili konulardaki söylemlerde İslamofobik anlatılar hakimdir. Resmi tabirle terörizm, özellikle uluslararası terörizm, ağırlıklı olarak İslami gruplarla ilişkilendirilmektedir. Japon medyasında, İslam terörizmle eşanlı olarak verilmekte, ayırım yapılmamaktadır” (Takahashi, 2021, s. 171).

Çin'deki İslamofobi ve artan kısıtlamaları Uygur Türkleri örneğinden de aktaran Zhang'e göre, Batı'da 11 Eylül New York saldırısından bu yana, Müslüman topluluklar üzerinde kontroller sıklaştırıldı ve İslamofobi kaçınılmaz olarak körükleyen sözde ‘güvenikleştirme’ yöntemi ile Müslüman göçmen ve mültecilerle uğraşıldı (Zhang, 2022, s. 46).

“Buna karşılık Rusya, Hindistan, Myanmar ve Çin gibi ülkeler Müslümanlara yönelik kendi politikalarını ortaya koyduklarında, Batılı ülkeler bu politikalara ‘insan hakları ihlali’, ‘İslam karşıtı eylemler’ hatta ‘soykırım’ dediler. Çin’de ise, Uygurlara yönelik politikalar, Çinleşmiş Müslüman bireylere oranla her zaman daha sert olmuştur. Çin hükümeti artan çatışmaları, İslami aşırıcılığın bir sonucu olarak gördü ve bu nedenle ‘radikalleşmeyi’ bu sorunla başa çıkmanın en iyi yolu olarak benimsedi. Sincan bölgesine ve Uygur halkına özgü pek çok kısıtlama bulunmaktadır. Örneğin, ezan (ezan) hoparlörlerden iletilmemelidir ve Uygur öğrenciler günlük namaz kılarken veya dini kıyafet giyerken yakalanmamalıdır”(Zhang, 2022, s. 46,47,51).

Fransa’da İslamofobi

Batı'nın İslam ile ilişkisinin karmaşık olduğu bilinmektedir. Bir yandan ötekileştirme bir yandan ise hegemonik kavramlar üzerinden dini yeniden tanımlama girişimleri mevcut olmaktadır. İslam dininin günümüz Fransa’ındaki statüsünü Gessier şöyle açıklamaktadır: “İslam dini garip bir şekilde bazı sosyal dinamiklere dönüşen kalıcı bir paradokstur; İslam’ın kurumsallaşmasındaki önemli atılımlar, dönüşümlü ve düzenli olarak gerçek veya sembolik baskılarla gerçekleşir. Fransız kurumları kendi yenilenmiş İslam kavramlarını teşvik etmektedir” (Gessier, 2010, s. 40,41). Dolayısıyla, Fransa’da sürekli bir çelişki bulunmaktadır. Müslümanlara yönelik nefret, medyanın günlük konuşmalarının bir parçası ama bugün aynı zamanda Fransız hükümetinin de bir parçası olmaktadır. Fransa’da İslam’ın sürekli kültürel yükselişi, Fransa’nın İslam ile karmaşık ilişkisinin bir başka nedenidir.

Fransız sosyolog ve medya eleştirmeni Ali Saad, Al Jazeera’da şunları kaydetmektedir:

“Fransız öğretmen Samuel Paty’nin bir Çeçen mülteci tarafından öldürülmesinin ardından Fransa şok, nefret ve umutsuzluğun pençesinde kalmıştır. Ayrıca Fransa, Müslüman vatandaşlarını dinleriyle ilgili bir tartışmanın merkezinde görmekte, siyasi arenada ve medyada onları karalamaktadır. Aynı şekilde, egemen sınıf ve Fransız toplumunun büyük bir bölümü radikalizmin gerçek köklerini inkar etmektedir” (Saad, 2020).

Din gibi meydan okuması zor olan kültürel kimlik öğelerine karşı, baskın fikirlerin nazikçe dayatıldığı eylemlerin boyutu bu örnekte olduğu gibi zamanla şiddetlenmektedir. Bu noktada, değişen siyasi tonun da etkisi bulunmaktadır. Hz. Muhammed’in karikatürlerinin yeniden basılması ve bir dizi münferit ve acımasız saldırının ardından, Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron tartışmalara karışmıştır. Macron, Fransa’nın laik değerlerini, ‘İslamcı radikalizme’ karşı savunan yeni bir yasa tasarısı önerdi ve dinin dünya çapında ‘krizde’ olduğunu söyledi. Bu açıklamasının ardından Macron, Müslüman ülkelerde Fransız karşıtı gösteriler ve Fransız mallarının boykot edilmesini içeren yanıt aldı (Al Jazeera, 2020a).

Macron'un seçim öncesi açıklama ve faaliyetleri Fransa'da İslamofobiye doğru gidildiğinin açıkça bir göstergesi olduğu niteliği taşımaktadır. Associated Press'te yer alan habere göre; *"Macron Müslümanlara yönelik baskıyı hızlandırdı ve Müslümanlar üzerinde daha fazla baskı uygulama sözü verdi, bir düzineden fazla Müslüman'ın tutuklanmasını emretti ve birkaç Müslüman grubu feshetti. Macron büyük caminin kapatılmasını da emretti. Altı ay boyunca kuzeydoğu Paris'te 61 cami kapatıldı"* (Ganley, 2021).

Saad, Al Jazeera'da şöyle devam etmektedir:

"Bu tutumun bir nedeni şudur ki, Fransa'nın Macron hükümetinin başarısız politikaları nedeniyle uzun vadeli bir sosyal krizden muzdarip olmasıdır. 2018 ve 2019 yıllarında Fransa'da büyük protestolar yaşandı. 2019'un sonunda, tüm ülkeyi felç eden Fransız tarihinin en büyük toplu taşıma grevi gerçekleşti. Fransa Cumhurbaşkanı Macron, konumunu koruyabilmek ve 2022'de yeniden seçilmesini güvence altına alabilmek için bir şey bulmaya çalışıyor" (Saad, 2020).

Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Fransız lider Macron'un İslam karşıtı sözlerine yönelik sert eleştirileri oldu. Cumhurbaşkanı Erdoğan, "zihinsel muayeneye" ihtiyacı olduğunu söyleyerek Macron'u eleştirmiştir (Al Jazeera, 2020b). Türkiye parlamentosu, Fransız Macron'un savunmasını kınadı ve yorumlarının küresel bir kırılmaya neden olabilecek hastalıklı açıklamalar olduğunu söyledi (TRT Haber, 2020). Dört siyasi parti, Macron'un açıklamalarının farklı inançlara sahip insanlar arasında yıkıcı çatışmalara yol açabileceğini ve onları olumsuz etkileyebileceğini belirten ortak bir bildiri yayınladı.

Fransa'da yaşayan Müslümanların artan İslamofobi'den dolayı korku ve endişelerini dile getiren Rosman, Al Jazeera'da şunları kaydetti:

"Son zamanlarda, Fransa hükümeti Müslüman örgütlere yönelik bir baskı başlatırken, kanunsuz gruplar da camilere saldırdı. Beziers ve Bordeaux'daki ibadet yerleri, şiddet tehditlerinin ardından polis koruması altına alındı. İçişleri Bakanı Gerald Darmanin, Fransa'da İslamofobiye Karşı Kolektif'in (Collective Against Islamophobia in France-CCIF) yasaklanmasını önerdi, Müslüman karşıtı nefret suçlarını takip eden bir örgüt uyarıldı" (Rosman, 2020).

Macron'un İslamcı ayrılmacılığa karşı planını vurgulayan ve İslam'ın dünya çapında krizde olduğunu söyleyen açıklamasının ardından, Müslümanlar zaten savunmada olduğu için Fransa'da devlet ile Müslümanlar arasında tansiyon yükselmiştir. Macron'un, kampanyasını güçlendirmek için İslamofobiyi kullandığı düşünülmektedir (Rosman, 2020). Buradan da anlaşılmaktadır ki, İslamofobi ve Müslümanlara yönelik uygulanabilecek politikalarla ilgili bir propaganda süreci Batı toplumlarında bireylerin oy verme davranışlarını etkilemektedir. Siyasi liderler de propaganda içeriklerini bu anlayış doğrultusunda oluşturmaktadır.

Fransa'da, İslam'a bağlılığı gözle görülür şekilde temsil eden kıyafetlerin yasal olarak yasaklanması, Müslüman kadınların kamusal alandaki davranışlarını düzenlemenin temel aracı olarak yaklaşık yirmi yıldır gündem maddesi olmuştur. Kamusal tartışmalardaki siyasi meseleler genel olarak, dini kıyafetlerin giyilmesinin toplumsal bütünlük ve ulusal 'değerlere' sadakat açısından yol açabileceği potansiyel zararlarına odaklanmıştır (Amiriaux, 2014, s. 82). Din kavramı genel olarak, Fransa örneğinden tüm Avrupa bağlamında, kurumsal dinle bireysel din arasındaki ikilemden anlaşılabilir. İnananların, inanmayanların beklentilerine uygun olarak, yine siyasi kültürler tarafından tanımlanan okuma, yorumlama ve nihayetinde öznel davranışlarını azaltan bir okuma kapasitesine göre performans göstermeleri beklenir (Amiriaux, 2014, s. 85). Kısacası Müslümanları hedef alan devlet politikalarının hakim stereotipleri onayladığı ve karşılığında Müslüman tebaalara yönelik özel bir düşmanlığı teşvik ettiği görülmektedir.

Fransız ve Avrupalı kamuoyunun dikkatini birçok açıdan İslami başörtüsüne odaklaması, karmaşık eşitlik sorununu tartışmanın merkezine yerleştirmektedir. Bu perspektifte, İslamofobi, ulusun siyasi temellerinin ve devletin ırksal matrisinin çok daha derin bir şekilde analizini içeren tartışmanın sadece bir kısmını kapsamaktadır (Amiriaux, 2014, s. 92). Dolayısı ile saptırıcı bilgiler, ön yargılar ve mitler medya aracılığı gerçeklik boyutu kazanmaktadır. Kitle iletişim araçları ile yayılan propagandalar kitlelerin düşünce ve davranış biçimini etkilemektedir. Daha da kötüsü medya tarafından yaratılan bu algıya inanılmaktadır.

Müslümanların dini, Avrupa kamuoyunda şu anda Batılı liberal demokrasiler için yetersiz ve tehdit edici olarak görülmektedir. Müslüman karşıtı bir tutumun yerleşik doğası da bu tartışmalar üzerinde şekillenmekte ve İslamofobiye sempati duyan topluluklar meydana gelmektedir.

Le Monde Gazetesi Haberlerine İçerik Analizi

Çalışmanın araştırma bölümünde, İslamofobinin Batı medyasında son yıllarda giderek artan ve sert bir dile kavuşan haber metinlerinin habercilik karnesini açığa çıkarmak amacıyla Le Monde gazetesinde yer alan, Müslümanlarla ilgili haberlerin İslamofobi yönünden tutum ve içeriğine yönelik içerik analizi uygulanmıştır. Araştırmanın amacı, Fransız basınında popüler olan ve ana akım medya olarak değerlendirilen Le Monde gazetesine ait İslamofobi haberlerinin nitel ve nicel içerik analizini yaparak Fransız medyasının Müslümanlarla ilgili haber metinlerine insan odaklı habercilik anlayışı yansıtıp yansıtmadığını ortaya koymaktır.

Araştırmanın önemi, dünyada yaşayan Müslümanlara yönelik nefret söylemini ortaya koyarak habercilik anlayışına öneriler getirmek ve literatüre konu ile ilgili güncel bir katkı sağlamaktadır. Araştırmanın sınırlılıkları ise, haberlerin güncel tarihli olarak seçilmesi ve bu tarihlerin 2020,2021 ve 2022 olmasıdır. Örneklem olarak, 2022 yılından 35, 2021 8, 2020 yılından ise 7 haber seçilmiştir. Haberler Le Monde arşivinden, İslamofobi, İslam ve Müslümanlarla ilgili haberler taratılmış ve gündemi meşgul eden konular seçilmiştir.

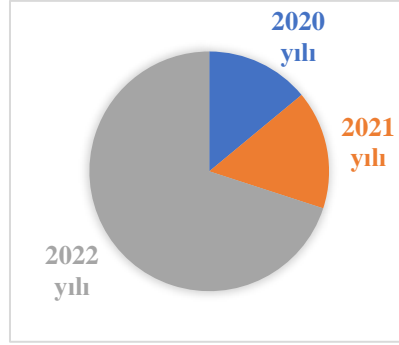
Araştırmada kullanılan yöntem içerik analizi yöntemidir. İçerik analizi metnin betimlenmesi değil, metnin içeriklerinden sosyal gerçeğin belirli boyutlarına yönelik çıkarımlar yapılabilmesi sağlayan (Gökçe, 2006, s. 79) ve sosyal bilimcilerin en sık başvurduğu yöntemlerden birisidir. Kodlayıcılar arası güvenilirliği sağlamak adına (Riffe, Dantelli, Watson, & Fico, 2019) sosyal bilimler enstitüsü iletişim bilimleri alanında 3 akademisyen tarafından raporlanmıştır. Raporlayıcılar arası güvenilirlik yüzde 84 bulunmuştur. Raporlayıcılara, haber organizasyonları, haberlerin tutumu, haberlerin içerik özellikleri ve haberlerin dili kategorilerinde Excell üzerinden hazırlanan kodlama tabloları oluşturulmuştur. Kategorilerle ilgili ön bilgilendirme yapılmış ve haberlerin Türkçe metinleri de ayrıca verilmiştir. Kodlayıcıların verdikleri cevaplar Excell üzerinden hesaplanarak yüzdelerle veri alınmıştır.

Araştırma Bulguları

Tablo 1: Haberlerin Yıllara Göre Sayısı

2020	7
2021	8
2022	35
Toplam	50

Tablo 1’de örneklem bağlamında seçilen haberlerin yıllara göre dağılımı gösterilmektedir. Haberlerin güncel olarak seçilip değerlendirilmesine önem verilmiş ve 2022 yılından 35, 2021 8, 2020 yılından ise 7 haber seçilmiştir.

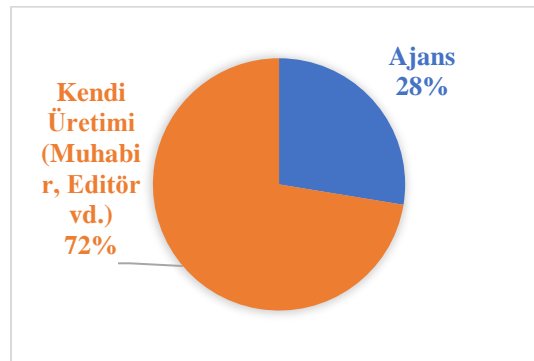
Şekil 1: Haberlerin Yıllara Göre Yüzdesi

Şekil 1’de haberlerin yıllara göre dağılımı yüzdelerle gösterilmektedir. Buna göre, 2022 yılında yüzde 70, 2021 yılında yüzde 16, 2020 yılında ise yüzde 14 oranında haber görülmektedir. Bu grafik, medyada İslamofobik ifadelerin 2020 yılındaki siyasi tartışmalardan itibaren yoğun şekilde arttığını göstermektedir.

Tablo 2: Haber Organizasyonları

Ajans	16
Kendi Üretimi (Muhabir, Editör, vd.)	42
Belirlenemedi	0
Toplam	58

Araştırma için seçilen haberlerin organizasyonları, haberlerin hangi kaynaktan alınarak organize edildiğini göstermektedir. Buna göre, haberlerin ajanstan alınan ya da Le Monde gazetesinin kendi üretimi olduğu tespit edilmiştir. Toplam 8 haber, hem ajans hem de kendi üretimi olarak üretilmiştir. Buna göre, haberlerin çoğunluğunun kendi üretimi özel haber olduğu görülmüştür. 42 haber kendi üretimi, 16 haber ise ajans kaynaklı haber üretimi olarak belirlenmiştir. Kaynağı belirlenemeyen haber ise bulunmamaktadır.

Şekil 2. Haberler Organizasyonları

Şekil 2’de gösterilen haber organizasyon yüzdelerine göre, yüzde 72 ile kendi üretimi yüzde 28 ile ajans üretimi haberlerin olduğu görülmektedir.

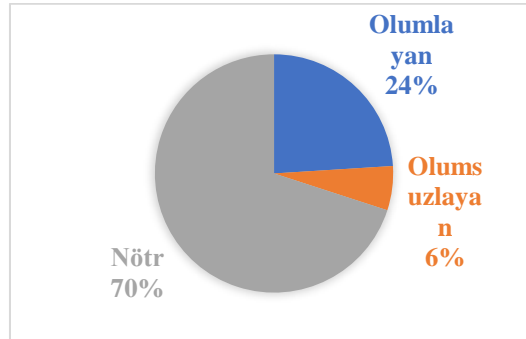
Tablo 3. Haberlerin Tutumu

Olumluyan	12
Olumsuzlayan	3
Nötr	35
Toplam	50

Tablo 3'te haberlerin tutumu kodlanmıştır. Haberlerin İslamofobik söylemleri olumluyan, olumsuzlayan ya da nötr olup olmadıklarına yönelik bir karne çıkarılmıştır. 50 haberden 35'inin nötr olduğu yani ne İslamofobi destekleyicisi ne de eleştirel dille yazılan haber şeklindedir. İçerik analizinde nitel değerlendirme yapılırken nötr haberlerin ayrıca ele alınması yerinde olacaktır. Çünkü haberlerin yanlış ya da eleştirel olmadan yapısal yanlışlık kavramı ile açıklanabilecek tutumları bulunmaktadır. İnâl'a göre (1995), bu anlayışı benimseyenlerin, tarafsız ve nesnel gazetecilik anlayışları içinde yorum olarak neyi kastettikleri açık. "Ben böyle düşünüyorum" ifade biçiminin habere girmemesi, diğer bir deyişle haber metinleri içinde birinci tekil şahısa dayanan anlatımın kullanılmaması, tarafsız sunumun sağlanması için yeterli bir koşul olarak görülmekte. Oysa gazeteciler böylesi anlatım biçimlerinden kaçınarak pekâlâ "yorum" yüklü, "tarafli" ve hiç de "nesnel" olmayan haberler yazabilmektedirler (s. 113).

12 haber olumluyan, 3 haber ise olumsuzlayan olarak belirlenmiştir. Örneğin, Le Monde'un 1 Şubat 2022 tarihli "Müslüman nüfusa hile karıştırmak sorunlarımızı çözmeyecek" başlıklı haberi olumsuzlayan olarak değerlendirilmiştir (Le Monde, 2022a). "Kaçınılmaz olarak sunulan Hıristiyan ve Müslüman dünyaları arasındaki çatışmanın, her zaman insani, entelektüel ve ticari alışverişlerin kalıcılığı ile çeliştiğini biraz çabuk unutmak gerekir" ifadeleri, İslamofobik pratiklere yönelik uyarılarda bulunduğu göstermektedir. Dolayısı ile İslamofobi'yi olumsuzlayan bir haber olarak değerlendirilmiştir.

Örneğin, 27 Aralık 2021 tarihli Le Monde haberinde, "Türkler fakirleşiyor, Erdoğan Kuran'a güveniyor (Les Turcs s'appauvrissent, Erdogan s'en remet au Coran)" başlıklı haber, olumluyan olarak değerlendirilmiştir. Türkiye ile ilgili ekonomi haberi dini inanç ile bağdaştırılarak verilmiştir. "Bir Müslüman olarak, dini kararnamelerin gerektirdiği her şeyi yapmaya devam edeceğim" diyen Cumhurbaşkanı, Türk lirası bu yıl değerinin yüzde 45'ini kaybetti ve özellikle en mütevazı haneleri bu durumdan en büyük yarayı aldı (Le Monde, 2021a)" ifadelerinin yer aldığı haberde, Türk Merkez Bankası, satın alma gücü ve ihracatla ilgili ekonomi haberi Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın dini ile ilişkilendirilmiştir.

Şekil 3. Haberlerin Tutumu

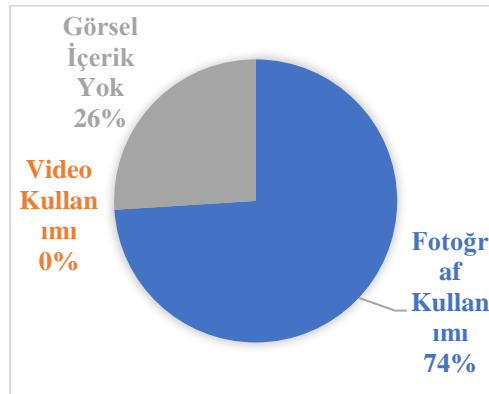
Şekil 3'te haberlerin tutumunun yüzdelik dilimleri verilmiştir. Buna göre, İslamofobi haberlerinde nötr haber diline sahip haber oranı yüzde 70, olumluyan yüzde 24, olumsuzlayan ise yüzde 6 olarak görülmüştür.

Tablo 4. Haberlerin İçerik Özellikleri

Fotoğraf Kullanımı	37
Video Kullanımı	0
Görsel İçerik Yok	13
Toplam	50

Haberlerin içerik özelliklerinin gösterildiği tabloda, haberlerde fotoğraf, video kullanımı veya görsel içeriğin olmadığı kategorileri yer almıştır. Hiçbir haberde video kullanılmadığı görülmüştür. Haberlerin 37'sinde fotoğraf kullanılmış, 13'ünde ise görsel içerik yer almamıştır.

Resim 1. Rambouillet'te geçici cami gibi kullanılan ibadet çadırı 3 Eylül 2022'de yanarak kül oldu ve Versay Savcılığı tarafından "kundaklama" veya "yangın çıkarma yoluyla kasten tahribat" suçundan soruşturma açıldı (Le Monde, 2022b).

Şekil 4. Haberlerin İçerik Özellikleri

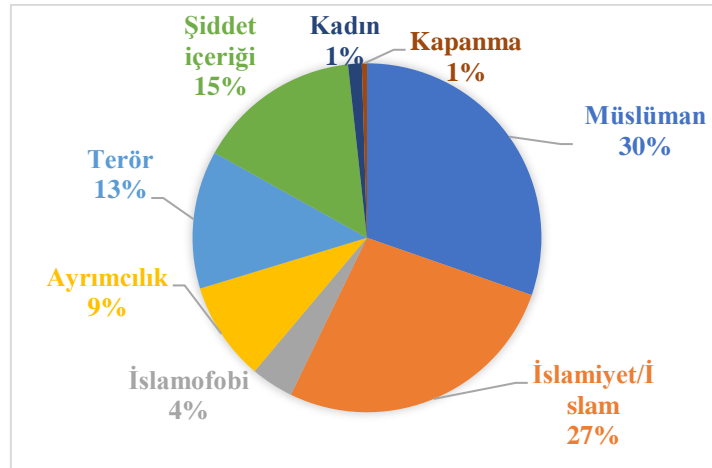
Şekil 4'te haberlerin içerik özelliklerine yönelik yüzdelik dilim gösterilmektedir. Elde edilen verilere göre, haberlerde fotoğraf kullanımı yüzde 74'tür. Görsel içeriğin yer almadığı haber oranı yüzde 26 olarak görülmüştür. Haberlerde video kullanımına rastlanmamıştır.

Tablo 5. Haberlerin Dili

Sayılan Kelimeler	
Müslüman	192
İslamiyet/İslam	170
İslamofobi	25
Ayrımcılık/Ayrılcı/Dışlamak/İrkçilik	58
Terör (saldırı, örgüt, militan vd.)	81
Şiddet içeriği (suç, yaralama, kavga, kundakçılık, patlanma, küfür, ölüm, bıçak, yağma vd.)	96
Kadın	8
Kapanma (Hijap vd.)	3

Tablo 5'te gazetelerin habercilik karnesini ortaya koymaya yarayan haber dili kodlanmıştır. Buna göre belirlenen ve her haberde sayılan kelimeler şu şekildedir: Müslüman, İslamiyet/İslam, İslamofobi, Ayrımcılık/Ayrılcı/Dışlamak/İrkçilik, Terör (saldırı, örgüt, militan vd.), Şiddet içeriği (suç, yaralama, kavga, kundakçılık, patlanma, küfür, ölüm, bıçak, yağma vd.), Kadın, Kapanma (Hijap vd.)

İçerik analizi yöntemi ile incelenen 50 haberin içerisinde toplam 192 kere Müslüman, 170 kere İslamiyet/İslam, şiddet içerikli kelimeler 96, terör içerikli kelimeler ise 81 kere geçmiştir. Ayrımcılık içerikli kelimeler 58 kere, İslamofobi 25, kadın ve kapanma kelimeleri ise 3 kere geçmiştir. Toplam 50 haberin içerisinde terör ve şiddet içerikli kelimelerin fazlaca geçmesi dikkat çekmektedir. Müslümanların şiddet içerikli haber metinlerinde yer alması, terör ve saldırılarla ilişkilendirilmesi İslamofobik söylemleri gözler önüne sermektedir.

Şekil 5. Haberlerin Dili Yüzdeler Dilimleri

Şekil 5'te haberlerin dilinin yüzdeler dilimleri verilmiştir. Buna göre, Müslüman yüzde 30, İslamiyet/İslam yüzde 27, İslamofobi yüzde 15, Şiddet içeriği (suç, yaralama, kavga, kundakçılık, patlanma, küfür, ölüm, bıçak, yağma vd.) yüzde 15, Terör (saldırı, örgüt, militan vd.) yüzde 13, Ayrımcılık/Ayrılcı/Dışlamak/İrkçilik yüzde 9, kadın ve kapanma yüzde 1 oranında tespit edilmiştir.

Örneğin 3 Eylül 2022 tarihli, “Yvelines’de bir Müslüman ibadethanesinde çıkan yangının ardından soruşturma açıldı” başlıklı haberde, Rambouillet’te cumayı cumartesiye bağlayan gece bir Müslüman ibadethanesi olan dua çadırında çıkan yangında yerle bir olduğu bilgisi verilmekte ve hiçbir şüphelinin de somut dayanaklar olmasına rağmen tutuklanmadığı bildirilmektedir. İbadethanenin yerle bir edilmesi, kudakçılık, yağma gibi kelimelerle yazılmış haber metninde Müslümanların uğradığı ayrımcılık ve şiddet net bir şekilde görülmektedir (Le Monde, 2022b).

Haber dili kategorisinde verilecek bir diğer örnek, “Türkler fakirleşiyor, Erdoğan Kuran’a güveniyor” başlıklı haberdır. Haber ekonomi haberi olmasına rağmen Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın dini inancı üzerinden bir etkileşim oluşturulmuştur (Le Monde, 2021a).

“Rennes’deki bir Müslüman kültür merkezi İslamofobik hakaretlerle etiketlendi” başlıklı haberde ise, duvarlara “İslamlaşmaya hayır”, “Muhammed peygamber pedofili” veya “haçlı seferleri yeniden başlayacak” yazıları yazıldığı bildirilmiştir (Le Monde, 2021b).

Resim 2. Rennes’de (Ille-et-Vilaine) Avicenne İslami kültür merkezinin bir duvarı 30 Nisan’da tekrar etiketlendi. Duvarda ‘Sizi göçmenlerin öldürdüğü konusunda uyarıydık-Fransız tepkisi’ yazıyor (Le Monde, 2021c).

Le Monde

Se connecter

S'at

Un mur du centre culturel islamique Avicenne à Rennes (Ille-et-Vilaine) de nouveau tagué, le 30 avril.

SONUÇ

11 Eylül saldırıları ve 2005 Londra bombalamalarından bu yana, Batı’da Müslümanlara ve azınlık olarak yaşadıkları yerlere karşı yoğun bir gözetleme ve denetleme mekanizmalarının başladığı bilinmektedir. Yaşam biçimine yönelik getirilen bu tehdit, sıklıkla medya ile resmi kanallar aracılığıyla kamuoyuna duyurulmaktadır. İslamofobi anlayışı, yalnızca Müslüman karşıtı ırkçılık değil aynı zamanda her tür ırkçılığı doğasında barındıran klişe ve ayrımcı uygulamalardan oluşmaktadır.

İslam’ın doğası gereği şiddet içeren, yabancı ve özümsemez olduğu varsayımı medya metinlerine açıkça yansımaktadır. Bununla birlikte, Müslüman kimliği ile ilgili ifadelerin terörizm eğilimi ile bağıntılı olduğu inancı da bulunmaktadır. Buradan hareketle Le Monde gazetesinden 50 haber içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir.

Araştırma bulgularına göre, 2022 yılından 35, 2021 8, 2020 yılından ise 7 haber seçilmiştir. Haber organizasyon yüzdelerine göre, yüzde 72 ile kendi üretimi yüzde 28 ile ajans üretimi haberlerin olduğu tespit edilmiştir. İslamofobi haberlerinde nötr haber diline sahip haber oranı yüzde 70, olumlayan yüzde 24, olumsuzlayan ise yüzde 6 olarak görülmüştür. Haber dili kategorisinde ise, Müslüman yüzde 30, İslamiyet/İslam yüzde 27, İslamofobi yüzde 15, Şiddet içeriği (suç, yaralama, kavga, kundakçılık, patlanma, küfür, ölüm, bıçak, yağma vd.) yüzde 15, Terör (saldırı,

örgüt, militan vd.) yüzde 13, Ayrımcılık/Ayrılkçı/Dışlamak/İrkçılık yüzde 9, kadın ve kapanma yüzde 1 oranında tespit edilmiştir.

Haberlerin insan odaklı habercilikle yazılmadığı görülmüştür. Azınlık olarak herhangi bir ülkenin nüfusunda yer alan Müslümanların medyadaki sıkıntılı temsilleri bu araştırma sonuçlarında güncel olarak tekrar gözler önüne serilmiştir. Haber dilinde, ötekileştirme, ayrımcı ve ayrıştırıcı ifadeler kullanılmamalıdır. Dünyadaki tüm terör olaylarının İslamiyet dininin kendisinde ve Müslümanların inanç sistemlerinde yer aldığı kanısı yeniden üretilmemelidir. Toplum içerisinde gündelik hayat pratiklerinde baskı altına alınmalarına medya aracılığı ile izin verilmemelidir. Müslümanları temsil eden basın organları ve ana akım medya temsilcileri bir araya gelmelidir. Akademi ile işbirliği yapılmalıdır. Egemen söylemlerin haricinde Müslüman gruplarında görüş ve önerilerine başvurulmalıdır. Ön yargı ile yabancılaştıran ifadelerden kaçınılmalıdır. Hak ihlalleri görmezden gelinmemeli, evrensel değerler, çok seslilik, farklılık, milliyet, ırk, inanç, mezhep, sınıf, dünya görüşü ayrımcılığı gibi yapmadan saygılı bir haber dili toplumda nefret ve düşmanlık körüklenmemelidir. Unutulmamalıdır ki medya içeriklerinin hararetli yapısı toplumda farklı boyutlara özellikle şiddete varan tezahürler oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

A CHALLENGE FOR US ALL. (1997). USA: Runnymede Trust.

AHDAD, K. (2019, Mayıs 30). *TRTWorld*. TRTWorld: <https://www.trtworld.com/magazine/islamophobia-from-crusaders-to-colonialists-to-cartoonists-27126> adresinden alındı.

AL JAZEERA. (2020a, Kasım 11). Al Jazeera: <https://www.aljazeera.com/podcasts/2020/11/11/macron-and-frances-complex-relationship-with-islam/> adresinden alındı.

AL JAZEERA. (2020b, Ekim 24). AlJazeera: <https://www.aljazeera.com/news/2020/10/24/turkeys-erdogan-says-macron-needs-treatment-over-attitude-to-m> adresinden alındı.

AMIRAUX, V. (2014). Visibilité, transparence et commérage : de quelques conditions de possibilité de l'islamophobie... et de la citoyenneté. *Sociologie*, s. 81-95. doi:10.3917/socio.051.0081.

ANDERSON, L., SHAHBAZI, S., & ABID, M. (2021). The Islamophobia Index: Exploring the Challenges in Establishing Reliability for a Content Analysis Instrument Evaluating Islamophobia in Media Texts. *Islamophoia Studies Journal*, s. 182-206.

ARMSTRONG, K. (1991). *Muhammad: A Biography of the Prophet*. London: Penguin.

CANATAN, K. (2007). İslamofobi ve Anti-İslamizm: Kavramsal ve Tarihsel Bir Yaklaşım. K. Canatan, & Ö. Hıdır içinde, *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm* (s. 19-62). Ankara: Eski Yeni Yayınları.

CANATAN, K. (2020). İslamofobinin Tarihsel ve Güncel Görünümleri. D. Yayınları içinde, *İslamofobi ve Batı'a Yükselen İrkçılık* (s. 17-22). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- ESPOSITO, J. L., & KALIN, İ. (2015). *İslamofobi. 21. Yüzyılda Çoğulculuk Sorunu*. (İ. Eriş, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları.
- GANLEY, E. (2021, Ekim 21). *French Militant Group, Mosque to Close After Teacher Slaying*. Associated Press: <https://apnews.com/article/paris-france-europe-islam-da41fade85acf34597c5b8762f44a12d> adresinden alındı.
- GESSIER, V. (2010). Human Architecture: Journal of the Sociology of Self-Knowledge. *Islam From Phobia to Understanding*, s. 39-46.
- GÖKÇE, O. (2006). *İçerik Analizi Kuramsal ve Pratik Bilgiler*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- İKBAL, Z. (2010). Understanding Islamofobia: Conceptualising and Measuring the Construct. *European Journal of Social Sciences*, 13(4), s. 574-590.
- İNAL, A. (1995). Yazılı Basın Haberlerinde ‘Yapısal Yanlılık. *Toplum ve Bilim*(67).
- KIRMAN, A. M. (2010, 21(1)). İslamofobinin Kökenleri: Batılı Mı Doğulu mu? *İslami Araştırmalar Dergisi*, s. 21-39.
- KUMAR, D. (2016). *İslâmofobi İmparatorluğun Siyaseti*. İstanbul: Pınar.
- LE MONDE. (2021a, Aralık 27). 2022 tarihinde Le Monde: https://www.lemonde.fr/international/article/2021/12/27/face-a-l-appauvrissement-des-turcs-erdogan-s-en-remet-au-coran_6107380_3210.html adresinden alındı.
- LE MONDE. (2021b, Nisan 11). 2022 tarihinde Le Monde: https://www.lemonde.fr/societe/article/2021/04/11/un-centre-culturel-musulman-de-rennes-tague-d-insultes-islamophobes_6076376_3224.html adresinden alındı.
- LE MONDE. (2021c, Nisan 30). 2022 tarihinde Le Monde: https://www.lemonde.fr/police-justice/article/2021/04/30/rennes-de-nouveaux-tags-racistes-sur-un-mur-du-centre-culturel-musulman-avicenne_6078664_1653578.html adresinden alındı.
- LE MONDE. (2022a, Şubat 1). Le Monde: https://www.lemonde.fr/idees/article/2022/02/01/la-mise-au-pilori-des-populations-musulmanes-ne-resoudra-pas-nos-problemes_6111800_3232.html adresinden alındı.
- LE MONDE. (2022b, Eylül 3). 2022 tarihinde Le Monde: https://www.lemonde.fr/societe/article/2022/09/03/une-enquete-ouverte-apres-l-incendie-d-un-lieu-de-culte-musulman-dans-les-yvelines_6140104_3224.html adresinden alındı.
- RIFFE, D., DANTELLI, S., WATSON, B., & FICO, F. (2019). *Analyzing Media Messages-Using Quantitative Content Analysis in Research*. New York: Routledge.
- ROSMAN, R. (2020, Ekim 22). *Al Jazeera*. Al Jazeera: <https://www.aljazeera.com/news/2020/10/22/teacher-killing-islamophobia> adresinden alındı.
- SAAD, A. (2020, Ekim 28). *Islamophobia: Macron’s desperate bid for re-election*. <https://www.aljazeera.com/opinions/2020/10/28/islamophobia-as-an-integration-strategy-in-france/> adresinden alındı.
- SAID, E. (1978). *Orientalism*. London: Pantheon.
- SAYYID, S. (2014a). A Measure of Islamophobia. *Islamophobia Studies Journal*, s. 10-25.

- SAYYID, S. (2014b). *Recalling the Caliphate: Decolonization and World Order*. C. Hurst&Co.
- SIKANDER, Z. (2021). Islamophobia in Indian Media. *Islamophobia Studies Journal* , s. 120-129.
- SYED, A. (2019, Mayıs 8). *Islamophobia*. WorldTimes. adresinden alındı.
- TAKAHASHI, S. (2021). Islamophobia in Japan: A Country at a Crossroads. *Islamophobia Studies Journal*, s. 167-181.
- TRT HABER. (2020, Ekim 27). TRTHaber: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/tbmmdeki-4-partiden-macrona-kinama-526554.html> adresinden alındı.
- VIKİPEDI. (2020). Wikipedi: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Hindutva#:~:text=Hindistan'da%20b%C3%BCy%C3%BCk%20bir%20siyasi,veya%20teokratik%20bir%20kavram%E2%80%9D%20de%C4%9Fildir>. adresinden alındı.
- ZHANG, B. (2022). An Analysis of China's Muslim-Related Policies from the Perspectives of Ethnic Heterogeneity. Sinicization and "Anxiety Management. *Islamophobia Studies Journal*, s. 45-55.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 2, July 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 27.03.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 06.05.2023

DOI: 10.30692/sisad.1271754

SÜRDÜRÜLEBİLİR REKABET GÜCÜNÜN, İŞLETMELERİN PERFORMANSINA ETKİLERİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

A Study on the Effects of Sustainable Competitiveness on Business Performances

Mustafa ÖZAN

Dr. Öğr. Üyesi

İstanbul Gelişim Üniversitesi

İktisadi İdari Sosyal Bilimler Fakültesi Lojistik Yönetimi Bölümü

ORCID ID: 0000-0001-9098-7256

mozan@gelisim.edu.tr

Atıf/Citation: Mustafa Özan (2023), "Sürdürülebilir Rekabet Gücünün, İşletmelerin Performansına Etkilerine Yönelik Bir Araştırma", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.2, Temmuz 2023 s.277-290.

Öz: Bu çalışma, işletmelerin sürdürülebilir rekabet gücünün, işletmelerin performansı üzerindeki etkisini ve demografik değişkenlerle işletmelerin performansı arasındaki farklılıkları analiz etmektedir. İşletmelerin sürdürülebilir rekabet gücünün ve performansının artırılması, kurumsal kimliğin ve imajının artması anlamına gelir. Bu çalışmada, işletmelerin performansını etkileyen çok sayıda faktörün araştırılması gerektiği sonucuna varılmıştır. İşletme performansı kavramı, çok boyutlu bir kavramdır ve performansı değerlendirmek birçok faktörle bütün olarak ele almakla mümkündür. Bu araştırma, sürdürülebilir rekabet gücü değişkenlerinin farklı yönleriyle işletme performansını bütün olarak değerlendirebilmesini mümkün kılmak ve elde edilen bulgular, sonuçlar ve öneriler araştırmacılar, işletmeler ve kurumlar için yararlı olacak şekilde sunulması amaçlanmıştır. Çalışmanın evreni, İstanbul Hadımköy Atatürk Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren, 2564 işletmede çalışan 17.524 kişidir. Çalışma için nicel araştırma yöntemleri kullanılmış ve SPSS istatistik paketi ile analizler yapılmıştır. Regresyon analizi sonucunda da sürdürülebilir rekabet gücünün işletme performansı üzerinde pozitif yönlü etkisi olduğu ve sürdürülebilir rekabet gücündeki 1 birimlik artışın işletme performansını %69,5 oranında artırdığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Rekabet Gücü, Karlılık, Verimlilik, İşletme Performansı.

Abstract: This study analyzes the impact of sustainable competitive advantage of businesses on their performance, as well as the differences in performance between businesses based on demographic variables. Increasing the sustainable competitive advantage and performance of businesses translates to an increase in corporate identity and image. The study concludes that numerous factors influencing business performance need to be examined holistically. Business performance is a multidimensional concept and evaluating it requires taking many factors into consideration as a whole. This research aims to allow for the overall evaluation of business performance with different aspects of sustainable competitive advantage variables, and present the findings, results, and recommendations in a way that will be useful for researchers, businesses, and organizations. The study's population consists of 17,524 people employed in 2564 businesses operating in Istanbul Hadımköy Atatürk Organized Industrial Zone. Quantitative research methods were used for the study, and analyses were conducted using the SPSS statistical package. The regression analysis result indicates that sustainable competitive advantage has a positive impact on

business performance and that a 1-unit increase in sustainable competitive advantage increases business performance by 69.5%.

Keywords: Sustainable Competitiveness, Profitability, Efficiency, Business Performance.

GİRİŞ

Sürdürülebilir rekabet, dolaylı ya da doğrudan hizmet ya da ürün üreten işletmelerde yüksek kalitenin yakalanması, müşteri memnuniyetinin sağlanması ve işletme performansının artırılması açısından büyük önem taşımaktadır (Dinçer ve Fidan, 2000, s.103). İşletmeler rekabette başarılı olmak üzere, kendi kimlikleri ve ürünlerinin piyasadaki rakip işletmelerden farklı olduğunu yansıtmak durumundadır (Karahana ve Kuzu, 2014, s.5). Rekabette üstün gelebilmek üzere işletmeler, müşterilerin devamlılıklarını sağlamayı amaçlayan, marka bilinirliğini destekleyen ve faaliyetlerin sürekliliğini kapsayan, “Müşteri Takip Sistemi” ve “Halkla İlişkiler” faaliyetlerini geliştirerek devam etmektedirler (Gülsünler, 2005, s.215).

İşletmelerin performansının geliştirilebilmesi profesyonel bir yönetimi gerektirir. Bu etkili yönetim modeli, işletmelerin hedeflerine ulaşabilmesini, çalışanların verimliliğini, kaynakların ekonomik kullanımını ve sistemlerin başarılı bir şekilde sürdürülmesine yardımcı olur (Bouranta ve Psomas, 2017, s.914).

Sürdürülebilir rekabet gücü stratejisi; kaliteyi yüksek, fiyatı düşük tutarak tüketicilere fayda sağlamayı amaçlamaktadır (Akkoç, vd, 2012, s.105). Rekabet, kaynakları verimli kullanarak ve girişimleri teşvik ederek ekonomiye de fayda sağlamaktadır. Yenilikçi olan girişimciler piyasaya, daha iyi fiyat, kalite veya fikirler girmekte, rakiplerine karşı farklılıklar geliştirerek üstünlük sağlamaktadırlar (Bono, 2000, s.86). Diğer bir ifadeyle, işletmelerin rakiplerine karşı rekabet gücü oluşturması için maliyet, kalite, müşteri memnuniyeti, verimlilik ve sürdürülebilirlik gibi uygulamalarda sürekli gelişme içerisinde olmaları gerekmektedir (Seviçin, 2012, s.171).

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sürdürülebilir Rekabet Gücü

Sürdürülebilir rekabet; piyasada ekonomik çıkar ve amaçlarını gerçekleştirmek isteyen işletmelerin arasında ortaya çıkan yarış süreci ve üstün gelme çabaları şeklinde tanımlanmaktadır (Papatya, 2003, s.14). Rekabette üstün gelme konumunu sürdürebilmek için işletmeler rakiplerinin başarılı çözümlerini taklit etmeye çalışmakta, pazarda farklı rekabet yolları araştırmaktadırlar (Thurrow, 1994, s.47).

Rekabet gücü; makro ve mikro olmak üzere iki farklı kapsamda yorumlanmaktadır. Bunlardan makro bakış açısıyla “Sürdürülebilir Rekabet Gücü”, işletmelerin hizmet ve ürünlerini fiyatlandırma, tasarlama ve üretme aşamalarında rakiplerine karşı üstünlük kazanmaları şeklinde tanımlanmaktadır. Diğer taraftan mikro bakış açısıyla ise üretilen hizmet ile ürünlerin uygun yerde ve uygun fiyatlarla müşterilere ulaştırılması ve bu işlemler esnasında kar elde edilmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Çivi, 2001, s.30).

Sürekli değişim gösterebilen piyasa rekabetinde işletmeler yenilikleri bünyelerine takip edebilmek ve uygulamalarına yansıtabilmek için öğrenme eylemi ile meşgul olmaktadır (Günsoy, 2006, s.8). Örgütsel ve bireysel öğrenme, süreçleri değiştirmeye veya bilinmeyenleri elde edebilmeye yönelik olarak ihtiyaçların baskısı ile oluşan bir tepkiyi ifade etmektedir. Öğrenme eylemi ile yeni deneyimler (Eryılmaz, vd, 2011, s.50), bilgiler ve tecrübeler elde eden çalışanlar, bunların uygulamaya aktarılması ile farklı ve yeni şeylerin üretimini de sağlamaktadır. Beceriler ise küresel rekabet ortamlarında işletmeler tarafından tercih edilmektedir. Bu beceriler, işletmenin ve bireyin öğrenmesine katkı sağlamakta, işletmelerin rekabette üstünlük sağlamaları açısından da büyük önem taşımaktadır (Fiol ve Lyles, 1985, s.804). Bu kapsamda, yeni teknolojilerin takibi ve uygulanması; işlerin verimliliğini, çalışanların motivasyonunu, iletişimi, öğrenmeyi ve işletmelerin rekabetteki üstünlüğünü

artırabilir (Yakut, 2022, s.763). Sektörlerinde hedefledikleri paya sahip olan işletmeler, rakiplerine karşı avantaj elde etmektedirler. Bu nedenle işletmelerin iç veya dış pazara girmeden önce hedef alacakları pazar payını ve bu paya ulaşabilmek için izleyecekleri stratejileri belirlemeleri gerekmektedir (İslamoğlu, 2000, s.226).

Sürdürülebilir rekabette başarılı olmak için başvurulan diğer bir uygulama “Dış kaynaklardan yararlanma” yöntemidir. Bu yöntem, işletmelerin başarılı oldukları iş alanlarına dönmelerini sağlamakta, bu alanlar için dış kaynaklardan destek almalarına yardımcı olmaktadır. “Dış kaynaklardan yararlanma” yönteminin ortak noktaları aşağıdaki şekilde sırlanabilir (Ofluoğlu ve Doğan, 2009, s.142);

1. Maliyetleri düşürmesi,
2. İşletmelerin, temel yetenekleri haricindeki faaliyetlerin devredilmesi,
3. Uzmanlık gerektiren işler için dışarıdan yardım alınması,
4. İşletmelerde fiziksel açıdan küçülme sağlanarak karın maksimum düzeye çıkartılması,
5. Farklı bir işletmeyle ortak çalışma imkanı sunması,
6. Kaliteyi ve esnekliği artırması,
7. Rekabet gücünü artırması.

İşletmeler, rekabetteki güçlerini artırmak için çaba harcamaktadırlar (Akal, 2000, s.2). Bu bağlamda "Kurum Kimliği" oluşturma politikası; rekabet esnasında kurumsal tedbirlerin, stratejilerin ve fikirlerin itici gücünü artırabilen bir kurumsal kültür oluşturmayı veya desteklemeyi amaçlamaktadır (Gülsünler, 2005, s.213). Rekabet başarısı için pazardaki mevcut yapının belirlenmesi ve bu yapıya uygun tavrın alınması gerekmektedir (Palamutçuoğlu, 2012, s.29). Rekabetin yaşandığı piyasalarda faaliyetlerini sürdüren işletmeler, değişen müşteri ihtiyaçlarına hızla yanıt vermek (Zengin, 2019, s.135) ve rekabette üstünlük sağlayabilmek için "yeni ürün geliştirme" yaklaşımını benimsemektedirler “Yeni ürün” kavramı, mevcut ürünlerin değiştirilmesi ya da işletme bünyesinde yer almayan ürünlerin üretilerek pazarda sunulması olarak tanımlanmaktadır (Bozpolat ve Seyhan, 2020, s.152).

İşletme Performansı

İşletme performansının; sürdürülebilir rekabet avantajının sağlanmasında önemli bir rolü olup (Ketchen ve Hult, 2011, s.481); hem ekonomik hem de operasyonel çalışmaları kapsayan daha da geniş kapsamlı bir konudur (Lakhe ve Mohanty, 1994, s.426). Sürdürülebilir bir işletme performansı boyutları Tablo 1'de aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Coşkun, 2006, s.32);

Tablo 1: İşletme Performansı Faktörleri

Boyutları	Ölçütler
Finansal Boyut	<ul style="list-style-type: none"> • Yatırımlardan elde edilen karlar • Gelirdeki yükseliş • Mevduat maliyetinde gerçekleşecek değişim • Gelir çeşitliliği
Müşteri Boyutu	<ul style="list-style-type: none"> • Müşteri payı • Müşteri ilişkilerinin boyutu • Müşteri sürekliliği • Müşteri memnuniyet düzeyinin detaylandırılması
Süreçler Boyutu	<ul style="list-style-type: none"> • Yeni ürün gelirleri • Ürün gelişim ve geliştirme süreci • Müşteriler için harcanan süre • Çapraz satış oranları • Satış kanalları değişimi • Hizmetlerin hata yüzdesi • Müşteri taleplerinin yerine getirilme süresi

Öğrenme ve Gelişme Boyutu	<ul style="list-style-type: none"> • İşgören memnuniyet düzeyi • İşgören başına düşen gelir • Stratejik işlerin tamamlanma oranı • Stratejik bilgilere ulaşılabilirlik oranı • Kişisel hedef uyum yüzdesi
---------------------------	--

Kaynak: (Coşkun, 2006: 32).

Bir işletmenin hayatta kalması; rekabet avantajı elde etmek için yeni kaynaklar yaratma, bunlara erişme ve bunları kullanma, yetenekler platformunu geliştirme ve yetenekleri daha taklit edilemez hale getirme becerisi ve sonuçta kar elde edebilmesine bağlıdır (Ramanathan, vd., 2016: 111). İşletmelerin performansındaki verimlilik, farklı üretkenliğe sahip kaynakların en verimli şekilde kullanılmasından kaynaklanmaktadır. (Phusavat, vd., 2009: 425). Diğer bir ifadeyle, üretkenlik, "fiziksel girdilerin fiziksel çıktılara dönüştürüldüğü verimliliğin" bir ölçüsü olup; verimlilik analizi, stratejik planlama, rekabet analizinde önemli bir rol oynamakta ve sürdürülebilir rekabette önemli avantajlar sağlamaktadır (Lieberman, vd., 1990: 1193).

Sürdürülebilir işletme performansı, rekabetçi bir ortamda başarı için hayati önem taşımaktadır (Chou, vd., 2018: 56). Rekabetçi ve sürdürülebilir bir işletme performansı; benzersiz iş yeteneklerinin kullanımı, organizasyonların birleştirilmesi, işletmelerin yeniden inşası ve dünya çapında rekabetin kolaylaştırılması için hedeflendiğinde; rekabette üstünlük sağlamada önemli bir farklılık stratejisi olarak görülmektedir (Brigham ve Ehrhardt, 2002: 5). Günümüz işletmeleri hem yerel hem de dünya çapında sürekli artan bir rekabetle karşı karşıyadır (Morgan, vd., 2005: 131). Dolayısıyla, bir kuruluş için rekabet avantajı yaratmanın doğasını kavramak temel bir gerekliliğe dönüşmektedir (Miron, vd., 2011: 162). Kothandaraman ve Wilson (2001: 379) ise rekabet avantajı yaratmanın yaratmanın, işletmenin daha yüksek bir performans düzeyi sunma yeteneğinden ve bu yeteneğin şirketin teknoloji ve iş alanındaki gücünden kaynaklandığını vurgulamıştır.

İşletme performansı geliştirmekte olan günümüz iş dünyasında rekabetçi bir boyut kazanmış ve başarı stratejilerinden biri olarak tanımlanmıştır (Abdullah, 2006: 41). İşletmeler büyüklüklerine bakılmaksızın, sunduklarını farklılaştırmanın benzersiz yollarını giderek daha fazla aramakta; hizmet kalitesi, ürün kalitesi, müşteri memnuniyeti (Gobiraj ve Nimalathasan, 2011: 11), çalışan motivasyonu ve işletme performansının artırılmasını stratejik bir silah olarak kabul etmektedir (Paradise-Tornow, 1991: 129). Örgüt iklimi, işletmelerin yönetim biçimlerini, işletmenin performansını olumlu yönde etkilemekte, müşteri memnuniyetini ve karlılığı etkilemektedir (Karalınç, 2020: 1325). Bir diğer ifadeyle, işletmeler mevcut performanslarını artırarak, rekabet avantajı elde etme zorluğuyla yüzleşmeye çalışmaktadırlar. Cho ve Pucik (2005) tarafından yapılan son çalışma, üst düzey yöneticilerin kaliteyi işletme performansı ile giderek daha fazla ilişkilendirdiğini ve bu nedenle uzun vadeli rekabet avantajı elde etmede önemli kilit değişkenlerden biri olarak görüldüğünü doğrulamıştır (Cho ve Pucik, 2005: 555).

Günümüzde müşteri sadakati, bir işletmenin rekabet gücünü artıracak ve işletme performansını etkileyebilecek önemli bir faktör haline gelmiştir (Payne ve Frow, 2005: 167). Müşteri sadakati, işletmelerde maddi olmayan bir varlık olarak kabul edilmektedir. Araştırmalar, marka sadakatının işletme performansı ile bağlantılı olduğunu göstermiştir (Reichheld, 2003: 46). Oliver, Rust ve Varki (1997: 311-336) çalışmalarında, müşteri memnuniyetinin müşteri sadakatini teşvik edebileceğini, yani müşterinin gelecekte tekrar satın alma isteğinin teşvik edileceğini ve memnun müşterinin ürünün satın alma sürelerini ve miktarlarını artıracığını, müşteri memnuniyetinin müşterinin yeniden satın alma davranışları üzerinde olumlu bir etkisi olacağını iddia etmişlerdir. Pan ve Zinkhan, (2006: 229) ise müşterinin yeniden satın alma isteği ve satın alma niyeti, müşteri sadakatının sadece davranışsal performansı olduğunu ve sürekliliğinin sağlanması gerektiğini belirtmişlerdir.

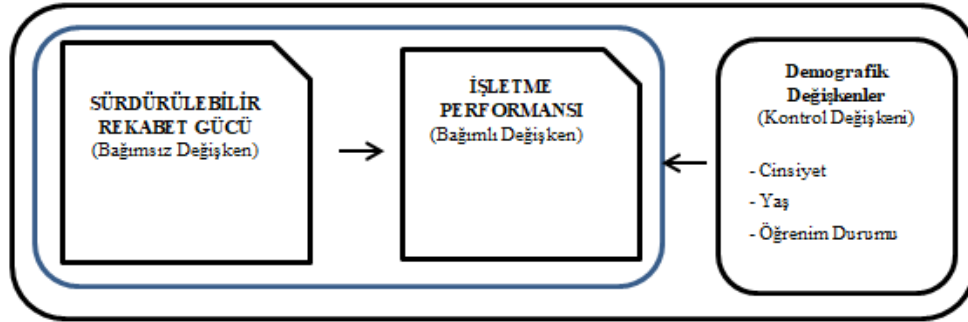
Reichheld ve Schefter, (2000: 111), bir işletmenin mevcut müşteri ilişkilerini geliştirmeye veya yeni müşteri ilişkileri geliştirmeye yönelik çabaları, işletmelerin performansını önemli ölçüde etkileme potansiyeline sahip olduğunu belirtmiştir. Chandy ve Tellis, (1998: 474) göre, daha derin ilişkiler kurarak müşteriyi elde tutmaya bu şekilde odaklanmak bir firmanın kısa vadeli performansını artırabilirken, bir firmanın inovasyona yatırım yapma isteğinin azalması gibi istenmeyen sonuçların ortaya çıkması da oldukça olasıdır. Cardozo (1965: 244) müşteri memnuniyeti; satın alma öncesi öngörülen tüketim tecrübesi aşamalarında performans algılarıyla karşılaştıran bir değerlendirme sürecinin sonucu olduğunu ve Oliver (1980: 460) ise memnuniyet, ürün veya hizmet beklenenden daha iyi olduğunda ortaya çıktığını, beklenenden daha kötü bir performansın memnuniyetsizlikle sonuçlandığını belirtmiştir.

YÖNTEM

Bu araştırma için, nicel araştırma yöntemlerinden olan ilişkisel yöntem tercih edilmiştir (Lorcu, 2015, s.34). Bu kapsamda çalışmada anket yöntemiyle elde edilmiş olan verilerden faydalanılarak “Güvenirlilik”, “Frekans”, “Regresyon” ve “Farklılık” analizleri yapılmıştır.

Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Bu çalışmada niceliksel yöntem izlenmiş, belirlenen hipotezlerin arasında olan ilişkileri analiz etme ve bilimsel yöntem ile verileri karşılaştırma özelliklerinden yararlanılmıştır. Çalışma için ilgili yazından faydalanılmış ve modelin kavramsal çerçevesine aşağıda yer verilmiştir.

Şekil 1: Demografik özellikler (Kontrol Değişkeni), Sürdürülebilir Rekabet Gücü (Bağımsız Değişken) ve İşletmelerin Performansı (Bağımlı Değişken) Arası İlişkilere Yönelik Araştırma Modeli

Hipotezler

Ana Hipotez,

H1: Sürdürülebilir rekabet gücü ile işletmelerin performansı arasında bir ilişki yoktur.

H2: Demografik özellikler, sürdürülebilir rekabet gücü ve işletme performansı arasında istatistiksel olarak fark vardır.

Alt Hipotezler, H2:

H2a: Bireylerin cinsiyeti, sürdürülebilir rekabet gücü ve işletme performansı arasında istatistiksel olarak fark vardır.

H2b: Bireylerin yaşı, sürdürülebilir rekabet gücü ve işletme performansı arasında istatistiksel olarak fark vardır.

H2c: Bireylerin eğitim durumu, sürdürülebilir rekabet gücü ve işletme performansı arasında istatistiksel olarak fark vardır.

Evren ve Örneklem

Evren büyüklüğü dikkate alınarak örneklemin belirlenmesi amacıyla tablo ve formüller geliştirilmiştir. Güvenilirlik düzeylerine ve ana kütle büyüklüklerine göre örneklem miktarları Tablo 2’de gösterilmiştir (Bayram, 2004, s.123);

Tablo 2: Güvenilirlik Düzeylerine ve Ana Kütle Büyüklüklerine Göre Örneklem Miktarları

Anakütle Büyüklüğü	Örneklem Büyüklüklerinin Güvenilirliği
	±%5
4.000	299
5.000	303
10.000	313
20.000	318
50.000	321

“Sürdürülebilir Rekabet Gücünün”, “İşletmelerin Performansına Etkileri”ne Yönelik Bir Araştırma” adlı bu çalışmanın evrenini İstanbul Hadımköy Atatürk Organize Sanayi Bölgesinde hizmet ve üretim alanında faaliyet gösteren toplam 2564 işletmede çalışan 17.524 kişi oluşturmaktadır. Dolayısıyla uygulama kısmında tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Evren ve örneklem miktarının belirlenebilmesi amacıyla %95 güven aralığında ve %5’lik bir güvenilirlik sapması ile 20.000 kişiye kadar olan evrende 318 adet kişinin alınmasının yeterli olacağı tespit edilmiştir. Yapılan anketlerin bazılarının geçersiz sayılabileceği düşüncesi ile çalışmanın da güvenilirlik düzeyinin sağlanabilmesi açısından 450 kişiye anket uygulaması yapılmış, 44 adet anket geçersiz kabul edilmiş ve neticede 406 kişi çalışmanın örneklem sayısı olarak belirlenmiştir. Söz konusu anketin etik izni İstanbul Gelişim Üniversitesi, Etik Kurul Başkanlığı, 12.08.2020 tarih, 220.19 sayılı kararla alınmış ve anket uygulaması 15 aralık 2021 ve 30 haziran 2022 tarihleri arasın yapılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Sürdürülebilir Rekabet Üstünlüğü Ölçeği

Li, (2016: 228) tarafından geliştirilmiş olan “Sürdürülebilir Rekabet Üstünlüğü Ölçeği” tek faktörden oluşmuş olup 9 maddeden oluşmuştur. 5’li likert olarak yöntemiyle hazırlanan ölçekte katılımcıların cevaplama için “1. Kesinlikle Katılmıyorum, 2. Katılmıyorum, 3. Kararsızım, 4. Katılıyorum, 5. Kesinlikle Katılıyorum” seçenekleri sunulmuş ve ölçeğin güvenilirlik analizi sonucunda KMO değerinin 0.829, ”Çok Güvenilir” şeklinde olduğu ifade edilmiştir.

İşletme Performansı Ölçeği

Demirel (2008, s.112) tarafından geliştirilmiş olan “İşletme Performansı Ölçeği” tek faktörden oluşmuş olup 11 maddeden oluşmaktadır. 5’li likert olarak yöntemiyle hazırlanan ölçekte katılımcıların cevaplama için “1. Çok olumsuz, 2. Olumsuz, 3. Ne Olumlu Ne Olumsuz, 4. Olumlu, 5. Çok Olumlu” seçenekleri sunulmuş ve ölçeğin güvenilirlik analizi sonucunda KMO değerinin 0,924 “Çok Güvenilir” şeklinde olduğu ifade edilmiştir.

Verilerinin Analizi

Bu çalışma için yapılan anketlerden edilen verilere “SPSS” istatistik analiz programı yardımıyla “Güvenilirlik”, “Frekans”, “Regresyon” ve “Farklılık” analizleri yapılmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde, demografik özellikler, “Sürdürülebilir Rekabet Üstünlüğü” ve “İşletme Performansı”na yönelik anket verileriyle ilgili yapılan analizler bulgularına yer verilmiştir.

Sürdürülebilir Rekabet Gücünün, İşletmelerin Performansına Etkileri için Güvenilirlik Analizi

Güvenilirlik analizlerinde Cronbach Alpha Katsayısı değeri; 0,4'den az olduğunda “Ölçek Güvenilir Değil”, 0,4 ile 0,6 aralığında “Ölçek Düşük Güvenilirlikte”, 0,6 ile 0,8 aralığında “Ölçek Oldukça Güvenilir” ve 0,8 ile 1 aralığında ise “Ölçek Yüksek Derecede Güvenilir” olarak kabul edilmektedir.

Tablo 3: Güvenilirlik Analizi Cronbach Alfa Değerleri

Ölçek	Boyut Güvenilirlik	Ölçek Güvenilirlik
Sürdürülebilir Rekabet Gücü	0,841	Yüksek Derecede Güvenilir
İşletme Performansı	0,804	Yüksek Derecede Güvenilir

Bu çalışmada sürdürülebilir rekabet gücünün, işletmelerin performansına etkisini inceleyebilmek amacıyla 2 farklı ölçek kullanılmıştır. Bunlardan ilki sürdürülebilir rekabet gücü ölçeğidir ve bu ölçeğe ait güvenilirlik düzeyinin yüksek derece güvenilir olduğu görülmektedir ($\alpha=0,841$). Diğer ölçek ise işletme performansı ölçeğidir ve bu ölçekle ilgili güvenilir düzeyinin yüksek derecede güvenilir olduğu tespit edilmiştir ($\alpha=0,804$). Sonuç olarak, hesaplanan Cronbach Alfa değerleri incelendiğinde her iki ölçek içinde yüksek derece güvenilirliğe sahip olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmanın Demografik Bulguları

Çalışmanın bu kısmında katılımcılardan elde edilen demografik verilerle ilgili bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 4: Demografik Bulgulara Yönelik Frekans Tablosu

		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	303	74,6%
	Kadın	103	25,4%
Öğrenim Durumu	İlköğretim	5	1,2%
	Lise	69	17,0%
	Ön Lisans	45	11,1%
	Lisans	277	68,2%
	Lisans Üstü	10	2,5%
Yaş	20-29 Yaş	149	36,7%
	30-39 Yaş	162	39,9%
	40-49 Yaş	77	19,0%
	50 Yaş+	18	4,4%

Yapılan anket araştırmasında toplamda gönüllü katılımcılardan oluşan 406 kişiden veri toplanmıştır. Elde edilen veriler özetlendiğinde anket araştırmasının, 303 erkek (%74,6) ve 103 kadın (%25,4) katılımcıdan gözlem alınarak tamamlandığı görülmektedir. Ayrıca araştırmaya katılmaya gönüllü olanların 149'unun 20-29 yaş (%36,7) arasında, 162'sinin 30-39 yaş (%39,9) arasında, 77'sinin 40-49 yaş (%18,7) arasında ve 18'inin (%4,4) ise 50 yaş üzerinde olduğu gözlenmiştir. Örnekleme katılmaya gönüllü olan kişilerin eğitim durumlarına bakıldığında 5 kişinin ilköğretim (%1,2), 69 kişinin lise(%17,0), 45 kişinin ön lisans (%11,1), 277 kişinin lisans (%67,7) ve 10 kişinin lisansüstü (%2,5) düzeyinde eğitim aldığı tespit edilmiştir.

Sürdürülebilir Rekabet Gücünün, İşletme Performansına Etkisine Yönelik Regresyon Analizi

Sürdürülebilir Rekabet Gücünün, İşletme Performansına etkilerinin analizi için regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 5: Sürdürülebilir Rekabet Gücünün, İşletme Performansına Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Tablosu

Boyutlar	İşletme Performansı	
	β	P
Sabit Katsayı	,936	,000
Sürdürülebilir Rekabet Gücü	,695	,000
Model Anlamlılığı Açıklama Yüzdesi: (Sig.)=0,000		
Açıklama Yüzdesi (r ²): (r ²) = 0,601		

Sürdürülebilir rekabet gücü ile işletme performansı arasındaki ilişki için uygulanan regresyon analizinde r² değeri 0,601 olarak hesaplanmıştır. Bu değere bakarak bağımlı değişkenlerin bağımsız değişkenleri % 60,1 oranında açıkladığını söylemek mümkündür. Açıklama yüzdesi olarak da bilinen r² değerleri incelendiğinde bağımlı değişken için uygulanan regresyon analizi sonucundaki elde edilen model uyumunun yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla regresyon denklemi ve denklemde yer alan değişkenlere tablo 5’te verilmiştir.

Ana Hipotez, H1: Sürdürülebilir rekabet gücü, işletmelerin performansını etkiler.

Sürdürülebilir Rekabet Gücü’nün, “İşletme Performansı” üzerinde etkilerini analiz etmek için regresyon analizi yapılmıştır. Sabit katsayı (p=0,000) ve “Sürdürülebilir Rekabet Gücü” üzerindeki (H1, p=0,000) etkisinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu tespit edilmiştir (p.<0,05). Bu bağlamda oluşturulacak regresyon denklemi ve değişken özellikleri tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 6: Sürdürülebilir Rekabet Gücü ve İşletme Performansı için Regresyon Denklemi Sembolleri ve Karşılıkları

Semboller	Anlamları	Karşılık Gelen Kavram/Değer
Y	Bağımlı Değişken	İşletme Performansı
X₁	Bağımsız Değişken	Sürdürülebilir Rekabet Gücü
β_0	Sabit Katsayı	0,936 (Tablodaki B değerlerinden)
β_1	Bağımsız Değişkene ait Katsayı	0,695

Regresyon denkleminin tabloda gösterilen değişken ve sembol karşılıkları $Y = \beta_0 + \beta_1 X_1$ denkleminde yerlerine yazılarak uygun regresyon denklemi oluşturulmuştur, buna göre;

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 \rightarrow \text{İşletme Performansı} = 0,936 + 0,695 \text{ “Sürdürülebilir Rekabet Gücü”}.$$

Regresyon denklemi incelendiğinde “Sürdürülebilir Rekabet Gücünün”, “İşletmenin Performansı” üzerine pozitif yönlü etkisi olmuştur. “Sürdürülebilir Rekabet Gücü” değerinde oluşan 1 birimlik artış sonucunda; “İşletme Performansı” değeri 0,695 birim artacaktır. Yani Sürdürülebilir Rekabet Gücünün, İşletme Performansı üzerinde pozitif yönlü %69,5 oranında etkisi vardır.

Demografik Değişkenlerin, Sürdürülebilir Rekabet Gücü ve İşletme Performansı Üzerindeki Etkisine Yönelik Farklılık Analizleri

Cinsiyet ile Sürdürülebilir Rekabet Gücü ve İşletme Performansı için Farklılık Analizleri

Tablo 7: Cinsiyet ile Sürdürülebilir Rekabet Gücü ve İşletme Performansı Arasındaki Farklılık Analizi İçin t-Testi Tablosu

Düzeyler	Cinsiyet	N	Ort.	t Değeri	p Değeri	Hipotez
Sürdürülebilir Rekabet Gücü	Erkek	303	4,3093	2,173	,037	H2a1 Kabul
	Kadın	103	4,2093			
İşletme Performansı	Erkek	303	3,8929	-1,235	,218	H2a2 Red
	Kadın	103	3,9735			

H2a: Bireylerin cinsiyeti, sürdürülebilir rekabet gücü ve işletme performansı arasında istatistiksel olarak fark vardır.

Sürdürülebilir rekabet gücü ve işletme performansının cinsiyetteki değişime göre gösterdiği farklılıklar t-testi yardımıyla irdelenmiştir. Test sonucunda verilen özet tablo değeri incelendiğinde İşletme Performansı (H2a2; $p=0,218$) etkeninin cinsiyete göre farklılık göstermediği ($p>0,05$) tespit edilmiştir. Ancak Sürdürülebilir rekabet gücünün (H2a1; $p=0,037$); cinsiyete göre farklılık oluşturduğu ($p<0,05$) tespit edilmiştir.

Yaş ile Sürdürülebilir Rekabet Gücü ve İşletme Performansı için Farklılık Analizleri

Tablo 8: Yaş ile Sürdürülebilir Rekabet Gücü ve İşletme Performansı Arasındaki Farklılık Analizi İçin Varyans Analizi (F Testi) Tablosu

Düzeyler	Yaş	N	Ort.	F Değeri	p Değeri	Hipotez
Sürdürülebilir Rekabet Gücü	20-29 Yaş	149	4,2267	4,551	,004	H2b1 Kabul
	30-39 Yaş	162	4,3171			
	40-49 Yaş	77	4,3954			
	50 Yaş+	18	3,9815			
İşletme Performansı	20-29 Yaş	149	3,8493	3,552	,015	H2b2 Kabul
	30-39 Yaş	162	3,9579			
	40-49 Yaş	77	4,0153			
	50 Yaş+	18	3,6061			

H2b: Bireylerin yaşı, sürdürülebilir rekabet gücü ve işletme performansı arasında istatistiksel olarak fark vardır.

Sürdürülebilir rekabet gücü ve işletme performansının katılımcıların yaşlarında meydana gelen değişime göre gösterdiği farklılıklar f-testi yardımıyla irdelenmiştir. Test sonucunda verilen özet tablo değeri incelendiğinde İşletme Performansı (H2b1; $p=0,004$) ve Sürdürülebilir rekabet gücünün (H2b2; $p=0,015$) yaşa göre farklılık oluşturduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$).

Öğrenim Durumu ile Sürdürülebilir Rekabet Gücü ve İşletme Performansı için Farklılık Analizleri

Tablo 9: Öğrenim Durumu ile Sürdürülebilir Rekabet Gücü ve İşletme Performansı Arasındaki Farklılık Analizi için Varyans Analizi Tablosu

Düzeyler	Eğitim Durumu	N	Ort.	F Değeri	p Değeri	Hipotez
Sürdürülebilir	İlköğretim	5	4,3333	6,041	,000	H2c1 Kabul
	Lise	69	4,1610			

Rekabet Gücü	Ön Lisans	45	4,2222			
	Lisans	277	4,2998			
	Lisans Üstü	10	4,9444			
İşletme Performansı	İlköğretim	5	4,0000	3,688	,006	H2c2 Kabul
	Lise	69	3,8972			
	Ön Lisans	45	4,0000			
	Lisans	277	3,8789			
	Lisans Üstü	10	4,5455			

H2c: Bireylerin eğitim durumu, sürdürülebilir rekabet gücü ve işletme performansı arasında istatistiksel olarak fark vardır.

Sürdürülebilir rekabet gücü ve işletme performansının katılımcıların yaşlarında meydana gelen değişime göre gösterdiği farklılıklar f-testi yardımıyla irdelenmiştir. Test sonucunda verilen özet tablo değeri incelendiğinde İşletme Performansı (H2c2; $p=0,006$) ve Sürdürülebilir rekabet gücünün (H2c1; $p=0,000$) eğitim durumuna göre farklılık oluşturduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma için uygulanan regresyon analizi sonucunda, “Sürdürülebilir Rekabet Gücü”nün, “İşletme Performansı” üzerinde pozitif yönlü etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Erdil vd’nin (2018, s.158) yaptıkları çalışmada, işletmelerdeki rekabet gücü algısı ele alındığında, işletmelerin yürüttükleri operasyonlar ve pazara sundukları ürünler aracılığıyla rekabet gücü elde etmeyi amaçladıkları tespit edilmiştir. Nitekim elde edilen rekabet gücü boyutları doğrultusunda yapılan analizlere göre inovasyon performansının operasyonel rekabet gücü ve pazara sunulan ürün rekabet gücü üzerinde pozitif yönlü etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır. Ayrıca, Taşkın, vd.’nin (2011, s.119) yapmış oldukları çalışmada ise stratejik iş girişimleri sonucunda rekabet gücü elde etmenin önemini ortaya koymuşlardır. Buna göre işletmelerin rekabet algısının, önemli değerlendirmeleri yapma imkanı sunduğunu, iş stratejisinin ise işletme performansının artırılması noktasında önemli bir araç olduğunu tespit etmişlerdir.

Bu çalışmada yapılan analizler sonucunda elde edilen ortalamalar incelendiğinde; kadınların sürdürülebilir rekabet gücünün erkeklere oranla daha düşük düzeyde olduğu görülmüştür. Kadınların rekabetçi ortamda uzun ve sürdürülebilir olamamalarının nedenleri arasında psikolojik ve duygusal yapı, toplum baskısı, toplumdaki annelik rolü ve ataerkil toplum yapısı olduğu söylenebilir. İnce ve Gürbüz’ün (2020 s.112) yaptıkları çalışmada ise işletmelerin uyguladıkları performans ve rekabet stratejileri ile katılımcıların deneyim ve eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilirken; yaş ve cinsiyet değişkenleri arasında anlamlı bir farklılığa rastlamadıklarını belirtmişlerdir. Aynı zamanda işletmelerin, sektörler ve uyguladıkları rekabet stratejileri arasında da anlamlı bir ilişkiye rastlamadıklarını, ancak işletme statüsü ve uygulanan rekabet stratejileri arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ifade etmişlerdir.

Bu çalışmada yaşla ilgili ortalamalar incelendiğinde 50 yaş üzerinde olan kişilerin sürdürülebilir rekabet gücü ve işletme performansı düzeylerinin diğer yaş gruplarına göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu duruma 50 yaş üzerinde olan kişilerin emeklilik yaşlarının yaklaşması ile birlikte çalışma heveslerinin azalması ve yoğun çalışma hayatına sıcak bakmamaları ve teknolojik değişime uyum sağlayamamaları gibi hususlar neden olabilir. Diğer taraftan Türkoğlu ve Yurdakul (2017, s.95) yaptıkları çalışmada; mobilya sektöründe işletmelerin performans algılarının, rekabet gücünün ve iş doyumunun yaş değişkeni üzerinde anlamlı bir farklılık gösterdiğini, ancak medeni durum değişkeni üzerinde anlamlı bir farklılığa rastlanmadığını tespit etmişlerdir.

Bu çalışmada eğitimi durumu ile ilgili ortalamalar incelendiğinde lisansüstü eğitim almış kişilerin işletme performansının daha yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bu duruma alınan eğitimin etkisi, alanında uzmanlaşma, yönetici olma arzusu etkenler neden olduğu ifade edilebilir. Aydoğan ve Altuğ ise (2006, s.108) yaptıkları çalışmada entelektüel sermaye kapsamında eğitim düzeyinin; işletmelerin teknolojiyi rekabet avantajı olarak kullanmalarında, teknolojiye ulaşımlarında ve işletme performansını artırmada çok önemli olduğunu belirtmişlerdir. Aynı zamanda teknoloji seviyesi ilerledikçe işletmelerde eğitime olan ihtiyacı arttırdığını, ancak emek gücüne olan ihtiyacı da önemli düzeyde azaldığını bildirmişlerdir.

ÖNERİLER

- ✓ Sürdürülebilir rekabet gücü kapsamında işletmeler, stratejilerini belirlerken müşteri istek ve ihtiyaçları dikkate alınarak, aynı zamanda rakip işletmelerin faaliyetleri göz önünde bulundurularak hareket etmeleri yararlı olabilir.
- ✓ İşletmelere, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin süreçlerinin iyileştirilmesi ve yönetimi ile ilgili çalışmalar yapmaları, teknolojideki gelişmelere adapte edilebilecek uygulamaları sürekli hale getirmeleri ve sürdürülebilir rekabet avantajı sağlayacak yenilikleri yapmaları önerilebilir.
- ✓ Çalışanların yaşı ilerledikçe, elde edilen deneyimler sürdürülebilir rekabet gücü ve işletme performansı üzerinde farklılıklara neden olabileceği için, çalışma yaşamına yeni başlayan bireylerin performansının daha yüksek olması için sürekli hizmet içi eğitimler, uzman görüşlerinde faydalanma ve danışmanlıklar alınması yararlı olabilir.
- ✓ İşletmelerde vasıflı personellerin varlığı, çalışanların kariyer eğitimi almaları ve lisansüstü eğitimini tamamlamış personellerin istihdam edilmesi süreç yönetimi, sürdürülebilir rekabet gücü, işletme performansı ve yeniliklere katılım performansını yükseltebilir.
- ✓ Bundan sonra yapılacak araştırmalarda bölgeleri hatta ülkeleri kapsayan çalışmalar yapılması, örneklemin daha büyük tutulması ve konu kapsamının insan kaynakları yönetimi, örgüt iklimi, örgüt kültürü gibi konularla desteklenerek yapılması daha yararlı sonuçların elde edilmesine destek olabilir.

KAYNAKLAR

- ABDULLAH, F. (2006). Measuring Service Quality in Higher Education: Hedperf Versus Servperf. *Marketing Intelligence & Planning*. 24(1), 41-45.
- AKAL, Z. (2000). *İşletmelerde Performans Ölçüm ve Denetimi, Çok Yönlü Performans Göstergeleri*, Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, No: 473.
- AKKOÇ, İ., ÇALIŞKAN, A. & TURUNÇ, Ö. (2012). Örgütlerde Gelişim Kültürü ve Algılanan Örgütsel Desteğin İş Tatmini ve İş Performansına Etkisi: Güvenin Aracılık Rolü, *Journal of Management & Economics*, 19(1), 105-135.
- AYDOĞAN, E., & ALTUĞ, M. (2006). Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Kobi Rekabet Gücünün Artırılmasında İleriyönetim Teknolojilerinin Rolü, Makine İmalat Sektörüne Yönelik Bir Uygulama, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 87-110.
- BAYRAM, N. (2004). *Sosyal Bilimlerde SPSS ile Veri Analizi*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- BONO, E. D. (2000). *Rekabet Üstü*, (Çev. Oya Özel), İstanbul: Remzi Kitabevi A.Ş.

- BOURANTA, N. & PSOMAS, E. (2017). A Comparative Analysis of Competitive Priorities and Business Performance Between Manufacturing and Service Firms, *International Journal of Productivity and Performance Management*, 66(7), 914-931.
- BOZPOLAT, C. & SEYHAN, H. (2020). Yeni Ürün Geliştirme Yönetimi ve İnovasyon İlişkisi, 1. Baskı, (Ed. O. Yılmaz), *İnovasyon Yönetimi*, Ankara: Gazi Kitabevi, 152-169.
- BRIGHAM, E. F. & EHRHARDT, M.C. (2002). *Financial Management: Theory and Practice*, 10th edition, South-western, USA.
- CARDOZO, R. N. (1965). An Experimental Study of Customer Effort, Expectation and Satisfaction, *Journal of Marketing Research*, 2, 244-249.
- CHANDY, R. K., & TELLIS, G. J. (1998). Organizing for Radical Product Innovation: the Overlooked Role of Willingness to Cannibalize, *Journal of Marketing Research*, 35, 474-487.
- CHO, H. J., & PUCIK, V. (2005). Relationship Between Innovativeness, Quality, Growth, Profitability, and Market Value. *Strategic Management Journal*, 26(6), 555-575.
- CHOU, S. F., HORNG, J. S., LIU, C. H., & GAN, B. (2018). Explicating Restaurant Performance: The Nature and Foundations of Sustainable Service and Organizational Environment, *International Journal of Hospitality Management*, 72, 56-66.
- COŞKUN, A. (2006). Bankaların Stratejik Performans Yönetiminde Performans Karnesi Kullanımı, *Bankacılar Dergisi*, 56, 28-39.
- ÇİVİ, E. (2001). Rekabet Gücü: Literatür Araştırması, *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 21-38.
- DEMİREL, Y. (2008). Bilgi ve Bilgi Paylaşımının İşletme Performansına Etkisi Üzerine Bir Araştırma, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(2), 91-106.
- DİNÇER, Ö. ve FİDAN, Y. (2000). *İşletme Yönetimine Giriş*, 5. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- ERDİL, T. S., AYDOĞAN, S., AYAR, B., GÜVENDİK, Ö., DİLER, S., ve GUSINAC, K. (2018). İnovasyon Performansının Rekabet Gücü, Firma Performansı ve İhracat Performansı Üzerindeki Etkisi: Birleşme ve Satın Alma İşlemleri Üzerine Bir Araştırma, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 40(2), 137-166.
- ERYILMAZ, M. KILIÇ, Y. A. & DURUSU, M. (2011). Olagandışı Durumlarda Yoğun Bakım Organizasyonu: Uzman Önerileri, *Dahili ve Cerrahi Bilimler Yoğun Bakım Dergisi*, 2(2), 49-52.
- FIOL, C. M. & LYLES, M. A. (1985). Organizational Learning, *Academy of Management Review*, 10(4), 803-813.
- GOBIRAJ, V. & NIMALATHASAN, B. (2011). Customer Satisfaction and Customer Loyalty: A Case Study of Retail Super Markets in United Kingdom (UK), *In The International Conference on Leading beyond the Horizon: Engaging Future*, Sri Sai Ram Institute of Management Studies, Tamparam, India, 1-14.
- GÜLSÜNLER, M. E. (2005). Kurum Kimliği Süreci ve İşleyişi Üzerine Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 8(1-2), 213-230.

- GÜNŞOY, B. (2006). *Küreselleşmenin Ölçülmesinde Sistemik Yaklaşımlar; Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Ankara: Kırılgaç Yayınevi.
- İNCE, M. & GÜRBÜZ, A. (2020). Yeni Girişimcilerde Rekabet Stratejileri Uygulamaları ve İşletme Performansı İlişkisi, *Econder International Academic Journal*, 4(1), 94-115.
- İSLAMOĞLU, A. H. (2000). *Pazarlama Yönetimi*, İstanbul: Beta Yayınları.
- KARALIÇ, T. (2020). Örgüt İkliminin Çalışanların Performansına Etkileri. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(53), 1314-1327.
- KARAHAN, M. & KUZU, Ö. (2014). Yükseköğretimde Kalite Yönetim Sistemi Uygulamalarının Toplam Kalite Yönetimi Bağlamında Değerlendirilmesi: Meslek Yüksekokulları Örneği, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(3), 1-20.
- KETCHEN, D. J., & HULT, G. T. M. (2011). Marketing and Organization Theory: Opportunities for Synergy, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 39(4), 481-483.
- KOTHANDARAMAN, P., & WILSON, D. T. (2001). The Future of Competition: Value-Creating Networks, *Industrial Marketing Management*, 30(4), 379-389.
- LAKHE, R.R. & MOHANTY, R.P. (1994). Understanding TQM, *Production Planning & Control*, 5(5), 426-441.
- LI, S. (2016). *Linking Contextual Drivers, Network Responses, Risk Management Capabilities, and Sustainable Outcome: Theoretical Framework and Empirical Examination*, Doctoral Dissertation, University of Toledo, Manufacturing and Technology Management.
- LIEBARMAN, M.B., LAU, L.J. & WILLIAMS, M.D. (1990). Firm-Level Productivity and Management Influence: A Comparison of U.S. and Japanese Automobile Producers, *Management Science*, 36(10), 1193-1215.
- LORCU, F. (2015). *Örneklerle Veri Analizi SPSS Uygulamalı*, Ankara, Detay Yayıncılık.
- MIRON, D., PETCU, M. and SOBOLEVSCHI, I. M. (2011). Corporate Social Responsibility and the Sustainable Competitive Advantage, *Amfiteatru Economic Journal*, 13(29), 162-179.
- MORGAN, N. A., ANDERSON, E. W. and MITTAL, V. (2005). Understanding Firms' Customer Satisfaction Information Usage, *Journal of Marketing*, 69(3), 131-151.
- OFLUOĞLU, G. & DOĞAN, Ş. (2009). İşletmelerde Dış Kaynaklardan Yararlanma Yönteminin Organizasyon Yapısı İle Çalışma İlişkilerine Etkileri, *Kamu-İş Dergisi*, 11(1), 139-165.
- OLIVER, R. L. (1980). A Cognitive Model of the Antecedents and Consequences of Satisfaction Decisions, *Journal of Marketing Research*, 17, 460-469.
- OLIVER, R. L., RUST, R. T. & VARKI, S. (1997). Customer Delight: Foundations, Findings, and Managerial Insight, *Journal of Retailing*, 73, 311- 336.
- PALAMUTÇUOĞLU, B. T. (2012). *Pazarlama İlkeleri Ders Notları*, Celal Bayar Üniversitesi Kula Meslek Yüksekokulu, 1-45.
- PAN, Y. & ZINKHAN, G. M. (2006). Determinants of Retail Patronage: a Meta-Analytical Perspective, *Journal of Retailing*, 82(3), 229-243.

- PAPATYA, N. (2003). *Sürdürülebilir Rekabette Stratejik Yönetim ve Pazarlama Odağı, Kaynak Tabanlılık Görüşü Kavramsal ve Kuramsal Yaklaşım*, Ankara: Nobel Dağıtım Yayınları.
- PARADISE-TORNOW, C. A. (1991). Management Effectiveness, Service Quality, and Organizational Performance in Banks, *People and Strategy*, 14(2), 129-139.
- PAYNE, A. & FROW, P. (2005). A Strategic Framework for Customer Relationship Management, *Journal of Marketing*, 69(4), 167-176.
- PHUSAVAT, K., JAIWONG, P., SUJITWANICH, S. & KANCHANA, R. (2009). When to Measure Productivity: Lessons From Manufacturing and Supplier-Selection Strategies. *Industrial Management & Data Systems*, 109(3), 425-442.
- RAMANATHAN, R., RAMANATHAN, U. & ZHANG, Y. (2016). Linking Operations, Marketing and Environmental Capabilities and Diversification to Hotel Performance: A Data Envelopment Analysis Approach. *International Journal of Production Economics*, 176, 111-122.
- REICHHELD, F. F. (2003). The One Number You Need to Grow, *Harvard Business Review*, 81, 46-55.
- REICHHELD, F. F. & SCHEFTER, P. (2000). E-Loyalty: Your Secret Weapon on the Web, *Harvard Business Review*, 78(4), 105-113.
- SEVİÇİN, A. (2012). “Sürdürülebilir Rekabet Üstünlüğü” Kavramı Üzerine Bir İnceleme, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 5(10), 171-185.
- TAŞKIN, E., KAYABAŞLI, A. & KİRACI, H. (2011). Rekabetçi Yöntemlerin İşletme Performansı Üzerine Etkisi: İnegöl’de Faaliyet Gösteren ve İhracat Yapan İşletmeler Üzerine Bir Alan Araştırması, *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 4 (8), 105-122.
- THUROW, L. (1994). *Kafa Kafaya Rekabet*, (Çev. Mustafa Özel), İstanbul: İz Yayıncılık.
- TÜRKOĞLU, T. & YURDAKUL, Ü. (2017). Mobilya Endüstrisinde Çalışanların İş Doyumu İle İş Performansı Arasındaki İlişkinin Araştırılması, *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 18(1), 88-97.
- YAKUT, M. Ş. (2022). Dijital Okuryazarlığın Muhasebe Meslek Mensuplarının Verimliliğine Etkilerinin Analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 749-766.
- ZENGİN, Y. (2019). *Girişimcilik Becerileri ve Sürdürülebilirlik Rekabet Üstünlüğü İlişkisi*, 1. Baskı, Konya: Eğitim Yayınevi.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 2, July 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 16.01.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 05.07.2023

DOI: 10.30692/sisad.1236177

SHIFTING THE FOCUS TO ABILITY, NOT DISABILITY

Odağı Engelliliğe Değil Yapabilirliğe Yönelmek

Fulya DOĞRUEL

Dr. Öğr. Üyesi

Bandırma Onyediy Eylöl Üniversitesi

İnsan ve Toplum Bilimleri Faköltesi

ORCID ID: 0000-0001-9593-740X

fdogruel@bandirma.edu.tr

Atf/Citation: Fulya Doğruel (2023), "Shifting the Focus to Ability, Not Disability", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.2, Temmuz 2023 s.291-307.

Abstract: This study examines the dynamics of social inclusion and exclusion of people with disabilities while also interrogating the changing meanings of normality, subjectivity, and equality with a focus on the concepts of capability and accessibility. The study, sheds light on the expectations of and challenges faced by disabled people trying to achieve a content life while examining the conditions for a more egalitarian society that embraces disabled people. According to current estimates, there are more than a billion disabled people around the globe. In this sense, many people with disability face multiple barriers, exclusion and stigmatization while accessing social, physical and economic fields throughout their lives. Disability is a human rights concern because people with disabilities experience violations while exercising their fundamental rights. This qualitative study was conducted in Izmir, in 2015 through in-depth interviews with 12 participants with orthopedic disabilities. The study, in line with the contemporary paradigm of disability, reveals that disability is a relational issue that requires a holistic approach as it is not only a physical issue but also a sociocultural phenomenon that people experience due to their interactions as well as social and institutional perceptions of disability.

Keywords: Disability, Accessibility, Normality, Stigma, Equality.

Öz: Bu makale, engelli bireylerin sosyal içirme ve dışlama dinamiklerini incelerken, aynı zamanda normallik, öznellik ve eşitliğin değişen anlamlarını yapabilirlik ve erişilebilirlik kavramlarına odaklanarak sorgulamaktadır. Çalışma bir yandan mutlu bir yaşama erişmeye çalışan engelli bireylerin beklentilerine ve karşılaştıkları zorluklara ışık tutarken, diğer yandan da engelli bireyleri kucaklayan daha eşitlikçi bir toplumun koşullarını irdelemektedir. Dünya genelinde, yaklaşık bir milyardan fazla insanın bir engellilik deneyimi yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu anlamda engelli birçok birey sosyal, fiziksel ve ekonomik alanlara erişimlerinde birçok engel, dışlanma ve damgalanma ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Engellilik bir insan hakları meselesidir çünkü engelli bireyler temel haklarını kullanırken ihlallerle karşılaşmaktadırlar. Bu nitel çalışma 2015 yılında, İzmir'de ortopedik engelli 12 katılımcı ile derinlemesine görüşmeler yapılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma, çağdaş engellilik paradigmasına uygun olarak, engelliliğin bütüncül bir bakış açısıyla ele alınması gereken ilişkisel bir mesele olduğunu, çünkü engelliliğin yalnızca fiziksel bir mesele değil, aynı zamanda insanların etkileşimlerinin yanı sıra toplumsal ve kurumsal algılar nedeniyle deneyimledikleri sosyokültürel bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Engellilik, Erişebilirlik, Normallik, Etiketleme, Eşitlik.

INTRODUCTION

Today, it is estimated that more than 1 billion people worldwide currently experience some form of disability. In recent years there has been growing awareness of disability, along with a more inclusive and empowering approach towards people with disabilities. Disability studies developed worldwide after the 80s alongside the disability movements emphasized the necessity for focusing on disability not only in terms of a person's bodily impairments or handicaps but also by the social barriers which have intrinsic relationships with societal and institutional perceptions of disability. In this context, a proliferation of critical voices around the world has risen about the social attitudes that subject individuals to a hierarchy based on social body norms and thus prevent many disabled individuals from accessing the public sphere and the resources that will improve their quality of life. This alternative paradigm, having developed within the framework of social and biopsychosocial disability theories as well as the capability approach, has now changed the meaning of 'disability'. Emphasizing the relationship between the individual and society, it denotes that individuals can exist in the social sphere through their capabilities, whether they are disabled or not, and that they can realize themselves and improve their quality of life only if obstacles are not placed in front of them.

People with disabilities around the world often face violence, ill-treatment, prejudice, and contempt simply because of their disability. To minimize the negative experiences of disability, theoretically, disability should be evaluated in a holistic framework that considers the efforts of the individual, the possibilities and needs of the body, and a supportive societal and institutional approach. In this sense, there is rising awareness and disability consciousness that help the implementation of citizenship rights for people with disability and rights-based policies. Despite this advancement, it can be claimed that individuals with disabilities continue to rank among the most disadvantaged groups globally. This inferiority originates more from inaccessibility to work, education, the economy, and other life resources. Yet, many examples illustrate the possibility of other lives for people with disabilities, full of success when accessibility is not blocked with a human hand.

This paper aims to analyze the changing meanings of disability focusing on capability and accessibility through elaborating the dynamics of the social inclusion and exclusion of people with bodily impairments. The paper questions the multi-dimensional interaction of body and society that construct and transform the self and society. In this sense transforming meanings of disability will be discussed in relation to the concepts of 'disabled' body, normality, stigma, accessibility, equality, and disability consciousness. It is also important to put forward that, while this study questions the problems posed on disabled people by body standards that are determined according to the physically 'fully functioning' people who presented as 'normal'; it does not ignore the obstacles that the body puts in front of them; nor does it underestimate the diversity of experiences of disability.

Methodology

This qualitative study was conducted in İzmir, in 2015. Qualitative studies are very influential when the researcher aims to examine the case in "*its complexity*" with a "*holistic*" focus, aiming to understand "*the wholeness*" of the issue (Punch, 1998, p.150). So "*the narratives and the lived experiences of people with disability can be more intimately embraced and understood*" (Campbell, 2009, p.198). The data of the study was collected through the application of a semi-structured, open-ended questionnaire through in-depth interviewing of 12 participants – 6 female and 6 male – with orthopedic impairments. Participants were between the ages of 28 and 45. Three male and one female participants are university graduates; two male participants are high school graduates. The other five male and female participants are middle school or primary school graduates. One female participant is literate. The education level of female participants is lower than that of male participants.

Disability is a multidimensional and relational phenomenon that is influenced and determined by bodily conditions on the one hand and forms of social communication on the other. In order to understand and analyse the conditions, feelings and expectations of people who experience disability in different ways from a holistic perspective with different dimensions, it is necessary to have access to detailed information on this subject. In this sense, this qualitative study, through the case of İzmir, aims to contribute to the dissemination of disability awareness to ‘outsiders’.

Theoretical Framework

This study of disability theoretically relies on contemporary disability models like the social model and biopsychosocial model as well as Amartya Sen's capability approach. Social theory marks its stamp on social policy-oriented contemporary disability studies. Social model of disability that challenges the prevalent medical model “*has its roots in the struggle of disabled people for the realization of their civil rights*” (Burchardt, 2004, p.735), particularly in the 1970s by the British disability activists and theorized by Oliver (1990) Finkelstein (1980), among others (Beaudry, 2016, s. 210).

The medical model claims the problems of disability “*arise from deficits in the body*” (Shakespeare and Watson, 2002, p.5) and perceives disability as “*a problem*” that “*requires medical care provided in the form of individual treatment by professionals*”. Taking ‘*medical care*’ as a central issue, the report recommends, in terms of political action, “*changing or reforming health care policy*” (WHOb, 2007). Yet, on the other hand, the social model perceives the problems of disability as arising from “*social oppression*” (Shakespeare and Watson, 2002 p.4).

The social model of disability perceives the disability issue as a socially constructed problem in relation to the integration of disabled individuals into society. Disability is not an “*individual*” phenomenon but “*rather a complex collection of conditions, many of which are created by the social environment*”. Hence, “*it is the collective responsibility of society at large to make the environmental modifications*” so that persons with disabilities can “*fully participate*” in all facets of social life (WHOb, 2007, p.18,19). The social model, making a “*firm distinction between [biological] impairment and [social] disability,*” highlights the importance of developing a “*political strategy (...) to dismantle disabling barriers to promote the inclusion of people with impairments*” into society “*rather than pursuing a strategy of medical cure or rehabilitation*” (Shakespeare and Watson, 2002, p.3, 5). In this sense, the social model, which calls for “*social change*” at the political level, raises a “*human rights issue*” (WHOb, 2007, p.19).

The relationship between disability and society is clearly expressed by Oliver (1999, p.164), one of the most prominent scholars who coined the term social theory. According to him there are three criteria to identify disabled people: “*(i) they have an impairment*”; “*(ii) they experience oppression as a consequence, [and] (iii) they identify themselves as a disabled person*” (Oliver, 1999, p.164). Consequently, the meaning of disability is constructed through a combination of the body, self-perception, and the societal perception of disability. So, the focus shifts from the physical aspects of disability to disabling experiences. The social model has some commonalities with the social constructionist approach that precedes the culture over the body and postulates that “*the dominant ideas, attitudes, and customs of a society influence the perception of bodies*” (Siebers, 2008, p.54).

The symbolic interactionist approach addresses the phenomenon of disability through the lens of micro-analysis within the framework of individual-environment interaction focusing on identities, attitudes, and labelling. The labelling theory, which covers an important place in this approach, focuses on how an individual's sense of self is formed through their interactions with other people and the labels attributed to them (Nickerson, 2021). The labelling described through Goffman's (1963) concept of stigma explains how “*the social interaction of ‘normal’ people and stigmatized individuals often entails uneasiness, embarrassment, ambiguity and intense efforts at impression*

management” (Bernburg, 2009, p.191). “Such contacts can (...) lead normals and the stigmatized to arrange life to avoid them” (Goffman, 1963, p.13). In this sense “labelling may lead to social withdrawal due to anticipated rejection or devaluation” (Becker, 1963, as cited in Bernburg, 2009, p.191).

Goffman (1963) indicates that stigma is reinforced not only socially and culturally but also by official definitions. These cultural and social encounters, depending on their qualities, can either encourage or hinder people with disabilities in their realizing themselves and taking their rightful place in the public sphere. Through the social model, together with the symbolic interactionist and social constructionist perspectives, given notions of normality that exclude individuals with a disability have been subjected to radical critique while an influential literature has emerged questioning “the conventional division between norm, normal and deviance/abnormal” (Williams, 1987, as cited in Turner, 2001, p.252).

Despite the fact that the individual/medical model is still popular in the biomedical community, having been “aware of environmental factors contributing to disability” contemporary disability studies consider the social model as a “new paradigm and heavily criticizes the medical model, perceived as outdated and oppressive” (Beaudry, 2016, p.211). In brief, the development of the social model was a product of disabled activism and the social model, replacing the medical approach to disability, has changed the perception of the World Health Organization and the social policies of many countries towards disability. On the other hand, it was discovered that social theory had a weakness regarding the absence of the body as Zola (1991) spotted (Shakespeare and Watson, 2002, p.6).

In this sense, “there is a growing appreciation of the body and embodiment in modern sociology” and “the study of impairment and disability” (Turner, 2001, p.253). Hence, disability models that emphasize how a person’s impairment interacts with their environment and other activities are more prevalent in disability studies (Smart and Smart, 2006). The search for the equilibrium between body and culture resulted in the evolution of a dialectic ‘biopsychosocial model’ of disability developed by WHO which resulted in another sense of integration between the opposing ‘medical model’ and ‘social model’ (WHOa, 2007, p.18,19).

ICF, known also as the biopsychosocial model, revisioning the social model, suggests a “multi-perspective approach to the classification of functioning and disability as an interactive and evolutionary process” (WHOb, 2007, p.17). As WHO confirms “disability is thus not just a health problem. It is a complex phenomenon, reflecting the interaction between features of a person’s body and features of the society in which he or she lives” (WHOc, 2022). So, ICF systematically categorizes health-related areas in order to understand personal experiences and make needs assessments of people with disability in the real context they live. ICF proposes that “disability has its genesis in a health condition that gives rise to impairments, and then to activity limitations and participation restrictions within contextual factors”. Here the “contextual factors refer to the entire background of an individual’s life, including personal factors, the environment (home, school, and work), services available in the community (e.g., transportation, health care, social services), and cultural factors (laws and attitudes)” (Mitra, 2006, p.238). The ICF model linking the personal to the social, analyses interaction among disability, functioning, and contextual factors focusing on “body functions, body structures, activities/participation, environmental factors” as well as “personal factors” (WHOb, 2007, p.xix, 8). Accordingly, all these physical and cultural factors are influential in the well-being of people with disability and determine their life quality.

On the other hand, the capability approach put forth by Amartya Sen might be considered complementary approach to the social models of disability. Both approaches perceive the disadvantages of having a disability as “resulting from the interaction between the person and the social, economic and physical environment” rather than the individual’s “physical or mental

impairment" (Burchardt and Vizard, 2014, p.153). Sen's capability approach provides a useful framework to be able to understand disability in relation to 'social justice.' Sen explores the 'capability' perspective on the assessment of (1) "well-being" and (2) "freedom to have well-being" (Sen, 1992, p.39). According to Sen (1992, p.49) "capability is primarily a reflection of the freedom to achieve valuable functioning." Therefore, the measure of "equality is what people are actually able to be and do" (Crowther, 2011, p.56). In other words, this approach practically focuses on the freedom to develop a capability and the potential to turn it to functioning, both of which are the main sources for ensuring people's well-being and equality. As a measure of well-being, Sen stresses social and individual limitations as well as autonomy, freedom, and income (Burchardt, 2004).

In Sen's capability approach "incomes and commodities" are regarded as the "material basis of their well-being". Sen identifies five different factors as determinant of the level of well-being variegating from person to person. These are (1) "personal heterogeneities" referring at individual's "physical characteristics" connected with disability and "make their needs diverse [such as] illness, age or gender"; (2) "environmental diversities" which influence their quality of life and needs; (3) "variations in social climate" which refer to social conditions; (4) "differences in relational perspectives" with regard to income, poverty, and other commodity requirements and consumption possibilities; and (5) "distribution within the family" that determine welfare and share of "nonearners" depending on "intrafamily distribution of incomes" (Sen, 1999, p.70-71). In this respect, Sen's capability approach is also related to the analyses of "welfare economics" in terms of "assessment of personal well-being, poverty, and inequality" (Mitra, 2006, p.236). Sen refers to disparities in the enjoyment of freedoms as "capability deprivation" (Crowther, 2011, p.56).

Eventually, the contemporary paradigm of disability provides a rights-based political framework within which disability is perceived as a relational human condition that ties the physical body to the social body and the agency to society. In this sense, disability studies, especially social models, have undergone a paradigm shift from conventional philanthropic and medical approaches to a human rights-based approach.

ANALYSIS

Nature or Nurture: Construction of 'Normal'

One constant question that occupies social scientists' minds is whether nature or nurture is more determining of human behaviour. The same questioning reflects in disability studies as to whether a disability is just a bodily and personal matter or partially/fully socially constructed. In general, a fair response to this question would be given with Kottak's (2010, p.418) words "human attitudes, values and behaviours" are limited not only by "biological predispositions" but also by "our environment during growth and development" and "our experiences during enculturation". So, the state of disability or ability, in the sense of Sen's capability approach and social models of disability, comprises of various correlations in the triangle of the individual's endeavor, the state of the body, and the approach of society, and therefore varies from one individual to another, and from one society to another. The condition of the person is the result of relationality, that is, it is influenced by both nature and nurture.

This is precisely the debate that influenced the development of the theory of disability. The medical approach, which was particularly strong until the 1980s and then to a certain extent, regarded disability as a disease to be treated. Yet, after the 1980s, the social model became the dominant view that emphasized that disability is more nurtured, that it is a social construction, a view this time overshadowing the body. Later, it became evident that there is a need for a more holistic perspective that would affect health policies and social perspective in a more constructive way by addressing both nature and nurture, that is both the physical and social conditions of people with disability. Capability and biopsychosocial approaches deal with disability matters

within this new paradigm influencing worldwide associations' perceptions of disability and health programs – i.e., WHO and the UN – have made a big difference in the standard of living for people with disabilities.

Countless disability studies have proved that it is not only one's own disability but more the “*cultural representations*” (Zitzelsberger, 2008, p.252) that affect the socio-economic and emotional well-being of people with disability. Besides, “*disability is a development priority because of its higher prevalence in lower-income countries and because disability and poverty reinforce and perpetuate one another*” (WHOa, 2021). In this context, accessibility to resources and the value attached to the body have an intimate relationship to “*hegemonic body norms*” and “*the daily attempts that all people are evaluated and hierarchically ranked*” according to culturally constructed categories of “*normal*” in relation to the criteria of “*capitalist production, productivity, and related socio-economic regulations*” (Dreger, 2008, p.240).

The concept of stigma introduced by Goffman (1963) is of great importance in understanding how the perception of disability is constructed through social interaction among stigmatized and “*normal*” people. Goffman defines stigma as “*the situation of the individual who is disqualified from full social acceptance*” and “*reduced in our minds from a whole and usual person to a tainted, discounted one*” (1963, p.12). So, stigma is “*an attribute that is deeply discrediting*” (Goffman, 1963, p.10) and leading stigmatized individuals to often perceived as “*weak, pitiful, passive, and dependent*” (Murphy, 1990, as cited in Gerschick and Miller, 1995, p. 185). This perception leads them to feel “*ill*” and “*different*” and to “*suffer*” (Dreger, 2008, p.127, 131). These facts are confirmed by a variety of studies on disability in Turkey (Altuntaş Duman and Doğanay, 2017; Ergüden, 2018, Burcu, 2011) and via the input of the participants.

“There is a point of view that we should pity, protect, and take under our wings the disadvantaged groups. We have equal rights, we have citizenship rights, social rights, but we have not reached that level.” (32, M, High S.)

“Healthy people sometimes don't understand, they look at me differently, as if they pity me, I have nothing to pity (...) Some of them say ‘tut, tut, tut, she is so young, God help her’. Sometimes I feel like an alien out of this world, and this makes me bitter inside. I lose my enthusiasm for going out, I say to myself that if this is what this person is doing, what will others do, then I get withdrawn.” (28, F, Literate)

“There is a perception in society that ‘I am able, I am healthy, but he is not’. I also roam the same places, I also have arms and hands, the only difference is I cannot stand up. They see me as unhealthy, but there are also diseases in people who look healthy. It upsets me when they look at me with pity. They say this person cannot get married, look after a house, love, do things. Women seem to be more persecuted. However, technology has advanced so much that everything is now done with machines. I think they don't consider the disabled as worthy of marriage (...) and say things like stay out of sight.” (32, F, Primary S.)

Disability can either be congenital or acquired out of an illness or accident. So, as in most situations having a bodily impairment is an acquired characteristic rather than a birth feature.

“I was in my twenties. Then I had an accident. We have a very high number of traffic accidents a lot of people are injured. It's an instantaneous event, it is never certain what will happen to us when we leave here?” (40, M, University)

“I became disabled after birth. After having febrile convulsions at the age of 3. The doctor had prescribed painkillers, antipyretics and had sent me home. When the fever did not subside whilst at home, I had a febrile convulsion.” (28, F, Literate)

“I became disabled at the age of fourteen following a negligent testing of a new application on my spinal cord, as a result of a treatment related to a disease I had. Anyone can become disabled at any time. Society fails to think about this, and if it does not create obstacles, let alone facilitate the lives of disabled people, there would be no obstacles. Izmir is still better than other places in terms of disability and environment.” (30, M, Secondary S.)

Despite the reality that anyone may become disabled in a split second, there is a distinct lack of empathy and awareness towards disability. For instance, competent scientists, such as renowned physicist Stephen Hawking, would be unable to contribute to science if he were unable to access the necessary social, economic, and technical resources. In brief, marking individuals with a disability as abnormal, incapable, and inferior is quite an inhuman treatment that prevents them from developing themselves, reaching societal resources, and enjoying their equal citizenship.

Yet, as Oliver (1999) put forward, the negative perception reinforced by the social construction of ‘normal’ and the stigmatization of people with disabilities as incapable or less capable creates barriers to their accessibility and self-realization. *“Stigma has profound effects across a wide range of outcomes, including well-being and self-esteem, self-perception, group identification, motivation, task performance, and social interaction”* (Van Laar and Levin, 2008, p.2). Goffman stresses that *“discrediting”* attributes constitute *“a special discrepancy between virtual and actual social identity”* (Goffman 1963, p.12) and so impedes the well-being, the life quality and *“reduces the life chances”* (Goffman 1986, p.14) of stigmatized people – in our case – with disability.

It is crucial to state that millions of individuals may not have the opportunity or incentive to achieve their objectives. Besides being stigmatized they are also *“tactfully expected to be gentlemanly and not press their luck; they should not test the limits of the acceptance shown to them, nor make it the basis for still further demands”* (Goffman, 1963, p.46). For example, as reported from time to time in the news, they should not occupy the bus when the ‘normal’ people are going to and coming back from their jobs; ‘disabled children shouldn’t be in the same classroom with ‘normal’ children so as not to frighten, depress or to upset them (engelliler.biz, 2014). This corresponds to the *“phenomenon of vulnerability”* of the *“disadvantaged”*, which in a sense reflects *“the life stories of subjects who are devalued (...) negated and subordinated”* in terms of *“being the opposite of what is dominant and presented”* (Altındağ, 2020, p.134). These stigmatizing and excluding treatments disrupt the integrity of the persons with disability and turns into a phenomenon that jeopardises their right to a better life with all their potential and even their lives.

The respondents highlight the influence of the family, in upstarting the child’s socialization process, encouraging or discouraging their self-trust and the wish to realize themselves.

“There are friends who cannot leave the house because their parents are ashamed of them. Families who refuse to accept the disability of their children jeopardise their children’s happiness and undermine their self-confidence. As a result, education must start with the family.” (35, M, University)

“Children should be taught not to be afraid of the disabled, not to humiliate them, and that they can be friends. Just as social rules can be taught to a child from a young age, awareness can be given at a young age about helping and understanding the disabled. The child's perception is more open than adults (...) after all, everyone is a candidate for disability.” (48, F, Primary S.)

“The lack of social and family support could isolate the disabled and restrain them to the home. There is a mentality of “what's the need, can't we take care of our child?” My family believed in me. Some people around me said never mind

education, look at this one s/he studied and nothing came of it. However, when I passed all my exams, they all supported me.” (23, F, University)

These societal pressures and the lack of legal preventative audits impose an invisibility on disabled persons in social spaces. Mitchell (2001, p.393) pointing at the relation between “*hypervisibility and the invisibility that derives from it*”, stresses how they are “*crucial to the experience of disability*”. At this point, *the importance of analyzing the idea of vulnerability in relation to discrimination and the historical and geopolitical contexts that have shaped it becomes evident* (Altindal, 2020, p.132). However, “*we have to recognize that disablement [impairment] is not merely the physical state of a small minority of people. It is the normal condition of humanity*” (Sutherland, 1981, as cited in Shakespeare and Watson, 2022, p.24).

Accessibility and Capability

Accessibility to life resources is mutually linked to the development of capability. People with disabilities, like everybody else in the world, may improve their lives by realizing their full potential. Essentially, The Turkish Disability Act (2005), Law No. 5378 on Persons with Disabilities addresses accessibility in-depth (UNa). However, there are some shortcomings in practice, sometimes due to the lack of complementary implementation and control regarding the legal regulations in the legislation, and sometimes because people in the social sphere ignore or violate these rights. In general, as Kitchin (1998) points out, the segregation created by the design of certain areas of cities as indirect or direct ‘no-go’ areas reproduces the disadvantaged positions of people with disability. As Genç & Çat (2013) also put forward, for integration into society, people with disabilities should be empowered via employment.

Accessibility, in line with Sen’s capability and social models of disability approach, as a matter of dynamic interaction of “*culture, society, social policy*” as well as “*body, health and environmental-personal factors,*” is “*access to all areas in a holistic way*”. In this sense “*isolation*” can be regarded as a matter of “*oppression*” towards people with disabilities (Saxton and Howe, 1987, as cited in Hanna and Rogovsky, 1991, p.51). “*Policies of ‘social distancing’ and isolation also have a negative impact on the bonds people establish with places and the social relations they develop through them*” (Çakı, 2020, s. 48). Both the detrimental effects of isolation and the necessity of the social environment in mitigating them were emphasized by the respondents.

“We are active, and engaged in many activities, but there are many disabled people who do not leave home, there are friends who have no hope. For example, one of our friends never used to leave the house, we tried very hard to get him out of the house, now he has a job, he works, and is married.” (35, M, University)

“One day when I was looking at a house I wanted to buy, I considered that with a ramp built at the entrance I could buy that house. Although, we have a legal right to build a ramp the manager suggested a consultation with the other residents before doing so. All people need to abide by this law.” (32, M, High S.)

“When I was little, I didn't go out. When they carried me in their arms, it felt like a burden (...) It bored me to go out and have people look at me with pity. As I grew up, I realised that I had to go out. There are a lot of problems because of society’s point of view, there is also the problem of traffic.” (28, F, Literate).

On the other hand, the qualities required for the development of capability initially come with education. In order to exercise both “*the right to education*” and “*the right to work*”, one must be able to exercise “*the right to access*” (Harpur, 2019, p.43). Education and vocational specialization are not only prerequisites for finding a job but also for participating in social life.

Here, participants emphasized the importance of accessibility to jobs appropriate to their physical disabilities, as well as to the physical environment and technical support.

“There is, of course, a distinction between the disabled and other citizens when it comes to healthcare cutbacks, being deprived of the education system, and not being covered under the umbrella of social security. What will you do if you are uneducated, have no influence, and even the table you sit at in the workplace is unsuitable for you?” (32, M, High S.)

“People with disabilities, particularly women, must have access to educational opportunities. Disabled people should be provided with training, courses and seminars. Trainees should be given certificates. They should be taught a real profession, not just a hobby.” (23, F, University)

“There are individuals who cannot obtain an education because of their living circumstances. There are more scholarships and more social awareness now, but I'm not sure how effective this awareness is. If a person can find the chance for education, the rest follows. In one initiative, we found youngsters who were carried on their mothers' backs to school and equipped them with a battery-powered vehicle.” (35, M, University)

“I was unable to attend school. My parents taught me how to read and write. My mother said, ‘I will take you to school on my back,’ but the stares of those youngsters (...) gave us [both for her and her mother] mental and physical anxiety (...) I was unable to attend school.” (28, F, Literate)

Education is a very important prerequisite for the employment of the disabled. In fact, disabled individuals with university and high-school qualifications can be appointed to positions through the State's EKPS exam (disabled people personnel selection exam). However, even if quotas are allocated for the disabled, they may remain vacant due to lack of eligible disabled individuals with the requisite university and high-school qualifications. According to the data of the Turkish Statistical Institute (TÜİK, 2019) provided in the Turkey Health Survey on education, 25.9% of disabled people are still illiterate and only 6.2% of the disabled population are university graduates. The rate of high school graduates is 8.3 percent. Lack of education pushes disabled people to the lowest rungs of social stratification.

Considering the issue also in a relational manner from a political economy perspective, Oliver (1999, p.165) perceives *“economy as the crucial, and ultimately determining factor in structuring the lives of groups and individuals.”* He suggests *“it can clearly be detected that this is not only an emotional and cultural confrontation but also the result of the competition over scarce resources and hierarchical, inegalitarian organization of the society”* (Oliver, 1999, p.165). Numerous studies on disabilities show that discriminatory practices result in the exclusion of disabled people from the job market (Kitchin, 1998; Burcu, 2011; Şişman, 2014). As also emphasized by Palmer (2011), this denotes the connection between poverty and disability. On the other hand, according to numerous research, women with disabilities face greater disadvantages than men with disabilities (Siri et al., 2020).

“The most serious problem for the disabled is illiteracy and lack of training (...) The greatest power is reputation; some disabled are unaware of this since they view everything as a blessing. Employment would be debated if disabled individuals aimed to work and acquire money, power, and reputation otherwise they would feel like beggars.” (40, M, University)

“In both the bureaucratic and public perspective, spiritually there is the idea that ‘the giving hand is better than the receiving hand’, ‘our religion commands us to give charity to the poor’, ‘this man does not need to work, give him his wheelchair,

pay his insurance, let him not come to my door, let me not give him a share of the budget'.” (45, M, High S.)

“In fact, the issue is the fear of losing their benefits. They don't want to work because they are terrified of losing their benefits. They are afraid of being fired the next day they are hired. In any case, the minimum wage is not much more than the disability pay (...) If the employment and pay are of a higher quality, then youngsters would forego the benefits and enjoy the pride of spending their own earnings.” (52, F, Primary S.)

People with disabilities are unable to work and, as a result, are reliant on their family due to a lack of sustainability in acceptable living conditions and the fear of losing their benefits. The relational dimension between education, employment status, and discrimination, which determines the social position of disabled people in general, should be taken into consideration. The social state has a great responsibility in solving the problems and gaps in access to education and economic resources for disabled people who do not have equal opportunities within market conditions. On the other hand, accessibility to the physical environment is a basic step towards access to education, employment and socialization. These features together, determine the conditions for the equal presence of persons with disabilities in the public spaces of the city.

“If the social state recognises rights for everyone in society, it should also recognise them for us. We should also be able to go on the street, we should be able to go to the markets.” (48, F, Primary S.)

“Buses are improving, metro entrances, elevators are convenient. People are becoming more sensitive, it is getting better. However, we have difficulty with vehicles parked on pavements and ramps. We raise it tactfully so as not to arouse hostility. Most apologise and move their cars. Some are rude.” (...) (23, F, University)

“They have ramps on buses, which opens by hand, but someone must assist (...) When I was going on the train, the ramp broke, the wheels got jammed between the train and the pavement, and I fell; I no longer ride on trains; the metro is convenient, but the trains are not.” (30, M, Secondary S.)

“Our society is generally sensitive, drivers are generally sensitive, but sometimes you may come across a driver who doesn't bother to open the ramp, passengers help instead when this happens. Our right to travel should not be hindered.” (40, M, University)

“For example, passengers place boxes in areas for the disabled, I say “can you move it”, he doesn't, he looks at me as if he thinks ‘what are you doing here, why did you come out’. It never occurs to him that we are on our way to work.” (42, M, Primary S.)

“Finding a house with an elevator is like looking for a needle in a haystack (...) we struggle a lot to find a suitable house for ourselves, it usually requires renovation, for which we cannot get permission from the landlord. Every step taken by a disabled person means an expense.” (52, F, Primary S.)

In fact, the notion behind the exclusion of disabled people is that they are not ‘equal’ and ‘competent’ as right holders. The participants’ statements make it clear that the challenges that people with disabilities face are totally man-made. Social attitude must evolve within the context of equality consciousness. This awareness appears to be developing in the individuals. *“The awakening (...) of this awareness on the basis of the principle of social justice today has expanded*

the scope of social policy on behalf of vulnerable groups,” including disability groups (Altındal, 2020, p.132).

On the other hand, access to impairment-related technological equipment is also an important variable that influences the standard of living and social status of people with disabilities. No matter how much the state covers costs, individuals have to pay a significant part of the cost of both treatment and necessary technical and prosthetic/orthotic needs themselves. This requires a serious economic resource.

“We are being harshly ill-treated. We used to be able to purchase battery-powered vehicles. Every six month we replace dead batteries from our own funds.” (32, F, Primary S.)

“We need air cushions for battery-powered vehicles to avoid sores from sitting all the time, it takes 6 months for a sore to heal. Disabled people have to meet such costs from their own pockets. We can hardly afford to meet our normal costs. The cost of surgery for sores is 30 times the cost of the cushion, so the state should meet this, it gains, not loses.” (30, M, Secondary S.)

“I use varicose vein socks, only one tenth of the cost is covered by the state, I pay the rest. For those without social security, the governorship provides a green card scheme. Those with social security pay a large contribution.” (45, M, High S.)

“Prostheses are expensive. Quality of life is negatively impacted by the slightest deformity in the prosthesis. The state covers renewal costs every two years. Prostheses have inserts and sockets and deform rapidly, causing wounds. When that happens, they need replacing.” (42, M, Primary S.)

At a time when technology has transformed so much of human life, “*technological touches*” (Campbell, 2008, p.122) can enable individuals with impairment or disability to overcome some aspects of their disability. In this sense, participants emphasized the importance of sufficient income to cover health expenses, as well as state sponsored opportunities. In line with the biopsychosocial model the capability approach suggests, responding to the social and physical needs of individuals with a disability allows their self-realization and success through their capabilities.

Based on Goffman’s (1963) analysis of stigma, it can be claimed that, while body matters in disability the primary reasons for inaccessibility are the obstacles created by other members of society who stigmatize them, counting them inferior based on their “difference” and pushing them to the lower segments of the social ladder, cutting off their access to societal resources. In this sense, “*the concept we call accessibility is a phenomenon far beyond ramps and it is a matter of democracy to ensure that disabled individuals participate in social life under equal conditions.*” (Erşahin, 2018, as cited in Eryar Ünlü, 2018). The disability movement, which has been rising in the last thirty years with this awareness, has been demanding social mobility both in the axis of citizenship rights and with the aim of raising disability consciousness at all levels.

Raising Disability Consciousness and Tackling the Stigma

To counteract and tackle the stigmatizing and devaluation of people with disability as Oliver suggests (1999, p.163) “*there is a need for “a more adequate analysis” of “an examination of the oppression” and basically to discover daily interactions that results in labelling the people with disability “abnormal”.* “*The language used to refer to persons with disabilities has played a significant role in the persistence of negative stereotypes*” (UNb). Respondents pointed out that being given a sense of “inferiority” by stigmatising, pitying, excluding, and even overprotectiveness merely discourages disabled people. In contrast creating awareness against such negative conducts and encouraging disabled individuals to appear in the public space might

be recognized as fundamental steps towards a more inclusive society. For a more effective combat against derogatory attitudes, participants expressed their expectations from not only people with disabilities but also from society at large.

“We receive support in social discourse, but we face many difficulties in real life. Some families of female friends try to restrict them. But we need to travel, to learn outside. Associations should be actively encouraging disabled people. Disabled people should actively do things for themselves rather than waiting for others to do things for them.” (23, F, University)

“For example, when a conference is held on disability, academics speak, pedagogues speak, but disabled people do not speak. Events are organised for them but without them. Or events are organized just to provide photos for Day of Persons with Disabilities on 3 December.” (40, M, University)

“It seems like a lot is being done for the disabled, but that is not the case. Society first gives them hope and then marginalises them. They are hope mongering. For example, I wonder how disabled people live in the EU. Which paths they pursue and how they live? To give us a battle strategy. The disabled should be in unity and cannot get results by grouping politically.” (35, M, University).

Over the last forty years, people with disabilities come together and engage in activities to raise awareness of disability as well as to develop a sense of collective identity and self-esteem. Shakespeare (2010, p.3), one of the leading scholars of social theory and the disability movement, attributes this to *“the development of the social model”* and *“the disability activism that accompanied it”*. The participants in this study reveal that an equality-based disability awareness, the importance of which is emphasised within the framework of disability models, is developing in disabled individuals and society. Disability associations have an important role in this regard. However, the participants also state that associations are used both as an aid institution by many disabled individuals and as an advertising institution by other institutions.

“Associations are somewhat better at raising awareness than in the past, but there is still a long way to go.” (32, M, High S.)

“Our disabled people are sometimes ignorant, they wait for someone to help them (...) The culture of charity, the culture of parasitism is developing, the disabled do not want guidance, instead they ask ‘what will I get?’” (52, F, Primary S.)

“They contact the association saying, I have a disabled sibling who wants to marry and inquire as to whether there are any suitable candidates. The association is for socialising, but its main purpose is to raise awareness.” (45, M, High S.)

“Associations have some visible problems. Some of those in charge of associations prevent the development of a holistic disability movement by creating distinctions in line with their expectations, interests and political tendencies. People tend to come to the association only for certificates or vocational courses. They raise concerns such as ‘what if my benefit is cut off’, and remain passive, saying ‘don't teach me how to fish, give me fish’. We must protect scientifically created international universal values.” (35, M, University)

Disability associations in Turkey, particularly for the last decade, intensified their activism with an influential discourse they developed: *“you are the barrier; if you lift the barriers there is nothing that we cannot succeed”*. It is worth noting that the words ‘barrier’ and ‘disabled’ are rooted in the single Turkish word ‘engel’. This motto – as can be seen in the statements of the participants below – demonstrates how, rather than being perceived as “ill” or in need of care, they are developing a social interactionist perspective of disability that emphasises the need for

struggle in revealing their capabilities as much as possible and realising their goals.

“Obstacles are the barriers placed before us, if they are removed, there are no disabilities. Yet, there is no gain without effort. Disabled individuals have to strive for this. There are many disabled people who are not aware of their legal rights, prefer to remain passive, live in difficult conditions. However, their population together with their families come to 30 million. They can be powerful if they choose to.” (35, M, University)

“Disabled people cannot study due to surgical, mental, architectural barriers, and degradation. They are constantly struggling to prove themselves in society, at work, at home and in social life. When opportunities are presented to them every disabled person is able to do every job under appropriate conditions. The voices of the disabled should be heard more often, and more opportunities should be made available (...) No disabled person should say ‘I can't do this’, there is nothing that perseverance cannot achieve. If they want, they can do everything. Social environment and awareness are very important for this. If the disabled person is given the opportunity for education, the rest will follow (...) They should not put us in a position of need so that we can strive to earn for ourselves and not depend on others. We need to do things that will have a lasting effect. If the social state recognises rights for everyone in society, it should also recognise us.” (40, F, Secondary S.)

“It is necessary to strive for the implementation of universal human values. The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities should be taken as a reference. We have projects in our heads but our human potential is low. Education is essential to create high awareness about disability in preventing discrimination and to raise social awareness.” (45, M, High S.)

Underlining the link between struggling and recognition, the respondents denote their effort in clinging to life. In Turkey, while the disability movement has advanced its activities aiming at development of disability consciousness to gain universal human rights and citizenship rights, as Bezmez and Yardımcı (2010) stressed, “a charity-based” support still seems to have weight in Turkey. In this context, permitting individuals with disabilities to exercise the rights they already have as citizens is the crux of the problem of interpersonal interaction. Persons with disabilities demand at least tolerance for their rights, such as awareness, recognition, respect, and the freedom to develop and demonstrate their talents, skills, and achievements.

Tackling the stigma and helping people with disability enjoy their citizenship rights requires interaction and solidarity among the society, the state, and the disabled. In the contemporary paradigm of disability in general, the goal is not to “correct the deficiency” in the individual, but to “remove obstacles, create welfare and health and provide support” (Burcu, 2015, p.38). Within this paradigm, the UN, in its “Standard Rules on the Equalisation of Opportunities/or Persons with Disabilities”, declares that “states should initiate and promote programs for “equal opportunities” and “awareness” for people with disabilities, ensure “effective medical care”, and have “financial responsibility for national programs and measures”. Collaboration between “states, organizations, and stakeholders” is also crucial for equal opportunities (UNc). In Turkey, it is observed that “especially with the EU process, social discourse on disability has started to be adopted” (Burcu, 2015) and the accompanying social awareness has started to develop.

CONCLUSION

This study sheds light on the conditions, expectations, and challenges that people with disabilities face as well as what they need to lead a healthy and happy life. This study reveals that the phenomenon of disability should be viewed from a holistic perspective as disability is not only a

medical or physical condition but also a social and cultural construct. In addition to the limitations of the individual's own body, human-made difficulties create the disability. There is a cycle that affects health and quality of life, which is composed of many elements influencing one another in relation to bodily impairments and social barriers in terms of access to the physical space, health, education, economic competence, and participation in social life. The societal perception of disability is changing in a positive sense, but to overcome the existing barriers there seems to be a need for further development of disability awareness and of social policies.

Disabled people's lives and futures are determined by their economic, and educational status as well as the financial and moral support they receive from the state, society, and family. The possibility of realizing expectations towards more egalitarian and fair attitudes – i.e., recognition, respect, and removing barriers – towards people with disabilities should be sought both in everyday interactions at the micro-scale and in social structures at the macro-scale. These interactions are influenced by national and global disability politics as well as disability movements that transform societal and institutional approaches to disability. The study confirms that individuals, families, society, and the state have a great responsibility in the realization of equal opportunities. As contemporary models of disability illustrate this is possible by addressing the issue from a rights-based perspective instead of an aid-based one. Deconstructing the discriminatory and discouraging perception and language towards disabled people is one basic step in this aspect.

The research also highlights the importance of engaging disabled individuals within society, not only with a focus on their physical disabilities but also with a focus on their abilities and potential. Yet, it underlines the link between struggling and recognition in terms of achieving an acknowledged status and respect, which is intrinsically linked to the development of disability consciousness at the society. In this sense overcoming the stigma while questioning the boundaries of societally constructed “normal” to be able to include all citizens. Disabled people will find opportunities to engage in business and social fields to the extent of their own capabilities when human-created obstacles are removed from their path. People who are already trying to overcome the difficulties imposed by their own bodies should not also have to struggle with social, cultural, and environmental barriers. The disabled must strive to develop a positive disability consciousness among people with and without disabilities, in order to pave the path for a happy, healthy existence based on equality.

REFERENCES

- ALTINDAL, Y. (2020). Yeryüzündeki “Çirkin Ördek Yavru” larının Hapşırık/Öksürük ile İmtihanı: Sosyolojik Bir Açıklama. F. Çakı (Ed.) in, *Maskeli, Mesafeli ve Kırılğan: Modernitenin Pandemik Halleri*, (pp.131-160). Ankara: Nobel Yayınları.
- ALTUNTAŞ DUMAN, N. & DOĞANAY, G. (2017). Toplumsal Dışlanma Pratikleri Üzerinden Trabzon’da Engelli Kadınlar. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 20 (2), 1-48.
- BEAUDRY, J. S. (2016). Beyond (Models of) Disability?. *J Med Philos.*, 41(2), 210-228.
- BERNBURG, J.G. (2009). Labeling Theory. M. D. Krohn, A. Lizotte & G.P. Hall (Eds.) in, *Handbook on Crime and Deviance* (pp.187-207). London and New York, NY: Springer.
- BEZMEZ, D. & YARDIMCI, S. (2010). In Search of Disability Rights: Citizenship and Turkish Disability Organizations. *Disability & Society*, 25 (5), 603-615.

- BICKMAN, L. & ROG, D. J. (1998). *Handbook of Applied Social Research Methods*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- BURCHARDT, T. (2004). Capabilities and Disability: The Capabilities Framework and The Social Model of Disability. *Disability & Society*, 19 (1), 735-751.
- BURCHARDT, T. & VIZARD, P. (2014). Using The Capability Approach to Evaluate Health and Care For Individuals and Groups In England. S. Ibrahim, & M. Tiwari (Eds.) in, *The Capability Approach* (pp.148-170). London: Palgrave Macmillan.
- BURCU, E. (2011). Türkiye'deki Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28 (1), 35-54.
- BURCU, E. (2015). *Engellilik Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- CAMPBELL, F.K. (2008). Legislating Disability: Negative Ontologies and the Government of Legal Identities. S. Tremain (Ed.) in, *Foucault and the Government of Disability* (pp.108-133). Ann Arbor: Michigan press.
- CAMPBELL, F. K. (2009). *Contours of Ableism: The Production of Disability and Aabledness*. London: Palgrave Macmillan.
- CROWTHER, N. (2011). From SEN to Sen: Could the 'Capabilities' Approach Transform the Educational Opportunities of Disabled Children?. S. Haines and D. Ruebain (Eds.) in, *Education, Disability and Social Policy* (pp.47-64). Policy Press.
- ÇAKI, F. (2020). Afetler Sosyolojisi Bağlamında Pandemiye Bakış. F. Çakı (Ed.) in, *Maskeli, Mesafeli ve Kırılğan: Modernitenin Pandemik Halleri* (pp.23-56). Ankara: Nobel Yayınları.
- DREGER, A. D. (2008). 'Introduction' From One of Us: Conjoined Twins and The Future of Normal. C. Malacrida & J. Low (Eds.) in, *Sociology of the Body: A Reader* (pp.127-133). Oxford University Press.
- ENGELLILER.BIZ (2014). <https://www.engelliler.biz/forum/ayrimcilik-haberleri-ve-yorumlar/139266-veliler-engelli-ogrenciyi-sinifta-istemedi.html> [Erişim Tarihi 25 Aralık 2022].
- ERGÜDEN, D. (2018). *Sosyal Dışlanma Açısından Bedensel Engelli Bireylerin Yaşantılarının İncelenmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERYAR ÜNLÜ (2018). Toplumsal Yaşama Erişim Bir Demokrasi Sorunu, Dünya Gazetesi, 19 Ekim 2018 Cuma, <https://www.dunya.com/kose-yazisi/toplumsal-yasama-erisim-bir-demokrasi-sorunu/430322> [Erişim Tarihi 25 Aralık 2022].
- FINKELSTEIN, V. (1980). *Attitudes and Disabled People: Issues for Discussion (No. 5)*. New York: World Rehabilitation Fund.
- GENÇ, Y., & ÇAT, G. (2013). Employment of Disabled People and Social Inclusion Relationship. *Journal of Academic Inquiries*, 8 (1), 363-393.
- GERSCHICK, T. J. & MILLER, A. S. (1995). Coming to Terms: Masculinity and Physical Disability. D. F. Sabo & D. F. Gordon (Eds.) in, *Men's Health and Illness: Gender, Power, and the Body* (pp.183-204). London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- GOFFMAN, E. (1963). *Stigma*. London: Penguin.

- HANNA, W. J. & ROGOVSKY, B. (1991). Women with Disabilities: Two Handicaps Plus. *Disability, Handicap & Society* 6(1), 49-63.
- HARPUR, P. D. (2019). *Ableism at Work: Disablement and Hierarchies of Impairment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HAWKING, Wikipedia. https://tr.wikipedia.org/wiki/Stephen_Hawking [Erişim Tarihi 25 Aralık 2022].
- KITCHIN, R. (1998). 'Out of Place', 'Knowing One's Place': Space, Power and the Exclusion of Disabled People. *Disability & society*, 13(3), 343-356.
- KOTTAK, C. P. (2010). *Anthropology Appreciating Human Diversity*. (14th Edition) New York: McGraw Hill
- MERRIAM, S. B. (2009). *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- MITCHELL, W.J.T. (2001). Seeing Disability. *Public Culture*, 13, 391-97.
- MITRA, S. (2006). The Capability Approach and Disability. *Journal of Disability Policy Studies*, 16 (4), 236-247.
- NICKERSON, C. (2021). Labeling theory. Simply psychology. www.simplypsychology.org/labeling-theory.html [Erişim Tarihi 15 Ocak 2022].
- OLIVER, M. (1990). *The Politics of Disablement*. London: Palgrave.
- OLIVER, M. (1999). Capitalism, Disability and Ideology: A Materialist Critique of The Normalization Principle. R.J. Flynn & R. A. Lemay (Eds.) in, *A Quarter-Century of Normalization and Social Role Valorization: Evolution and Impact*, <http://www.independentliving.org/docs3/oliver99.pdf>.
- PALMER, M. (2011). Disability and Poverty: A Conceptual Review. *Journal of Disability Policy Studies*, 21(4), 210-218.
- PUNCH, K. (1998). *Introduction to Social Research: Quantitative and Qualitative Approaches*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- SEN, A. (1992). *Inequality Reexamined*. Oxford, England: Clarendon Press.
- SEN, A. (1999). *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press.
- SHAKESPEARE, T. & WATSON, N. (2002). The Social Model of Disability: An Outdated Ideology? *Research in Social Science and Disability*, 2, 9-28.
- SHAKESPEARE, T. (2010). The Social Model of Disability. L. J. Davis (Ed.) in, *The Disability Studies Reader* (pp.266-73). New York: Routledge. URL: http://thedigitalcommons.org/docs/shakespeare_social-model-of-disability.pdf
- SIEBERS, T. (2008). *Disability Theory*. Michigan: University of Michigan Press.
- SIRI, A., LEONE, C., BENCIVENGA, R., ZAVIRSKEK, D. and BEZJAK, S. (2020). *Women, Disability, and Culture*. New York: Nova Science Pub Inc.
- SMART, J. F & SMART, D. W. (2006). Models of Disability: Implications for The Counseling Profession. *Journal of Counseling and Development*, Winter, 84, 29-40.
- ŞİŞMAN, Y. (2014). Engellilerler Açısından Eşitlik, Ayrımcılık ve Eğitim Hakkı. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 0(32), 57-85.

- TURNER, B.S. (2001). Disability and the Sociology of the Body. G.L. Albrecht, K. Seelman, and M. BURY (Eds.) in, *Handbook of Disability Studies* (pp.252-267). London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- TÜİK (2019). Engelli İstatistikleri. Engelli Bireylerin Eğitim Durumu, Okuryazarlık Durumu ve Cinsiyete Göre Dağılımı, <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=engelli&dil=1> [Erişim Tarihi 15 Ocak 2022].
- UNa Turkish Disability Act, https://www.un.org/development/desa/disabilities/wp-content/uploads/sites/15/2019/11/Turkey_Turkish-Disability-Act-TDA-No.-5378-of-2005.pdf [Erişim Tarihi 15 Ocak 2022].
- UNb Department of Economic and Social Affairs, Disability, <https://www.un.org/development/desa/disabilities/about-us/frequently-asked-questions-faqs.html> [Erişim Tarihi 15 Ocak 2022].
- UNc United Nations Standard Rules on the Equalisation of Opportunities/or Persons with Disabilities. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/standard-rules-equalization-opportunities-persons-disabilities> [Erişim Tarihi 15 Ocak 2022].
- VAN LAAR, C. & LEVIN, S. (2006). The Experience Of Stigma: Individual, İnterpersonal, And Situational Influences. C. Van Laar and S. Levin (Eds.) in, *Stigma and Group Inequality* (pp.15-32). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- WHOa (2021). World Health Organization. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health> [Erişim Tarihi 15 Ocak 2022].
- WHOb (2007). International Classification of Functioning, Disability and Health. World Health Organization. https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/43737/9789241547321_eng.pdf [Erişim Tarihi 15 Ocak 2022].
- WHOc (2022). Disability, World Health Organization. <http://www.who.int/topics/disabilities/en/> [Erişim Tarihi 15 Ocak 2022].
- ZITZELSBERGER, H. (2008). (In)visibility: Accounts of Embodiment of Women with Physical Disabilities and Differences. C. Malacrida and J. Low (Eds.) in, *Sociology of the Body: A Reader* (pp.252-57). Oxford University Press.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 2, July 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Derleme/Review

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 19.01.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 30.04.2023

DOI: 10.30692/sisad.1239656

ÖRGÜTLERDE ETİK DIŞI DAVRANIŞLAR VE PSİKOLOJİK YILDIRMA

Mobbing and Unethical Behavior in Organisations

Betül AYÇA

Dr. Öğr. Üyesi

Trakya Üniversitesi

Keşan Yusuf Çapraz Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık

ORCID ID: 0000-0002-9634-9404

betulayca@trakya.edu.tr

Atıf/Citation: Betül Ayça (2023), “Örgütlerde Etik Dışı Davranışlar ve Psikolojik Yıldırma”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.2 Temmuz 2023, s.309-320.

Öz: Bu çalışmanın amacı örgütlerde psikolojik yıldırma (mobbing), ikinci olarak da cinsel taciz (sexual harassment) konuları ve aralarındaki bağıntıyı incelemektir. Psikolojik yıldırma bir örgüt çalışanına ya da bir grup çalışana yönelik olarak örgüt mensuplarının kötü niyetli, düşmanca zaman içinde belli aralıklarla tekrarlayan, hedef alınan çalışan veya çalışanları yıpratmak, morallerini bozmak amacıyla ahlak ve etik dışı yapılan davranışlardır. Çalışmada önce psikolojik yıldırma kavramının tanımı, nedenleri, psikolojik yıldırma uygulayanlar ve kurbanlar ile bu alandaki teorik gelişmeler özetlenmekte sonra da cinsel taciz konusu mercek altına alınarak kavramın tanımı, cinsel taciz uygulamaları, kurbanların nasıl etkilendiği gibi konuları içermektedir. Psikolojik yıldırma konusunda Leymann'ın bu sürecin özellikleriyle ilgili alandaki çalışma bulgularına göre psikolojik yıldırma uygulamasının nedenleri, uygulayıcının ve kurbanların kişilikleri, psikolojik özellikleri ele alınmış ve ülkemiz hukuk sisteminde bu konuyla ilgili düzenlemelere değinilmiş ve örgütsel faktörler dikkate alınmıştır. Ayrıca tüm dünyadaki örgütlerde de meydana gelen bu iki konuya ilişkin vakaların bağıntısıyla ilgili hukuksal düzenlemeler, örgütün tepe yöneticileri ve örgütlerin insan kaynakları (İK) bölümlerindeki uzmanların sorumluluklarını yerine getirememeleri, örgüt yapısı, kültürü, iletişim kanalları gibi faktörlerle açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik Yıldırma, Cinsel Taciz, Örgütsel Çatışma, Agresif Motivasyon.

Abstract: The aim of this study is to examine the subjects of mobbing in organizations, and secondly, sexual harassment and the relationship between each other. Mobbing means unethical behaviors against an employee of an organization or a group of employees, which are not based on a certain reason, logic, recurring maliciously, at regular intervals over time, with the aim of wearing down and disrupting the targeted employee or employees. In the study, firstly, the definition of the concept of mobbing, its causes, the practitioners and victims of mobbing and the theoretical developments in this field are summarized, and then sexual harassment focused on, the definition of the concept and applications, how the victims are affected. The study is handled by drawing attention to the connections between these two current issues in the field of organizational behavior and with examples from national and international studies. sexual harassment, which is undesirable but seen in many countries and organizations in Turkey. The characteristics of Leymann's mobbing process, the reasons for the mobbing application according to the findings of the studies in the relevant field, the psychological characteristics of the mobber and the victims were discussed. In addition, the legal regulations related to the correlation of mobbing and sexual harassment cases that occur in organizations all over the

world and the failure of the top managers of the organization and the experts in the human resources (HR) departments of the organizations in both cases to fulfill their responsibilities are explained by factors such as organizational structure, culture, communication channels.

Keywords: Mobbing, Sexual Harassment, Organizational Conflict, Aggressive Motivation.

GİRİŞ

Psikolojik yıldırma (PY) örgüt çalışanına ya da bir grup çalışana yönelik olarak tamamen kasıtlı, onları pasifize etmeyi amaçlayan, kötü niyetli, düşmanca ve zaman içinde belli aralıklarla tekrarlayan ahlaksal değerlere uymayan, etik dışı davranışlar anlamındadır. Türkçe literatürde bazı akademisyenler tarafından psikolojik taciz, psikolojik terör ve iş yeri zorbalığı olarak ifade edilmişse de bu çalışmada mobbing terimi karşılığı olarak psikolojik yıldırma (PY) kullanılmıştır. PY olumsuz ve karşıdaki kişiyi, yıpratma amaçlı davranışlar, tehditler yoluyla hedef alınan çalışana ötekileştirmek, onu güçsüz ve çaresiz bırakmak şeklinde örgütlerde kendini göstermektedir.

Bu terim ilk olarak Konrad Lorenz' in 1963 yılında yayımlanan okullarda ve orduda yabancı bireylere ilişkin olarak kullanılan tanımının, iş psikoloğu olan Leymann'ın (1966) İngilizce çevirisinde yer almıştır. Örgüt çalışanını ya da bir grup çalışanın kişiliğini, itibarını, fiziksel ve genelde psikolojik bütünlüğü etkileyen eylem ve jestleri içeren her türlü davranışlardır (Pranjić vd., 2006). Bundan dolayıdır ki olumsuz, düşmanca, aşağılayıcı davranışlar örgütte hedef alınan kurbanın fizyolojik ve özellikle psikolojik sağlığının bozulmasına ve örgüt içinde verimsiz bir çalışana dönüşmesiyle sonuçlanmaktadır. PY uygulamasında hedef alınan çalışanın kendini ifade özgürlüğünün kısıtlanması, gereksiz görev değişiklikleri, önemsememe gibi negatif davranışlarla kendini göstermektedir. Kurban seçilen çalışan örgütteki konumu itibarıyla güç dengesizliğinden kendini savunmakta zorlanmaktadır. Tınaz'a (2006, s.8) göre iş yaşamında belli çalışanlara üstleri; ekip arkadaşları ve hatta astları, aynı seviyedeki iş arkadaşlarının sistematik olarak uyguladıkları olumsuz, zaman zaman şiddet içerebilen taciz edici davranışlardır. Bu bağlamda daha çok ergenler arasında görülen ve fiziksel şiddet ve hakaret içeren 'bullying' terimi kullanılırken iş dünyasındaki örgütlerdeki genelde fiziksel şiddet içermeyen fakat taciz edici (harassment) ve etik olmayan davranışlar için 'mobbing' teriminin benimsendiğini belirtmek gerekmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümü yine istenmeyen fakat pek çok ülkede ve Türkiye'deki örgütlerde de görülen cinsel taciz (sexual harassment) konusuna ayrılmıştır. Cinsel taciz (CT) bir örgüt çalışanın bir diğerine cinsellikle ilgili beden diliyle sözlü, fiziksel veya dolaylı olarak tacizde bulunması ve bu davranışında ısrarcı olmasıdır. Genellikle üst düzey çalışanlar astlarına karşı değişik sebeplerle tacizde bulunabileceği gibi astlar arasında da aynı olumsuz davranışlar ve istenmeyen tekliflerde bulunduğu bilinmektedir. PY uygulamaları cinsel taciz olayını kapsamamakla birlikte bazı durumlarda cinsel taciz (CT) ile birleşebilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, psikolojik yıldırma kavramının ayrıntılarına ilişkin tüm süreci tekrarlamak değil cinsel taciz konusuna da değinilerek ana hatlarıyla bu iki olumsuz ve örgütlerde önemli sorunlar yaratan uygulama ve davranışların tarafları, nedenleri ve özellikleri arasındaki ilişki üzerinde durmaktır.

Teorik Çerçeve

Mobbing olarak adlandırılan (PY) teriminin özü stratejik ya da insanlardaki duygusal baskılar ve bunların tetikleyici sebeplerle dışa vurulması da dahil olmak üzere her türlü saldırgan (agresif) davranışları içermektedir (Kim, 1976). Hannabus (1998) diğer insanlara karşı olumsuz etkisini fark edemeyen veya kabul edemeyen, bunu anlamak istemeyen çalışanların saldırgan davranışlarını PY olarak tanımlamıştır. Tınaz'a (2006) göre ise PY iş yaşamında belli çalışanlara üstleri, ekip arkadaşları, aynı iş pozisyonundaki iş arkadaşları veya astlarının sistematik olarak uyguladıkları olumsuz, zaman zaman düşük seviyede şiddet içerebilen taciz edici davranışlardır.

Bu bağlamda iş dünyasında fiziksel şiddet içermeyen fakat taciz edici (harassment) düşmanca ve etik olmayan örgüt içi davranışlar için ‘mobbing’ teriminin benimsendiğini belirtmek gerekir. Farklı bilim insanları PY terimini öncelikle örgütte bir çatışma ortamı yaratarak çalışanlarından birisinin ya da birkaçının sorumluluklarını onlardan almak, yaptıkları işleri önemsememek, onları küçük görmek, bu kişi(leri) çalışma ortamından izole etmek ve onlara karşı alaycı, aşağılayıcı bir tavır takınmak gibi her türlü olumsuz davranışların bütünü olarak ifade etmektedirler (Einarsen Hoel, Zapf ve Cooper, 2003, 2011 Einarsen, Raknes, Matthiesen, 1994; Leymann, 1996; Zapf, Knorz ve Kulla, 1996). Çok sayıda akademisyene göre PY ile ilgili literatürün ortak noktası bu etik dışı saldırgan davranışların kasıtlı, tekrarlanan bir strateji olması ve sosyal normlardan sapma (social deviance) olarak nitelendirilmesidir.

Psikolojik yıldırma sürecinin taraflarının üç aktörü vardır; bunlar, psikolojik yıldırma uygulayıcı (mobber); süreçte hedef alınan kişi, kurban (victim) ve aynı iş ortamında olmaları nedeniyle bu durumu izleyenler (followers) olarak tanımlanmaktadır. Ancak her üç grubun da aynı örgüt iklimi içinde çalıştıklarını ve liderlik tarzı, iletişim kanallarının etkinliği, örgüt kültürü ve yapısı gibi özelliklerin de etkisi unutulmamalıdır.

Yahyagil ve Aktaş (2010) PY ile ilgili çalışmalarında Vartia-Väänänen’a atıfla (2003) PY uygulamasının 5 özelliği olarak aşağıdaki durumları belirlemişlerdir:

PY Uygulamasının Özellikleri

1. Süreklilik gösteren, negatif, düşmanca ve belli aralıklarla tekrarlanan davranışlar.
2. PY uygulayan ile kurban arasında örgütsel güç eşitsizliği mevcut olması.
3. Genelde üst pozisyonda çalışan yöneticilerin astlarına ve takım arkadaşlarının kendi aralarından bir diğer çalışana yönelik olması.
4. PY uygulayanın kendi etik dışı davranışlarından ve kurbanın bundan etkilenmesinden zevk duyması
5. Kurbanın örgüt mensuplarıyla olan iletişiminin bozulmasına ve sorumlu olduğu işi yapmasını engelleme ve benzeri negatif davranışlar.

Leymann’a (1996) ait olan ve 4 aşama olarak ifade ettiği PY süreci ise aşağıdaki gibi özetlenebilir.

1. Kritik Olay: Tüm sürecin başlangıcı genelde en az iki çalışan arasındaki çatışmadan sonra oluşmakta ve olayın tetikleyicisi durumundaki bu ilk aşamada Leymann, bu başlangıcı ‘mobbing’ olarak nitelememekte (1996, s. 171) ve kısa süreli olduğunu belirtmektedir.
2. Belirli bir çalışana yönelik olan ve uzun bir süre içinde giderek belli bir çalışana hedef alan konuşma, davranışlar ve onu cezalandırmaya yönelik davranışların yoğunlaşması, bu durum, ‘çalışanın/kurbanın’ iş ortamında adeta damgalanmasıdır.
3. Örgüt yönetiminin PY olayını fark ederek müdahalesi en ciddi aşamadır. Burada genelde örgütsel faktörlerden daha çok olayı inceleyenlerin, kurbanın kişilik özelliklerini göz önüne alarak olaya önyargıyla yaklaşımları ve bir sorumluluk almaktan kaçınmaları olmaktadır.
4. Kurbanı işten çıkarmak PY sürecinin sonu olmakta, şikâyetleri ise genelde inandırıcı bulunmamakta ve travmatik durumunu inceleyen profesyoneller dahi PY uygulamasını tetikleyen nedenler üzerinde fazla durmamaktadır.

Leymann tarafından belirlenen bu sürecin aşamaları yabancı (Khoo, 2010; Duffy, 2007) ve Türk akademisyenler tarafından (Gayır ve Özçelik, 2021; Cesim, Şanlı ve Akel, 2018) ilk aşaması ikiye ayrılarak, kritik olay ve saldırgan davranışların başlaması şeklinde açıklamışlar ve PY sürecini 5 aşamalı olarak tanımlamışlardır.

Bu çerçevede PY uygulamasıyla ilgili temel faktörler yurt içindeki ve dışındaki akademisyenlere göre benzer noktalarda birleşmişlerdir (Tınaz, 2006; Gayır ve Özçelik, 2021; Einarsen vd., 2011; Baillien vd., 2009; Özarallı ve Torun, 2007; Salin, 2003, 2005). Ayrıca literatürde sıklıkla belirtilen ve PY uygulamasına yol açan nedenler arasında önde gelen hususlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

PY Uygulamasının Nedenleri

1. Çalışanlar arasında giderek artan çatışma durumu
2. Çalışanların iş görevleri ve iş yapma tarzları açısından çıkmaza girmeleri
3. Örgüt kültürünün karakteristikleri ve takım çalışmasındaki uyumsuzluk
4. Bazı çalışanların diğerlerine düşmanca davranma alışkanlığı
5. İş yükünün adaletli dağıtılmamasının yarattığı can sıkıntısı, monotonluk
6. Kurbanın sosyal iletişimini engellemek
7. Kurbanı çalışma ortamında yalnız bırakmak, izole etmek
8. PY aktörünün, kendi davranışından zevk duyması, tatmin olması
9. Kurbanı, iş ortamında gülünç düşürmek, her fırsatta küçümsemek
10. Kurbanı davranışlarından dolayı suçlu olarak hissettirmek.

Einersen, 2003, 2011; Asri, 2018; Karavardar, 2009 PY sürecinin başlaması için ilk olarak örgütte belli çalışanlar arasında bir çatışma durumunun olması, en az 6 ay boyunca her gün, haftada birkaç kez veya ayda birkaç kez olması yapılan araştırmalardan elde edilen önemli bir ampirik bulgu olarak belirtmişlerdir. Örgüt mensupları arasındaki çatışma durumu çoğunlukla çalışanların iş pozisyonları gereği sahip oldukları güç dengesizliği nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Bu dengesizlik yatay, dikey veya stratejik olarak açıklanabilir. (Maran vd. 2018; Yahyagil ve Aktaş, 2010).

Yatay pozisyon, PY uygulayanla, kurbanın aynı statüde olduğu durumdur, ancak kurban farklı nedenlerle, özellikle kişiliği açısından kendisini daha alt pozisyonda algılayabilmektedir. Dikey durumda ise PY aktörü kesinlikle kurbanın üstü durumundadır. Stratejik pozisyonda ise PY uygulayıcısının amacı kurbanı kendine göre nedenlerle ki bunlar kurbanın kendisinden daha yetenekli, beceri sahibi, çalışkan olması gibi uygulayıcının kurbandan hoşlanmamasına neden olmakta ve bundan dolayı da PY aktörü kurbanı örgütten kovdurmayı amaçlıyor olabilmektedir (Maran vd., 2018).

Ege (2010) tarafından, örgütlerde çalışanlar arasındaki çatışmanın tespiti için geliştirilen 7 ayrı parametre (s.234) de önemlidir. Buna göre örgüt içinde çalışanlar arasında bir uzlaşmazlığın, anlaşmazlığın çatışma olarak kabulü için aşağıdaki parametrelerin ne ölçüde geçerli olduğunu kontrol etmek gerekecektir.

1. Çalışanlar arasındaki çatışma, tarafların yaptıkları işle ilgili olmalıdır.
2. (Sıklık) Kurbanı yönelik saldırgan davranışlar ayda birkaç kez tekrarlanmış olmalıdır.
3. (Süre) Kurbanı yönelik düşmanca davranışlar en az 6 ay sürmüş olmalıdır.
4. Saldırgan davranışlar Leymann tarafından belirlenen en az iki kategoriye girmelidir.
5. Psikolojik yıldırma uygulayan aktör ve kurban arasında iş pozisyonu dengesizliği olmalıdır, kurban daha düşük (veya bu şekilde algılıyor olması) düzeydedir.
6. Psikolojik yıldırma süreci en az Leymann tarafından belirlenen ikinci aşamaya geçmiş olmalıdır.
7. Psikolojik yıldırma süreci tutarlı ve kötü amaçlı bir şekilde örgüt içinde açıkça fark edilmiş olmalıdır.

Psikolojik yıldırma sürecini uygulayan örgüt çalışanlarının kişilik özellikleri dikkat çekici olup şu üç husus ilk olarak düşünülmelidir. Zapf ve Einarsen'e atıfla Karavardar (2009) psikolojik yıldırma aktörlerini 3 gruba ayırmış olup buna göre; "*Birinci grup öz saygıları tehdit altındaki kişilerden, ikinci grup sosyal yeterlilikten yoksun olan kişilerden ve üçüncü grup da mikropolitik davranışlar¹ sergileyerek psikolojik yıldırma uygulayan kişilerden oluşmaktadır.*" (s.21) denilmiştir.

¹ Mikropolitik davranış: Kişinin, bir başkasını belli şekilde davranmaya yöneltmesi.

PY aktörlerinin kişilik özellikleri hakkında yapılan çeşitli çalışmalar, literatür incelemesine göre (Karavardar, 2009; Maran, 2018); PY kurbanlarına göre daha az sayıda ise de önde gelenler aşağıdaki gibi özetlenebilir:

PY Aktörlerinin Temel Kişilik Özellikleri

1. Kurbanın kendisine olan özgüvenini ve öz-saygısını önemli ölçüde zedelemek isterler
2. Agresif motivasyona sahiptirler
3. Kendilerini hemen her bakımdan kurbandan üstün görürler
4. Saldırgan davranışlarından bir suçluluk hissetmezler
5. Çatışma sürecinin daha da olumsuz duruma dönüşmesi için çaba harcarlar
6. Narsist eğilimlidirler, her şeyin doğrusunu kendilerinin bildiğini varsaymaktadırlar.
7. Sadistik arzulara sahiptirler.
8. Duygusal zekâları düşük seviyededir ve kendilerini kontrol etmekte yetersiz kalırlar.
9. Kendi öz-saygılarını korumak telaşında olmaktadırlar.
10. Örgütün işleyişinde oluşan çoğu duruma tolerans göstermezler.

PY uygulayan aktörlerin psikoloji disiplini açısından önde gelen özelliği agresif (saldırganlık) motivasyonlarının yüksek olmasıdır. Gelişim psikologları olan Figueredo ve Jacobs (2011) Freud'un psiko-dinamik teorisinden hareketle 'hidrolik enerji' ve 'stratejik motivasyon' modelleri üzerinde durmuşlar ve bu iki modelin ortak noktasının motivasyonel enerjinin, organizmanın içsel bir uyarımı olduğunu belirtmişlerdir.

Bu konuda klinik psikolog olan Harmon-Jones ve Schutter (2022) ise agresif motivasyon ve bunun yol açtığı davranışların bireyin içinde olduğu duruma bağlı olarak farklılık gösterebildiğini belirtmektedirler. Bu tür davranışların araçsal, yalnız düşmanca bir amaçla içsel bir dürtüden kaynaklanmaktan çok, önceden tasarlanmış saldırganlık ve reaktif karşı proaktif saldırganlık şeklinde kendini gösterdiğini ifade etmişler; ayrıca hidrolik modellerin normal bir bireyin kendiliğinden saldırgan "eyleme dönük enerji" deposu oluşturduğunu da eklemişlerdir. Bunun nedenini de saldırgan davranışta bulunan bireyin bu durumdan dolayı bir risk taşımamasıyla açıklamışlardır.

Son olarak PY sürecinin mağduru olan kurbanların durumuna gelinecek olursa bu çalışmada atıfta bulunulan araştırmalar da dahil olmak üzere literatürde pek çok ortak saptama olduğu görülmekte ve bunların başında da kurbanın aşırı bir strese sürüldüğü, örgütte yaptığı işe ve görevine odaklanma zorluğu yaşadığı, kendisinin iş ortamından izole edildiği düşüncesiyle psikolojik ve fiziksel rahatsızlıklar geliştirdiğini vurgulamak gerekmektedir. Ayrıca PY sürecinde kurbanın genelde başarılı, işini severek yapan bir kişi olması veya iş yeri tarafından yeni istihdam edilmesi gibi hususlar da önem arz etmektedir. Buna ek olarak örgüt kültürü ve ikliminin yapısı, liderlik tarzının otokratik olması, çalışanlar arasındaki iletişim kanallarının sınırlılığı gibi faktörlerin de dikkate alınması gerekmektedir (Salin, 2003). Bu çerçevede örgüt çalışanlarından bazılarının, kendi aralarından birisine PY uygulandığını anlamasına rağmen eleştirel düşünme becerilerinin yeterli olmaması nedeniyle PY aktörünün saldırgan ve düşmanca davranışlarını göremedikleri gibi çoğunlukla da iş yerinde bir başka çalışan için kendilerini riskli bir durumda bulmaktan çekinmekte ve olay hakkında daha olumlu düşünmeye çalışmaktadırlar (Khoo, 2010).

Hukuksal Açıdan PY Süreci

Hukuksal açıdan örgüt içinde gerçekten bir psikolojik yıldırma (mobbing) olmasının saptanması ve dolayısıyla mağdurlarının haklarının yargı önünde karara bağlanması, PY uygulayan aktörün cezalandırılması konusu oldukça sorunludur. İsveç'teki intiharların %10-15'i psikolojik yıldırma ile ilişkilendirilmiştir (Palaz vd. 2008). İsveç'te intihar ederek hayatına son veren 154.000 kişinin taciz mağduru olduğu anlaşılmıştır. ABD'de 4 milyon kişi mobbing kurbanıdır. Bazı ülkelerde ve Türkiye'de taciz uyarıları için 24 saat hizmet veren telefon hatları kurulduğu düşünülecek olursa sorunun önemi de daha net ortaya çıkmaktadır.

PY uygulamasına maruz kalanların oranı 2018 tarihi itibarıyla en çok Rusya (%37) ve Romanya (%35), Türkiye için de (%24) olmuştur. Aslında dünya ülkelerinin istatistikleri de yapılan araştırmaların metodolojisi, örneklem çerçeveleri gibi nedenlerle farklılık göstermekteyse de Eurofound verileri güvenilirlik yönünden önde gelmektedir. Buna göre Çek Cumhuriyeti (%20), Fransa (%18), Danimarka (%21) ve Norveç (%19) olarak bulunmuştur (Giaccone vd., 2015).

Bu alanda atılan ilk ciddi adımlara örnek olması bakımından 1989'da Avrupa Komisyonu, örgüt çalışanlarının güvenlikleri ve psikolojik açıdan sağlıklı olmaları için işletme yöneticilerinin sorumlu oldukları ve bunun için örgütsel etik kodları ve benzeri regülasyonlar hazırlamaları için önlemler alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu ve benzer yasal sorumluluklar nedeniyle 1993 yılında İsveç, Almanya, Fransa, İtalya, Danimarka ve Hollanda dahil olmak üzere diğer Avrupa ülkeleri de yasal bir çerçeve oluşturmak amacıyla mevzuat düzenlemesi yapmışlardır. Medyanın ve işçi sendikalarının bu konuda önleyici güç olarak kullanılması da 2000'li yıllardan sonra önem kazanmıştır (Einersen vd., 2011). Tüm bu yasal ve örgüt yöneticileri tarafından hazırlanan idari önlemler ilk olarak olumlu, yapıcı bir örgüt kültürü ve çalışanların psikolojik iyi olma halini güçlendirerek PY süreçlerinin önüne geçmek ve örgüt mensuplarından bazılarında gelişebilecek çatışma durumları ve stresi engellemek amacı esas alınmıştır.

Türkiye'de PY nedeniyle ilk dava 2006 yılında, Ankara 8. İş Mahkemesinde açılmıştır. Yargıtay tarafından PY bir suç olarak kabul edilmiş ve davalı manevi tazminata hükmedilmiştir (Bilge, 2016). Ülkemizde de sağlık kurumları, üniversiteler başta olmak üzere eğitim kurumları ve özellikle çeşitli sektörlerdeki kamu ve özel örgütlerde de psikolojik yıldırma uğrayanların açtığı davalar birbirini izlemiştir. Bu olumsuz durumların ciddi bir artış göstermesi sonucunda mevzuatta düzenlenmeye gidilmiş, "İşyerlerinde Psikolojik Tacizin (Mobbing) Önlenmesi Hakkındaki Başbakanlık Genelgesi" 19.03.2011 tarihli ve 27879 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu genelgeyle Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bünyesinde Psikolojik Tacizle Mücadele Kurumu kurulmuştur. Yine de 2022 Mart ayı itibarıyla 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nda ayrı bir "Mobbing Suçu" isminde bir suç ve kanuni tanımlama olmadığı belirtilmektedir (Ocal Hukuk, t.y.). Bunun dışında ülkemizde çalışanlara kolaylık sağlamak ve onlara yardımcı olunması açısından bir Çağrı Merkezi (Alo: 170) de mevcuttur.

Ancak, Türk Ceza Kanunu'nun 86. Maddesi psikolojik yıldırma nedeniyle örgüt yöneticilerine ceza uygulayabilmektedir. Ülkemizde psikolojik yıldırma ile ilgili olarak en önemli kanuni düzenleme Türkiye Cumhuriyeti (1982) Anayasasınının 49. Maddesidir. Buna göre "*Devlet, çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları ve işsizleri korumak, çalışmayı desteklemek, işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak ve çalışma barışını sağlamak için gerekli tedbirleri alır.*" (Şen, 2014; s. 147), hükmünü belirtmek gerekmektedir.

Örgütlerde Cinsel Taciz Sorunu

Çalışmanın bu bölümünde psikolojik yıldırma konusuyla ilişkisi yönünden ancak, tek başına da çok önemli bir sorun olan, iş dünyasında hemen her ülkede ve Türkiye'de de görülen, yasal olarak ceza gerektiren cinsel taciz konusu üzerinde durulmuştur. Konu, ana hatlarıyla ilgili tanımlar, bu olumsuz ve etik dışı olaya yol açan temel faktörler ana hatlarıyla incelenecektir.

Cinsel taciz (CT) (*sexual harassment*) terimi Amerikan Equal Employment Opportunity Commission (EEOC) adlı bir federal kuruluş tarafından 'istenmeyen, hoş karşılanmayan teklif' olarak tanımlanmakla birlikte iş dünyası açısından kökü Latince'den gelen "*Quid pro quo harassment*" (bir iyiliğe karşı, başka bir iyilik) (rüşvet) terimini ifade etmek önem arz etmektedir. Bu terim örgüt içinde bir çalışana cinsellik içeren bir isteği kabul etmesi amacıyla yapılan teklif anlamındadır.

Bu durumdaki, 'hoş karşılanmayan/ istenmeyen davranış' teriminden kasıt 'istemeksizin yapılan bir davranış' değildir, bazı durumlarda bir işletme çalışanı bir başka çalışanın istem dışı fakat

cinsellik içermeyen olumsuz bir davranışını tolere edebilir. Ancak CT terimi psikoloji açısından kesinlikle cinselliğe dayalı olumsuz, hoş karşılanmayan rahatsızlık veren bir davranış biçimi olarak tanımlanmaktadır. Bundan dolayıdır ki bunun cinsel ayrımcılık terimiyle de karıştırılmaması gerekmektedir.

CT davranışlarının görüldüğü bir örgüt, literatürde ‘düşmanca çalışma ortamı’ olarak etiketlenmekte ve belli örgüt mensuplarının ki bu kişiler tepe yöneticiler, liderler, bölüm yetkilileri ile her kademedan uzmanlar da olabilmekte (Maran, 2018; Leymann, 1966) ve cinsellik içeren eylemler bir çalışana yönelik olumsuz davranışlar istismara açık isteklerden oluşmaktadır. Sıklıkla tekrar edilen bu davranışlar çeşitli ülkelerde de görüldüğü üzere vücut dili, sözle ifade ve fiziksel eylemler olup örnek olarak aşağıdakiler sıralanabilir: (Toker, 216; Kamberi ve Gollopeni, 2015; BM, t.y.)

- İstenilmeyen bakış ve jestler
- İstenilmeyen şekilde dokunma, çimdikleme, kişinin üstüne eğilme
- İstenilmeyen telefonlar, e-postalar, mesajlar
- Kişiye cinsel fantezileri hakkında soru sormak
- Cinsel hayatını sorgulamak
- Kişinin yanında başkalarına cinsel içerikli fıkralar anlatmak
- Her fırsatta çalışma saati sonrasında buluşma teklifleri

Örgüt çalışanları arasında cinsel taciz konusu, psikolojik yıldırma sürecinde olduğu gibi hemen anlaşılacak bir olay değildir. Genellikle kadın çalışanlar, PY uygulamasında olduğu gibi erkeklerle göre daha sıklıkla tacize uğramakta (Salin, 2005; Oktay, 2012) bununla birlikte kadınların tacizine uğrayan erkeklerin olduğu da bilinmektedir. Herhangi bir istenmeyen vakanın CT olup olmadığı kavramın kriterlerine göre dikkatle değerlendirilmelidir. Bundan dolayıdır ki, CT sürecinde önemli olan belli aralıklarla cinsellikle ilgili ima, söz ve benzeri yöntemler kullanan kişinin aynı çalışan olması ve hedef alınan bireyin de aynı ortamda bulunmasıdır.

Örgütler açısından tıpkı PY durumunda olduğu gibi bir CT vakasının gerçekten bir taciz içerip içermediğinin belirlenmesi, öncelikle hedef seçilen bireyin kendisine bu davranışı yönelten diğer çalışanla olan ilişkisi, iş ortamı, taciz edilenin kişilik özellikleri ve diğer örgütsel faktörlere göre durumun nasıl algılandığıyla ilişkilidir. Bu konuda yapılan çeşitli çalışmalara dayanarak Toker (2016) şu hususların ön planda olduğunu belirlemiştir:

“Tacizin türü, şiddeti ve sıklığı, taciz eden ile taciz edilen arasındaki statü farkı, değerlendiricinin cinsiyeti, değerlendiricinin tutum ve kişisel özellikleri, cinsel taciz ve romantik ilişkisi beklentisi.” (s.5)

CT algısına ilişkin faktörlerle birlikte tacize uğrayan çalışanın iş ortamında çalışma arkadaşlarından utanması, bu konuda konuşmak istememesi kurbanın strese girmesiyle sonuçlanmaktadır. CT süreci örgüt faaliyetleri sırasında süreklilik gösterdiğinden belli bir zaman sonra bu konu örgütte herkes tarafından bilinen bir duruma dönüşmekte, tacize uğrayan çalışan bu defa da işten çıkarılma endişesi taşımaya başlamaktadır. Bunun bir sonucu olarak da PY sürecindeki kurbanlar gibi tacize uğrayanların sıklıkla baş ve mide ağrılarından şikâyeteye başlaması, kendilerini stresli hissetmeleri, çalışma verimlerinin düşmesi kısa sürede diğer çalışanlarla da iletişiminin bozulmasına yol açmaktadır. Bu psikolojik ve fiziksel rahatsızlıklarla birlikte CT uygulamasının yarattığı olumsuzluk sadece taciz edilen kurbanla sınırlı kalmamakta, örgütün işleyişinde ve çalışanlar arasındaki rahatsızlıklarla da kendini göstermekte ve örgütün genel işleyişini de olumsuz etkilemektedir.

Örgütler için kesinlikle istenilmeyen ancak hemen her toplumda rastlanılan PY veya CT uygulamaları sosyal yaşamın sağlıklı olabilmesi için konuyla ilgili yasal mevzuatın her ülkede ayrıntılı olarak hazırlanması ve uygulamasını gerektirmektedir. Bu alanda bilinen en çok vakanın rastlandığı Amerika’da dahi çeşitli yasal düzenlemelere karşın PY ve CT vakalarının önünün

alındığını söylemek zordur. Bunun için yasal düzenlemelerin olması bir gereklilik ise de sorunun çözümü büyük ölçüde örgüt yöneticileri, örgüt yapısı ve örgüt kültürünün özellikleriyle ilgilidir. Bir diğer önemli husus da bireylerin çevresindeki insanlara zarar vermeyecek şekilde sağlıklı bir sosyalizasyon süreçlerinden geçmeleri olduğunu da belirtmek gerekir.

Ülkemizde 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu (TCK)'nun 105. maddesi cinsel taciz konusuyla ilgili olup herhangi bir bireyin cinsel açıdan tacizi bir suç teşkil etmektedir. TCK'nda ilgili madde gerekçelerinde cinsel taciz, çalışanların iş pozisyonları arasındaki farklılık ve kurum içi ilişkilerden dolayı bir çalışanın yetkisini kullanarak diğer bir çalışmanı cinsellik içeren bir davranışla tacizi suç olarak belirlenmiştir (Baş, 2016). Aynı paralelde mevcut İş Kanunu'nun 24-2/b maddesine göre; işveren, işçinin veya ailesi üyelerinden birinin şeref ve namusuna dokunacak şekilde sözler söyler, davranışlarda bulunursa veya işçiye cinsel tacizde bulunduğu takdirde işçi sözleşmesini fesih yetkisine sahiptir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Hiçbir durumda istenmemekle birlikte işletmelerin İK departmanlarının örgüt çalışanlarının faaliyetlerini ve genel işleyişi sürekli izleyerek, çalışanların örgüte güven, iş tatmini, örgüte bağlılıkları, iletişim mekanizmalarını araştırmalar yaparak ve çeşitli yöntemlerle denetlemeli; ayrıca işe yeni alınanlar ve mevcut çalışanların ihtiyaç ve şikâyetleri dikkatle kaydedilmelidir. Günümüzün şiddetli rekabet koşulları iş dünyasında faaliyet gösteren örgütler arasında olduğu gibi örgüt mensupları arasında da kendisini göstermektedir. Bunun için sorun yaratabilecek örgüt içi rekabet ve çatışma durumlarının tepe yöneticileri ve İK yetkilileri tarafından her zaman izlenmesi doğru olacaktır.

Yaşanabilecek bir psikolojik yıldırma durumu veya cinsel taciz şikâyeti yapıldığında İK departmanının öncelikle çalışana odaklanması ve hızla bir inceleme yapması uygun olacaktır. Böyle bir inceleme veya gözlem, diğer çalışanların İK departmanına olan güvenini artırabilir ve çalışanların taciz veya misilleme korkusu olmadan iş aktivitelerini sürdürmelerinde yardımcı olur. Ancak PY ve CT konusunun asıl sorumluluğu işletmenin tepe yöneticilerine ait olduğunu (Salin, 2005) tekrarlamak uygun olacaktır. Bu da yapıcı, çalışanlara belli bir serbesti getiren, örgüt kültürünün temeli olan bireysel ve örgütsel değerlerin her bir örgüt çalışanı tarafından benimsenmesiyle ilgilidir. Örgütte hakkaniyet ve güven duygusu oluşturulabildiği takdirde çalışanların da moral yönden işlerine ve çalıştıkları kuruma bağlılıkları artacaktır. Bu amaçla düzenli olarak veya ihtiyaç halinde eğitim programlarının düzenlenmesi ve çalışanların bilgilendirilmesi PY ve CT gibi çok sorunlu durumların engellenmesinde gerekli önlemler arasında yer alması gerekmektedir (Karavardar, 2009).

Yapılacak önemli bir diğer iş de örgüt yöneticilerinin PY ve CT konularıyla ilgili açık, anlaşılır bir politika saptayarak işyerine ait yazılı bir etik kod geliştirmeleridir (Yeşiltaş, 2005). Bununla beraber önemli olan örgütün çalışanlar arasında eşitlik ilkesiyle bu etik kodları uygulayacağı mesajı bütün çalışanlara duyurulmalıdır. İkinci olarak örgüt içinde PY ya da CT konusunda bir duyum alındığında veya bir şikâyette bulunduğu zaman İK departmanı yetkilileri konunun takipçisi olmalı ve bu durumun diğer çalışanlar tarafından fark edilmesi sağlanmalıdır.

Türkiye'de bu konuda yapılan araştırmalar kısıtlı olmakla birlikte farklı araştırmalara da bakıldığında iş yaşamındaki kadınların %50'den fazla bir kısmının sözel ya da fiziksel şiddete uğradığı anlaşılmaktadır. Cinsel taciz konusunda ise yol gösterici çalışmalar çok az olup bu konuda Aydemir'in (2019) tutum araştırması dikkat çekici sonuçlar vermiştir. Yazara göre ülkemizdeki araştırmalarda kullanılan negatif davranış ölçeklerindeki anket sorularının katılımcılar tarafından tam olarak anlaşılabilmesi ihtimali de dikkate alınmalıdır. Bu bakımdan örgütlerde yapılacak çalışmaların doğru bir saptama yapabilmesi için nitel çalışmalara ağırlık verilmesi önerilebilir.

Konunun daha ayrıntılı ve çok yönlü incelenmesi bakımından ileride PY ve CT konulu akademik araştırmaların örgütsel davranış uzmanları, psikologlar ve sosyologlarla ortaklaşa yapılabilmesi bu karmaşık iki konunun daha iyi anlaşılması için mutlaka yararlı olacaktır. Bu tür ortak araştırmalarda, örgüt çalışanlarından beklenen davranışlar, örgüt içi çatışmaya yol açabilecek sosyal normlardan sapma gösteren olumsuz tutum ve davranışlarla bu çalışmada değinilen saldırgan (agresif) motivasyonun niteliği üzerinde durulması aydınlatıcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- ASRİ, E. (2018). *Mobbing ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Pamukkale Üniversitesi Akademisyenlerine Yönelik Bir Araştırma*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- AYDEMİR, L. (2019). Kadın Tacizlerine Yönelik Bir Tutum Araştırması. *International Journal of Social and Humanities Sciences*, 3(1), 199-216. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijshs/issue/47258/595410>
- BAILLIEN, E. NEYENS, I. DE WITTE, H. & DE CUYPER, N. (2009). A Qualitative Study on The Development of Workplace Bullying: Towards A Three-Way Model. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 19(1), 1-16. <https://doi.org/10.1002/casp.977>
- BAŞ, E. (2016). Türk Ceza Hukukunda Cinsel Taciz Suçu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65(4), 1135 – 1215. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001833
- BİLGE, S. (2016). Mobbing Terimi ve Türk Hukuk Düzeninde İncelenmesi. *Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65(4), 1245-1290. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001835
- Birleşmiş Milletler. (t.y.). What is Sexual Harassment. <https://www.un.org/womenwatch/osagi/pdf/whatissh.pdf>
- CESİM, Ö. B., ŞANLI, Ö. & AKEL, B. S. (2018). Hacettepe Üniversitesindeki Engelli Çalışanların Karşılaştıkları Psikolojik Şiddet Davranışları (Mobbing) ve Bu Davranışların Etkileri. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(1), 34-45. <https://doi.org/10.21020/hsbfd.380965>
- DUFFY M & SPERRY L. (2007). Workplace Mobbing: Individual and Family Health Consequences. *The Family Journal*, 15(4), 398-404.
- EGE, H. (2010). Different Typologies of Workplace Conflict and Their Connections with Post Traumatic Embitterment Disorder. *Health*, 2(3), 234-236. <https://doi.org/10.4236/health.2010.23033>
- EINARSEN, S. RAKNES, B. I. & MATTHIESEN, S. B. (1994). Bullying and Harassment at Work and Their Relationships to Work Environment Quality: An Exploratory Study. *European Work and Organizational Psychologist*, 4(4), 381-401. <http://dx.doi.org/10.1080/13594329408410497>
- EINARSEN, S. HOEL, H. ZAPF, D. & COOPER, C. (2003). *Bullying and Harassment in the Workplace: Developments in Theory, Research, and Practice* (1.Baskı). Londra: Taylor & Francis Group.
- EINARSEN, S. HOEL, H. ZAPF, D. & COOPER, C. (2011). The Concept of Bullying and Harassment at Work: The European Tradition. S. Einarsen, H. Hoel, D. Zapf & C. Cooper

- (Ed.) içinde *Bullying and Harassment in the Workplace: Developments in Theory, Research, and Practice* (2. Baskı, s. 3- 39). Londra: Taylor & Francis Group.
- FIGUEREDO, A. J. & JACOBS, W. J. (2011). Aggression, Risk-Taking, And Alternative Life History Strategies: The Behavioral Ecology of Social Deviance. M. Frias-amenta & V. Corral-verdugo (Ed.) içinde *Bio-Psycho-Social Perspectives on Interpersonal Violence* (s. 3-27). Arizona : Nova Science Publishers, Inc.
- GAYIR, B. G. & ÖZÇELİK, Z. (2021). Sağlık Çalışanlarının Mobbing Algıları Üzerine Bir Araştırma. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 24 (4), 793-812. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hacettepesid/issue/67142/931106>
- GIACCONE, M. DI NUNZIO, D. TRENTIN, A. B. & VARGAS, O. (2015). *Violence and Harassment in European Workplaces: Extent, Impacts and Policies Dublin*. Associazione Bruno Trentin ve Eurofound. <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2015/violence-and-harassment-in-european-workplaces-extent-impacts-and-policies>
- HANNABUSS, S., (1998). Bullying at Work. *Library Management*, 19 (5), 304-310. <https://doi.org/10.1108/01435129810218483>
- HARMON-JONES, E. & SCHUTTER, D. J. L. G. (2022). Aggressive Motivation: An Introduction and Overview. *Motivation Science*, 8(2), 77-80. <https://doi.org/10.1037/mot0000266>
- İşyerlerinde Psikolojik Tacizin (Mobbing) Önlenmesi Hakkındaki Başbakanlık Genelgesi. (2011, 10 Mart). Resmî Gazete (Sayı: 27879). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/03/20110319-8.htm>
- KAMBERI, F. & GOLLOPANI, B. (2015). The Phenomenon of Sexual Harassment at the Workplace in Republic of Kosovo. *International Review of Social Sciences*, 3(12), 580-92.
- KARAVARDAR, G. (2009). *İş Yaşamında Psikolojik Yıldıрма ve Psikolojik Yıldırmaya Direnç Gösteren Kişilik Özellikleri ile İlişkisi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- KHOO, S. (2010). Academic Mobbing: Hidden Health Hazard at Workplace. *The Official Journal of the Academy of Family Physicians of Malaysia*, 5(2), 61-67. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4170397/>
- KIM, S. S. (1976). The Lorenzian Theory of Aggression and Peace Research: A Critique. *Journal of Peace Research*, 13 (4), 253- 276. <https://doi.org/10.1177/002234337601300401>
- LEYMANN, H. (1996). The Content and Development of Mobbing at Work. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2), 215-237. <https://doi.org/10.1080/13594329608414853>
- MARAN, D. A. BERNARDELLI, S. & VARETTO, A. (2018). Mobbing (Bullying at Work) in Italy: Characteristics of Successful Court Cases. *Journal of Injury and Violence Research*, 10(1), 17-24. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29187725/>
- Öcal Hukuk. (t.y.). Mobbing Nedeniyle Ceza Davası. <https://www.ocalhukuk.com/mobbing-nedeniyle-ceza-davasi/> adresinden 02.01.2023 tarihinde alınmıştır.
- OKTAY, A. (2012). İşyerinde Cinsel Taciz ve İstismar. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 0 (7), 75-89. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iukad/issue/735/7953>

- ÖZARALLI, N. & TORUN, A. (2007). Çalışanlara Uygulanan Zorbalığın Mağdurların Kişilik Özellikleri, Negatif Duygular ve İşten Ayrılma Niyetleriyle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. Sakarya Üniversitesi Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı (Düz.) içinde, XV. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı* (s.938- 947).
- PALAZ, S. ÖZKAN, S. SARI, N. GÖZE, F. ŞAHİN, N. and AKKURT, Ö. (2008). İş Yerinde Psikolojik Taciz (mobbing) Davranışları Üzerine bir Araştırma : Bandırma Örneği. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 10 (4), 41-58. <https://dergipark.org.tr/en/pub/isguc/issue/25499/268888>
- PRANJIC, N., MALEŠ-BILIĆ L., BEGANLIĆ A. & MUSTAJBEGOVIĆ J. (2006). Mobbing, Stress, and Work Ability Index Among Physicians in Bosnia and Herzegovina: Survey Study, *Croatian Medical Journal*, 47(5), 750–758, <http://www.pubmedcentral.nih.gov/articlerender.fcgi?artid=2080467>
- SALIN, D. (2003). Bullying And Organizational Politics in Competitive and Rapidly Changing Work Environments. *International Journal of Management and Decision Making*, 4 (1), 35-46. <https://doi.org/10.1504/IJMDM.2003.002487>
- SALIN, D. (2005). Prevalence and Forms of Bullying Among Business Professionals: A Comparison of Two Different Strategies for Measuring Bullying. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 10(4), 425-441. <https://doi.org/10.1080/13594320143000771>
- ŞEN, M. (2014). İnsan Hakları Bağlamında Çalışma Hakkı. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 20(1), 143-162. <https://doi.org/10.33433/maruhad.606923>
- TINAZ, P. (2006). İş Yerinde Psikolojik Taciz (Mobbing). *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 4(11), 13-28. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ct/issue/71833/1155459>
- TOKER, Y. (2016). İşyerlerinde Cinsel Taciz: Kapsamı, Öncülleri, Sonuçları, Kurumsal Baş Etme Yöntemleri. *Türk Psikoloji Yazıları*, 19(38), 1-19. <https://www.psikolog.org.tr/tr/yayinlar/dergiler/1031828/tpy1301996120160000m000035.pdf>
- VARTIA-VÄÄNÄNEN, M. (2003). *Workplace Bullying- A Study On The Work Environment, Well Being And Health* [Yayınlanmamış Tez]. University of Helsinki. <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/19884/workplac.pdf?sequence>
- YAHYAGİL, M. Y. & AKTAŞ, B. G. (2010). *Workplace Mobbing in Turkey*. Leipzig: Lambert Academic Publishing.
- YEŞİLTAŞ, M. (2005). İnsan Kaynakları Yönetimi Açısından Bir Sorun Olarak İşyerinde Cinsel Taciz. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 147- 153. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/manassosyal/issue/49971/640596>
- YILMAZ, P. (2014). *Çalışma Hayatında Kadına Yönelik Ayrımcılık: Ortaya Çıkış Biçimleri* [Uzmanlık Tezi]. T. C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. <https://www.csgb.gov.tr/media/34048/pinar-yilmaz-tez.pdf>
- ZAPF, D, KNORZ, C. & KULLA, M, (1996). On The Relationship Between Mobbing Factors, and Job Content, The Social Work Environment And Health Outcomes. *European Journal of Work Organizational Psychology*, 5, 215-237.

- ZAPF, D. (1999). Organisational, Work Group Related and Personal Causes of Mobbing/Bullying at Work. *International Journal of Manpower*, 20 (1/2), 57-69. <https://doi.org/10.1108/01437729910268669>
- ZAPF, D. & GROSS, C. (2001). Conflict Escalation and Coping with Workplace Bullying: A Replication and Extension. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 10 (4), 497-522. <https://doi.org/10.1080/13594320143000834>
- ZAPF, D. & EINARSEN, S. (2011). Individual Antecedents of Bullying: Victims and Perpetrators. S. Einarsen, H. Hoel, D. Zapf & C. Cooper (Ed.) içinde *Bullying and Harassment in the Workplace: Developments in Theory, Research, and Practice* (2. Baskı, s. 177-200). Londra: Taylor & Francis Group.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 2, July 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 31.01.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 30.05.2023

DOI: 10.30692/sisad.1245088

SIFIRDAN AKILLI BİR KENT YARATMAK ÜTOPYA MI? DİSTOPYA MI?

Is it Utopia to Build a Smart City from Scratch or Dystopia?

Abidin KEMEÇ

Öğr. Gör. Dr.

Uşak Üniversitesi

Karahallı Meslek Yüksekokulu, Lojistik Bölümü

ORCID ID: 0000-0001-9395-4118

abidinkemec@gmail.com

Atıf/Citation: Abidin Kemeç (2023), "Sıfırdan Akıllı Bir Kent Yaratmak Ütopya Mı? Distopya Mı?", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.2 Temmuz 2023, s.321-340.

Öz: Son yıllarda kentlerde ortaya çıkan mekansal, çevresel, ekonomik, kültürel ve sosyal sorunlarda kamu yöneticilerinin süreci yürütme biçimi sıklıkla sorgulanmaktadır. Yukarıdan aşağıya yönetim yaklaşımlarına yönelik eleştiriler artmakta katılım sürecinin kurgusunun başarısız bir şekilde yürütüldüğü yaklaşımlar sorgulanmaktadır. Akıllı kent projesi çerçevesinde, kentsel alan ve nüfus artışının farkında olan ve bu olguyu lehine çeviren yöneticiler ise başarılı sayılmaktadır. Kamu yöneticileri veya şirketler, kentlerin sosyal, kültürel, mekansal ve ekonomik rekabet düzeyini artırabilmek için farklı arayışlara girmektedir. Bu arayışlardan bir tanesi de sıfırdan akıllı kent yaratılmaktadır. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden biri olan örnek durum incelemesi (case study) metodolojisi seçilmiştir. Çalışma, Güney Kore'den Songdo, Kanada'dan Sidewalk Labs, Birleşik Arap Emirlikleri'nden (BAE) Masdar, Portekiz'den PlanIT Valley, Çin ve Singapur'dan Tianjin ve Kuveyt'ten XZero Kenti dâhil altı projenin ortaya çıkışı, yenilikçi çözümleri ve proje çıktıları üzerinden kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi üzerine kurgulanmıştır. Ayrıca, kentlerin rekabet gücünü yükseltmede bir araç olarak görülen uygulamaların ortaya çıkardığı endişelere ve sorunlara vurgu yapılarak değerlendirmeler sunulmuştur. İncelenen örneklerden yola çıkarak genel olarak ütöpik hayallerle sıfırdan yaratılan kentler uygulamada distopyaya dönüşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Akıllı Kent, Sıfırdan Yaratılan Kentler, Akıllı Kent Uygulamaları, Kentsel Politika.

Abstract: In recent years, the way in which public administrators carry out the process in spatial, environmental, economic, cultural and social problems emerging in cities has been frequently questioned. Criticisms against top-down management approaches are increasing and approaches in which the construction of the participation process is carried out unsuccessfully are being criticized. Within the framework of the smart city project, managers who are aware of the increase in urban area and population and turn this phenomenon to their advantage are considered successful. Public administrators or companies are seeking different ways to increase the social, cultural, spatial and economic competitiveness of cities. One of these searches is to create a smart city from scratch. In this study, case study methodology, one of the qualitative research designs, was chosen. The study is based on a comprehensive evaluation of six projects including Songdo from South Korea, Sidewalk Labs from Canada, Masdar from the United Arab Emirates (UAE), PlanIT Valley from Portugal, Tianjin from China and Singapore, and XZero City from Kuwait through their emergence, innovative solutions and project outputs. In addition, evaluations are presented with an emphasis on the concerns and problems raised by practices that are seen as a tool to increase the competitiveness of

cities. Based on the examples analyzed, cities created from scratch with utopian dreams generally turn into dystopias in practice.

Keywords: Smart City, Cities Created from Scratch, Smart City Applications, Urban Policy.

GİRİŞ

Günümüzde kentler; sosyal ve kültürel faaliyetlerin çokluğu, ekonomik imkânların fazlalılığı ve yaşam standartının yüksekliği gibi nedenlerden dolayı cazibe merkezleri olarak görülmekte bunun neticesinde kentsel nüfus sürekli olarak genişlemektedir. Kentlerde yaşanan bu nüfus artışı bir yandan fırsat olarak görülürken aynı zamanda bir dizi sorunu da beraberinde getirmektedir. Kentlerde ortaya çıkan sorunların çözümü kavuşturulması ve yaşam kalitesinin yükseltilmesine yönelik olarak farklı arayışlara gidilmemektedir. Bu arayışlardan biri akıllı kent fikridir. Akıllı kent kavramı, kaynakların etkin ve verimli kullanılması, toplumsal refah seviyesinin yükseltilmesi, iş ve hizmet süreçlerinin iyileştirilmesi ve genel olarak yaşam standartının yükseltilmesiyle karakterize edilmektedir.

Kentlerde yenilikçi teknolojiler ve çözümlerin devreye alınması, kentleşme zorluklarının aşılmasına ve kentlerin daha yaşanabilir, rekabetçi ve kendine yeterli hale gelmesine katkıda bulunmaktadır. Akıllı kentlerin ortaya çıkışıyla, dünya genelinde vatandaşlar arasında giderek artan bir ilgi görülmektedir. Akıllı kentlerin beraberinde getirdiği özellikler, coğrafi yapılar, ekosistemlere, mevcut kaynaklara vb. bağlı olarak bir ülkeden diğerine değişmektedir (Shamsuzzoha vd., 2021).

Oluşturulan akıllı kent politikalarında, bir taraftan herhangi bir yerleşimin olmadığı veya eski yapıların yıkıldığı bölgeler (sıfırdan), konut ihtiyacının giderilmesi veya projeyi yürüten/yürütecek şirketin tanıtımı amacıyla kentsel alana dönüştürülmek istenmektedir. Diğer taraftan kentte dâhil olan veya daha önceden sanayi, turizm, ticaret, eğitim, askeri veya sportif faaliyetler amacıyla kullanılan ancak zamanla işlev(ler)ini yitirmiş bölgelere yönelik belirli müdahaleler yapılarak akıllı kent projeleri planlanmaktadır.

Dünyada işlevini yitiren bölgelerin dönüşümüne ve sıfırdan yaratılan akıllı kentlere örnek teşkil edebilecek çok sayıda proje mevcuttur. Sıfırdan yaratılan kentlerin popüler örnekleri arasında; Masdar, Songdo (Güney Kore), Sidewalk Labs (Kanada), Masdar (Birleşik Arap Emirlikleri), PlanIT Valley (Portekiz), Xzero (Kuveyt) ve Tianjin (Çin ve Singapur) gibi kentler yer alırken kentsel dönüşümüne uğramış bölgelere ise Londra, Amsterdam, Barselona ve Santander örnekleri verilebilir. Çalışmanın amacı, belirlenen akıllı kent projelerinin ortaya çıkışı nedenlerini, yenilikçi çözümlerini ve proje çıktıları üzerinden kapsamlı bir şekilde değerlendirmektir.

Çalışma kapsamında sıfırdan yaratılan kentlerin dönüşüm hikâyeleri, proje öncesi, sırası ve sonrasında yaşanan gelişmelerin ayrıntılı olarak incelenmesi amacıyla aşağıda yer alan iki soruya cevap aranmıştır:

1. Sıfırdan yaratılan akıllı kentlerin özellikleri nelerdir?
2. Sıfırdan yaratılan akıllı kentler nasıl bir süreç yürüterek başarılı sağlayabilir?

Çalışmada, akademik araştırmalarda sıklıkla kullanılan, nitel araştırma desenlerinden biri olan örnek durum incelemesi (case study) kullanılmıştır. Örnek durum incelemesi, araştırmacının üzerinde çok az kontrole sahip olduğu veya hiç kontrolü olmadığı güncel bir dizi olay hakkında “nasıl” veya “neden” sorusunu araştırırken uygulanabilir (Johnson, 2008). Bu yöntem Gammelgaard (2017)’e göre, aynı zamanda henüz bilinmeyen fenomenlerin tümevarımsal keşfi (teori üretimi) ve analitik genelleme yoluyla tümdengelimli (teori testi) için kullanılır. Vaka temelli araştırmanın sadece sonuçlara (geçerlilik ve güvenilirlik) değil, öncelikle okuyuculara karşı şeffaf olması gereken tüm araştırma sürecine göre değerlendirilmesi gerekmektedir (Pedrosa, Näslund ve Jasmand, 2012). Çalışmada, akıllı kentlerin sunduğu raporlardan projeyi

yürüten şirketlerin veya kentlerin resmi internet sitelerinden, dergilerden ve gazetelerden uygulama örneklerine ait bilgiler ve görsellerden faydalanılmıştır.

Sıfırdan Kent Yaratma Ütopyası

Ütopya kelimesi Yunanca οὐ (“değil”) ve τόπος (“yer”) kelimelerinden gelmekte ve hayali mükemmel bir yer olarak tanımlanmaktadır. Ancak ütopya aynı zamanda insan bilincinin, çevresindeki gerçekliğin ilerlemesine rehberlik eden yeni bir kavram yaratma yeteneğidir. 1516 yılında İngiliz hümanist ve devlet adamı Sir Thomas More, ütopya terimini, vatandaşlarının uyum ve barış içinde yaşadığı ideal bir adayı tanımlamak için kullanmıştır (Adonina, Akhmedova ve Kandalova, 2018).

Ütopya tanımı gereği imkânsız, ulaşılamaz bir ideal, hayali bir rüya, gerçekçi olmayandır. Ütopya kavramı, daha iyi bir dünyaya dair herhangi bir teoriye, herhangi bir sosyal değişim ve hoşluğa yönelik herhangi bir umuda kavramsal bir çapa olmaya devam etmektedir (Ashcroft, 2007). Ütopya fikrinin en belirgin özelliklerinden biri, gerçek toplumdaki daha iyi olan, var olmayan bir toplumsal örgütlenme hakkındaki spekülâtif söylemidir. Diğer bir özelliği de insan merkezli olması, topluma düzen getirmek için şansa veya dışsal, ilahi güçlerin müdahalesine dayanmamasıdır (Vicira, 2010).

Akademisyenlerin ütopya kavramını incelemeye ilgi duymalarının farklı nedenleri vardır. İlk olarak, ütopya kültürel antropolojinin, kültür tarihinin veya sosyolojisinin önemli bir parçasıdır. İkinci olarak, bir sosyal veya politik sistemin tamamının veya bir kısmının karşıolgusal bir modeli anlamında ütopya, neyin mümkün veya imkânsız olabileceğinin keşfi olarak buluşsal bir araç olarak veya normatif sosyal teoride düzenleyici bir ideal olarak kullanılabilir. Üçüncü olarak, ütopya içeriği veya dünyadaki etkileri açısından incelenebilir (Levitas, 2000).

Distopya kelimesinin köklerini Antik Yunan'da sırasıyla "kötü" ve "yer" anlamına gelen dys- ve -topia kelimelerine dayandırılmaktadır (Ames, 2013). Distopya kelimesi ilk kez J. S. Mills tarafından 1868 yılında İrlanda'nın durumu üzerine yaptığı siyasi konuşmada ütopya terimine karşıt olarak kullanılmıştır. Bu konuşmada Mills, hükümetin İrlanda'daki mülkiyet politikasını sert bir dille eleştirerek ütöpik olarak adlandırılan şeyin uygulanamayacak kadar iyi bir şeydir olduğunu ifade etmiştir. Mills, kavramı yalnızca o zamana kadar ütopya olarak adlandırılan şeye karşıt olarak icat ederek, distopya kavramını sınırlandırmıştır (Pospíšil, 2016).

Akıllı kent kavramı, ekonomik büyümeyi hızlandırmak için akıllı teknolojiler ve ağlarla donatılmış güvenli, uygulanabilir ve sürdürülebilir bir kentsel gelişme yaratmayı amaçlamaktadır. Dijital teknolojiler, kentsel ortamda sanal bir alan yaratan medya nesnelere biçiminde gerçekleştirilerek tekno-ütopyanın bir gerçekleştirme biçimidir (Adonina, Akhmedova ve Kandalova, 2018). Özel şirketler ve belediyelerin akıllı kenti devrimci bir ütopya olarak tanımasına rağmen, bu ütopyanın tam tersine neoliberal ideolojinin bir ifadesidir. Akıllı kent ütopyası, iş dünyasının elitlerinin çıkarlarını teşvik ederken ve dikkati kentleşme gibi acil kentsel sorunlardan uzaklaştırırken, kolektif bir tahayyülün jeneratörü olarak hareket ettiğini göstermektedir. Neoliberal ideoloji, politik ve uzun vadeli kentsel planlama yerine iş odaklı teknolojik çözümleri tercih ederek bu sorunların çerçevesini etkilemektedir (Grossi ve Pianezzi, 2017).

Sıfırdan yaratılan akıllı kent projeleri, sosyal ve fiziksel olarak eski sakinleri, binaları, altyapıları olmayan arazide veya devlet tarafından korumalı alanlarda planlanmakta ve inşa edilmektedir. Proje alanları, yeni nesil akıllı çözümlerin kullanıcıları ve geliştiricileri olmaları için yeni sakinleri ve şirketleri cezbetmeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle; Carvalho (2014)'e göre, yeni yaratılan kentlerin tanımlayıcı özelliklerinden biri, günlük yaşamı zorlayan yerleşik sosyal ve fiziksel altyapılar, iş rutinleri ve bürokrasinin olmamasıdır. Diğer özelliği ise, gerçek hayattaki kentlerin karmaşıklığına ve eşitsizliğine karşı güçlü çözüm üretmeleridir (Carvalho, 2014).

Carvalho (2014)'nın aksine sıfırdan yaratılan kentleri vatandaş katılımının sınırlı olması (Carr ve Hesse, 2020), veri güvenliği endişesi (Austin ve Lie, 2021), şirketlere sınırsız teşviklerin verilmesi (Shelton, Zook ve Wiig, 2015), kentin pazarlanacak bir meta olarak görülmesi (Greenfield, 2013), kent yönetiminin şirketleştirilmesi (Söderström, Paasche ve Klauser, 2014) ve toplumsal ayrışmayı derinleştirilmesi (Randeree ve Ahmed, 2018) gibi özelliklerinden dolayı eleştirilmektedir. Akıllı kent projelerinde sürdürülebilirlik, teknolojik optimizasyon ve ekolojik sürdürülebilirliğin dar mercekleri aracılığıyla mümkün olduğundan daha bütünsel olarak düşünülmelidir (Becker vd., 2015).

Yapılı çevrenin zaman içinde parça parça ve kademeli olarak geliştiği 'organik kent' modelinin aksine, sıfırdan yaratılan akıllı kentlerde herhangi bir ara adım olmaksızın hızlı bir kullanım için inşa süreci başlamaktadır. Sıfırdan akıllı kent yaratma düşüncesi, bütün nesnelerin güncel ve son teknolojiyle donatıldığı bir ütopya oluşturma hayalidir. Bu kent planında; bina tipolojileri, mimari tarzlar, fiziksel özellikler (boyut, hacim ve yükseklik gereksinimleri) önceden belirlenen bütünsel bir anlayış ile hareket edilmektedir (Murray, 2015).

Dünya çapında faaliyet gösteren teknoloji şirketleri ve gayrimenkul geliştiricileri, teknoloji merkezli bir yaklaşımla, mevcut kentsel dokunun yapılı çevresini güçlendirmek yerine tamamen sıfırdan yeni kentler/bölgeler yaratılarak küresel ölçekte tanınırlığını artırmayı planlamaktadır. Bu tür girişimler için devlet arazi edinimini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca bu kentlere, kentsel ve bölgesel planlama, altyapı veya güvenlik gibi işlevlerde özerklik tanınmaktadır (Douglass ve Huang, 2007; Shatkin, 2011; Datta, 2012; Paling, 2012). Bu nedenle yaratılacak kentlerde yaşayacak insanların görüşleri projenin hiçbir aşamasında önemsenmemektedir. Bu durum projelerin kullanıcılar tarafından özümsememesine ve hatta kullanıcıların karşı tavır alınmasına neden olmaktadır.

Sıfırdan Yaratılan Akıllı Kent Uygulamaları

Çalışma kapsamında Songdo (Kore), Masdar (Birleşik Arap Emirlikleri), Sidewalk Labs (Kanada), PlanIT (Portekiz) Tianjin (Çin ve Singapur) ve XZero Kenti (Kuveyt) gibi altı akıllı kent vaka çalışmasından elde edilen bulguların bir analizi sunulmaktadır. Bu akıllı kent uygulamalarından Songdo, Masdar, Sidewalk Labs, PlanIT ve Tianjin akıllı kent literatürde yaygın olarak en iyi uygulamalar olarak gösterildiği veya eleştirildiği, XZero Kenti ise, güncel bir proje olduğu için seçilmiştir. Seçilen akıllı kent projeleri; projelerin ekonomik büyüklükleri, sağlayacağı istihdam miktarı, üretilecek konut, eğitim ve sağlık tesisleri sayısı, gelecekte oluşturulacak akıllı kent uygulamalarına sunacağı katkıları bağlamında incelenmiştir.

Sidewalk Labs Projesinin Ortaya Çıkışı ve Yenilikçi Hedefleri

Eidelman (2013)'e göre, Toronto'nun dönüşümünde 1960-2000 yıllarını kapsayan üç plan önemli rol oynamıştır. 1960-72 yıllarını kapsayan ilk planlama dönemi, batı limanında yaklaşık 50.000 yeni sakini barındırması beklenen bir mahalle olan yaratmak üzerinedir. Bu planda, şehir plancıları yeni bir "Liman Kenti" için modernist bir vizyon ortaya koymuştur. İkinci planlama dönemi olan 1972-88 döneminde sivil liderler, kamusal alanda, park alanlarında küçük ölçekli iyileştirmeler ve doğu limanında istihdam artışının teşvik edilmesi lehine planlamadan kaçınmışlardır. Üçüncü planlama döneminde (1988-2000) ise, ekosistemlerin restorasyonu ve karma kullanımlı gelişimin teşvik edilmesi yönünde kararlar alınmıştır. Ancak bu planların hiçbiri, yasal zorluklar, liderlik değişiklikleri, karmaşık yönetim yapıları ve özellikle farklı hükümet aktörleri arasındaki arazi mülkiyeti anlaşmazlıkları gibi çeşitli nedenlerle tamamlanamamış ya da sadece kısmen uygulanmıştır (Eidelman, 2013).

Müteahhitler, şehir plancıları ve bina işletmecileri de dâhil olmak üzere gayrimenkul sektöründeki liderler, mahalle tasarımını iyileştirmek, binalar ve evler için karbon emisyonlarını ve enerji maliyetlerini azaltmak ve park alanlarını optimize etmek için yeni nesil teknolojiler kullanmaktadır. Sidewalk Labs Projesi, Toronto'nun doğu kıyısı boyunca yeni bir kapsayıcı

kentsel gelişim modelini ilerletmeyi, en üst düzeyde sürdürülebilirlik, ekonomik fırsat, konut satın alınabilirliği ve yeni hareketlilik için çabalamayı amaçlamıştır. Sidewalk Labs, mahremiyeti, sorumlu veri kullanımını ve kamu yararını korurken kentsel yeniliği teşvik etmek için hükümet onaylı bir kuruluş tarafından denetlenen açık bir dijital ekosistem önermiştir. Kritik altyapı, üretim ve yeni bir inovasyon kampüsüne yapılan stratejik yatırımlar sayesinde, Sidewalk Labs, 2040 yılına kadar öngörülen 44.000 kişiye istihdam ve yıllık 14.2 milyar Amerikan Doları büyüklüğünde ekonomik etki yaratması beklenmektedir (Sidewalk Labs, 2022).

Google'ın ana şirketi Alphabet'in sahibi olduğu New York merkezli kentsel inovasyon şirketi Sidewalk Labs, Haziran 2015'te Daniel L. Doctoroff tarafından kurulmuştur (Robinson ve Coutts, 2019). Sidewalk Labs (2022) Projesi'nin resmi internet sitesinde, bir dizi enerji ve mobilite girişimi sayesinde, Sidewalk Toronto, Kuzey Amerika'daki en büyük iklim-pozitif topluluk olma ve sera gazlarını %89 oranında azaltma potansiyeline sahip olacağı iddia edilmektedir. Resmi internet sitesinde projenin, daha uygun fiyatlı, kapsayıcı bir topluluk oluşturmaya yardımcı olmak için düşük ve orta gelirli haneler için seçenekleri genişleterek, konut birimlerinin %40'ını piyasanın altında oranlarda sağlamayı amaçladığı vurgulanmaktadır. Ayrıca, tüm seyahatlerin dörtte üçünden fazlasının toplu taşıma, yürüyüş veya bisikletle yapılmasını hedefleyerek yeni isteğe bağlı mobilite seçenekleri yaratırken aktif ulaşım hizmetlerini genişletmeyi sağlayacağı bilgisi yer almaktadır (Sidewalk Labs, 2022). Sidewalk Labs Projesi'nin CEO'su Dan Doctoroff (2020), son iki buçuk yılda geliştirilen fikirlerin, özellikle satın alınabilirlik ve sürdürülebilirlik alanlarında, büyük kentsel sorunların üstesinden gelme çalışmalarına anlamlı bir katkı sağlayacağını ifade etmektedir (Doctoroff, 2020).

Mulholland'un 2019 yılında yaptığı çalışmasında, Sidewalk Labs Projesi'nde çok sayıda kentsel trafik çözümleri içeren yenilik planlandığı belirtilmektedir. Bu yeniliklerden bir tanesi, taşıtların hızlarını değerlendiren ve sinyalleri gerçek zamanlı olarak ayarlayan teknolojiyi kullanarak karşıdan karşıya geçmek için daha fazla zamana ihtiyaç duyan yayalara öncelik veren trafik sinyalleri çözümleridir. Kentsel trafik için üretilen ikinci yenilikçi adım, dinamik trafik planlaması ile yoğun saatlerde yolcu bekleme noktası olarak kullanılan alanların yoğun olmayan saatlerde kamusal alanlara dönüştürülmesidir. Bir diğer yenilik ise, yeraltında konuşlandırılan lojistik merkezi sayesinde sokaklardaki trafiği azaltmaktır. Sayılan yeniliklere ek olarak binaların tamamına özel bir bisiklet yolu aracılığıyla ulaşımın sağlanması ve gezilerin tamamının toplu taşıma, bisiklet veya yürüyüş ile yapılması hedeflenmektedir (Mulholland, 2019).

Şekil 1 : Sidewalk Labs Projesi'nin İnovasyon ve Geliştirme Planı (Mulholland, 2019).

Sidewalk Labs Projesi'nin Çıktıları

Mattern (2020)'e göre, Sidewalk Labs Projesi'nin ana planı geliştirme teklifinde haksız avantajlar elde edilmekte ve kent büyük bir teknoloji devi için kapıyı açmaktadır. Ayrıca Mattern, Alfabet şirketinin sadece Google Arama ve Google Haritalar anlamına gelmediğini aynı zamanda Android, Chrome, YouTube ve AdSense'i çağırıştırdığını bu durumun, Waymo'daki sürücüsüz arabalar, Nest'teki akıllı ev ürünleri, Project Wing'deki dronlar, AI projesi DeepMind, biyoteknoloji grubu Calico, yaşam bilimleri kolu Verily, özel sermaye fonu Capital G ve rüzgâr enerjisi şirketi Makani anlamına geldiğini savunmaktadır. Alfabeta bir kenti tasarlamak, inşa etmek, finanse etmek, güçlendirmek, bağlamak, izlemek ve bundan para kazanmak için gerekli araçlara sahip bu ihtimal insanları korkutmaktadır (Mattern, 2020).

Filion, Moos ve Sands, 2023 yılında yayınlanan makalede, Sidewalk Labs Projesi'ni akıllı kentlerden ilham alan bir kentsel vizyonu büyük teknoloji katılımıyla birleştiren neoliberalizmin yeni bir versiyonunun olarak görmektedir. Çalışmada, diğer birçok neoliberal praksis biçimine göre akıllı kent projelerinde yoğun teknoloji kullanımının önemli avantajları olduğu öne sürülmüştür. Bu avatajlardan ilki, kentlerin karşı karşıya olduğu sorunları çözebilecek teknolojik bir ütopya vaadidir. Bir diğer avantaj ise, teknolojinin yüksek düzeyde mali kaynakları ve yenilik potansiyelidir. Sidewalk Labs Projesi, akıllı kent girişimlerini destekleyen avantajlara rağmen, belirli siyasi bağlarla melezleşmeyle ilişkili neoliberal projelerin sınırlamalarına tabidir. Neoliberalizmin akıllı kent modelini destekleyen faktörler ile bu modele direnenler arasında sürekli bir çatışma hali vardır (Filion, Moos ve Sands, 2023).

Kısmen lüks tasarım tercihleri ve farklı peyzaj mimarlığı uygulamaları nedeniyle ve kısmen de yenilikçi geri bildirim teknolojileriyle birçok topluluk danışma toplantıları düzenlemeye özen gösterdiği için, büyük bir halk desteği toplamıştır (Flynn ve Valverde, 2019). Ancak, 7 Mayıs 2020 tarihinde Google'a bağlı "kentsel inovasyon" şirketi olan Sidewalk Labs, Toronto sahilinde bir "akıllı kent" inşa etme planından vazgeçtiğini duyurmuştur. Çok devletli bir kurum olan Waterfront Toronto şeffaflık ve hesap verebilirlik eksiklikleri ve kamu yararını tutarlı bir şekilde savunmakta eksik kalmıştır (Flynn ve Valverde, 2020).

Yeni Songdo Kenti (New Songdo City) Projesi'nin Ortaya Çıkışı ve Yenilikçi Hedefleri

Yeni Songdo Kenti Projesi'nde özel sektör, projeyi tasarlama, inşa etme ve işletme kapasitesinin çoğunu sağlama görevini üstlenmektedir. Sıfırdan kent yaratma projesinde çeşitli şirketler görev almıştır. Güney Koreli inşaat şirketi ve Songdo'nun temel yatırımcılarından biri olan POSCO, kendi şirket merkezini Seul'den Songdo'ya taşımış altyapı ve arazi ıslahı gerçekleştirmiştir. J. P. Morgan şirketi, finansman uzmanlığı sağlarken önemli yatırımlar da yapmıştır. Cisco Systems, Songdo'nun bilgi teknolojisi donanımını geliştirmede başrol oynamıştır. Mimarlık faaliyetinde bulunan KPF (Kohn, Pedersen ve Fox) şirketi, Songdo'nun kendine özgü binalarından birkaçını tasarlamıştır (Kuecker ve Hartley, 2020).

Bu yeni kent, tüm dijital bilgi sistemlerinin (konut, tıbbi ve ticari) bağlantılı olduğu bir yaşam biçimiyle örnek bir proje olmayı amaçlamaktadır. Proje aşağıdaki hedeflere odaklanmaktadır (Pellicer vd., 2013):

- Açık alanların ve yeşil alanların oluşturulması,
- Elektrikli araçlar için şarj altyapısının kurulması,
- Emisyonsuz ulaşımı teşvik etmek için bisiklet yolu ağının oluşturulması,
- İçme suyu tüketiminin optimizasyonun (yağmur suyunu, içme suyuna dönüştürmek ve verimli sulama sistemi kurmak),
- Sıcaklık, müzik, güneş ışığı ve evdeki diğer değişkenlerin kontrolü için merkezi sisteme sahip akıllı binalar kurulması,
- Vatandaşların yaşam kalitesini iyileştirmek amacıyla kent genelinde kablolama ve sensörizasyon sistemlerinin altyapısının kurulması,
- Akıllı ızgara sisteminin inşaa edilmesi,
- Elektrik ve ısı temini için enerji kojenerasyon sistemlerinin monte edilmesi,
- Verimli aydınlatma ekipman ve sistemlerinin kurulması,
- Sürdürülebilir binaların inşaa edilmesi,
- Geri dönüşüm politikalarına öncelik verilmesidir.

Yukarıda liste halinde sıralanan hedeflere ulaşmak için Songdo kentinde kalkınma, kültür, turizm alanlarında somut projeler planlanmıştır. Bu projelerin planlama aşamasında çok sayıda uluslararası kuruluş ve üniversiteler bir küme oluşturmuştur. İlk olarak yüksek katma değerli kongre turizmini teşvik etmek için çalışmalar başlatılmıştır. Kentin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkı sunacak uluslararası hastaneler ve biyo sanayi araştırma tesislerinin kurulması kararlaştırılmıştır. Dünya çapında prestijli eğitim ve araştırma kurumlarına dayalı bir füzyon tekniği ile yenilikçi bir eğitim araştırma kümesi oluşturmak bir gündem maddesidir. Kültür ve turizm alanında ise, sanat merkezleri, rock ve pop konser salonları ve eğlence tesisleri ile yüksek kaliteli kültür ve turizm kompleksi inşaatı için özel sözleşmeler imzalanmıştır (Incheon Serbest Ekonomik Bölgesi, 2022).

Songdo kenti, yürünebilir sokakları, % 40 yeşil alanı ve aktif bir sokak yaşamını destekleyen kentsel yoğunluğu ile çok çeşitli programatik öğeler içeren yaya dostu bir kent olarak tasarlanmıştır. Konut mahalleleri geniş yeşil alanlara sahiptir ve tüm otoparklar zemin seviyesinin altındadır. Kentin zengin kentsel dokusunun merkezine 100 dönümlük yeni bir eğlence parkı kurulurken, bir deniz kanalları ağı rüzgâr türbinleri tarafından desteklenmektedir. Tasarım, bina performansı, yeşil altyapı ve topluluk planlamasına yönelik yenilikçi yaklaşımlarla sürdürülebilirlikte yeni bir standart belirlenmektedir (KPF, 2022).

Şekil 2 : Yeni Songdo Kenti Projesi (KPF, 2022)

Yeni Songdo Kenti Projesi'nin Çıktıları

Yoo (2017)'ya göre, Songdo'nun dünyanın ilk akıllı kenti olma hedefine ulaşılması oldukça uzak bir ihtimaldir. Songdo'daki toplu taşıma için bilgi hizmetleri diğer kentlerin (Seul) hizmetlerinden daha az verimlidir. Songdo'daki birçok otobüs durağı ise, elektronik yolcu bilgi sistemleri bile sağlamamaktadır. Songdo'daki vatandaşlar, teknolojinin yaşamı kolaylaştıran yönlerini hiç hissetmemektedir. Akıllı kentin yaratılması ve yönetilmesinde yönetim oldukça önemlidir. Songdo'da başarılı bir yönetim sergilenememiştir. Projenin başarısız olmasının bir diğer nedeni ise, neredeyse tüm dünyayı etkileyen, 2008 yılında Amerika Birleşik Devletlerinde başlayan Küresel Ekonomik Kriz'dir (Yoo, 2017).

Songdo vakası, özellikle sıfırdan yaratılan bir kentte, sakinleri karar verme sürecine dâhil etmeyen kalkınmanın sınırlarını göstermektedir. Songdo'nun mevcut teknolojisi ve altyapısı etkileyicidir. Bununla birlikte, herhangi bir topluluk duygusundan yoksun olduğu yönünde yaygın bir eleştiri vardır (Poon, 2018).

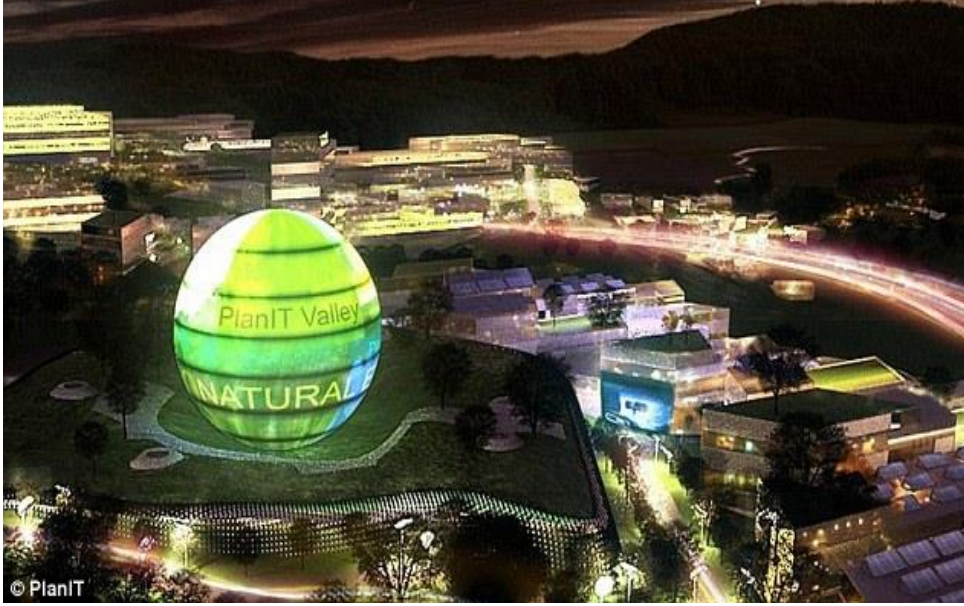
PlanIT Vadisi Projesi'nin Ortaya Çıkışı ve Yenilikçi Hedefleri

PlanIT Vadisi Projesi, Portekiz'in Porto kentinde kurgulanmasına rağmen, aslında Parades Belediyesi'ne bağlı yaklaşık 17 kilometrekarelik bir alanı kaplamaktadır. Kentin gelişimi için başlıca yatırımcılar Living PlanIT şirketi ve Paredes Belediyesi'dir. Madakam ve Ramaswamy (2015)'e göre ilerleyen yıllarda bu kentin toplam nüfusunun yaklaşık 25.000 olması beklenmektedir. Ayrıca projenin sürdürülebilir kent teknolojilerinin gelecekteki sunumu ve kentsel mükemmellik için küresel bir vitrin haline gelmesi amaçlanmaktadır (Madakam ve Ramaswamy, 2015).

Kent, ev sahiplerinin bile mahalle uygulamalarına erişmek için kullanabileceği bir dizi akıllı duvardan oluşmaktadır. Her akıllı bina kendi enerjisini, IoT teknolojilerinin yardımıyla verimli bir şekilde yönetebilmektedir. Tüm kentsel hizmetler Kentsel İşletim Sistemi (UOS- Urban Operating System) tarafından kontrol edilmektedir. Kentsel İşletim Sistemi'ni çalıştırmaya yardımcı olmak için elektrikli araçlarda, ofislerde ve binalarda kentin her yerinde yer alan, yaklaşık bir milyon yüksek teknoloji sensörü, her nesneye konuşlandırılacaktır (Madakam ve Ramaswamy, 2015).

PlantIT Vadisi Projesi, geleneksel bina maliyetlerinde %30-40 tasarruf etmeyi ve binaları %30-50 daha hızlı ve çok daha yüksek kalitede inşa etmeyi hedeflemektedir (Allen, 2011). Allen (2011), projede yeni malzeme ve tasarım kullanımına bağlı olarak binaların işletme maliyetlerinde de önemli tasarruflar sağlayacağını düşünmektedir. Aynı zamanda projedeki çeşitli yenilikler, kentsel dönüşüm programlarıyla görevlendirilmiş dünya çapındaki geliştiriciler tarafından inceleneceğini için projenin başarı sağlama ihtimali yükselecektir (Allen, 2011).

Şekil 3 : PlantIT Vadisi Projesi Görseli (Allen, 2011).

Porto Protokolü, yüzlerce üye ile kurulmuş, kar amacı gütmeyen uluslararası bir kurumdur (Porto Protokol, 2022a). Porto Protokolü kapsamında PlantIT Vadisi Projesi'nde Douro Nehri'nde Gerçek Zamanlı Su Kalitesi İzleme projesi gerçekleştirilmiştir. Projede yer alan Porto merkezli biyobilim ekibi, su kalitesi sensörleri kullanmaktadır. Bu sensörler, çeşitli senaryolarda su kalitesini izleme tekniklerini geliştirmeyi sağlayan yapay zekayı (artificial intelligence) ve özel biyo-sensörleri birleştirmektedir. Portekiz'deki Douro Nehri'nden milyarlarca farklı veri girdisi alınmakta ve bu veriler işlenerek görselleştirilmektedir. Otonom ve gerçek zamanlı olarak görülebilen fiziksel, kimyasal ve biyolojik parametreler dâhil olmak üzere sürekli su kalitesi ölçümüne olanak tanımaktadır. Veriler, su yöneticilerine, şirketlere, araştırma enstitülerine ve diğer ilgili kullanıcılara internet üzerinden kolayca erişilebilir durumdadır. Bu sayede bu taraflar, çevresel ve kentle ilgili birçok tehlikeyi izleyebilir ve gerektiğinde bunlara karşı hafifletici önlemler alabilirler (Porto Protokol, 2022b).

PlantIT Vadisi Projesi'nde gerekli tüm akıllı altyapılar önceden prefabrik bloklarla kurulacaktır. Aynı zamanda binalar da prefabrik olacak, gerekli tüm akıllı teknolojilerle önceden konuşlandırılacaktır. Ayrıca, kentin binaları ve mahalleleri, alanın daha verimli kullanılması için çokgen, tak-çalıştır tipi şekillere sahip olacaktır. Bitmiş kent, eş zamanlı olarak ortak şirketler için yaşayan bir laboratuvar, akıllı teknolojileri için test yatağı, inovasyon merkezi, yeni kurulan teknolojiler için kuluçka makinesi ve PlantIT Vadisi Projesi'nin ortakları ve mülk geliştiricilerle kendi projelerini çoğaltmak için nasıl işbirliği yapacağını gerçek bir gösterimi olarak hizmet edecektir (Urenio Research, 2015).

PlantIT Vadisi Projesi'nin Çıktıları

Carvalho (2013)'ya göre, Songdo'nun devlet güdümlü girişiminin aksine, Portekiz'in kuzeyi için planlanan büyük bir proje olan PlantIT Vadisi'nin arkasındaki fikir, bir grup deneyimli ulusötesi

girişimci tarafından yönetilen, doğuştan küresel bir bilişim şirketi olan Living PlanIT tarafından desteklenmiştir. Bölgenin vizyonu, bir dizi çevre dostu, akıllı bilişim teknolojileri çözümünün geliştirilebileceği, test edilebileceği ve sergilenebileceği özel, yepyeni bir prototip bölge geliştirmektir. Bu amaçla Living PlanIT, hedeflere ulaşmak için vatandaşları, uluslararası bilişim teknolojileri sağlayıcılarını, geliştiricilerini, lojistik şirketlerini ve diğer tedarikçileri bir araya getirmektedir. Bu durum teknolojik yenilikleri kullanan ve geliştirenlerin güçlü birlikteliğini sağlamaktadır (Carvalho, 2013).

Veri yönetimi (sensör ağları, bulut, kentsel veri analitiği) ve ekonomik faaliyet (üretim, ticaret, eğitim, araştırma, sağlık, birincil sektör), kent altyapısı ve kamu hizmetleri (ulaşım, enerji, su, atık, bilişim teknolojileri (BİT)) için araçlar ve çözümler, yaşam kalitesi (güvenlik ve güvenlik, çevresel uyarı), kent yönetimi (izleme ve kıyaslama) ve doğrudan yabancı yatırımların cazibesi girişimcilik faaliyeti tüm kente dağıtılmıştır. Angelidou (2017) PlanIT Vadisi Projesi'nin uluslararası bir kent olarak tasarlandığını savunmaktadır. Kent tasarlanırken aşağıdan yukarıya yönetim anlayışı benimsenmemiştir. Vatandaşlar, akıllı kent sistemini beslemek için verileriyle katkıda bulunurken vatandaşların inovasyon yetenekleri veya bilgileri yeterli düzeyde önemsenmemiştir (Angelidou, 2017).

Smart City Hub yazarı Gavin (2021)'e göre, çoğu bilişim teknolojisi çalışanı, kentsel yaşamın karmaşıklığı konusunda bir bakış açısından yoksundur. Bunun yerine, kentleri makineler gibi görmektedir. PlanIT Vadisi Projesi'nin planları, kentsel mekânın gerçekte nasıl çalıştığına dair halihazırda sahip olunan kolektif kavrayışa yanıt vermemektedir. İlgili tüm şirketleri temsil eden, ortak bir özveriyi paylaşan ve bunu gerçekleştirme araçlarına sahip olan sıkı bir şekilde birbirine bağlı bir ekip oluşturulamamıştır. PlanIT projesi ana planının geliştirilmesi ve UOS'un konseptinin kanıtlanması beklenenden daha uzun sürmüştür. Ayrıca projeyi tamamlayabilecek yeterlilikte teknolojik altyapı ve finansman desteğine ulaşamamıştır (Gavin, 2021).

Masdar Sürdürülebilir Kent Projesi'nin Ortaya Çıkışı ve Yenilikçi Hedefleri

Masdar Sürdürülebilir Kent Projesi'nin resmi internet sitesi masdarcity.ae'dir. Bu internet sitesinde Masdar Sürdürülebilir Kent Projesi, dünyanın en sürdürülebilir kentlerinden birini geliştirmek için bir başlatıldığı iddia edilmektedir (Masdar City, 2022). Bu iddiaya ek olarak kentin sürdürülebilirlikte öncü ve daha yeşil, daha sürdürülebilir kentsel yaşamı gerçekleştirmek için yeniliklere öncülük eden bir araştırma ve geliştirme merkezi olarak tasarlandığı düşünülmektedir. Kent, hızla büyüyen bir temiz teknoloji kümesine, ticari serbest bölgeye ve restoranlar, mağazalar ve halka açık yeşil alanlara sahip yerleşim bölgelerine ev sahipliği yapmaktadır. Uzun vadeli girişimler arasında sürdürülebilir enerji çözümleri, yeşil alanların genişletilmesi, binaların çevresel performansının iyileştirilmesi, hareketlilik programları ve sürdürülebilir kentsel tarımın teşviki yer almaktadır. Masdar'ın uzun vadeli sürdürülebilir girişimleri enerji, yeşil alanlar, binaların performansı, mobilite ve tarımla ilgilidir. "Bustani projesi" ile sürdürülebilir tarım, gıda güvenliği ve evde daha fazla gıda yetiştirmenin ekonomik yollarını açıklayan eğitim materyallerinin yanı sıra gelişmekte olan tarım çözümlerini içermektedir. "Source projesi" ile su buharını içme suyuna dönüştürmek amaçlanmaktadır. Güneş panelleri ile kentte temiz enerji üretilmektedir. Binalarda sürdürülebilir yapı malzemeleri tercih edilmektedir. "Navya Otonom Araçları", tüm yolculuk boyunca güvenlik açısından kritik tüm sürüş işlevlerini yerine getirmek ve yol koşullarını izlemek üzere tasarlanmıştır (Masdar City, 2022).

Proje, yeni yeşil teknolojilerin araştırılabileceği, geliştirilebileceği, test edilebileceği, uygulanabileceği, pazarlanabileceği ve sergilenebileceği yüksek profilli bir konum sağlayarak yenilenebilir enerji ve temiz teknoloji sektöründe önde gelen ve gelişmekte olan şirketleri cezbetmeye odaklanmaktadır (Cugurullo, 2013). Ürün test edildikten sonra kente uygulanmakta ve böylece yapıları çevrenin kalıcı bir özelliği haline gelmektedir. Masdar Kenti, kendi sınırları içinde gerçekleştirdiği projelerle büyümekte, hayatta kalabilmek için özümsemesi gereken

teknolojilerin belirlediği kalıpları takip ederek günden güne şekil değiştirmektedir (Cugurullo, 2013).

Foster (2022)'a göre, sürdürülebilir teknolojilerin çağdaş bir yeniden yorumlanması ve geleneksel Arap yerleşimlerine uygulanan kentsel planlama ilkeleri sayesinde Masdar Kenti'nin misyonu, karbon nötr ve sıfır atık olan bir çöl topluluğu yaratmaktır. Toplam 640 hektarlık bir alana sahip olan yeni kent projesi, ulusal petrole alternatif temiz teknoloji endüstrisini ilerletmek amacıyla Abu Dabi hükümeti tarafından kavramsal olarak ilham alınan ve finansal olarak desteklenen bir program olan Masdar Girişimi'nin önemli bir bileşenidir. Karma kullanımlı, düşük katlı, yüksek yoğunluklu bir gelişme olan kentte, Masdar Enstitüsü'nü ve Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı'nın genel merkezi yerleşiktir. Abu Dabi'nin ulaşım altyapısı için stratejik bir konuma sahip olan Masdar, mevcut karayolu ve demiryolu yolları ile komşu topluluklara ve uluslararası havaalanına bağlanacaktır. Ayrıca, fosil yakıtlı araçlar olmadan faaliyet gösteren ve sokak seviyesinde çalışan araçları ortadan kaldıran ilk kent olacaktır. En yakın toplu hızlı ulaşım istasyonu veya tesislerin 200 metreden daha uzak olmayacak şekilde tasarlanan kent, yerel geleneklerden ilham alan aşılabilir kafeslerle iklim aşırılıklarından korunan ve ölçek olarak dostane olan yaya caddeleri ve meydanlarda yürümeyi teşvik edecektir (Foster, 2022).

Şekil 4 : Masdar Sürdürülebilir Kent Projesi Görseli (Foster, 2022).

Masdar Sürdürülebilir Kent Projesi'nin Çıktıları

Songdo'ya benzer şekilde Masdar da ulusal yönetimin girişimleri nedeniyle akıllı kent konseptlerinin denenmesi için öncü bir test yatağı olmuştur. Ancak, Masdar Sürdürülebilir Kent Projesi başarılı bir akıllı ve sürdürülebilir kentsel pratiği sergileyememiştir. Bu proje akıllara önemli bir soruyu getirmektedir: Sınırlı ölçekte sıfırdan yeni akıllı kentler yaratmak yerine kentleri adım adım akıllı hale getirmeye mi odaklanılmalıdır? Ayrıca, dikkate alınması gereken bir diğer önemli soru da şudur: iflas etmeyecek büyük akıllı kentleri geliştirme düşüncesinden nasıl kaçınılabilir? (Yiğitcanlar vd., 2019).

Masdar Sürdürülebilir Kent Projesi'nde yukarıdan aşağıya bir planlama ve tasarım yaklaşımı benimsenmiştir. Bugüne kadar kent, sürdürülebilir kentsel kalkınmanın çevresel alanındaki en iyi performansını göstermiştir. Ancak bu proje ekonomik olarak zorluklarla karşı karşıya kalmıştır (Desouza vd., 2020).

Masdar Sürdürülebilir Kent Projesi devam eden bir çalışma olmasına rağmen, Griffiths ve Sovacool (2022)'a göre, 2019 yılına kadar kentin yalnızca yaklaşık %10'u tamamlanmış veya inşa edilmiştir. Kentin temel nazım planının yaklaşık %35'inin 2020 ile 2025 arasında tamamlanacağını öngörülmektedir. Bu öngörünün gerçekleşmesi için, projenin ana planının, sürdürülebilir hareketlilik çözümleri ağıyla birbirine bağlanan farklı mahallelere dayanan bir yapı aracılığıyla sosyal dinamikler yaratılması hedeflenmektedir. Masdar Kenti'nde, karbon ayakzının azaltılması için şehir planlaması, pasif tasarım, enerji temini, ulaşım, su ve geri dönüşüm çabalarının entegre edilmesinin önemi vurgulanmaktadır (Griffiths ve Sovacool, 2020).

Masdar Sürdürülebilir Kent Projesi için belirlenen hedefler (nüfus sayısı, şirket vb. açısından) bir yandan çok kapsamlı, belki de çok iddialı görünmektedir. Öte yandan, inşaatın başlamasından sadece 3 yıl sonra Mastar Kenti yerel, bölgesel ve küresel siyaseti çoktan etkilemiştir. Suudi Arabistan'daki Kral Abdullah Bilim ve Teknoloji Üniversitesi'nin sürdürülebilir kampüsü ve Dubai'deki son politika girişimleri gibi bölgesel yayılma gerçeklemeye başlamıştır (Reiche, 2010). Bu kent hakkındaki küresel medya kapsamı, tüm dünyada yenilenebilir enerjiler konusunda artan bir kamu bilincine de katkıda bulunmaktadır. Masdar Kenti, başarılı Norveç örneğinin ardından Körfez ülkelerinde yenilenebilir enerji türlerini yerel düzeyde teşvik eden bir sürecin başlamasına imkân sağlayabilir. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi petrolü ve doğalgazı yurtiçinde kullanmak yerine daha fazla ihraç edebilmek, ikincisi ise fosil kaynaklarının tükendiği petrol sonrası döneme hazırlıklı olmaktır (Reiche, 2010).

Çin-Singapur Tianjin Eco-City Projesi'nin Ortaya Çıkışı ve Yenilikçi Hedefleri

Çin-Singapur Tianjin Eko-Kenti (Sino-Singapore Tianjin Eco-City- SSTECC), Çin'in dördüncü en büyük şehri olan Tianjin yakınlarında şu anda yapım aşamasında olan bir kentsel mega projedir. Singapur ve Çin hükümetleri tarafından ve uluslararası gayrimenkul geliştirme şirketlerinin merkezi katılımıyla geliştirilen Tianjin eko-kenti; hükümet ve kurumsal aktörler tarafından ileriye dönük, teknolojik ve pazar temelli bir girişim olarak yeni sakinlerinin rahat, temiz ve sağlıklı bir yaşam deneyimleyebilecekleri bir yer olarak pazarlanmaktadır. SSTECC gibi yeni eko-kentsel gelişmeler, kentsel sürdürülebilirlikte iyileştirmeler sağlayacak mekanizmalar olarak teknolojiye ve devlet-piyasa bağlantısının belirli vizyonlarına açıkça odaklanan planlara dayanmaktadır (Caprotti, Springer ve Harmer, 2015). SSTECC, Tianjin'in eteklerinde yeni, yeşil bir kent geliştirmek için Çin ve Singapur arasında bir ortak girişimdir. Proje, çevreyi iyileştirirken ve sosyal düzeni korurken Çin'in kentsel gelişiminin nasıl yönetilebileceğine dair daha geniş bir perspektife hitap etmek için tamamen ekonomik hedeflerin ötesine geçilmesi amaçlanmaktadır (Caprotti, Springer ve Harmer, 2015).

Çin-Singapur Tianjin Eko-Kentinin vizyonu, sosyal olarak uyumlu, çevre dostu ve kaynakları verimli kullanan, sürdürülebilir kalkınma için bir model olan gelişen bir kent olmaktır. Bu vizyon, üç uyum ve üç yetenek kavramları tarafından desteklenmektedir. Üç uyum çerçevesi insanlarla uyum içinde yaşayan insanlar, ekonomik canlılık ile uyum içinde yaşayan insanlar ve çevre ile uyum içinde yaşayan insanlar olarak belirlenmiştir. Üç yetenek ise; uygulanabilirlik (teknolojilerin uygun maliyetli ve ticari olarak uygulanabilir olması), tekrarlanabilirlik (eko-kent ilkeleri ve modellerinin Çin'deki ve diğer ülkelerdeki diğer kentlere ilham olması) ve ölçeklenebilirliği (ilkeler ve modeller, başka bir proje veya farklı bir ölçekteki geliştirme için uyarlanabilir olması) içermektedir. (Tianjin Eko-Kent Platformu, 2022).

Akıllı altyapı, akıllı kentin gelişimi için "iskelet" görevi görmektedir. Proje kapsamında akıllı altyapının geliştirilmesi için güvenliğini sağlamada, ulaşımı iyileştirmede ve sosyal hizmetlerin kalitesini artırmada kapalı devre kamera sistemlerinden faydalanılmaktadır (Sino-Singapur, 2022). Yerel kamu ve özel sektörün ihtiyaç duyduğu veri depolama, yönetim ve bakım gibi

işlevsel gereksinimleri karşılayan veri merkezini kurmak için girişimler başlatılmaktadır (Sino-Singapur, 2022).

Hu, Wu ve Shih (2019)' göre karbon emisyonlarını azaltmak için Çin-Singapur Tianjin Eko-Kent'inde kapsamlı yeşil toplu taşıma ağları (motsuz ve toplu taşıma) geliştirilecektir. Ek olarak hafif raylı sistem, ana ulaşım modu olarak hizmet edecek ve ikincil bir tramvay ve 'temiz' otobüs ağı ile desteklenecektir. Her binaya bir yeraltı otoparkı ve elektrikli otomobiller için şarj istasyonları konuşlandırılması planlanmaktadır. 2020 yılına kadar şehir içi seyahatin %90'ının yürüyerek, bisikletle veya toplu taşıma ile yapılması beklenmektedir (Hu, Wu ve Shih, 2015).

Şekil 5: Çin-Singapur Tianjin Eko-Kenti Projesi'nin Görseli (Chinadaily, 2019).

Çin-Singapur Tianjin Eko-Kenti Projesi'nin Çıktıları

Tianjin Eko-Kenti Projesi, ülkeler arasında işbirliği içinde geliştirilen ve inşa edilen ilk eko-kenttir. Eko-kentin inşası, Çin ve Singapur hükümetlerinin küresel iklim değişikliği ile başa çıkma, arkadaş canlısı toplum yaratma, çevre korumayı güçlendirme, kaynak ve enerji tasarrufu sağlama ve çevre inşası için olumlu tartışmalar ve modeller sağlama kararlılığını göstermektedir (Wang, Yao ve Fu, 2022).

Proje için seçilen yer kirlenmiş toprak ve sudan oluşan çorak bir arazi, zehirli atıklar için endüstriyel bir çöplük alanı ve dünyanın en kirli denizlerinden birine bitişik olan çorak tuz düzlüklerindeydi. Bu alanı temizleme işlemi, merkezi bir rezervuardan ağır metalleri uzaklaştıran yeni patentli bir teknolojinin geliştirilmesini sayesinde üç yıl sürmüştür (Vince, 2012). Bu işlem işe yaramıştır. Kentte güzel kokulu ağaçların ve güneş enerjisi panellerinin sıralandığı bir caddenin yanı sıra yeni dikilen fidanlar arasında beş rüzgâr türbini ve güneş enerjili sokak aydınlatması sistemi de kurulmuştur (Vince, 2012).

Günümüzde, Çin-Singapur Tianjin Eko-Kentinin 120.000 kişiden fazla daimi ikamet eden nüfusu vardır. Tianjin kentinde yaklaşık 23.400 öğrenciye sahip 34 okul ve anaokulu; kamu refahı ve ticari işlevleri entegre eden dört toplum merkezi ve kullanıma açılan bir kütüphane; tamamlanmış veya yapım aşamasında olan Keppel Seasons City Alışveriş Merkezi ve Eco-City Wanda Plaza dâhil olmak üzere altı ticari kompleks ve bir dizi restoran, yıldızlı ve uygun fiyatlı otel ve fitness merkezi bulunmaktadır. Kentte ayrıca 38 kent parkı ve Çin Ulusal Denizcilik Müzesi ve Fantawild Macera Tema Parkı gibi çok sayıda ünlü manzara noktası inşa edilmiştir (Sino-Singapur, 2022). Tianjin Beşinci Merkez Hastanesi Eko-Kent Şubesi ve Tianjin Üniversitesi Xincheng Hastanesi faaliyete açılmıştır. Eko-Kent ile Tianjin'in diğer bölgelerini

birbirine bağlayan kentsel demiryolu geçişi Binhai Metro Hattı 2 yapım aşamasındadır (Sino-Singapur, 2022).

2016-2020 yılları arasında Tianjin akıllı kent gelişiminde kademeli ilerleme kaydedilmiştir. Bu bölge, bir veri merkezi olarak Pekin'in bazı sorumluluklarını paylaşarak, büyük veri başarı transferlerini hızlandırarak ve farklı devlet daireleri arasındaki koordinasyonu artırarak büyük veri eşleştirme işini güçlendirmektedir (Hebei Hükümeti, 2021). Bu arada proje sayesinde, insan kaynakları yönetimi, sosyal güvenlik, ulaşım, çevre koruma, konut inşaatı, coğrafi bilgi, turizm, sağlık, eğitim ve start-up'larda büyük veri inovasyonu da araştırılmıştır. Bu kentte endüstriyel ve inovasyon zincirleri, üst düzey ekipman üretimi ve stratejik olarak gelişmekte olan endüstrilerle daha da entegre edilmiştir (Hebei Hükümeti, 2021).

XZero Kenti Projesi'nin Ortaya Çıkışı ve Yenilikçi Hedefleri¹

Xzero Kenti Projesi, topluluk bahçeleri, biyo-kubbeler, akuaponikler, dikey çiftlikler ve biyosalın tarım gibi birden fazla çiftçilik yöntemini bir araya getirerek üretken bir kent olmayı hedeflemektedir. Erişilebilir bir gıda kaynağı yaratmanın ötesinde, kentsel çiftçilik bir sosyal katılım ve eğitim aracı olarak tanıtılmaktadır. Kentin peyzajı, yaban hayatı, yağmur suyu toplama ve sel azaltma için çeşitli habitatlar sağlayan mühendislik ürünü doğal alanları bütünleştirmektedir. Kent çeşitli ortamları entegre ederek esnek hale gelir ve çevresindeki şoklara ve stres faktörlerine rağmen yaşam kalitesini sürdürebilir. Entegre bir mobilite stratejisi, araçlara sınırlı erişimi içermekte ve böylece sakinleri için sağlıklı bir kentsel çevre yaratılmasına katkıda bulunmaktadır. Bina düzeyinde sensörler önemli bir rol oynamakta iç aydınlatma ve sıcaklık, çeşitli parametrelere göre otomatik olarak ayarlanabilmektedir. Tüm sistemler, yaşam standardını düşürmeden tüketimi düşürmeyi amaçlar (Florian, 2022).

XZero Kenti Projesi, dünyanın sürdürülebilir gelişmelere geçisini hızlandırmak misyonuyla, Kuveyt'in güney bölgesi için 30.000 konut biriminin yanı sıra tıp, turizm, teknoloji, eğitim, perakende ve eğlence gibi çeşitli merkezlerde yaratılacak 30.000 kişiye istihdam sağlayacak şekilde planlanmaktadır (URB, 2022). XZERO Kenti Projesi, 5 yıldızlı eko resort ve eko pansiyonlar da dâhil olmak üzere, çeşitli çevre dostu konaklama varlıkları aracılığıyla sürdürülebilir turizmi destekleyecektir. Hizmet parkı ve doğa koruma merkezi gibi eğitsel eğlence cazibe merkezleri, kente çok sayıda ziyaretçi çekmesi öngörülmektedir. Yeşil teknoloji merkezi, gıda, enerji, su ve atık teknolojisinde işbirliğine dayalı yenilikçi bir ortamı teşvik edecektir. Tıp merkezinde bir otizm köyü, sağlıklı yaşam merkezi ve klinikler yer alacaktır. Eğitim merkezinde bir anaokulu, okul ve bir enstitü bulunacaktır. Ticari merkez, kapalı alışveriş merkezini ve esnek ofis alanlarını içerecektir. Kent, bilgi iletişim teknolojileri ve nesnelerin interneti (internet of things) gibi teknolojileri sert ve yumuşak altyapılarına entegre edilecektir (URB, 2022). Bu teknolojiler sayesinde, kent ağlarının ve kentsel hizmetlerin daha dayanıklı, verimli, akıllı ve işbirlikçi bir ekosisteme dönüşmesi beklenmektedir.

¹ XZero Kenti projesi henüz başlamadığı için proje çıktıları bölümüne çalışmada yer verilmemiştir.

Şekil 6: XZero Kenti Projesi (URB, 2022).

Tahmini maliyeti 15 milyar Amerikan Doları olan projenin 2024 yılında başlaması ve 2034 yılına kadar tamamlanması hedeflenmektedir. Araç erişimini azaltarak yürüyerek geçmek için güvenli alanı üst düzeye çıkarmak için tasarlanmış çiçek şeklindeki bir metropol olarak tasarlanan kentin temel vizyonu dünyanın en yürünebilir kenti olmaktadır (Jackson, 2022). Projenin, planlı sürdürülebilir topluluk yaratması, doğayla denge içinde 100.000 sakin için net sıfır karbon yaşam tarzı sağlaması amaçlanmaktadır. Ayrıca kentte 35 km özel koşu ve bisiklet parkurlarının yanı sıra bir binicilik merkezine bağlanan 9 km binicilik pistinin de kurulması planlanmaktadır (Jackson, 2022).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Akıllı kentsel planlama açısından ütopya, umutların ve hayallerin sembolize edildiği, çevresel, ekonomik ve sosyal açıdan ulaşılabilecek hedeflenen ideal bir durumdur. Planlanan ütopyik akıllı kentlerde sürdürülebilirlik ilkesi bağlamından kopmadan kurgular yapılmalıdır. Sürdürülebilirlik temel ilke olarak belirlendiğinde ideal hedefe ulaşılmasa bile, belirli ölçüde başarı sağlanacaktır.

Son yıllarda, sıfırdan yaratılan akıllı kent projeleri, teknoloji, gayrimenkul ve yatırım şirketleri için bir tanıtım işlevi görmesi, merkezi ve yerel yönetimlerin sunduğu teşvik ve hibelerin yüksek olması nedeniyle sıklıkla cazip hale gelmektedir. Bu yüzden kentler ulusötesi ve ulusal şirketler veya kurumlar tarafından pazarlanabilir bir meta olarak görülmekte, vatandaşların istek ve beklentilerinden ziyade şirketlerin ve kurumların kar etme güdüsü ön plana çıkmaktadır. Kent yöneticileri veya şirketler kentlere müdahale ederken kentte yaşayan kişilerin beklentilerine cevap veremediği sürece başarı sağlama olanağı düşüktür.

Örnek olarak seçilen akıllı kent projeleri incelendiğinde genel olarak; yüksek düzeyde sürdürülebilirlik, akıllılık idealleri ve yaşam kalitesinin artırılması hedeflenmiştir. Bu hedeflere rağmen, projelerin tamamlanamaması, kişisel verilerin mahremiyeti ve güvenliği konusunda kaygıları arttırması, şirketlerin tek karar vericisinin olması, şirketlere imtiyazlar tanınması, çevre ile ilgili kaygıların ön planda yer almaması, kentler arası gelir dağılımı adaletini bozması, planların kısa vadeli olması ve vatandaşların tüm süreçlerden izole edilmesi yönünde önemli eleştiriler almışlardır. Yapılan bu eleştiriler dikkate alındığında, kar etme amacının ön planda olduğu bazı akıllı kent projelerinin distopyaya dönüştüğü görülmektedir. Eleştirilerin yanı sıra, özellikle Çin ve Singapur ülkelerinin ortak girişimi olan, Tianjin Eko-Kenti Projesi'nin,

kaynakların verimli kullanımı, yeşil toplu taşıma organizasyonu, yürüyüş ve bisiklet yolları tasarımı ve elektrikli araç kullanımı gibi özelliklerinden dolayı diğer kentlere örnek teşkil edeceği düşünülmektedir.

Akıllı kent projelerinin distopyaya dönüşmemesi için kurgusunun iyi tasarlanması gereklidir. Gerçekleştirilen projelerde “vatandaşa rağmen” anlayışından “vatandaş ile birlikte” anlayışına geçiş yapılmalıdır. Başarılı kentsel politikalar üretmek için ilk kriter hükümetlerin/belediyelerin/şirketlerin çevresel konulara hassasiyet göstermesidir. Başarı için ikinci kriter, ekonomik sürdürülebilirliktir. Ekonomik nedenlerden dolayı tamamlanamayan projeler, bütçeye yük oluşturmaktadır. Başarı sağlanmasında üçüncü kriter ise, sosyal bağları güçlendirici çalışmalar yapmaktır. Toplumun tüm kesimlerini içeren, dezavantajlı konumda bulunan grupları önceleyen, vatandaşların yaşam kalitesini artıracak ve gelecek nesillerin gereksinimlerini karşılayacak bir tasarım gerekmektedir.

Akıllı kent yaratma ideali, projenin ilk aşamasından itibaren başlamalıdır. Kent inşaatında kullanacak araçlar, ekipmanlar, teknolojiler ve malzemeler belirlenirken karbon salınımının, gürültü ve çevre kirliliğinin, kaynak kullanımının ve enerji tüketiminin en aza indirilmesine yönelik tercihler yapılmalıdır. Akıllı kent projelerinin başarı sağlanmasında, çevresel kaygıların yayında erişilebilirlik konusunda oldukça önemlidir. Yeni yaratılacak akıllı kentlere yerleşecek tüm bireylerin kentin bütün imkânlarından faydalanacağı şekilde bir planlama yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- ADONINA, A., AKHMEDOVA, E., KANDALOVA, A. (2018). Realization of Smart City Concept Through Media Technology In Architecture and Urban Space: From Utopia to Reality. In *MATEC Web of Conferences*. 170(02013), EDP Sciences, France.
- AMES, M. (2013). Engaging "Apolitical" Adolescents: Analyzing the Popularity and Educational Potential of Dystopian Literature Post-9/11. *The High School Journal*, 97(1), 3-20. doi:10.1353/hsj.2013.0023.
- ALLEN, G. (2011), *iPhone City: Geleceğin 'akıllı' metropolünde her şey için bir uygulama olacak*, Erişim Tarihi: 24.12.2022, <https://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-2045577/Urban-Operating-System-revealed-run-PlanIT-Valley-super-city-Portugal.html>.
- ANGELIDOU, M. (2017). The Role of Smart City Characteristics in the Plans of Fifteen Cities. *Journal of Urban Technology*, 24(4), 3-28.
- ASHCROFT, B. (2007). Critical utopias. *Textual Practice*, 21(3), 411-431.
- AUSTIN, L., LIE, D. (2021). Data Trusts and the Governance of Smart Environments: Lessons From the Failure of Sidewalk Labs' Urban Data Trust. *Surveillance & Society*, 19(2), 255-261.
- BECKER, C. CHITCHYAN, R. DUBOC, L. EASTERBROOK, S. PENZENSTADLER, B. SEYFF, N., VENTERS, C. C. (2015). "Sustainability Design and Software: The Karlskrona Manifesto," in Proc., 37th Intl. Conference on Software Engineering, 2, IEEE Press, 2015.
- CAPROTTI, F., SPRINGER, C., HARMER, N. (2015). 'Eco'For Whom? Envisioning Eco-urbanism in the Sino-Singapore Tianjin Eco-city, China. *International Journal of Urban and Regional Research*, 39(3), 495-517.

- CARR, C., HESSE, M. (2020). Sidewalk Labs closed down—whither Google’s smart city?. *Regions-E-Magazine*, 1-9. doi:10.1080/13673882.2020.00001070
- CARVALHO, L. (2014). Smart cities from scratch? A socio-technical perspective. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 8(1), 43-60.
- CHINADAILY. (2019). Çin-Singapur Tianjin Eco-City: Dinamik ve Geleceğe Hazır Bir Kent, Erişim Tarihi: 11.11.2022, <http://www.chinadaily.com.cn/a/201904/26/WS5cc2b5a2a3104842260b89ab.html>.
- CUGURULLO, F. (2013). How to build a sandcastle: An Analysis of the Genesis and Development of Masdar City. *Journal of Urban Technology*, 20(1), 23-37.
- DATTA A., (2012) India’s ecocity? Environment, Urbanisation, and Mobility in the Making of Lavasa. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 30(6), 982–996.
- DESOUZA, K. C., HUNTER, M., JACOB, B., YIGITCANLAR, T. (2020). Pathways to the Making of Prosperous Smart Cities: An Exploratory Study On the Best Practice. *Journal of urban technology*, 27(3), 3-32.
- DOUGLASS M., HUANG LL. (2007) Globalizing the City in Southeast Asia: Utopia on the Urban Edge – The case of Phu My Hung, Saigon. *International Journal of Asia Pacific Studies*, 3(2), 1-42.
- DOCTOROFF, D. L. (2020). *Why We’re No Longer Pursuing the Quayside project—and what’s next for Sidewalk Labs*. Erişim Tarihi: 13.12.2022, <https://medium.com/sidewalk-talk/why-were-no-longer-pursuing-the-quayside-project-and-what-s-next-for-sidewalk-labs-9a61de3fee3a>
- EIDELMAN, G. E. (2013). *Landlocked: Politics, Property, and the Toronto Waterfront, 1960-2000*. (Doctoral Thesis). University of Toronto.
- FILION, P., MOOS, M., & SANDS, G. (2023). Urban Neoliberalism, Smart City, and Big Tech: The Aborted Sidewalk Labs Toronto experiment. *Journal of Urban Affairs*, 1-19.
- FLORIAN, M.C. (2022). XZero City, Kuveyt'in Kendi Kendine Yeterli Akıllı Kent Önerisi, Erişim Tarihi: 13.12.2022, <https://www.archdaily.com/989042/xzero-city-is-kuwaits-proposal-for-a-self-sufficient-smart-city>.
- FLYNN, A., & VALVERDE, M. (2019). Planning on the Waterfront: Setting the Agenda for Toronto’s ‘Smart City’ Project. *Planning Theory & Practice*, 20(5), 769-775.
- FLYNN, A., & VALVERDE, M. (2020). Where the Sidewalk Ends: The Governance of Waterfront Toronto’s Sidewalk Labs Deal. *Windsor Yearbook of Access to Justice*, 36(2019), 263-283.
- FOSTER, N. (2022). Masdar kenti, Erişim Tarihi: 01.12.2022, <https://arquitecturaviva.com/works/masdar-city-3>
- GAMMELGAARD, B. (2017). The Qualitative Case Study. *The International Journal of Logistics Management*, 28(4), 910-913.
- GAVIN (2021). Hiç İnşa Edilmemiş En Akıllı Kent, Erişim Tarihi: 14.09.2022, <https://smartcityhub.com/governance-economy/planit-valley-the-smartest-city-never-been-built/>.
- GREENFIELD, A. (2013). *Against the Smart City: A Pamphlet. This is Part I of" The City is Here to Use"*. 1-129, Do projects. New York City.

- GRIFFITHS, S., SOVACOO, B. K. (2020). Rethinking the Future Low-Carbon City: Carbon Neutrality, Green Design, and Sustainability Tensions in the Making of Masdar City. *Energy Research & Social Science*, 62, 101368.
- GROSSI, G., & PIANEZZI, D. (2017). Smart cities: Utopia or neoliberal ideology?. *Cities*, 69, 79-85.
- HALL, P. (2000). Creative Cities and Economic Development. *Urban Studies*, 37(4), 639-649.
- HEBEİ HÜKÜMETİ. (2021). Akıllı kent raporu, Erişim Tarihi: 11.11.2022, <http://www.hebei.gov.cn/english/10718809/10719837/15093334/index.html>
- HU, M. C., WU, C. Y., SHIH, T. (2015). Creating a New Socio-Technical Regime in China: Evidence from the Sino-Singapore Tianjin Eco-City. *Futures*, 70, 1-12.
- JACKSON, F. (2022). 'Dünyanın en yürünebilir şehri' Kuveyt'te Açılıyor, Erişim Tarihi: 01.12.2022, <https://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-11275557/Worlds-walkable-city-promises-provide-net-zero-lifestyle-100-000-residents.html>.
- JOHNSON, W.H. (2008). Roles, resources and benefits of intermediate organizations supporting triple helix collaborative R & D: the case of precarn. *Technovation*, 28(8), 495-505.
- INCHEON SERBEST EKONOMİK BÖLGESİ. (2022), Küresel ticaret merkezi projesi, Erişim Tarihi: 01.10.2022, <https://www.ifez.go.kr/eng/index>.
- KPF. (2022), Songdo Projesi, Erişim Tarihi: 06.11.2022, <https://www.kpf.com/project/new-songdo-city>.
- KUECKER, G. D., HARTLEY, K. (2020). How smart cities became the urban norm: Power and knowledge in New Songdo City. *Annals of the American association of Geographers*, 110(2), 516-524.
- LEVITAS, R. (2000). For utopia: The (limits of the) utopian function in late capitalist society. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 3(2-3), 25-43.
- MADAKAM, S., RAMASWAMY, R. (2015). PlanIT Valley Smart City (an urban operating system). In *LMA Convention Journal*, 11(1), 43-50.
- MASDAR CITY. (2022). Masdar City projesi, Erişim Tarihi: 24.12.2022, <https://masdarcity.ae/en/learn/overview>.
- MATTERN, S. (2020). Post-It Note City. Erişim Tarihi: 24.11.2022, <https://placesjournal.org/article/post-it-note-city/?cn-reloaded=1>
- MULHOLLAND, J. (2019). Waterfront Toronto Akıllı Kent Planları. Erişim Tarihi: 09.11.2022, <https://www.govtech.com/smart-cities/waterfront-toronto-smart-city-plans-raise-privacy-concerns.html>.
- MURRAY, M. J. (2015). Waterfall City (Johannesburg): privatized urbanism in extremis. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 47(3), 503-520.
- PALING W. (2012). Planning A Future For Phnom Penh: Mega Projects, Aid Dependence And Disjointed Governance. *Urban Studies* 49(13): 1–24.
- PEDROSA, A.M., NÄSLUND, D., JASMAND, C. (2012). Logistics Case Study Based Research: Towards Higher Quality. *International Journal of Physical Distribution and Logistics Management*, 42(3), 275-295.

- PELLICER, S., SANTA, G., BLEDA, A. L., MAESTRE, R., JARA, A. J., SKARMETA, A. G. (2013, July). A Global Perspective of Smart Cities: A Survey. *2013 Seventh International Conference on Innovative Mobile and Internet Services in Ubiquitous Computing*, 439-444, IEEE, USA.
- POON, L. (2018). Sleepy in Songdo, Korea's Smartest City. Erişim Tarihi: 11.10.2022, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-06-22/songdo-south-korea-s-smartest-city-is-lonely> City Lab
- PORTO PROTOKOL (2022a). Porto Protokolü. Erişim Tarihi: 24.10.2022, <https://www.portoprotocol.com/about-us/>.
- PORTO PROTOKOL (2022b). PlanIt Projesi. Erişim Tarihi: 24.10.2022, <https://www.portoprotocol.com/case-studies/livingplantit/>.
- POSPISIL, J. (2016). The Historical Development Of Dystopian Literature. Univerzita Palackého Olomouci, Doctoral Thesis.
- RANDEREE, K., AHMED, N. (2018). The Social Imperative in Sustainable Urban Development: The Case of Masdar City in the United Arab Emirates. *Smart and Sustainable Built Environment*, 8(2), 138-149.
- REICHE, D. (2010). Renewable Energy Policies In The Gulf Countries: A Case Study Of The Carbon-Neutral "Masdar City" In Abu Dhabi. *Energy Policy*, 38(1), 378-382.
- ROBINSON, P., COUTTS, S. (2019). The Case Of Quayside, Toronto, Canada. *Smart City Emergence 2019*, 333-350. Elsevier.
- SHATKIN, G. (2011) Planning privatopolis: Representation and contestation in the development of urban integrated megaprojects. In, *Anana Roy and Aihwa Ong* (eds.) *Worlding Cities: Asian Experiments and the Art of Being Global*. 77-97, Chichester: John Wiley and Sons, USA.
- SIDEWALK LABS, (2022), *Sidewalk Toronto projesi*, Erişim Tarihi: 10.09.2022, <https://sidewalklabs.com/toronto>.
- SHAMSUZZOHA, A., NIEMINEN, J., PIYA, S., & RUTLEDGE, K. (2021). Smart City For Sustainable Environment: A Comparison Of Participatory Strategies From Helsinki, Singapore and London. *Cities*, 114(2021), 1-13.
- SHELTON, T., ZOOK, M., WIIG, A. (2015). The 'Actually Existing Smart City'. *Cambridge Journal Of Regions, Economy And Society*, 8(1), 13-25.
- SINO-SINGAPUR (2022), Tianjin Eko-Kentinin Özellikleri. Erişim Tarihi: 16.10.2022, <http://www.tianjineco-city.com/>
- SÖDERSTRÖM, O., PAASCHE, T., KLAUSER, F. (2014). Smart Cities As Corporate Storytelling. *City*, 18(3), 307-320.
- TIANJIN EKO-KENT PLATFORMU (2022). Tianjin Eko-Kent Platformu. Erişim Tarihi: 14.10.2022, <https://www.mnd.gov.sg/tianjinecocity/who-we-are#vision>
- URB. (2022). Yeni Nesil Sürdürülebilir Kentler İçin Yeni Bir Kiyaslama Modeli. Erişim Tarihi: 07.11.2022, <https://urb.ae/projects/xzero/>
- URENIO RESEARCH (2015). PlanIT Vadisi Akıllı Kent Stratejisi. Erişim Tarihi: 12.10.2022, <https://www.urenio.org/2015/01/26/smart-city-strategy-planit-valley-portugal/>,

- WANG, D., YAO, X., FU, Y. (2022). Livability Assessment of Tianjin Sino-Singapore Eco-City Based on Multi-Source Data. *Academic Journal of Environment & Earth Science*, 4(6), 56-64.
- VIEIRA, F. (2010). The concept of utopia. Gregory Claeys (eds.). In, *The Cambridge Companion To Utopian Literature*, 3-27. England : Cambridge University Press.
- VINCE, G. (2012). Dünyanın En Büyük Eko-Kenti Çin'deki Çorak Arazilerden Yükseliyor. Erişim Tarihi: 06.10.2022, <https://www.bbc.com/future/article/20120503-sustainable-cities-on-the-rise>
- YOO, S. (2017). Songdo: The Hype And Decline Of World's First Smart City. Caprotti, Federico and Yu, Li (eds.). In, *Sustainable Cities in Asia*, 146- 160. England : Routledge.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 2, July 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 25.02.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 10.05.2023

DOI: 10.30692/sisad.1256479

**“MEMLÜK” SÖZCÜĞÜ:
BASİT ANLAMINDAN ASKERİ VE SİYASİ TERİM ANLAMINA**

The Word “Mamluk”: From Simple Meaning to Military and Political Term

Ahmet SAĞLAM

Doç. Dr.

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-9002-529X

asaglam@mehmetakif.edu.tr

Atıf/Citation: Ahmet Sağlam (2023), “Memlük” Sözcüğü: Basit Anlamından Askeri ve Siyasi Terim Anlamına”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.2 Temmuz 2023, s.341-356.

Öz: Abbasilerden itibaren İslâm tarihi kaynaklarında sıkça rastladığımız sözcüklerden birisi « memlük » kelimesidir. Sözcük, “mâlikin mülkü” anlamına gelen basit anlamından evrilerek “özel birlikte muvazzaf asker” anlamında halife, sultan ya da üst düzey devlet adamlarının özel birliklerinde görevli askerler için kullanılan bir kavram olmuş ve yaygın olarak kullanılmıştır. Bu hususta esaretten saltanata uzanan cesaret, liyakat ve sadakat esaslı idari-askeri kurumsal bir yapı oluşmuş, hüviyeti ve hukuki meşruiyeti İslâmi kaidelere göre belirlenmiştir. Dini terbiye ve çok sıkı askeri talimler ile yetişip memlükü oldukları sultan ya da devlet adamının maiyetine girerek devlet hizmetine alınmışlar, Memlük Türk Devleti (1250-1517) döneminde seçkin askeri bir sınıfın üyesi olarak önem kazanmışlardır. Askeri anlamının yanı sıra başta sultanlık makamı olmak üzere idari ve askeri mevkiilerde memlük kökenlilerin söz sahibi olmasından dolayı devletin adı bu sözcük ile anılmıştır. Ayrıca diplomaside üst mevkiideki statüsüne atfen muhatabını tazim-hürmet anlamında nezaket ve hitabet sözcüğü olarak zamanla önem kazanmıştır. Böylece “memlük” sözcüğü basit anlamından uzaklaşıp askeri ve siyasi bir terim olarak kullanılmıştır. Memlük tarihi kaynaklarını dikkate alarak hazırladığımız makalemizde sözcüğün basit anlamının yanı sıra askeri bir kavram olmasından ve diplomaside siyasi bir terime dönüşmesinden bahsedip basit anlamı dışında sözcüğün çevirisini yapmadan kullanılması gereği üzerinde duracağız.

Anahtar Kelimeler: Memlük Devleti, Memlük, Siyasi, Askeri, Kavram, Terim.

Abstract: One of the words that we frequently come across in the sources of Islamic history since the Abbasids is the word "mamluk". In this respect the word evolved from the simple meaning of "property of the owner" and became a concept for the soldiers who served in the closest special units of the caliphs or sultans in the sense of "special active duty soldier" and was widely used. The training of these soldiers turned into a system and evolved into a military institutional structure based on courage, merit and loyalty, extending from captivity to the sultanate. These soldiers, whose identity and legal legitimacy were determined by Islamic rules, were brought up with religious upbringing and very strict military training, and then entered the state service by entering the entourage of the sultan or amir they belonged to. It gained importance as a member of an elite military class during the Mamluk Turkish State (1250-1517). In addition to its military meaning, the name of the state was mentioned with this word because the Mamluks had a say in administrative and military positions, especially in the sultanate. It also gained importance as an

addressing word in the sense of honoring and respecting the addressee, thus the word "mamluk" moved away from its simple meaning and was used as a political term. In our article, which we have prepared taking into account the Mamluk historical sources, we will talk about the simple meaning of the word as well as its military concept and its transformation into a political term in diplomacy, and we will dwell on the need to use the word without translation.

Keywords: Mamluk State, Mamluk, Political, Military, Concept, Term.

GİRİŞ

Tarihi kayıtlar yazıldığı dönemin zihniyet dünyasında karşılık bulan yazılardır. Tarihçilerin, araştırmacıların ya da ilgili ve meraklıların sadece yazı dilini bilmeleri tarihi kayıtları okuyup anlama hususunda yeterli değildir. Siyasi, askeri, mali, dini, hukuki, toplumsal birçok alanla ilgili kavramlar vardır. Her dönemin kendine özgü olan tarihi kayıtları özellikle de kavramları anlamak için öncelikle terminolojiye hâkim olmak gerekir. Her toplumun devlet geleneği, inançları, kültürleri, yaşadıkları coğrafya söz konusu kavramların oluşumunda etkilidir. Devlet düzeni ve toplum hayatına dair unsurları ve hususları barındıran bu kavramlar, tabirler kısaca ilgili alanlara mahsus sözcüklerin değişen anlamlarını bilmek gerekir. Hayat durağan değildir. Herşey değiştiği gibi her yeni olan için kavramlar üretilir. Bu anlamda sözcükler basit, sıradan anlamlarını yitirdikleri gibi yeni anlamlar kazanırlar. Yine basit anlamını korudukları gibi kavramlara dönüşürler. Hem basit anlamını koruyan hem de siyasi ve askeri bir kavram olarak öne çıkan sözcüklerden birisi de *memlûk* sözcüğüdür.

Memlûk tarihi alanında öncü bir isim olan ve bu alanda yaptığı önemli çalışmalarıyla tanınan David Ayalon’un Memlûk kaynakları ve literatürü hakkında önemli bir uyarısı vardır. Memlûk tarihinin ilk dönem kaynaklarının nitelik ve tür açısından zenginliğine dikkati çeken Ayalon, Memlûk tarihi araştırmacılarının öncelikle Memlûk kurumları ve terminolojisi hakkında tam ve ince tanımlamalar yapması hususundaki uyarısı (Ayalon, 1989, s. 212) dikkat çekicidir. Ayalon’un Memlûk tarihi çalışmaları özelinde yapılan bu uyarı genel geçer bir uyarıdır.

Memlûk sözcüğü asıl anlamı dışında askeri, siyasi, kurumsal anlamda hatta devlet adı olarak kullanılmış müstesna sözcüklerden birisidir. Bu çalışmamızın amacı, sözcüğün basit anlamını dikkate alarak genel anlamda yapılan kullanımın hatalı oluşunu ortaya koymak, tarihçilerin ve araştırmacıların bu konuda dikkatini çekmektir. Sözcük basit anlamını koruduğu gibi önce askeri daha sonra siyasi bir terime dönüşmüştür. Memlûk tarihi uzman araştırmacılar konuya hâkim oldukları kadar meselenin de bilincindedirler. Ancak Memlûk tarihi üzerine okumalar ve araştırmalar yapmak isteyenlerin sözcüğü anlam ve kavram açısından karıştırdıkları görülür. Bu çalışmanın amacı bu husustaki eksik veya yanlış ifade ve kullanımları tashih etmek, genelde *köle* olarak yaygın olan hatalı kullanımın yanlışlığına dikkati çekmektir. Dolayısıyla hem bu hatayı düzeltme hem de sözcüğün ne anlama geldiğine dair toplu bir bakış açısıyla konuyu ele almaktır.

Memlûk Sözcüğünün Basit Anlamından İstilah/Terim Anlamına Tahvili

Memlûk sözcüğü basit anlamından istilahi bir kavrama dönüşmesi Abbasiler devri iç politikadaki gelişmelerle ilişkilidir. Araplar ve Farslar arasındaki çekişmeler askeri kabiliyetleri ve üstün insanî vasıflarıyla dikkati çeken Türklerden müteşekkil askeri birliklerin teşkil edilmesini zorunlu kılar. Halife Memun devrinde başlayan bu askeri yapı özellikle halefi olan kardeşi Mutasım zamanında kurumsal bir yapıya dönüşür. Maveraünnehir bölgesinden getirilip özenle dini terbiye ve askeri talimler sonrası özel birliklerde görev alırlar. Bu askerler sıradan askerlerden çok farklı yetenekleri kadar kendisinin devlet hizmetine alınmasına vesile olan sıralı hiyerarşiye sadakatle bağlılıklarıyla öne çıkmışlar, “memlûk” adı altında şöhret kazanmışlardır. Memlûk askeri yapısı mevâli hukukuna göre tertip ve tanzim edilmiş, zamanla sistemli bir şekilde teşkil dilmesi sürdürülmüştür.

Moğol istilâları sonucunda Abbasiler başta olmak üzere hanedanlar tarafından yönetilen birçok İslâm devleti tarihten silinmiştir. Şehirler yakılıp yıkılmış, katliamlar yaşanmış, sağ kalanlar esir

alınmıştır. İstilâcılar yükte hafif pahada ağır ne var ne yok her şeyi gasp ettikleri gibi esir aldıkları bu insanları tacirlere satmışlardır (Baybars el-Mansûrî, 1998/1419, s. 2-4; Nüveyrî, 2004, s. 268). Öteden beri var olan esaret ve ticaret ilişkisi bu dönem ayyuka çıkmıştır. Eyyübîler Mısır'da teşkil ettikleri memlûk askeri okulları için o dönem pazarlarda bolca bulunan bu esirler arasından seçmece toplayıp sıkı eğitimden geçirerek önce dini terbiye ile müslümanlığın teori ve pratiklerini öğretmişler, sonra çok sıkı askeri talimlerle iyi bir süvari olarak yetiştirmişlerdir. Amaç devletine sadık, devletinin bekası için ölümüne vuruşacak özel askeri birlikler teşkil etmektir. Üstün askeri yetenekleri kadar sadakati öne çıkan bu askeri sınıfın varlığındaki amaç ihanet etmeyen hem itaat eden hem de sadakat gösteren askerler ile devlet ve iktidar ilişkisinde istikrarı sağlamaktır. Bunun için devasa bütçeler tahsis edilmiş, mali kaynaklar sonuna değin kullanılmıştır. Askeri yapıyı kuran Eyyübîler tarihten silinmiştir. Ancak onların teşkil ettiği bu askeri yapı ile kaim olan Memlûk Türk Devleti bölgede siyasi bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla tarih sahnesinde çok sık adlarını duyurmaları ve bu anlamda olağanüstü şöhret kazanmaları Mısır-Suriye-Hicaz bölgesinde üç asra yakın hüküm süren Memlûk Türk Devleti (1250-1517) döneminde olur. Başta sultan olmak üzere idari ve askeri birimler bu askerlerin uhdesinde kalmıştır. Özellikle Haçlılar ve Moğollar karşısında elde ettikleri zaferler bu askerlerin İslâm toplumu nezdinde saygınlığını artırmış ve devlet yönetmeleri ilk zamanlar hoş karşılanmasa da bu askeri zaferler bir yerde meşrulaştırmıştır. Doğal olarak memlûk sözcüğü bu dönem tarihi kayıtlarda daha sık görülür. Devletin adı, devletin varlığını sağlayan idari-askeri kadrolara insan kaynağı olan memlûk askeri yapısı bu sözcükle ilişkilidir. Haçlı işgalleri ve Moğol istilâları karşısında tam anlamıyla başarılı tek siyasi yapı olan bu devletin askeri yapısının ana omurgası memlûk sınıftan askerlerdir. Dolayısıyla bu askeri yapıdan yetişen komutan ve askerler devletin ortaya çıkmasında ve yönetiminde söz sahibi olmuşlardır. Yine istilâlar askeri yapının sistemli bir şekilde faal olmasında insan kaynağı sağlanmasında etkili olmuştur.

Devletin varlığı ile paralellik arz eden memlûk askeri düzeni üç asra yakın orijinal bir teşkilat olarak varlığını sürdürmüştür. Devlet üç özelliği ile hanedanın yönetmediği, merkezi hükümetin teşkil edildiği, idari ve askeri kadroların memlûk askeri yapısından yetişen insanların uhdesinde olduğu bir devlettir. Dolayısıyla *memlûk* kimliğinin ne denli önemli olduğu ortadadır. Hem devletin hem de özel askeri yapının adı bu sözcük ile ilişkilidir. Bu anlamda *memlûk* sözcüğü birçok sözcük gibi zamanla ıstılah anlamı kazanmıştır.

“Memlûk” sözcük olarak “*bir kimsenin mülkünde ve tasarrufunda olan olan şey*” demektir. Arapça sahip olma (=malik olma) anlamına gelen **me-le-ke** (ملك) fiilinden türemiş ismi meful (مملوك) olup çoğulu memâlik (مماليك)’tir. *Memâlik*, *memlûkler* demektir (İbn Manzûr, ts., s. 198-199; Cevherî, 1404/1984, s. 1609-1611). Sözcük zamanla basit anlamından çok farklı bir anlama evrilmiş, “bir kimsenin mülkiyetindeki kadın veya erkek esir”, anlamında kullanılmıştır. En önemli özelliği hür anne-babadan doğup esir düşmesidir. Esir anne-babadan doğan köleler ise *abdü kinn* ve *rakîk* şeklinde ayrı ayrı kavramlarla ifade edilmiştir (İbn Manzûr, ts., s. 198-199; Cevherî, 1404/1984, s. 1609-1611; Ayaz, 2015, s. 19). Rakîk, ehli küfür olan yani pagan kültüründe büyüyen ve esir alınan kişidir (Emîn, 1997, s. 97 ; Bilmen, 1967, s. 349).

Kur’an-ı Kerim’de memlûk sözcüğü ile alakalı <Mâ Meleket Eymânükum>, <Mâ Meleket Eymânühüm>, <Mâ Meleket Eymânühünne> ve <Mâ Meleket Yemînüke> şeklinde ayetlerde mülkiyet anlamında geçmektedir (Nisâ :24-25-26; Nûr :31-33-58; Rûm :24-25-36). Bu ayetlerde « efendisinin hizmetinde ve mülkünde olan kişi » anlamında kullanılmıştır. Bir başka ayette “abden memlûken” yani “başkasının mülkündeki köle” (Nahl :75) şeklinde geçer. Burada köle (=abd) ile memlûk sözcükleri ayrılmakta, açıkça tefrik edilmektedir. Sözcük ayetlerde basit anlamıyla kullanılmıştır.

Memlûk sözcüğüne dair yerli ve yabancı tarihçilerin, araştırmacıların tanımlarından bahsedelim. Batılı Memlûk tarihi araştırmacıları İsraili David Ayalon ile Amalia Levanoni memlûk sözcüğünü, sahip olunan (=temellük edilmiş) şey ya da köle anlamına gelmesinin yanında,

Müslüman idareciler tarafından orduda asker olarak istihdam etmek için Orta Asya ve Avrasya bozkırlarından satın alınan, pagan kültürüne mensup beyaz Türk köleler, şeklinde tanımlamışlardır (Ayalon, 1976; Levanoni, 2011). Memlûk devri özelinde de; “Asker olarak eğitilen (özellikle Türk, Çerkes ve Gürcü asıllı) ve genellikle beyaz tenli olan bir köle” olarak tanımlamışlardır (Edt. Holt, Lambton, Lewis, s. 1977). Diğer Batılı araştırmacılar (Muir, 1968; Holt, 1973; Glubb, 1973; Holt, 1988; Holt, 1995a; Holt, 1995b; Northrup, 1998; Clot, 2005; Northrup, 2008) yine benzer tanımlar yapmışlardır.

Batılıların tanımında “pagan Türk beyaz köle askerler” vurgusu öne çıkarken yerli Memlûk tarihçileri kavramı hüviyet ve icra ettikleri görevleri dikkate alarak iki şekilde tanımlamışlardır. “Harplerde esir düşen veya köle tüccarlarından köle olarak satın alınan beyaz insan”, kişinin hüviyetini dikkate alarak yapılan bir tanımlamadır. Yetişmiş ve görevi başında hizmet veren memlûk askeri için yapılan tanımlama ise; “Hükümdar veya emirlerin muhafız birliklerinde görev yapan hususî, iktisadî, içtimai ve hukuki bir statüye sahip ücretli beyaz askerdir.” (Yıldız, 2000, s. 108-114; Yiğit, 1991, s. 9; Koprman, 1992, s. 433; Koprman 2002, s. 99). Bu iki tanımda iki husus öne çıkar. Batılı çalışmalarda “beyaz köle asker” vurgusu diğeri de günümüz askeri yapılarla ilgili benzer ifadeleri kullanma çabasıdır. Ayrıca her iki tanımda Türk vurgusu yoktur. Oysa Batılılar memlûk için Türk etnik kökene dikkati çekerler. Tanımlarda ortak bir husus bu insanların askerlik için alındığıdır.

Şarkiyatçılar günlük sıradan işlerde çalıştırılan Afrika kökenli özellikle Sudanlı zenci kölelerden ayırt etmek için memlûk askerini “beyaz köle” olarak tanımlamışlardır. Oysa tarihi kayıtlarda bu hususta bir ifade geçmez. Memlûk askeri bir bedel karşılığında tacirlerden satın alınıp ülkesinden getirildiği geçici de olsa hürriyetinden yoksun bırakıldığı için köle demişlerdir. Şarkiyatçıların kölelik hususunu vurgulamaları ne derece doğrudur? Doğrusu mesele tahlile ve tenkite muhtaçtır.

Koby Yosef’in konumuzla ilgili dikkat çekici tespitler ve tenkitler içeren makalesi (Yosef, 2013) sözcüğün anlamı üzerinde durur. Sözcüğün köle anlamında kullanılmasının hatalı olduğunu özellikle de devletin adını bu bağlamda sorunlu görür. Dönemin çağdaşı Memlûk kaynaklarının iki buçuk asır (648-923/1250-1517) boyunca Mısır ve Suriye’ye hükmeden siyasi rejimde yönetici sınıfını etnik kökenine ve diline atfen “Türk Devleti” olarak isimlendirirken günümüz modern tarihçilerin yönetici sınıfın köle statüsüne ya da köle orijinli olduklarına atıfta bulunarak “Memlûk Sultanlığı” ifadesinin yönetici sınıfın karakteristik özelliğinde yanlış bir algıya yol açtığından yakındır. Ve bu şekilde tesmiye edilmesinde David Ayalon’un etkisi olduğunu düşünür. Memlûk tarihi araştırmacılarından D. S. Richard, Robert Irwin, Linda Northrup, Reuven Amitai gibi isimlerin çalışmalarına dair genel bir değerlendirme yapar. Kimi memlûk kimliğinin kişiye öncelik tanımadığından söz ettikleri gibi bazıları da elit olmak için bu kimliğin gerekli olduğu ve hayatları boyunca gururla taşıdıklarını belirtir. Yosef, “memlûk” sözcüğünün dönem kaynaklarında geçtiği ibarelerde anlamının farklı algılandığına dikkati çeker. Bu anlamda *memlûk* kavramının kaynaklarda yer alan ifade biçimine odaklanır. Azat edilen ve devlet hizmetine alınan memlûk kökenli emirlerin ve askerlerin görevleri sırasında; “Sultan’ın memlûkleri” olduklarını sık sık dillendirmelerini; “Sultan’a itaat ve sadakatlerini” ifade etmek için kullandıklarını ve bu ifadenin kölelikle ilgili bir duruma atıfta bulunmadığını belirtir. Yine bir emir hakkında isyan dedikodusu yayıldığında “Sultan’ın memlûkü” olduğunu belirtmesi aslında kendisine itaat ettiğine (Yosef, 2013, s. 9-11) dair söyleminin “kölesiyim” anlamında kullanılmadığını vurgular. Konuyla ilgili somut bir örnek vererek detaylandırır. Nâsır Muhammed çocuk yaşlarda sultan olduğu günlerin hemen başında vezir Şücâî ile saltanat nâibi Ketboğa arasında devlet yönetiminde sorun yaşanır. Sultan’ın da ikametgâhı olan saray-kale kuşatılır. Kuşatma sırasında Nâsır Muhammed selamette olduğunu göstermek için kale burçlarından aşağı doğru sarkınca emirler ve askerler yer öpüp hep bir ağızdan Sultan’ın memlûkü olduklarını bildirirler (Baybars el-Mansûrî, 1998/1419, s. 300-302; Baybars el-Mansûrî, 1987, s. 139-141; Nüveyrî, 2004, s. 172-175; İbn Devâdârî, 1971, VIII, 353-356). Bu ifadelerdeki memlûk kavramı ile itaat arasında sıkı bir bağ vardır. Sultan Ketboğa (1294-1296),

tahttan uzaklaştırıldığında hoşdaşı/arkadaşı Lâcîn (1296-1299) halefi olarak tahta oturunca mektup yazarak itaatini bildirir: “Sultan Lâcîn benim hoşdaşımdır. Ben onun memlûküyüm. Ve emrindeyim. Sultan bana mektup yazıp durumumu bildirinceye kadar kale odalarından birinde otururum” diyerek itaat ve teslimiyetini ifade eder. Burada memlûküyüm ve emrindeyim ifadeleri peşi sıradır (Nüveyrî, 2004, s. 200; Makrîzî, 1958, I, s. 824; İbn Tağrıberdî, 1992/1413, VIII, s. 65). Yani hizmetindeyim ve itaat ediyorum demektir. Yosef, konuyla ilgili örnekleri sürdürür (Yosef, 2013, s. 9-11).

Koby Yosef makalesinde köleliğin elit bir statü ya da övgü kaynağı olup olmadığını sorgular. Memlûk kaynaklarının yönetici kesimin diline veya etnik kökenine odaklanmasına rağmen araştırmacıların köle orijinli ve köle statü üzerinde durduklarından hayıflanarak azatlı memlûklerin köle orijinli olmalarıyla övündüklerine dair kayıtların olmadığını belirtir. *Memlûk* teriminin *kölelik* ve *hizmet* anlamında iki sözcükle karşılanması gerektiğini azatlıların kendilerini *Sultan'ın memlûkleri* olarak ifade etmelerinin kölelikle ilgili değil « Sultan'ın emrinde ve hizmetinde boyun eğip itaat ettikleri » anlamına geldiği üzerinde durur. Yosef, sözcüğün kaynaklarda kullanıldığı şekil ve biçime göre değerlendirmede bulunur. Köle statülerinin hiç bir zaman gurur kaynağı olmadığını belirtir. Yosef'in memlûk sözcüğünü terim anlamı ve kölelik meselesi odaklı makalesi konumuzla ilgili kıymetli bir çalışmadır. Hatta bu çalışma bu makalenin yazılmasını teşvik eden bir mahiyettedir. Yosef'in tenkit ve tespitlerine katıldığımız gibi bu çalışmamızda ilave hususlara değineceğiz. Sözcüğün *köle* anlamında kullanılmasının hatalı oluşunun yanında bu durumu sorgulayarak hatalı kullanımın nedenleri üzerinde duracağız. Ayrıca makalemizde önce sözcüğün askeri terim olarak tanımını sonra bu tanımın açılımı anlamına gelen ve sözcüğün daha iyi anlaşılmasını sağlayacak olan memlûk askerinin hüviyetinden ve hukuki meşruiyetinden özellikle de bu askeri yapının insan kaynakları üzerinde durarak herkesin bu sisteme girmesinin mümkün olmadığını izah edeceğiz. En son askeri bir terim olarak izah ettikten sonra yazışmalarda diplomatik bir terime dönüşmesi ve bu hususta örnek kullanımlardan bahsedeceğiz. Böylece sözcüğün basit anlamından evrilip askeri ve siyasi terim olarak karşılığının ne olduğuna değineceğiz.

Memlûk Askeri'nin Tanımı ve Hüviyeti

Memlûk; tacirlerin esir pazarlarından özenle seçip satın aldığı, dini terbiye ve disiplinli askeri talimlerle yetiştirildikten sonra memlûkü olduğu sultan ya da emir'in maiyetinde devlet hizmetine alınan, imkân ve kâbiliyetine göre idari ve askeri mevkiilerde söz sahibi olan imtiyazlı asker ya da askeri sınıfın genel adıdır. Sözcük hem birey hem de topluluk anlamında kullanılmıştır. Bu tanım sözcüğün “başkasının mülkünde ve tasarrufunda olan eşya” anlamından “devlet mülkiyetinde devlete hizmet eden asker” anlamına yani basit anlamından terim anlamına evrildiğini açıkça izah eder.

Memlûk askeri devlet mülkiyetinde ve hizmetinde olan bir askerdir. Devlet hizmetini deruhte eden sultan ya da emir'in veya idari-askeri mevkiideki devlet adamının memlûküdür. Sultan ya da emir olan mevlâsına ömrü boyunca sadakat gösterir. Başkası ile münâsebeti askeri teamüller çerçevesindedir. Memlûk asker adayının kimler olduğuna dair bilgi vermek hüviyetini izah eden ilgili tanımın da daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Esaret altına alınan gayri müslim insanlar memlûk askeri yapısına aday askerlerdir. Hür anne-babadan doğup esir düşen bu insanların asaleten kölelikle ilişkisi yoktur. Sonradan esaret altına alınmışlardır. Esir anne-babadan doğan kölelere *abdü kinn* ve *rakîk* denilmiştir (İbn Manzûr, ts., 198-199; Cevherî, 1404/1984, 1609-1611 ; Ayaz, 2015, s. 19). Yine memlûk askeri sınıfına mensup bu insanlar hukuken hür insanlar gibi mülkiyet ve yargılama haklarına sahiptirler. Ayrıca anne-babaları hür olduğu gibi çocukları da hür kabul edilmiştir. Memlûk emirlerinin hür olarak doğan oğullarına evlâdün'n-nâs denilirdi (Seyyid, 1995, s. 525-526). Dolayısıyla asaleten hür oldukları gibi çocukları da hürdür. Memlûk askeri sınıfına girmeden önce esir düşmesi ve bu sınıfın üyesi oluncaya kadar geçen süre dışında hayatı boyunca hür olarak yaşamışlardır. Özgürlüklerinden kısa süreliğine mahrum kalmışlardır.

Savaşlarda esir alınan ya da başkalarının elinde esir iken satın alınan memlûk askerinin mülkiyet durumundan söz edelim. Böylece sözcüğün basit anlamı ile ilişkili olan bu durumuna açıklık getirelim. Memlûk askerlerinin devlet hizmetini deruhte eden kişiler hesabına temlik edilmeleri söz konusudur. Esasen kişi mülkiyeti değil devlet mülkiyetidir. Yani hüviyeti devlet mülkiyetinde olan askerlerdir. Zahren sultan ya da emir hesabına alım işlemi söz konusu olsa da gerçekte devlet mülkiyetindedir. Devlet hizmetinde bulunan kişilerin maiyetinde yine devlete hizmet ederler. Devlet adamları devlet hizmetini bir şekilde terk ettiklerinde maiyetindeki memlûk askerleri görevi devralan kişilerin mülkiyetine geçerler.

Memlûk askeri hüviyet bilgilerine ilave olarak bu askeri yapının insan kaynakları hakkında bilgi vermek kuşkusuz hüviyetinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Askeri yapının insan kaynakları kimlerdir. Ne tür insanlar bu askeri yapıya girerler. Bozkır toplum hayatında pagan/putperest bir kültür içerisinde yetişen insanlar savaş ya da baskınla esir alınıp bedel karşılığında satılırlar. Bu insanlar arz edildikleri pazarlardan satın alınarak askeri yapıya kazandırılırlar. Memlûk asker adayları kadıların huzurunda uygun olduklarına dair tanzim ve tescil işlemleri yapıldıktan sonra eğitim için kışlaya giriş yaparlar. Eğitimlerini başarıyla tamamlayanlar da devlet hizmetine alınırlar. Dini terbiye ve disiplinli bir şekilde harp sanatına dair talimler olağanüstü değişimleri beraberinde getirir. Yabancı olduğu topluma intibak süreci burada başlar ve işini iyi yaparak bu süreç hızlanır. Kuşkusuz işini başarılı bir şekilde takip ve icra etmesi devlet hizmeti boyunca toplumun seçkin bir sınıfı olarak hayatını idame ettirmesini sağlar. Topluma karışmadan hayatlarını sürdüren bu insanlar devletin idari ve askeri mevkiilerinde söz sahibi olan en vasıfsızın özel asker statüsünde olduğu ayrıca kendilerini devletin sahibi olarak gören seçkin bir kesim olarak öne çıkmışlardır (Aşûr, 1996, s. 16).

Memlûk Sözcüğü ve Kölelik Meselesi

“Memlûk” sözcüğü hakkında verdiğimiz bilgilerden sonra bu sözcüğün «köle» olarak çevirisinin yanlışlığından bahsedelim. Kuşkusuz bu durum iki husustan kaynaklanmaktadır. Arapça olan ana kaynaklardan Batılı dillere yapılan çeviriler diğeri ıstılahların basit sözcük olarak algılanmasıdır. Tarihi kaynakları tahlil ve tedkik noktasında hatalar bu yanlış anlaşılma etkili olmuştur.

Memlûk sözcüğünün köle olarak yaygınlık kazanmasının en önemli dürtüsü Arapça kaynakların Batılı dillere çevirisidir. Bu çevirilerde memlûk sözcüğünü “slave (=köle) sözcüğü ile karşılamışlardır. Bu durum yaygınlaşarak günümüze gelmiştir. Batı literatüründe 1900’lere doğru çevirileri yapılan Memlûk kaynaklarındaki “memlûk” sözcüğünün “slave (=köle)” kelimesi ile karşılanması önce Batılı araştırmacıların diline sonra da Batılı çalışmalardan dilimize yapılan çevirilerle Türkçemize geçip yerleşmiştir. Böylece “köle” daha da ilerisi “kölemenler” sözcüklerinin kullanıldığı pek çok çalışma vardır. Günümüzde bu etki maalesef devam etmekte olup çevirilerle dilimize giren bu sözcüklere tez ve makalelerde rastlanmaktadır.

Gerek sözcüğün tanımı gerekse hüviyet bilgileri göstermektedir ki, devletin sahibi ve toplumun en üst katmanında yer alan bu askeri yapıya mensup insanları «köle asker» olarak ifade etmek yanlıştır. Batılı çevirilerden kaynaklı bu yaygın olan yanlış kullanıma yine şarkiyatçıların çalışmaları noktasında ele alalım. Kaldı ki, «memlûk» yerine «slave/köle» kelimesini kullanmanın hatalı olduğu bazı şarkiyatçıları tarafından dile getirilmiştir. Doğulu batılı farklı bölgelerdeki askeri düzenler üzerine çalışmalar yapan askeri tarih uzmanı David Nicolle’nin bu konudaki görüşleri önemlidir. Özellikle kölelikle ilgili mukayesesi ve tespiti pek önemlidir. “İslâm medeniyetinin köleliğe karşı Batı Avrupa’da görülenden farklı bir tavrı vardı. Kölelere sadece çok daha iyi davranılmakla kalınmıyor, aynı zamanda statüleri de oldukça onurluydu” (Nicolle, Series 259). Yine Nicolle, konumuzla alakalı memlûk askeri için kullanılan “köle” sözcüğünün çok farklı bir algıya yol açtığına dikkati çekerek serzenişte bulunur. “Mamluk ‘askari 1250-1517’” adlı çalışmasının ilk sayfalarında köle meselesiyle alakalı şunları yazar;

“... Bu fenomen modern Batı dünyasına tuhaf görünse de, bunun altında yatan kölelik, klasik Yunanistan, Roma ve Batı dünyasının büyük kısmında görülen kölelikten çok uzaktı. Hepsinden önemlisi, tipik haliyle bir köle ya da azat edilmiş adam ile efendi-patron arasındaki ilişki Orta Çağ İslâm toplumlarında çok farklıydı... Orta Çağ İslâmi köleliği efendisinin kölenin bedeni ve emeğine sahip olmasına değil, eşitler arasında olmasa da her iki tarafa da yükümlülükler getiren bir himaye kavramına dayanıyordu. Batılı bilim adamlarınca sürekli vurgulanan “köle yönetimi” algısı Memlûk Sultanlığı'nın tarihi ve kültürü üzerine yapılan araştırmalarda kötü bir imaj bırakmaktadır. Kölelik memlûk askeri düzenin üyesi olmadan hemen önceki hayatı için geçerli olsa bile bu durum köleliği değil sadece özgür olmayan bir statüyü ifade eder. Kaldı ki, memlûk sözcüğünün en yaygın çağrışımı itaat ve sadakattir. Bu ise feodal olmayan ataerki bir toplumun özelliğidir” (Nicolle, 2014, s. 5-6).

David Nicolle, “memlûk” sözcüğünün yanlış anlaşılmasından yakınmakla kalmamış, aynı zamanda doğu toplumlarının geleneksel aile ve toplum yapılarının da çok iyi bilinmesi gerektiğini vurgulamıştır. Açıkçası İslâm devlet düzeni ve toplum hayatına dair kavramların iyi tahlili yanında doğulu toplumların iç dinamik yapılarının da iyi bilinmesinin gereğini ifade eden bu cümleler ıstılah ve toplum hayatına dair eksik bilgilerin tespiti anlamına gelir.

David Nicolle, Avrupa’da Memlûk tarihine bakışın nasıl olduğunu izah eden dikkat çekici bir cümle ile başlar. Haçlıları kutsal topraklardan kovanların “Köle Krallar” olarak görüldüğünü oysa durumun bundan çok daha fazlası olduğunu vurgulayarak artık iki buçuk asırlık büyük bir siyasi gücün Memlûk Sultanlığı olarak hatırlandığını yazar. Kavram algısının gerçeği saptırdığından bahisle tenkit eder (Nicolle, Series 259, s. 3). Orta Çağ İslâm devlet düzeni ve toplum hayatına dair çalışmalarıyla tanınan Tsugitaka (1942-2011), ilgili alanı çalışan şarkiyatçıları tenkit ederken İngiliz şarkiyatçı Ann Katharine Swyn Lambton (1912-2008)’un “*Bir Avrupalı İslâm tarihini ancak bu kadar açıklayabilir(!)*” (Tsugitaka, 1997, s. 11) şeklindeki imalı yaklaşımını çalışmasında yeri geldiğinde kullanır. Doğrusu bu yorumlar şarkiyatçıların çalışmalarına bakışımızın hepten kabul edici olmamasının gerektiğini ifade eden nüktedan cümlelerdir.

“Memlûk” sözcüğünün çevirisinin hatalı oluşu ve bu hatalı çeviriden de dilimize ikinci kez hatalı olarak çevrilmesi sıralı hatalara yol açmıştır. Çeviri konusunda İlhanlı ve Memlûk siyasi ve askeri münâsebetleriyle alakalı Adel Allouche’nin belgeleri doğru okuma ve analiz etme odaklı kaleme aldığı iddialı makalesinden bahsetmekte yarar vardır. İlhanlı hükümdarı Ahmed Teküdâr’ın Kalavûn’a yazdığı mektubunu inşâ sanat bilgileri ışığında ele alan Adel Allouche, bunun 150 yıldır barış içeren bir mektup olduğu iddiasını ters yüz ederek bunun iyi niyet göstergesi olmadığını hatta bir ultimatoma içerdiğini ortaya koymasını iddialı bir yaklaşım gibi görünse de aslında kavramları sözcük anlamından ziyade sahaya özgü terim anlamını göz önünde bulundurarak ele almak gerektiğine dair somut bir örnektir. Allouche, Teküdâr’ın mektubunun uzun yıllar iyi niyet üzerine kaleme alınmış, barış içerikli bir mektup olarak algılanmasına giden yanlış algıda birçok faktör bulunduğunu belirtir. Bunları da şöyle sıralar: Dönemin diplomatik teamüllerinin gözden uzak tutularak mektubun değerlendirilmesi özellikle de bunların gizli anlamları üzerine ciddi bir çalışmanın yapılmamış olması, bu metnin 19. yüzyıldaki yanlış Avrupa tercüme ve muasır Memlûk ve İlhanlı tarihçilerinin rivayetlerinin tam olarak irdelenmemesi olarak ifade eder (Allouche, 1990; Allouche, 2006).

Sözcüklerin basit ya da ıstılah/terim anlamının bilinmesinin önemi ortadadır. Çok farklı anlamlara veya yanlış anlaşılmalara yol açacağından mühim bir meseledir. Bunun yanında bir başka mesele günümüzün ulus devlet anlayışına dayalı bir toplumda Orta Çağ İslâm devlet düzeni ve toplum hayatını anlamak ya da anlamaya çalışmak pekala zordur. Sultan ya da halifenin yakın çevresinde hizmetini gören siyasi, askeri, iktisadi, mali alanda ana dili farklı pekçok etnik kökenden insan vardır. Hemen hemen her milletten her kültürden insanların bir

arada yaşadığı bu toplumsal yapıyı anlamak şöyle dursun tasavvur ve tahayyül etmek bile güçtür. Tarihçi bu hususta gayretkeş, insanüstü bir çaba ile ana kaynakları irdelemenin yanı sıra dönemin devlet düzeni ve toplum hayatını tanzim ve tatbiki olan hukuki teori ve pratikleri çok iyi bilmeli, teamüllere vâkıf olmalıdır. Özellikle sözcük ve ıstılahların çok iyi bilinmesi gerekir. İslâm devlet düzeni ve toplum hayatına dair siyasi, askeri, iktisadi, dini, hukuki ve daha birçok alanda tarihi ıstılahlar çok iyi kavranılmadığı için bu ve benzer sorunlar yaşanmaktadır. Bunun yanında insanlık tarihinde kölelikle ilgili çok geniş hukuki normlara ve kurallara sahip olan İslâm fihhının tam olarak irdelenmediği anlaşılmaktadır. Memlûk, esasen mevâli sözcüğü ile ilişkilidir. Kısaca bu hususa değinelim.

İslâm öncesi Arap toplumunda var olan hukuki teamüllerden bazıları varlığını sürdürmüştür. Bu hususta memlûk sözcüğü ile ilişkili olan mevâli, hılf, velâ-muvâlât sözcüklerine kısaca değinmek yerinde olacaktır. Mevâli, İslâmiyet öncesinde azatlı kimliği ifade eden hürler ile köleler arasında yer alan ara sınıfın adıdır. Bazı haklardan mahrum iken İslâmiyet ile eşit vatandaşlık statüsü elde etmişlerdir. Emeviler döneminde müslüman gayri Arap unsurları ifade eden ve farklı muamele gören topluluk olarak öne çıkmışlardır. Aslında hür bir insan iken müslüman olan gayri Arap unsurların mevâli sınıfından sayılmaları dikkat çekicidir. Bu anlamda mevâli meselesinin anlaşılması adına İslâmiyet öncesi Arap toplumunda karşılıklı dostluk, ittifak, dayanışma anlamına gelen “hılf” kavramı ile meseleyi ele alalım. İslâmiyet öncesi Arap toplumunda kabileler arasında ya da kabileye yeni bir üyenin katılımı ile ittifak-dostluk antlaşmaları yapılır. Amacı kabile ya da şahsı himaye etme, dayanışma veya yardımlaşmadır. Bu duruma yeminleşme ya da “hılf” denir (Özkuyumcu, 1998, s. 29-30).¹ Bir şahsın ya da bir ailenin farklı sebeplerden biri ile bir kabilenin himayesine girmesi ve bu kabilenin üyesi sayılması için yapılan bu “hılf” sayesinde insanlar katıldıkları kabilenin mevâli olurlar. Böylece bu insanlar yeni katıldıkları kabilenin üyesi olup güvendedirler. Buradan hareketle, savaşlarda ele geçen esirler için de aynı muamele söz konusudur. Esirlere mevâli denmesiyle (Hasan, 1970, s. 327) güvende oldukları anlamı öne çıkar. Zamanla bu esirler müslüman olurlar. Arap olmayan müslümanları ifade eden geniş bir anlam kazanır.

Mevâli kelimesi, “koruyucu, dost, efendi” anlamına gelen Arapça “mevlâ” sözcüğünün çoğuludur. Köken olarak “yakınlık-dostluk-yardımlaşma-yetki” anlamındaki “vely-velâyet” kelimelerinden türemiştir. Vali-vilayet sözcükleri de aynı kökten gelir. İslâm hukukunda sözleşme hukukuyla alakalı olan “velâ ve muvâlât bahsi” mevâli ile ilişkili olup konu İslâm hukukunda mevle'l-muvâlât olarak bilinir (Özen, 2013, s. 11-15). «Velâ», azatlı köle ile efendisi arasında; «muvâlât» ise yeni Müslüman ile İslâm ülkesindeki müslüman arasında yapılan bir çeşit himaye sözleşmesidir. Velâ birey ile, muvâlât toplum ile ilgilidir. Kısaca köle ya da savaş esiri iken efendisi tarafından azat edilip topluma kazandırılan kimse, diğeri İslâmiyeti topluca kabul edip müslüman Arap kabilelerden birisinin himayesine girenlerdir. Sözleşmenin tarafları arasında hukuken nesep ilişkisi kurulduğundan ve bundan dolayı yakını sayıldığından her iki tarafa “mevlâ” denir. Yani hem Müslüman Araplar için hem de her iki gruptaki insanlar için mevlâ sözcüğü kullanılır (Yiğit, 2004, s. 424-426). Velâ azatlıktan meydana gelen hükmi yakınlık, ya da muvâlâtan hâsıl olan hükmi bir yakınlıktır (Molla Hüsrev, ty., s. 352). Mevâli sınıfındaki insanlar çeşitli sınıflar adı altında ele alınmıştır.² Velhâsıl konu disiplini açısından Kudûrî (ö. 1037)'nin Hanefî fihhına dair yazdığı el-Muhtasar adlı eserinde velâ bahsinin ilk cümlesi ile konuyu tamamlayalım. “Bir adam memlûkünü azat ettiğinde velâsı olur.” (Muhtasarı'l-Kudûrî, s. 143). Karşılıklı hukuki bağ öncelikle devam eder. Memlûk asker adayları uzak ülkelerden getirilip yabancı olduğu topraklarda azat

¹ Nübüvvet öncesi gençlik yıllarında Hz. Muhammed (a.s.)'ın katıldığı hılfü'l-fudûl antlaşmasından siyer kitapları bahseder.

² Mahmud Mikdad mevâli sınıfını 7 grupta değerlendirir. 1-Köle mevâliler, 2-Azatlı mevâliler, 3-Muvâlât mevâliler, 4-Hür mevâliler, 5-İtk mevâlisi, 6-Akd mevâlisi, 7-Rahm mevâlisi. Mahmud Mikdad, *el-Mevâli ve nizamu'l-velâ* (Dimişk: Dâru'l-Fikr,1998), s.135-136. Mehmet Nadir Özdemir, “Abbâsilerin İlk Yüzyılında “Mevâli””, Bülent Ecevit Üni., İlahiyat Fak. Der.,Aralık 2019, 6 (2), s. 284.

olduktan sonra katıldığı askeri birliklerde ya da üst düzey komuta mevkiinde söz sahibi olsa bile efendisi ile olan münâsebeti ve sadakati ölünceye kadar devam eder.

Asıl amacı yabancıyı himaye etme ve yabancıya vatandaşlık statüsü kazandırmak olan velâ bahsi memlûk askeri ile ilişkilidir. Dolayısıyla mevâli hukukuna dayalı gelişen memlûk askerinin hüviyeti ve hukuki yapısı toplumsal yapıda karşılığı olan kendine hâs bir statüsü vardır. Böylece basit bir şekilde köle demenin ve bunu yaygınlaştırmanın vahim hataları barındırdığı izahattan varestedir. İslâm hukukuna dair ıstılahların önemi ortadadır.

İstılahları aynen kullanmanın önemi yanında her toplumun kendine özgü dinamik yapıları olduğu hususunda bir örnek verelim. Japon İslâm tarihçisi Sato Tsugitaka, Avrupalı bazı bilim adamlarının iktâ' düzeni ile Orta Çağ Avrupa feodalizmini mukayese edip *İslâm feodalizmi* tanımını kullanmasını yadırgar. Hatta bazı Arap araştırmacıların şarkiyatçılardan etkilenecek bu kavramı kullanmasından da yakındır. İslâm ve Avrupa toplumlarının mukayesesinde bilinçli bir çarpıtma olduğu, İslâm toplum yapısının geleneksel Avrupa algısını kullanarak izah etmenin güç olduğuna dikkati çeker. Orta Çağ Müslüman kentlerinde geleneksel toplumsal yapının ve askeri iktâ' düzeninin geçerli olduğu devirde çok önemli iki hususu hatırlatarak farklı iki hususa temas eder. En önemlisi köle kökenli (gulâm ya da memlûk-bir ara hürriyetinden yoksun kalmış) askerlerin idari mevkiilere yükselmesi diğeri monetarist/paracı bir ekonomik düzenin (kontrollü para arzı) bu dönemde gelişmeye devam etmesidir. Bunun yanında idari, askeri ve ekonomik yapıda öne çıkan farklılıklara dikkati çeker. Yine Tsugitaka, Mısır'da tanzim edilen Memlûk iktâ' düzenine dair Hassanein Rabie'nin iki çalışmasında kullandığı farklı kavramlara atfen üslup farkına dikkati çeker. Poliak'tan etkilenen Mısırlı bazı araştırmacılar dâhil Rabie'nin Mısır Eyyübî devri iktâ' sahiplerini feodal lord olarak³ göstermesinden yakındır. Daha sonra Rabie'nin Salâhaddîn'in Mısır'a girişinden en-Nâsır Muhammed devri 715/1315 yılında yapılan ravk çalışmalarına değin zengin kaynak kullanarak özenle ele aldığı yeni çalışmasında (Rabie, 1972, s. 26-72) bahse konu iktâ' düzenindeki Mısır toplumu için feodalite, fief ve lord gibi sözcükleri kullanmadığına, bunları farklı kavramlarla ifade ettiğine dikkati çeker (Sağlam, 2021, s. 41).

Memlûk tarihi özellikle de memlûk askeri yapısı üzerine en kapsamlı çalışmalar David Ayalon'a aittir. O, memlûk askeri sistemine dair yazdığı makalesinde, kölelerin silah altına alınmasının geçmişte görüldüğü ancak İslâm tarihinde olduğu gibi sıradışı bir anlayışla teşkil edilen ve uzun süre işleyen bu sistem için devasa mali kaynağın sağlanması ve tüm bunların karşılığının fazlasıyla alınması ve bunun da bilimsel ve disiplinli bir şekilde organize edilmesinin İslâm devlet düzeninde mümkün olduğunu şaşkınlıkla ifade eder. Yine önemli bir noktaya bir benzerinin de İslâm dışında olmadığına dikkati çeker. Memlûk askeri düzeninin tarihte oynadığı bu öneme atıfta bulunduktan sonra yirminci yüzyılın ortalarında kaleme aldığı makalesinde bu düzenin önemini anlamamasından ve ihmal edilmesinden de yakındır (Ayalon, 1989, s. 211-212). Ayalon'un bu önemli çalışmalarının yanı sıra bahse konu köle-asker ifadesinin yaygınlaşmasında etkisi olduğunu hatırlatalım.

Siyaset Terminolojisinde “Memlûk” Sözcüğü

Devletin siyasi ve askeri kadroları memlûk askeri yapısından yetişmiş ve bu durum dikkate alınarak devletin adı *Memlûk Sultanlığı*, *Memlûk Devleti*, *Memlûkler*, *Memlûklü*, *Memlûklüler*, gibi isimlerle anılmıştır. Yosef, ilgili makalesinde siyasi anlamda devletin adını sorunlu görür. Dönemin çağdaşı Memlûk kaynaklarının iki buçuk asır (648-923/1250-1517) boyunca Mısır ve Suriye'ye hükmeden siyasi rejimde yönetici sınıfını etnik kökenine ve diline atfen “Türk Devleti” olarak isimlendirirken günümüz modern tarihçilerin yönetici sınıfın köle statüsüne ya da köle orijinli olduklarına atıfta bulunarak “Memlûk Sultanlığı” ifadesinin yönetici sınıfın karakteristik özelliğinde yanlış bir algıya yol açtığından yakındır (Yosef, 2013, s. 8). Devletin adının hem tarihi kayıtlara uygun olması hem de yönetici sınıfın karakteristik özelliklerini doğru

³ Hassanein Rabie, *en-Nüzümü'l-mâliye fi Mısri zemâni'l-Eyyübiyyîn*, Kahire 1964.

ifade etmek için « Memlûk Türk Devleti » olarak isimlendirilmesi gerektiğini düşünüyorum. Ülkemizin de ilgili dönem tarihi araştırmalarında öncü isimlerin bu yönde adlandırma yaptıkları görülür.⁴

Sözcüğün devletin adı ile ilişkisinin ardından siyasi bir terim olarak kullanıldığı kayıtlardan bahsedelim. Memlûk askeri sınıfından olmayan insanların üst mevkiideki muhatabına *memlûkünüz* şeklinde hitap ettiği görülür. Beyler, sultanlar hatta sıradan insanlar tarafından muhatabının üst mevkiisine atıfta bulunmak için tevazu anlamı içeren nezaket ve hitabet sözcüğü olarak önem kazanmıştır. Muhatabının hizmetkârı anlamını taşıdığı gibi iyi ilişkiler geliştirmeyi amaçlayan yazışmaların başında yer alır. Örnekler vererek konuyu ele alalım.

Ömerî (ö. 1349)’nin yazışma literatürüne dair kaleme aldığı eserinin⁵ ilk kısmı Halife’ye hitaben yazılan mektupların hitabet yazısıyla ilgilidir. Mektup âdet üzere öncelikle halifenin mevkiinin şan ve şerefine yüksek olması, kendisinin sağlık ve afiyette bulunması, makamında daim olması hususunda dua cümlesi sonra mektubu yazan sultan muhatabı olan halifeye hitaben “el-abdü, el-memlûk, el-hâdim yeri öper...” şeklinde kendisini ifade ettiği sözcüklerden birisi memlûk’tür. Burada sultan ya da üst düzey devlet adamları kendilerini “Halife’nin memlûkü” olarak ifade etmişlerdir. Ömerî gördüğü yazışmaları dikkate alarak bu kitabını hazırlamıştır. Dolayısıyla burada daha Memlûk Devleti kurulmadan bu sözcüğün siyaset literatüründe kullanıldığı görülür. Ömerî bu bilgileri takiben Eyyûbi sultanlarının Halife’ye hitaben yazışmalarında kullandıkları ifadelerden örnekler verir. Eyyûbi sultanları Halife’nin memlûkü olduklarını ifade etmişlerdir. Hususiyle *el-abdü*, *el-memlûk* ve *el-hâdim* sıfatlarını kullanarak halifenin abdi yani kölesi, memlûkü, hizmetkârı olarak kendilerini ifade etmişlerdir. Bu noktada Salâhaddin Eyyûbi halifeye *el-hâdim* (hizmetkâr), halefleri olan oğulları ve kardeşi el-Âdil *el-memlûk*, el-Kâmil de el-abdü kavramını hatta Nâsır b. el-Azîz *ekallü’l-memâlik* (memlûklerin en küçüğü) ifadesini kullanmıştır (Ömerî, 1992, s. 6-7). Yine İbnü’l-Furât, Baybars devri 673/1274-1275 yılı hadiselerinden bahisle Mahra Emlâk olan Habeş Sâhibi ya da Kralı’ndan Yemen sahibi aracılığı ile yapılan yazışmadan söz eder. Mektupta Sultan Baybars’a benzer bir ifade *ekallü’l-memâlik* ile hitap edilir (İbnü’l-Furât, 1967, VII, s. 24). Bu anlamda ilgili kaynaktan pek çok benzer örnek vardır. Memlûk sisteminin böyle yaygın olmadığı dönemlerden beri bu ifadenin varlığından/kullanıldığından bahsedilebilir.

Görüldüğü üzere sözcük siyaset terminolojisinde karşılık bulmuş, ast-üst ilişkisini belirten muhatabı tazim-hürmet anlamında kullanılmıştır. Bir başka husus köle anlamına gelen abd ile memlûk sözcüklerinin ayrıca yazıda yer almalarıdır. Bu anlamda memlûk sözcüğünü “memlûk” olarak kullanmamız gerektiğini de bize göstermektedir.

Siyaset terminolojisinde ilginç bir örnek Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid’in Memlûk Sultanı Berkuk’a hitaben yazdığı mektubunda memlûkü olduğunu (İbnü’l-Furât, 1967, IX, s. 339; Muslu, 2016, s. 15) ifade etmesidir. Elbette bu ifade muhatabının daha üst mevkiide olan siyasi statüsünü kabul ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Balkanlar üzerinde fetih faaliyetleri ile Anadolu topraklarında siyasi birliği sağlamaya dönük ilhak politikası sonucunda Osmanlı coğrafyasının hızla genişlediği bir dönemde yazılan bir mektuptur. Bu dönem Timur istilâsıyla sekteye uğrayan Yıldırım Bayezid’in Anadolu siyasi birliği sağlama politikası söz konusudur. Beyliklerle ilgili münâsebetlerden bahseden mektubun 795/1393 tarihli olduğunu dikkate

⁴ Şehabeddin Tekindağ, *Türk Memlûk Devleti*, Osman Turan *Türk Memlûkleri Devleti*, Zeki Velidi Togan *Memlûkler’in 1250-1382 yılları arasında hükümet sürenleri Türk Memlûkleri* olarak devleti adlandırır. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 27-28; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yay., s. 497; Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s. 179.

⁵ Ansiklopedik eser kaleme alan Memlûk dönemi tarihçilerinden Ömerî (700-749/1301-1349), Nâsır Muhammed’in üçüncü saltanat döneminde sır kâtipliğini yapmıştır. Önemli iki eseri günümüze ulaşır. Birisi ansiklopedik eser mahiyetinde olan hicretten başlayarak 743/1343 yılına kadar getirdiği *Mesâlikü’l-Ebsâr fî Memâlikü’l-Emsâr* adlı eseridir. Diğer *et-Ta’rif bi’l-Mustalahi’s-Şerîf* adlı yazışma kitabı Memlûk devlet teşkilatı üzerine kaleme alınmış, iç ve dış yazışmaları konu alır. Ömerî, Ebü’l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta’rif bi’l-Mustalahi’s-Şerîf* (Thk. Semîr Mahmûd Derubi), Kerek 1992/1413.

aldığımızda (İbnü'l-Furât, 1967, IX, s. 339) İslâm topraklarına hâkim haremeynin hizmetkârı Memlûk Devleti'nin Osmanlı nezdinde saygınlığını göstermesi açısından söz konusu memlûk ifadesi önemlidir. Sultan Bayezid kaynaktaki yazıya göre, Sultan Berkuk'a hitaben; "Mevlâmız/Efendimiz Sultan'ın memlûküyüm", şeklinde bir ifade mevcuttur. Doğrusu burada memlûk sözcüğünün sıradan anlamından çıkıp siyasi ve diplomatik bir kavram olarak öne çıktığını, ast-üst ilişkisini ifade için kullanıldığı görülür. Nihayet bunun yanlış bir algı olarak "kölesi" anlamında çevrilmesi yanlıştır. Üstelik kendini kölesi olarak ifade ettiğini düşünerek mütevazi anlamında tevîl etmeye çalışmak zincirleme hatalar doğurur. İbnü'l-Furât'ın eserinde benzer ifadeler geçmektedir.

Karamanoğlu Bedreddin Bey'in kardeşi Bahâeddin Musa Bey 735/1335 yılında hac farızasını ifa için gidiş ve dönüşte Mısır'da Sultan Nâsır Muhammed'in bir müddet misafiri olarak kalmış ayrılma vakti geldiğinde Sultan'ın emirlik tevcih ederek Mısır'da ikamet etme isteğini nazikçe geri çevirmiştir. Musa Bey, vatanından uzak yaşayamayacağından özürle ifade ederek Karamanoğullarının, Sultan'ın memlûkleri olduğunu, Sultan'ın gölgesi altında in'am ve ihsanı sayesinde rahat yaşadıklarını ifade etmiştir (İbn Devâdârî, 1971, s. 398-399). Türkmen beyleri olarak özgürlükleri için ölümüne vuruşan ve Moğol idaresini asla kabul etmeyen Karaman beyleri doğrusu İlhanlılara karşı mücadelede hep ön saflarda yer almışlardır. Anadolu'da beyliklerle ilgili bir başka kayıt Dulkadiroğlu Karaca Bey oğlu Halil ile bir grup adamını Suriye bölge nâibi Tengiz'e göndererek Elbistan nâibliğini talep ederken bölgesinde Sultan'ın memlûkü olarak hizmet etmek istediklerini bildirmiş ve 2 000 iğdiş atını da hediye olarak takdim etmiştir (Şücâî, 1977, s. 22; Makrîzî, 1958, II, s. 430-431).

Dış politikada diplomatik metinlere yansıyan ifadelerden sonra iç politikada memlûk sözcüğünün siyaset terminolojisindeki karşılığını bariz bir şekilde ifade edecek kayıtlardan bahsedilmesinde fayda vardır. Sultan Nâsır Muhammed devri kayıtlarında çok ilginç bir kullanım vardır. Genç Sultan ikinci dönem saltanatının sonlarına doğru tahtını terk edip Kerek'e yerleşir. Tahta oturtulan Baybars el-Çaşnigîr (1309-1310) ile yaptığı yazışmalarda kendisinden bahsederken el-memlûk ifadesini kullanması dikkati çeker. Mektuplarının ilkinde babası yerinde gördüğü Baybars el-Çaşnigîr'e hitaben son mektubunda kendisinden bahsederken "el-Memlûk Muhammed b. Kalavûn" ibaresi yazılıdır. Kendisini bir memlûk olarak, Baybars'ı da "el-Melikî el-Muzafferî" yani "sultanım" övücü bir üslupla ifade eder. Nâsır Muhammed'in babası Kalavun'un memlûkü olan Baybars miras yoluyla kendi memlûkleri arasına katılarak kendisine hizmet etmiştir. Bu ifade ve kullanım hem uygun değil hem de teamül değildir. Nitekim Nüveyrî, ortamı sakinleştirmek için yapılmış bir hamle olarak değerlendirirken Makrîzî bu durumu bir aldatmaca olarak tanımlamıştır. Nâsır Muhammed'in Baybars el-Çaşnigîr için yazışmalarında kullandığı el-Melikî=Sultanım ifadesini İbn Tağriberdî sükûnetin sağlanması ve fitnenin giderilmesini amaçlayan bir yaklaşım olarak açıklamaya çalışır (Nüveyrî, 2004, XXXII, s. 111; Makrîzî, 1958, II, s. 53; İbn Tağriberdî, VIII, s. 245). Modern araştırmacılardan Saîd Abdülfettah Aşûr bu üslubu dâhiyane bir hamle olarak niteler (Aşûr, 1976, s. 120).

Mısır'da sultan çocuğu olarak doğan ve asla memlûk sınıfından olmadığı malum olan bir kimsenin kendisini *memlûk* olarak belirtmesi ve bu ifadeler karşısında herhangi bir tepkinin kayıtlarda yer almaması ilginç olduğu kadar bilinçli yapılmıştır. Öncelikle Nâsır Muhammed'in diplomatik hamleleri etkin kılarak bir yerde oyalama taktiği ile muhatabının gönlünü kazanmayı sühuletle ve sükunetle hareket edip amacına ulaşmak istediği görülür. Nâsır Muhammed kukla sultan hüviyetinden öteye geçemediği ikinci saltanat yılları sonrası hac bahanesiyle Kahire'yi terk edip Kerek'e yerleşmiştir. İlk günler Baybars'ın nâibi olarak burada yaşamaya başlamıştır. Amacı gelişmelerin seyrine göre üçüncü kez sultan olmaktır. Daha doğrusu gerçek bir sultan olarak makamına geri dönmektir. İşte zaman kazanmaya dönük özellikle Suriye bölge nâiblerinin kendisine sadakatini test ettiği ve emin olmaya çalıştığı bu kısa sürede yeni sultan ile de ortamı gerginleştirmeden gönlünü alan bir üslupla hitap etmiştir. Doğrusu günün siyasetinin bir tezahürüdür. Nitekim çok geçmeden üçüncü kez Mısır'da tahta oturacak ve Baybars'ı tasfiye edecektir. İkinci bir husus ise aslında çalışmamızla alakalıdır. Nâsır Muhammed'in kendisini

“el-memlûk” olarak ifadesi bu kavramın dönemin siyaset terminolojisinde yaygın olan hizmetinde ve emrinde anlamı taşıyan bir ifadeye dönüşen siyasi bir terim olmasıdır.

Memlûk tarihinde ilk dönem sultan yazışmalarını yapan hatta Baybars ve Kalavun devrini anlatan eserlerin sahibi olan İbn Abdüzzâhir, yazdığı bir mektupta kendisini *memlûk* olarak takdim etmesi de ilginçtir (İbn Abdüzzâhir, 2021, s. 112). Kavram üst düzey mevkiideki insanların kendilerini ifade etmede nezaket ve hitabet sözcüğüne dönüştüğünü gösteren bir örnektir.

Sözcük basit ve ıstılahi anlamı yanı sıra diplomatik metinlerde yer bulmuştur. Basit anlamının dışında, hizmetinde olduğunu ve bağlılık ifadesi olarak kullanılmıştır. Tarihçilerin ve araştırmacıların bu hususa dikkat etmeleri gerekir. Sözcüğün nerede ve nasıl kullanıldığı ibarenin akışı dikkatle takip edildiğinde anlaşılacaktır.

Son olarak siyasetname türü bir eserin adından bahisle çalışmamızı tamamlayalım. Memlûk son dönem sultanlarından Kansu Gavri’ye ithaf edilen *Tuhfetü’l-Memlûk ve Umdetü’l-Mülûk* adlı eser Memlûk dönemi yazılmış pekçok siyasetnameden birisidir (Tuhfe, 2016). « *Memlûk’e Armağan...* » anlamına gelen eserin adında yer alan *memlûk* ile kast edilen Sultan Gavri’dir. Sözcüğün siyasi bir terim olarak geldiği noktayı ve taşıdığı anlamı göstermesi açısından önemlidir.

SONUÇ

Tarihi ıstılahların önemi ve doğru kullanılması devlet ve toplum tarihi araştırmalarında mühim bir husustur. Bu ıstılahların yerine hatalı çeviriler yapmak ya da yanlış anlaşılmalara yol açacak sözcükleri kullanmak sadece okuyucuyu veya araştırmacıyı yanıltmaz. Aynı zamanda tarihi hakikatlere aykırı beyan ve yorumların ortaya çıkmasına yol açar. Dolayısıyla ıstılahlar, tarihi terimler doğru yerde doğru şekilde kullanılmalıdır. Bu anlamda tarihçilere ve edebiyatçılara görev düşmekte, sözcüklerin ne anlama geldiği ve nasıl kullanılması gerektiği hususiyeti üzerine çalışmalar yapılmalıdır.

Bazı sözcükler basit anlamından farklı anlamlara evrilirken bazıları da hem basit anlamını korumuş, hem de çok farklı anlamlara evrilmiştir. Memlûk sözcüğü “mâlikin mülkü” olan basit anlamını koruduğu gibi siyasi ve askeri bir terim olarak önem kazanmıştır. Sözcük, İslâm devlet düzeni ve toplum hayatındaki hukuki teamül ve düzenlemelere göre teşkil edilen özel askeri birliklerde muvazzaf askerleri ifade etmiş, siyasi bir terim olarak diplomaside, devletlerarası yazışmalarda karşılık bulmuştur.

Memlûk sözcüğünün yer aldığı Arapça tarihi metinlerde ibare çok iyi analiz edilmelidir. Sözcük basit anlamında ya da ıstılahi anlamında yani hangi anlamında kullanıldığı tespit edilmelidir. Araştırmacı bu duruma vâkıf olmalıdır. İbarenin akışından, siyak ve sibakından yani sözcüğün öncesi ve sonrası cümleler bize bu hususta ipucu verecektir. Çalışmamızda belirtildiği üzere, « Sultan’ın memlûkleriyiz » ibaresinde yer alan memlûk sözcüğü bağlılık, itaat ve hizmet anlamında kullanılmış, köle anlamında kullanılmamıştır. Yine sultan ya da bey mevkiisindeki birisinin muhatabına memlûkü olarak kendisini takdim etmesi, tevazu anlamında nezaket ve hitabet sözcüğü, muhatabına tazim ve hürmeti amaçlayan siyasi bir terimdir.

Çalışmamız sonucunda sözcüğün hangi anlamda ve nasıl kullanılması gerektiğini ele almaya çalıştık. Bu hususta yapılan hataların sebepleri yanlış çeviriler, ıstılahların anlaşılmasında, İslâm devlet düzeni ve toplum hayatını tanzim eden hususların bilinmemesi ve dönemin toplumsal yapısının sorgulanmamasıdır. Dolayısıyla basitleştirilen ve üstünkörü kabul gören bir anlayışla sözcük “köle” ya da “kölemen” sözcükleriyle dilimize çevirileri yapılmış, her geçtiği yerde hatalı olarak bu anlamda kullanılmıştır. Günümüzde bu hatalı çeviriye tez ve makale türü çalışmalarda rastlanmaktadır. Yosef’in konumuzla ilgili çok değerli makalesinin devamı mahiyetinde bu konuyu sorgulamaya çalıştık. Sözcük kadar önemli bir başka mesele Memlûk

askeri yapısının insan kaynaklarıdır. Her insan bu askeri yapıya alınmadığı gibi girmek için gerekli hüviyet ve hukuki özellikler gerekmektedir. Şartlar tamam olduğunda dönemin noteri kadıların da onayı alındığında askeri yapıya dâhil olabilirler. Devasa mali bütçenin ayrıldığı ve çok özel şartlara ve teşkilata sahip bu askeri yapıdan yetişen askerleri « asker köle » olarak isimlendirmek de hatalıdır Aksi takdirde askeri bir sınıfa mensup, toplumun seçkin bir kesimini ve üst kimliği ifade eden üst statü anlamına gelen bu sözcüğü « köle asker » olarak ifade etmek okuyucunun yanlış anlamasına yol açmaktadır. Zorla alıkonulan insanların zoraki asker yapılması gibi hakikat ile ilgisiz ve alakasız yanlış anlama söz konusudur.

Esasen makalemizde daha önce değinilmeyen memlûk askerinin hüviyeti, hukuki meşruiyeti ve bu askeri yapının insan kaynaklarına değinerek sözcüğün askeri bir terim olarak kullanılmasını sağlayan gerekli bilgilerden söz ettik. İslâm dünyasının en sarsıntılı döneminde Haçlılar ve Moğollar karşısında aldıkları zaferlerle anılan ve övgüyle söz edilen bu askerleri « memlûk » sözcüğü ile ifade etmek tarihi hakikatlere uygun olanıdır. Asaleten hür olan ve askeri yapıların teşkil edilmesinde her zaman geçerli cesaret, liyakat ve sadakat sahibi bu askerlerin karakter yapıları bu kavram ile doğru ifade edilmiş olur. Aksi takdirde tarihi olayları ve şahsiyetleri anlama ve kavrama noktasında yanlış anlaşılmalara yol açacak ifadelerden kaçınmak gerekir. Doğrusu sözcüğü tarihi kayıtlarda geçtiği şekilde « memlûk » olarak aynen kullanmaktır.

KAYNAKÇA

- AŞÛR, S. A. (1976). *el-Asru'l-Memâlikî fî Mısır ve 'ş-Şam*. Kahire: Mektebetü Ancelu El-Mısriyye.
- AŞÛR, S. A. (1996). *el-Mücteme'u'l-Mısri fî Asri Selâtîni'l-Memâlikî*. Kahire: Dâru'n-Nehzati'l-'Arabiyye.
- ALLOUCHE, A. (1990). Tegüder's Ultimatum to Qlawun. *International Journal of Middle East Studies*. Cambridge Universty Press, 22. (4), 437-446.
- ALLOUCHE, A. (2006), Tegüder'in Kalavun'a Ültimatomu, (Çev. Mustafa Uyar). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46 (1), 243-254.
- AYALON, D. (1989). Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi, (Çev. Samira Kortantamer). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IV (1989), 211-247.
- AYALON, A. (1976). Aspects Of The Mamluk Phenomenon: The Importance Of The Mamluk Institution. *Der Islam*, 53 (2), 196-225.
- AYALON, D. (1977). Aspects of the Mamluk phenomenon: Ayyubids, Kurds and Turks. *Der Islam*, 54, (I), 1-32.
- AYAZ, F. Y. (2015). *Memlûkler (1250-1517)*. İstanbul: İSAM.
- BAYBARS EL-MANSURI, (1987), *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye fî'd-Devleti't-Türkiyye* (Thk. Abdülhamid Salih Hamdân). Kahire.
- BAYBARS EL-MANSURI, (1998/1419). *Zübdetü'l-Fikre fî Târîhi'l-Hicre*, (Thk. D. S. Richards). Berlin: Beyrut Das Arabische Buch Berlin.
- BİLMEN, Ö. N. (1967). *Hukuku İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu, I-VIII*, İstanbul : Bilmen Basım ve Yayınevi.

- CEVHERİ, İSMAIL B. HAMMAD (1404/1984). *es-Sihâh*, (Thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr). C. IV, Beyrut.
- CLOT, C. A. (2005). *Kölelerin İmparatorluğu Memlûklerin Mısır'ı (1250-1517)*, (Çev. Turhan Ilgaz). İstanbul.
- EMİN, A. (1997), *Duhâ'l-İslâmi*, Mektebetü'l-Üsreti, C. I, Mısır.
- GLUBB, S. J. (1973), *Soldiers of Fortune The Story of The Mamlukes*, New York.
- HASAN, H. İ. (1970), *en-Nüzûmü'l-İslâmiye*, Kahire, s. 327.
- HOLT, P. M. (1973) The Sultanate of al-Manşûr Lachin (696-8/1296-9), *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 36/3 1973, s. 521-32.
- HOLT, P. M. (1988). Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı, (Ter. Samira Kontantamer), *Bellekten*, LII/202, s. 227-246.
- HOLT, P. M. (1995a). An-Nasır Muhammad B. Kalavun (684-741/1285-1341): His ancestry, Kindred and Affinity, *Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk Eras*, Leuven.
- HOLT, P. M. (1995b). *Early Mamluk Diplomacy (1260-1290)*, *Treaties of Baybars and Qalawun with Christian Rulers*, Leiden-New York-Köln.
- IRWIN, R. (1986), *The Middle East in the Middle Age, The Early Mamluk Sultanate 1250-1382*, Southern Illinois University Press.
- IRWIN, R. (2003), Mamluk Literature, *Mamlûk Studies Review*, VII (I), 1-29.
- İBN ABDÜZZAHİR, (2021), *Kâtibinin Gözünden Sultan Baybars*, (Çev: Aydın Usta), Yeditepe Yay., İstanbul.
- İBN DEVADARI, (1971), *Kenzü'd-Dürer ve Câmiü'l-Gurer*, I-IX, (Thk. Ulrich Haarmann), VIII, IX, Kahire.
- İBNÜ'L-FURAT, (1967), *Târîhu İbnü'l-Furat=Târîhu'd-Düvel ve'l-Mülûk*, VII-IX, (Thk. Necla İzzeddîn, Konstantin Züreyk) Beyrut.
- İBN MANZUR, (ts.) *Lisânü'l-Arabi*, (Thk. Yâsir Süleyman Ebû Şâdî-Mecdî Fethi es-Seyyid), c. XIII, Kahire el-Mektebetü't-Tevfikiyeye.
- İBN TAGRIBERDİ, (1992/1413), *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, I-XVI, (Thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin), VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut.
- KOPRAMAN, K. Y. (1992) Mısır Memlûkleri, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, Çağ yayımları, VI, s. 433-540.
- KOPRAMAN, K. Y. (2002). Memlûkler, *Türkler*, Ankara, V, s. 99-126.
- LEVANONI, A. The Mamluks in Egypt and Syria: the Turkish Mamluk sultanate (648-784/1250-1382) and the Circassian Mamluk sultanate (784 923/1382 1517), *The New Cambridge History of Islam: The Western Islamic World Eleventh to Eighteenth Centuries*, 2011, Edited By Maribel Fierro, Vol. II, 237-285.
- MAKRIZI, (1958), *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, I-IV, (Thk. Muhammed Mustafa Ziyade-Said Abdülfettah Âşûr), II, Kahire,
- MOLLA HUSREV, (ty.), *Kaynaklarıyla Büyük İslâm Fıkhı*, (Çev: Arif Erkan - Tashih: Ahmed Davutoğlu), Eser Neşriyat.

- MUHTASARU'L-KUDURI, (ty.) Eser Kitabevi, İstanbul.
- MUIR, W. (1968), *The Mameluke or Slave Dynasty of Egypt: A History of Egypt from the fall of the Ayyubite dynasties to the conquest by the Osmanlis A. D. 1260-1571*, Amsterdam.
- MUSLU, C. Y. (2016), *Osmanlılar ve Memluklar*, (çev. Zeynep Rona), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- NICOLLE, D. (trs.) *The Mamluks*, Osprey Military Publishing, Men-At-Arms Series 259.
- NICOLLE, D. (2014). *Mamluk 'Askarı*, Osprey Publishing, New York.
- NORTHRUP, L. (1998). *From slave to sultan: The career of al-Mansûr Qalawun and the consolidation of Mamluk rule in Egypt and Syria (678–689 A. H. /1279–1290 A. D.)*, Stuttgart.
- NORTHRUP, L. (2008). The Bahri Mamlûk Sultanate, 1250-1390, *The Cambridge History of Egypt*, Cambridge University Press, I, s. 242-289.
- NÜVEYRİ, (2004). *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, I-XXXII (Thk. Dr. Necip Mustafa Fevvez, Dr. Hikmet Keşli Fevvez), XXXI-XXXII, Beyrut.
- ÖMERİ, (1992/1413). *et-Ta'rif bi'l-Mustalahi's-Şerif* (Thk. Semîr Mahmûd Derubi), Kerek.
- ÖZDEMİR, M. N., (2019), Abbâsîlerin İlk Yüzyılında “Mevâlî”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Aralık, 6 (2), s. 284.
- ÖZEN, Ş. (2013), Velâ, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul, s. 11-15.
- ÖZKUYUMCU, N. (1998), Hilf, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. XVIII, İstanbul, s. 29-30.
- RABBAT, N. O. (2000). The Changing Concept of Mamlûk in the Mamluk Sultanate in Egypt and Syria, *Slave Elites in the Middle East and Africa: A Comparative Study*, in Miura Toru and John Edward Philips (eds.), London-New York, pp.153-163.
- RABİE, H. (1972), *The Financial System of Egypt A. H. 564-741/A. D. 1169-1341*, London.
- SAĞLAM, A. (2021). *Memlüklerde Toprak Yönetimi İktâ'*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- SEYYİD, M. S. (1995), Evlâdü'n-Nâs, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. XI, İstanbul, s. 525-526.
- ŞEMSEDDİN ES-ŞÜCAİ (ö. 745/1344), *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsırî Muhammed bin Kalavun es-Sâlihî ve Evlâdihî*, (Thk. Barbara Schafer), Wiesbaden 1977.
- TEKİNDAG, Ş. (1961), *Berkuk Devrinde Memlük Sultanlığı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
- TOGAN, Z. V. (1981), *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Enderun Yayınevi, İstanbul.
- TURAN, O. (1993), *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Tuhfetü'l-Memlûk ve Umdetü'l-Mülûk*, (2016), (Çev. Yakup Kaya), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 73, İstanbul.
- TSUGITAKA, S. (1997). *State and Rural Society in Medieval Islam*, Sultans, Muqta's and Fallahun, Leisen-New York-Köln.
- YILDIZ, H. D. (2000). *İslamiyet ve Türkler*, Kemer Yayınevi, İstanbul.

- YİĞİT, İ. (1991). *İslâm Tarihi Memlûkler (648-923/1250-1517)*, Kayıhan Yayınevi, İstanbul.
- YİĞİT, İ. (2004), *Mevâlî, Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. XXIX, Ankara, s. 424-426.
- YOSEF, K. (2013). The Term Mamluk and Slave Status during the Mamluk Sultanate, *Al-Qantara XXXIV (1)*, 7-34.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 2, July 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 08.06.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 21.06.2023

DOI: 10.30692/sisad.1311443

ENVER PAŞA 'NIN TABUR MEKTEPLERİ DENEMESİ*

Enver Pasha's Battle Schools Attempt

Sadık Emre KARAKUŞ

Dr. Öğr. Üyesi

Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu, Tarih Bölümü

ORCID ID:0000-0003-0781-8019

sadikemre@hotmail.com

Atıf/Citation: Sadık Emre Karakuş (2023), "Enver Paşa'nın Tabur Mektepleri Denemesi", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.2 Temmuz 2023, s.357-373.

Öz: Bu çalışmada, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın silahaltına alınan neferlerin eğitim-öğretim seviyelerini yükseltmek için askerî birliklerde açmaya çalıştığı "Tabur Mektepleri", döneme ait kaynaklar üzerinden tetkik edilecektir.

Enver Paşa'nın 1914 yılı başlarında Harbiye Nazırlığı görevine gelir gelmez orduda yaptığı bir takım askerî ıslahatlar kısmen bilinmekteyse de eğitim-öğretim alanındaki faaliyetleri, literatüre fazla konu edilmiş değildir. Bu yönüyle Enver Paşa'nın askerî birliklerde işler hâle getirmeye çalıştığı Tabur Mektepleri önem arz etmektedir. Tabur seviyesinde açılması planlanan kışla mekteplerinde; neferler arasındaki okuryazar oranının artırılması, millî, manevî ve askerî değerlerin benimsetilmesi, bunun yanı sıra neferlerin askerlik yükümlülüğü sonrasında da kullanabileceği çeşitli teorik ve pratik bilgiler ile mücehhez olarak terhis edilmesi amaçlanmaktaydı. Bu sayede ordunun halkın mektebi olacağı, buradan doğan aydınlanmanın tüm memlekete yayılacağı, ordunun sadece savaş zamanında değil barış zamanında da halkın irfanını ve iktisadi hayatını yukarıya taşıyacak bir eğitim-öğretim merkezi olması planlanmaktaydı.

Birinci Dünya Harbi öncesinde ülkenin ve ordunun içinde bulunduğu şartlar, henüz başlangıç seviyesindeki projenin hayata geçmesine imkân vermeyecektir. Ancak Enver Paşa'nın uygulamaya çalıştığı okullaşma modeli, yine kendisine atfedilen alfabe ve imla çalışmaları gibi konularla birlikte ele alındığında, her halükârda bilinenden farklı bir Enver Paşa profilini ortaya koymakta olup Tabur Mektepleri teşebbüsünün de askerî eğitim-öğretim tarihi açısından incelemeye değer bir tecrübe olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Enver Paşa, Askerî Eğitim-Öğretim, Tabur Mektepleri, Kışla Mektepleri.

Abstract: In this study, the "Battalion Schools", which the Minister of War Enver Pasha tried to open in the military units in order to increase the education level of the soldiers who were recruited, is examined through the sources of the period.

* Bu makale, 16-17 Eylül 2021 tarihlerinde Milli Savunma Üniversitesi tarafından düzenlenen "Uluslararası Türk Askerî Eğitim ve Öğretim Tarihi Sempozyumu"nda, "Enver Paşa'nın Kışla Mektepleri Denemesi" adıyla sunulan sözlü tebliğin genişletilmesi ile hazırlanmıştır.

Although some of the military reforms that Enver Pasha made in the army as soon as he took the post of Minister of War at the beginning of 1914 are partially known, It has not been discussed much in the literature. In this respect, the Battalion Schools, which Enver Pasha tried to activate in the military units, are important. In the barracks schools planned to be opened at battalion level; It was aimed to increase the literacy rate among the soldiers, to adopt national, spiritual and military values, as well as to be discharged equipped with various theoretical and practical information that the soldiers could use after their military obligation. In this way, it was planned that the army would be the school of the people, the enlightenment arising from this would spread to the whole country, and the army would be an education and training center that would raise the wisdom and economic life of the people not only in wartime but also in peacetime.

The conditions of the country and the army before the First World War will not allow the implementation of the project, which is still at the initial level. However, when the schooling model that Enver Pasha tried to implement is considered together with the subjects such as the alphabet and spelling studies attributed to him, in any case, it reveals a different Enver Pasha profile than is known, and it shows that the battalion school enterprise is an experience worth examining in terms of military education history.

Keywords: Ottoman Empire, Enver Pasha, Military Education, Battalion Schools, Barracks Schools.

GİRİŞ

Osmanlı ordusu için “*kanûn-ı kadîmden nizâm-ı cedîde*” geçişin sancıları ve nihayetinde 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasıyla başlayan yeni dönemdeki tekâmül, 1914 yılına kadar tabiri caizse deneme-yanılma yoluyla devam etti. Kurulan ve dönüşen askerî teşkilatlar, örnek alınan ülkeler, getirilen uzmanlar, değişen teknoloji, yeni muharebe şartları, açılan okullar, çıkartılan kanun ve talimnameler gibi birçok yenilik ve düzenleme neticede tek bir amaca matuftu. Temel itibarıyla bu amaç, çağın gereğini ve ne için savaştığını bilen “*muallim ve muntazam*” (talimli/eğitilmiş ve düzenli/disiplinli) askerî birlikler yetiştirerek muharebe sahasında başarılı olmaktı.

Osmanlılar, kendileri için çok zorlu geçen XIX. yüzyıl boyunca bu amaç doğrultusunda bir hayli çaba gösterdiler; muharebelerden alınan dersleri teşkilatlara ve mevzuata uyarlamaya çalışırken subayından neferine kadar eğitim ve disiplinin artırılmasına yönelik uygulamaları da hayata geçirmeye gayret ettiler. Komuta kadrosunun alaylı subaylardan mektepli subaylara doğru geçirdiği değişimin bir benzeri, neferler için de sağlanmaya çalışıldı. Zaman içerisinde değişen askere alma kanunlarıyla birlikte bir türlü istenilen seviyeye getirilemediği anlaşılan neferlerin eğitimi meselesi ise XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde çok daha hayati bir konu olarak ele alınmaya başladı. Zira temel muharebe eğitimi eksik, talimsiz ve okur-yazar olmayan neferlerin, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde modern ve yazılı usullerden istifade etmek mecburiyeti olan ordular için ciddi bir sorun teşkil edebileceği aşikârdır.

Enver Paşa'nın 1914 yılı başlarında Harbiye Nazırlığı görevine gelir gelmez orduda yaptığı bir takım askerî islahatlar kısmen bilinmekteyse de eğitim-öğretim alanındaki faaliyet ve teşebbüsleri bugüne kadar akademik araştırmalara çok fazla konu edilmiş değildir. Bu yönüyle Enver Paşa'nın askerî birliklerde işler hâle getirmeye çalıştığı “Tabur Mektepleri” önem arz etmekte olup ayrıca bu mekteplerin teşkili, müfredatı, ders kitapları, eğiticiye ve öğrenciye yüklenmeye çalışılan misyon itibarıyla da kayda değer bir görünüm sergilediği anlaşılmaktadır. Neferlere yönelik ve tabur seviyesinde açılması planlanan kışla mekteplerinde; neferler arasındaki okur-yazar oranının artırılması, silahlı askere millî, manevî ve askerî değerlerin benimsetilmesi, bunun yanı sıra neferlerin askerlik yükümlülüğü sonrasında da kullanabileceği çeşitli pratik bilgiler ile mücehhez olarak terhis edilmesi amaçlanmaktaydı. Bu sayede ordunun doğrudan doğruya halkın mektebi olacağı, orduda başlayan aydınlanmanın dalga dalga tüm memlekete yayılacağı, ordunun sadece savaş zamanında değil barış zamanında da halkın ilim, irfan ve iktisadi hayatını yukarıya taşıyacak bir eğitim-öğretim merkezi hâline gelmesi planlanmaktaydı. Ya da en azından Enver Paşa'nın başarmayı arzu ettiği kapsamı geniş, muhteviyatı meşakkatli hedefleri bunlardı.

Birinci Dünya Harbi öncesinde ülkenin ve ordunun içinde bulunduğu şartlar, tahmin edilebileceği üzere henüz başlangıç seviyesindeki Tabur Mektepleri projesinin hayata

geçmesine imkân vermeyecektir. Ancak Enver Paşa'nın uygulamaya çalıştığı okullaşma ve eğitim modeli, yine kendisine atfedilen alfabe ve imla çalışmaları gibi konularla birlikte ele alındığında, her halükârda bilinenden farklı bir Enver Paşa profilini ortaya koymakta olup Tabur Mektepleri teşebbüsünün de eğitim-öğretim tarihi açısından incelemeye değer bir tecrübe olduğunu göstermektedir. Zira Enver Paşa'nın *Tabur Mektepleri*, *Ordu Elifbası*¹ ve *Gençlik Terbiyesi*² adı altında gençlerin eğitimi gibi konularda yapmaya çalıştıkları sadece askerî eğitim ile alakalı konular olmayıp tüm devleti ve toplumu etkilemeye yönelik hususlardır. Mezkûr nedenlerle bu araştırmada, askerî birliklerde neferlerin talim ve terbiyesi meselesine kısaca bir göz attıktan sonra Enver Paşa'nın uygulamaya çalıştığı Tabur Mekteplerinin teşkili, müfredatı ve ders kitapları ile kapsamı halka yayılmaya çalışılan eğitim konuları hakkında detaylara yer verilecektir.

Osmanlı Ordusunda Neferin Talim ve Terbiyesi

Osmanlı Devleti'nde kuruluş döneminden itibaren neferlerin askerî eğitim ve öğretimi, temel olarak ocak, kışla ve çiftlik ekseninde yürütülmüştür. Talim ve terbiye olarak da adlandırılan bu eğitim-öğretim, uzun süre birliklerin kendi içindeki belirli bir nizam ve geleneğe göre yapılmıştı. İlk defa Nizâm-ı Cedîd ordusu ile muharebe sahası disiplini sağlamaya yönelik senkronize hareket eden birliklerin işlerliğini artıran Avrupa tarzı talim yapmaya başlanmış, sonraki yıllarda ise Asâkir-i Mansûre Muhammediye ordusu ile bu talimler devam etmişti (Yeşil, 2011, s. 27-31). Aynı yıllarda yine ilk defa olarak batılı ülkelerin askerî talimnameleri de tercüme edilerek kullanılmaya başlanmıştı. Bu talimnamelerde eğitimin, acemi eğitimi, takım, bölük, tabur ve alay eğitimi bölümlerini kapsadığı ve talimlerin ayrıca yanaşık düzen ve muharebe eğitimi olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III/ 5, 1978, s. 356-357).

Özellikle Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusundan itibaren alay ve taburlarda daimî olarak istihdam edilen imamlar yoluyla neferlerin askerî talim ve terbiyelerinin yanı sıra temel dinî eğitim ve okuma-yazma dersleri aldıkları da bilinmektedir. Bu kadrolu imamlar, vakit namazlarını kıldırmak vazifesinin yanı sıra “*ta'lim-i aka'id-i diniyye lâzime-i guzzât-ı İslam olmağla bunlara Birgivi Risâlesi'ni okutmak*” gibi görevleri de ifa edeceklerdi. Alay ve tabur imamları, barış zamanlarında kışlalar ile diğer askerî kurumlarda neferin millî ve manevî değerler eğitimiyle kendilerinden beklenen görevleri ifa ederken harp zamanlarındaysa neferi motive eden tarafları büyük oranda ön plana çıkarıyor, neferlerin hissiyatını kamçılayan vaaz ve telkinlerle muharebe sahasının önemli aktörlerden biri hâline geliyorlardı (Beşikçi, 2016, s. 9-10).

Devam eden yıllarda farklı türdeki asker alma usulleri, değişen birlik yapısı ile askerî sınıflar ve silahaltına alınan neferlerin birbirinden ayrılan nitelikleri gibi sebeplerle askerî talim ve terbiye

¹ *Ordu Elifbası*; Enver Paşa'nın Harbiye Nezareti ve tüm birlikler bünyesinde 12 Mart ile 10 Ağustos 1914 tarihleri arasında hayata geçirmeye gayret ettiği yeni bir alfabe ile yeni imla kurallarının bütünüdür. Harf ve ses karşılıkları kısmen değiştirilen 40 harflik bu alfabe ile Osmanlı Türkçesindeki harflerin aslı hâlleriyle birleştirilmeden, ayrı ayrı yazılması gibi kurallar da benimsenmişti. Silahaltında bulunan neferler arasındaki okuryazar oranının azlığı, neferlere kısa bir zaman diliminde okuma ve yazma öğretme ihtiyacı, özel isimlerin imlasındaki karışıklıklar gibi nedenler, Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığına gelir gelmez uygulamaya giriştiği askerî ıslahatların arasına yazı ve imla meselesini de eklemesine sebep olmuştu. Resmî adı “Ordu Elifbası” olan bu yazı değişikliği; Enver Paşa İmlası, Munfasıl Harfler, Enverî Yazı, Hatt-ı Munfasıl ve Aralık Harfler gibi isimlerle de bilinir. Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Karakuş, 2018, s. 443-484).

² *Gençlik Terbiyesi*; Enver Paşa'nın kendi ifadesine göre, öğretmen okullarından başlayarak Maarif Nezaretine bağlı tüm okullara lüzumu kadar subay, astsubay, silah ve cephaneye göndererek öğrencilerin henüz okuldayken temel askerlik ve silah eğitimi almasını sağlamaya yönelik projelerden biriydi. Enver Paşa, 7 Mayıs 1914'de yayımlanan Doktor Abdullah Cevdet ile yaptığı mülakatta, bu amaçla bir nizamname hazırlanarak Şura-yı Devlet'e gönderildiğinden bahsetmektedir. Bkz. (İctihad Mecmuası, Harbiye Nazırı Enver Paşa Hazretleriyle Mülakat, s. 48-49). Enver Paşa imzasıyla 31 Mart 1914 tarihinde “Osmanlı Güç Derneklerinin” kurulması teklifi için bkz. (BOA, BEO, 4288 - 321592, H.06. 07.1332). Ayrıca Türk Gücü, İzçiler Ocağı, Osmanlı Güç Dernekleri ve Osmanlı Genç Dernekleri gibi paramiliter gençlik örgütleri için bkz. (Akcan, 2022).

işleri umumi bir kurala bağlı olmadan birlikler ve daha ziyade bölükler bazında yapılarak devam etti (Yıldız, 2017, s. 11-17). Her ne kadar bu konuda çıkan talimnameler ve yazılan emirler vaki olsa da neticede bunların ne kadarının fiilî olarak uygulamaya koyulduğunu tespit edebilmek çok kolay değildir. Zira bu farklı uygulamalar nedeniyle olsa gerek bütün ordularda planlı olarak aynı eğitim programının uygulanmasına yönelik 13 Mart 1884'te "Efrâd-ı Askeriyye Mektepleri Nizamnâmesi" yayımlanmıştı (Kara, 2020, s. 225-227). Bu nizamname ile erlere mahsus olmak üzere, her piyade, topçu, istihkâm ve ulaştırma taburları ile her süvari alayında ve müfrez bulunan her bölükte birer okul açılması kararlaştırılmıştı. Bu okulların eğitim-öğretim kadrosunu ise genç zabitler, çavuşlar, alay ve tabur imamaları teşkil ediyordu. Resmî tatiller, Ramazan ayı ve büyük manevraların tatbik edildiği günler hariç olmak üzere haftada beş gün, günde iki saat ders yapılması isteniyordu. Üç sınıflı olan bu okullarda, okuma, yazma, Kur'an-ı Kerim, ilmihal, matematik, geometri, tarih ve coğrafya okutulması planlanmıştı. Üçüncü sınıflarda ayrıca, defter tutma, kanunlar ve idare dersleri verilirdi. Acemi neferlere, ders ve talim olmak üzere iki türlü eğitim ve öğretim yaptırılmaktaydı. Derslerde disiplin, askerlik bilgileri, suçlar ve cezaları, iç hizmet, nöbetler, silah ve cephane bakımı, araziden yararlanma gibi konular bulunmaktaydı. Eğitimde ise yavaşık düzen eğitimleri tamamlandıktan sonra tek erin muharebe eğitimi, manga, yarım takım, takım, bölüğün yavaşık düzen ve muharebe eğitimleri yaptırılmaktaydı. Asıl eğitim bölükte bitmekte, tabur veya daha büyük birliklerde, birliklerin aynı muharebe amacı için ortak çalışmalarını ve hareketlerini birleştirmelerini sağlamaya yönelik faaliyetler yapılmaktaydı (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III/ 5, 1978, s. 357-358).

1909'da yayımlanan ve dört-altı haftadan müteşekkil eğitim sürecini öngören talimnamelerde, rediflerin kışlalarda geçirecekleri her gün dakika dakika planlanmıştı. Sadece redif neferleri değil, aynı zamanda benzer bir eğitim programından geçen muvazzaf neferlerin de belirlenmiş müfredat dâhilinde ve ağırlıklı olarak temel askerlik bilgisini alması hedefleniyordu (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III/ 6, s. 356-357). Ancak daha önceki yıllarda yazılan nizamname ve talimnameler de dâhil olmak üzere bölük/takım komutanları maharetiyle yürütülen bu askerî talimlerin fiilî olarak ne kadarının uygulandığı, askerlerin din bilgisi ve okuma-yazma gibi konularda istenilen seviyede olup olmadığı farklı bir tartışma konusudur. Zira hatırat türü eserlerde silahlı altına alınan neferlerin özellikle okur-yazarlık ve temel bilgiler noktasındaki eksiklikleri sıklıkla vurgulanan hususlardandır.

Konu hakkında bir örnek vermek gerekirse, Ali İhsan Sabis'in hatıratı bu yönüyle dönemin umumi manzarasını ortaya koyan tasvir ve ifadeleri yönüyle dikkate değerdir. Birinci Dünya Savaşı seferberliğinin hemen öncesinde Harbiye Nezareti Karargâhında bulunan dört önemli şubeden biri olan ve ordunun eğitim işleriyle ilgilenen Birinci Şubedeki görevi sebebiyle Ali İhsan Sabis konuyla yakinen alakalıdır; hatıratında, komuta ettiği birliklerdeki neferlere okuma, yazma ve temel askerî eğitim verilmesi gibi faaliyetlerle ilgili olarak şunları kaleme alır (Sabis, 1990, s. 150-151):

"Esasen her genç hamîyyetli zabıt bu lüzumu hissederdi. Vazife ve vatan aşkı ile çarpınan yüreği, kendi eline verilmiş vatan evlâdını terbiye etmek ve okutmak için ona bir heyecan verirdi. Bunun için hepimiz, birlik kumandanlığı, zabıtlığı ettiğimiz zaman, bölüğümüzün erlerini okutmayı, asker ocağını millet çocukları için bir mektep hâline getirmeyi hararetle isterdi ve bu maksatla çalışırdık. Kendi küçük keselerimizden, nafakamızdan birkaç kuruş ayırarak, ufak tefek bazı meşru iradlar temin ederek bölüklerimizden erlerini okutmak için lazım gelen kitapları, yazı tahtalarını, atış vasıtalarını, hedefler vesaireyi tedarik eder ve erlerimizi kendi öz kardeşlerimiz veya evladımız gibi okutmak için çalışırdık."

Elbette bu neviden dönem örneklerini artırmak mümkündür³. Anlaşıldığı kadarıyla her ne kadar neferin eğitim-öğretimi meselesi hakkında geçmiş yıllarda birçok düzenleme yapılmışsa da silahlıdaki askerin eğitim derecesi arzu edilen seviyeye çıkartılamıyor, farklı birlikler bazında yapılan eğitim genele yayılmayınca istenen fayda hâsıl olmuyor ve nihai olarak bu iş kitalardaki komutanların ve ağırlıklı olarak bölük komutanlarının marifetine kalıyordu. Esasında neferler için hazırlanan ilk alfabe kitaplarının da 1910'lu yıllarda yayımlanmaya başlaması⁴, eksikliğin iyiden iyiye hissedildiğini ve geç de olsa bu ihtiyacın karşılanmaya çalışıldığını göstermesi açısından önemlidir. Zira aynı yıllarda Bahriye Nezareti, okuryazar olmayan askerlerden istifade edilemediği için neferlerin denizciliğe vâkif ve gönüllü olsa dahi Bahriye sınıfına hiçbir surette celp edilmemesini bilhassa talep etmekteydi (Ordu Emirnamesi, Numara 3, (R.) 14 Mart 1330 [27 Mart 1914], s.36).

Görüldüğü üzere silahlıdaki askerin eğitimi meselesi Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesindeki yıllarda dahi çözülmesi gereken bir problem olarak masada durmaktadır. Enver Paşa'nın hızlı bir şekilde konuyu çözmeye yönelik teşebbüs ve denemeleri ise bir fanteziden ziyade dönem ordusunun ihtiyacıdır. Bu sorunun gerçekçi ve uygulanabilir bir tarzda çözümü ise bambaşka bir mevzu olup her hâlükârda zaman ve emek isteyen, günlük hayata tatbiki ise meşakkatli olan bir süreçtir.

Tabur Mekteplerinin Teşkili

3 Ocak 1914'te mirlivalığa terfi ederek otuz üç yaşında Harbiye Nazırlığı görevine gelen Enver Paşa (*MSB Arşiv Müdürlüğü*; Korgeneral Enver Paşa (1315-4) Şahsi Dosyası), ilk icraatlarından biri olarak Balkan Harbi mağlubiyetinden mesul tuttuğu 55 yaşının üstündeki birçoğu yüksek rütbeli 1100 kadar alaylı subayı 6 Ocak 1914'te emekliye ayırarak hızlı bir biçimde orduyu ıslah faaliyetine girişmişti (Akbay, 1991, s. 121). Balkan Harbindeki mağlubiyet ve toprak kayıplarının neden olduğu ümitsizlik ortamında girişilen ilk ıslahatlar, genç subaylardan müteşekkil yeni bir ordunun ihdas edilmesini ve bu ordunun ümitsizlikten sıyrılarak çalışma azmine sahip olmasını sağlamıştı (İnönü, 2014, s. 85). Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığındaki ilk yılında, İttihat Terakki kadroları gibi toplumun büyük bir kesimi de Enver Paşa'nın kudret ve azametinden çok fazla şey beklemekteydi. Askerî ve siyasî beklentilerin yanı sıra okullaşma, eğitim, imla ve alfabe sorunlarının çözümü gibi meselelerde dahi Enver Paşa'nın müdahil olması beklenmekteydi (Karakuş, 2018, s. 451).

Enver Paşa'nın uygulamaya koymak isteği Tabur Mektepleri hakkında rastlayabildiğimiz kadarıyla ilk geniş malumat, İttihat Terakki'ye yakınlığı ile bilinen dönemin etkili gazetelerinden Tanin'de neşredilmiştir. Tanin gazetesinin 26 Şubat 1914 Perşembe günü nüshasında "*Orduda Talim ve Terbiye, Kışla Mektepleri*" başlığıyla çıkan bu ilk haber (Tanin, (H.) 30 Rebiyülevvel 1332, (R.) 13 Şubat 1329, s.3), daha sonra resmî bir hüviyete bürünerek Mart ve Nisan aylarında Ordu Emirnamesi ile tüm birliklere duyurulmuş; aynı aylarda gerekli mevzuat düzenlemeleri yapılarak Tabur Mekteplerinin teşkili sağlanmaya çalışılmıştı (Ordu

³ Hatırat türü eserler dışında Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihindeki şu ifadeler dikkat çekicidir: "*Gerçi 1877 -1878 ve 1897 seferlerin sonuçlarından bazı olumlu ve çoğunlukla olumsuz birçok acı harp ve muharebe dersleri alınmış ise de Meşrutiyet'e gelinceye kadar, Ruslarla yapılan savaş üzerinden 31, Yunanlılarla yapılan savaş üzerinden de 11 yıl gibi uzun bir zaman geçmişti. Er, astsubay ve subaylarla komutanların elde ettikleri birçok muharebe bilgileri ve pratikleri üzerinde durulmamıştı. Her bilgi üzerine bir sünger çekilmişti. Meşrutiyet ilân olunduğu zamanda, bu seferlerde bulunanlar, ya hayat sahnesinden çekilmişler veya yaşlanarak maddî ve manevî güç ve kabiliyetlerini kaybetmişlerdi. Yeni yetişen kuşaklar ise kendilerine rehber olacak bir komutan veya yazılı bilgi bulamamışlardı. Bu yüzden Meşrutiyet'e kadar olan devrede, gerçek anlamda esaslı bir eğitim sistemi kurulamamıştı. Bir eğitim vardı. Fakat bu eğitimin ağırlık merkezi genel olarak yavaşık düzen hareketlerine verdirilmişti. Eğitim, kışla meydanlarında sert komutanlarla idare edilen hareketlerdi. Eğitimin bu olduğu sanılmakta idi. Amaçsız ve faydasız olan bu hareketler, ancak bir yorgunluktan ibaretti*". b.kz. (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III/ 6, s.241).

⁴ Askerler için hazırlanan ilk okuma-yazma kitabı, Yüzbaşı Hasan Neşet'e ait, 1911'de İstanbul Reşadiye Matbaasında basılan *Askere Mahsus Kıraat Dersleri, Birinci Kısım Elifba* isimli eserdir. Detaylı bilgi için b.kz. (Şahbaz, 2005, s.230-234).

Emirnâmesi, Numara: 4, 28 Mart 1330. [M.10 Nisan 1914], s.61; Ordu Emirnâmesi, Numara 6, 12 Nisan 1330, [M.25 Nisan 1914], s.100-102; BOA, İ.MMS., 181 - 14, H. 04.05.1332). Tanin gazetesindeki haberin sıhhati ise daha sonra konuyla ilgili yapılan birebir düzenlemeler ve neredeyse aynı ifadeler ile çıkan resmî neşriyat göz önüne alındığında tartışmaya mahal bırakmayacak ölçüdedir⁵.

Harbiye Nezaretinin alaylar ve taburlar için birer Kışla Mektebi tesis etmeye giriştiğini haber almakla memnun ve mübâhî bulunduğunu bildiren gazete haberi, sonraki satırlarda bunun gerekçelerini ve detaylarını aktarmıştır. Buna göre; şimdiye kadar neferler için bölükler bazında yapılan talim ve terbiye konularında bir hayli çaba gösterilmişse de bu müteferrik çabaların genele yayılmadığı, esasların ve müfredatın açıkça belirlenmediği, yer yer gerekli itina ve ihtimamın gösterilmemesi gibi nedenlerin aksaklığa sebebiyet verdiği belirtilmiştir. Akabinde tabur ve alaylar bünyesinde teşkil edilecek mekteplerdeki eğitimin, alay ve tabur imamları tarafından verileceği bunların mekteplerin müdürü olacağı ve her taburun mümtaz zabıtlarından birer refakat zabıtının de bu mekteplere görevlendirileceği belirtilmiştir. Kışla Mekteplerinin kuruluş amacı ve misyonu, Tanin gazetesindeki habere göre iki ana esas üzerine dayanmakta olup şu hâliyle ifade edilmişti: “*Mevki’-i tatbîke konulacağını zann ve tahmîn ettiğimiz son tedbirlerde işte ordunun bu ikinci silâhını, silâh-ı ma’neviyatını kurup, meydana çıkaracaktır. Askerî bir kuvvetin ma’neviyatı dîn ve vatan akîdelerine bir inkişâf-ı tam, bir istikâmet-ı sâ’ibe vermektен ibâret olduğuna göre orduda başlayan ta’lim ve terbiye de bu iki aslî’-esâsa istanâd edecektir.*” (Tanin, (H.) 30 Rebiyülevvel 1332, (R.)13 Şubat 1329, (M.) 26 Şubat, Efrencî 1914, s. 3.).

Görüldüğü üzere silahlıdaki askerlerin daha ziyade din ve vatan temelinde, manevî ve millî değerler ön plana çıkartılarak eğitileceği açıkça ifade edilmektedir. İleride detaylarını vereceğimiz diğer ana eğitim konuları ise okuma-yazma, matematik, geometri, tarih, temel askerî, dinî ve sıhî bilgiler ile uygulamalı ziraat dersleri olacaktır. Elbette bu derslerde teoriden çok pratik bilgilerin verilmesi, ifadelerin ağıdalı olmayıp açık Türkçe kelimeler ile derslerin verilmesi, ders kitaplarını nefer okuyunca ya da bölük emini okur da nefer dinlerse anlayabilecek basitlikte olması da istenmekteydi (Ordu Emirnâmesi, Numara 6, (R.)12 Nisan 1330, [M. 25 Nisan 1914], s.100-102; Tanin, (H.) 30 Rebiyülevvel 1332, (M.) 26 Şubat, Efrencî 1914, s.3).

Enver Paşa'nın, İctihad mecmuasında 7 Mayıs 1914'te yayımlanan mülakatında silahlıdaki neferin talim ve terbiyesi konusundaki görüşlerini beyan ettiği satırlar ise doğrudan Enver Paşa'nın beklenti ve fikirlerini ortaya koyması nedeniyle dikkate değerdir. Harbiye Nezareti Karargâhında gerçekleşen röportajda, Doktor Abdullah Cevdet'in askerlik hizmet süresinin iki yıla indirilmesiyle birlikte neferlere verilen eğitimin kifayet edip etmeyeceğine dair soruyu Enver Paşa şöyle cevaplamıştı (İctihâd Mecmuası, Numara 103, (R.) 24 Nisan 1330 [M. 07 Mayıs 1914], s. 47-48):

“Tecrübeye göre nefer iyi çalışabilirse iki sene kâfi gelir. Askerlik amelidir [uygulamalıdır]. Mamefih ilmi terbiyesi için de harfler meselesini düşündük. Ordu Elifbası sayesinde hiç okumak yazmak bilmeyen bir köylü neferinin on beş gün zarfında okuyup yazması imkânı temin edildi. Askerî nizam-nameler ve talim-nameler ve muhaberat-ı askeriyye bu harflerle yazılmakta olduğundan terbiye-i ilmiyye az zaman zarfında verilebilecek. Hatta ümid ederim ki ordu halkın mektebi olacak ve mektepler kadar hizmet edecektir. Ordu yalnız silahıyla harp zamanında değil hâl-i hazar da [barış hâlinde de] memleketin irfanına ve iktisadiyatına hizmet edecektir.”

⁵ “Tabur Mektepleri” hakkında Tanin gazetesinin “Kışla Mektepleri” ifadesini kullanması bir istisna sayılabilir. Zira daha sonra neşredilecek resmî nizamname ve yazılarda bu mektepler, “Tabur Mektepleri” olarak zikredilmektedir. Belki halkın daha iyi anlayabileceği bir başlık atmak kaygısı ya da daha sonradan “Tabur Mektepleri” ifadesinin daha yerinde bir ifade olarak düşünülmesiyle resmen bu ismin verilmesi ihtimal dâhilindedir.

Cevaptan anlaşılacağı gibi Enver Paşa, Kışla Mekteplerinden ve Ordu Elifbası'ndan gayet ümitvârdır: Uygulamaya koyduğu yeni sistemle birlikte neferlerin on beş gün gibi bir sürede okuyup yazar hâle geleceğini, kışlaların birer halk mektebi hâlini alacağını ve ordudan yayılan aydınlanmanın bütün memlekete yayılarak ülkenin irfanına ve iktisadi hayatını katkı sağlayacağını düşünmektedir.

Enver Paşa, aynı mülakatta⁶ doğrudan Tabur Mekteplerindeki tecrübelerin ne durumda olduğunun sorulması üzerine: “*Tabur mekteplerindeki tecrübeler mucib-i memnuniyettir. Çalışılınca, malûmat-ı dîniye, zirâ’iye ve sıhhiye pek â’lâ öğretiliyor. Asker, zirâ’ati tamamen pratik olarak görüyor. Kıta’at için de fâide-i zirâ’iye ve iktisâdiye temîn ediyor. Yeni ve fennî usûlde zirâ’at mukaddematını da öğrenmiş bulunuyorlar.*” demiştir. Hatta silahaltına alınan askerin fikrî inkişaf sağladığı gibi vücut sıhhatinin artacağını da şu sözleriyle iddia etmiştir: “*Ordular, zayıf olarak gelen köylü efrâd için sanatoryum hâlini kesb edecek. Oraya çürük gelecekler, köylerine sağlam döneceklerdir. Eskisi gibi çürük gelenler sönüp gitmeyeceklerdir. Vücutlarını yıprandırmayacağız. Ma’lûmât-ı sıhhiyeyi, hem nazarî olarak vereceğiz hem kendi vücutları üzerinde amelî olarak öğreteceğiz. Kışlalarımızdan birini ziyaret ederseniz bu hususda kanâ’at hâsıl edersiniz* (İctihâd Mecmuası, Numara 103, (R.) 24 Nisan 1330, s. 48-49).

Elbette 1914 yılı Mayıs ayında Enver Paşa'nın Tabur Mektepleri konusunda ifade ettiklerini doğrulamak çok kolay değildir. Zira daha sonra detaylarına değinileceği üzere, yarışma ile seçilerek Kışla Mekteplerinde okutulması planlanan kitaplar bu aylarda henüz hazır değildir, basılmamıştır. Üstelik tabur ve alay imamlarının da kendilerine deruhte edilen görevi tam anlamıyla yapmaları mümkün değildi. Çünkü 11 Temmuz 1914 tarihinde yayımlanan bir emirde ifade edildiğine göre; çoğu askerî birlikte kadrolu olan imamların aslî vazifelerinde çalıştırılmadığı, hatta beş vakit namaza dahi erler arasından vekil imamlar bırakılarak muhtelif depo ve ambarlarda, evrak takibi gibi işlerde çalıştırıldığından atama amaçlarının hâsıl olmadığı belirtilmekteydi. Aynı emirde, imamların vazife-i asliyelerinin barış zamanında imamet ile umum kıtaat efradına Türkçe okuyup yazma ve hesap öğretmek ile Müslüman nefere akaid-i diniye talim ettirmek olduğu tekrar belirtilerek, amaçları dışında imam çalıştıran amirlerin şiddetle cezalandırılacağı da vurgulanmaktaydı (Ordu Emirnamesi, Numara 11, (R.)28 Haziran 1330, [M. 11 Temmuz 1914], s. 239). Ayrıca döneme ait hatırat türü eserlerde de bu mektepler hakkında Enver Paşa'nın ifadelerini doğrulayacak herhangi bir bilgi veyahut görüş ya da kanaate rastlamak mümkün olmadı.

Tabur Mekteplerinin teşkilinde esas itibariyle görevin tevdi edildiği alay ve tabur imamları için gerekli mevzuat düzenlemesi 1914 yılı Mart ayında yapılmış ve 31 Mart 1914 tarihinde alay ve tabur imamlarının eğitim-öğretim görevleriyle alakalı yeni bir nizamname yayınlamıştı. Yedi maddelik bu nizamnamede, alay ve tabur imamlarının Tabur Mekteplerinin müdürleri olduğu, kıtalarının bütün erlerine Türkçe okuma-yazma ile hesap öğretecekleri ve Müslüman neferlere akaid-i diniye talim ettirecekleri belirtilmişti. Ayrıca imamlar, alay komutanları riyasetinde oluşturulan üç kişilik heyet tarafından mülakatla imtihan edileceklerdi. Dârülmualimîn'in iptidaiye kısmı müfredatına hâkim olmayanlarsa bir sene izinli sayılarak Dârülmualimîn'e devam ettirilecek, buradan mezun olamayanlar ise emeklilik süresini doldurduysa emekliye sevk edilecek ya da orduyla ilişkileri kesilecekti. Yeni atanacak imamlardaysa Dârülmualimîn'in rüştiye derecesinde tahsil görmüş olmaları şartı aranacaktı (BOA, A.}DVN.MKL., 58 - 42, H. 07.05.1332).

Yukarıdaki paragraflardan anlaşıldığı gibi neferin eğitimi meselesinde kronik ve temel sorunlar çözülememişken Tabur Mektepleriyle bu sorunların üzerine yeni bir alfabe ile imla ve bu yeni yazı ile okutulacak yeni dersler eklenmekteydi. Ayrıca mektep müdürleri ve eğitici olarak öngörülen imamlar ise dönem itibariyle aslî vazifeleri olan imamet ve tedris görevlerini dahi

⁶ Enver Paşa ile yapılan mülakatın günümüz Türkçesiyle yayımlanan tam metni için bkz. (Özel, Çakan Hacıbrahimoğlu, 2010, s. 43-47).

yapmakta sıkıntı çekiyorken mülakat ve imtihanlara alınarak aynı zamanda kendi eğitim seviyelerini yükseltmeleri bekleniyordu. Bunu yapamayanların ise ordu ile ilişkileri kesileceği duyuruluyordu.

Tabur Mekteplerinin Müfredatı ve Ders Kitapları

Tabur Mekteplerinde okutulmak üzere hazırlanması arzu edilen ders kitapları, askerlere verilmek istenen eğitimin muhteviyatı ile mektep müfredatını çok daha açık bir şekilde ortaya koyması nedeniyle üzerinde etraflıca durulmasını gerektirmektedir. Esas itibarıyla bu kitaplar; 26 Şubat 1914'te Tanin gazetesinde içeriğinden bahsedilen (Tanin, (R.) 13 Şubat 1329, (M.)26 Şubat, Efrencî 1914, s. 3) ve 25 Nisan 1914 tarihli Ordu Emirnamesi ile bilimum kıtaat-ı askeriyyeye duyurusu yapılan kitaplar olup müsabaka neticesi seçilecekti. Müsabakaya, istekli olan sivil ve asker herkes katılabilecekti. 25 Temmuz 1914 tarihine kadar hazırlanan kitaplar, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Birinci Şubeye gönderilerek yarışmaya dâhil olunacaktı. Mükâfat olarak birinciye 50, ikinciye 20 lira verilecekti; kitaplar, çok fazla değişiklik yapılmadıysa yazarların ismiyle basılacak ve Harbiye Nezaretinin malı olacaktı. Neferin fikrî ve manevî terbiyesinin geliştirilmesinin ana amaç olduğu vurgulanan bu kitaplar, 50 sayfayı geçmeyecek ve açık bir Türkçe ile yazılacaktı. (Ordu Emirnâmesi, Numara 6, (H.)29 Cemaziyülevvel 1332, (R.)12 Nisan 1330, [M. 25 Nisan 1914], s. 100-102)

Duyurusu yapılarak, müsabakada yazımı istenen kitaplar; "Asker İlmihali", "Asker Elifbası", "Asker Vazife Kitabı (Asker Cüzdanı)", "Tarih", "Askere Mahsus Hesap, Hendese ve Çiftlik" olarak isimlendirilmiştir. Yine aynı duyuruda bu beş kitabın içeriği, detaylı örnekler ve konu başlıklarıyla izah edilmiştir (Tanin, (H.)30 Rebiyülevvel 1332, (R.)13 Şubat 1329, (M.)26 Şubat, Efrencî 1914, s. 3; Ordu Emirnâmesi, Numara 6, (H.)29 Cemaziyülevvel 1332, (R.)12 Nisan 1330, [M.25 Nisan 1914] s. 100-102).

Aşağıda yer alan başlıklarda, üslubuna ve sıralamasına sadık kalınarak müsabaka ile yazımı istenen kitaplardan beklenenler, aslına uygun olarak aktarılmaya çalışılmıştır. Nitekim bu kitaplarda yer alan her bir konu ve detay, dönem itibarıyla neferlerde eksikliği görülen ya da nefere verilmeye çalışılan bilgilerin neler olduğunu, nasıl bir eğitim ve nefer istendiğini birebir yansıtması nedeniyle önem arz etmektedir.

Asker İlmihali

Tabur Mekteplerinde okutmak için yazılması istenen *Asker İlmihali* kitabında aranan özellikler şu ifadelerle tarif edilmiştir: Neferde bilgiye dayalı güçlü bir iman hâsıl etmek. Neferi Allah yolunda, padişah ve vatan uğrunda seve seve can fedasına sürmek. Anlayarak ve düşünerek şehadete âşık etmek. Daima yaşayacak gibi dünyada çalışmaya ve yarın ölecek gibi ahireti düşünerek fenalıklardan sakınmaya neferi sevk etmek. Hilafetin büyüklüğünü ve bu uğurda feda-yı can ulviyetini anlatmak. Dinin farzlarını amelî olarak öğretmek. İslam'da istiklalin lüzum ve ehemmiyetine iman ettirmek [inandırmak]. Büyüğe hürmet, amire itaat sevabını öğretmek. Yağmacılık ve silahsızlarla, esirlere ve yaralılara taarruzu meneden ahkâm-ı diniyeden bahsetmek. Askerden kaçmanın ve emirsiz ricat etmenin ne kadar günah olduğunu anlatmak. Sözü, özü doğruluğun imandan olduğunu anlatmak. Harpte oruç, namaz, teyemmüm, hıfzıssıhha ve bulaşıcı hastalıklardan korunma hakkında dinin emirlerini anlatmak (Ordu Emirnâmesi, Numara 6, (H.)29 Cemaziyülevvel 1332, (R.)12 Nisan 1330, [M.25 Nisan 1914], s. 100-102; Tanin, (H.)30 Rebiyülevvel 1332, (R.)13 Şubat 1329, (M.)26 Şubat, Efrencî 1914, s. 3).

Bahsedilen bu özelliklere sahip bir kitabın 1914 yılında yazılıp yazılmadığı tespit etmek mümkün olmadı. Kütüphane kataloglarında yaptığımız konuyla ilgili araştırmaya göre; her ne kadar üzerinde herhangi bir tarih bulunmuyorsa da aynı yıllarda basıldığını tahmin ettiğimiz 31 sayfalık basit bir ilmihal, Yeni Yazı Öğretme Derneği tarafından munfasıl harflerle Tevsi-i Tibaat Matbaası tarafından yayınlanmıştır. Ancak bu ilmihal, Enver Paşa'nın uygulamaya

koyduğu Ordu Elifbası'ndan farklı bir harufat ve imla ile yazıldığından bahsi geçen ilmihalin Tabur Mekteplerinde okutulmasına imkân yoktur. Elbette askerin din eğitimi için önceki ve sonraki yıllarda yazılan bazı kitap ve risaleler bulunmakta (Çoştı, 2020) olup ayrıca yine 1914 yılında Ömer Seyfettin'in 20 sayfalık *Maneviyât-ı Askeriye Makaleleri* adlı bir eseri daha mevcutsa da bunun da Tabur Mektepleri için hazırlandığını söylemek mümkün değildir.

Asker Elifbası (Ordu Elifbası)

Tabur Mekteplerinde okutmak için yazılması istenen ve yarışma için duyurusu yapılan *Asker Elifbası* kitabında aranan özellikler şöyleydi: Bütünü aykırı gitmeyerek ve hâlen kullanılan harfleri kullanarak mümkün mertebe az zamanda en sade şeyleri okuyup yazacak kadar bir bilgi hâsil etmek. Kitaptaki bütün misalleri iyilik, güzel ahlak ve çalışmanın faziletleri gibi teşvik edici örnekler üzerinden vermek (Ordu Emirnâmesi, Numara 6, (H.)29 Cemaziyülevvel 1332, (R.)12 Nisan 1330, [M.25 Nisan 1914], s.100-102; Tanin, (H.)30 Rebiyülevvel 1332, (R.)13 Şubat 1329, (M.)26 Şubat, Efrecî 1914, s. 3).

Yaptığımız kütüphane katalog araştırmalarına göre, Ordu Elifbası'nın alfabe kitapçığı şeklinde tertip edilmiş hâli, "*Orduda Yeni Osmanlı Elifbâsi*" ismiyle yayımlanmıştır. On üç sayfa olan bu kitapçıkta, yazar adı ve basım bilgileri bulunmamaktadır. Kitapçığın içeriği incelendiğinde bu kitapçığın da esasında yeni alfabe öğrenenler için değil öğretenlere bir rehber mahiyetinde yazıldığı anlaşılmaktadır. Kitapçık, orduda yeni Osmanlı elifbasını öğretenlere mahsus on iki ayrı ders olarak düzenlenmiş olup harfler, yazım kuralları, okuma metinleri ve bu metinlerin içeriğinden hareketle 1914 yılında hazırlanıp basıldığı anlaşılmaktadır.⁷

Ordu Elifbası konusunda ayrıca bir makale kaleme alındığı için burada bu alfabenin detaylarına değinilmeyecektir. Ama şu kadarını söylemek gerekir ki Enver Paşa'nın neferler arasındaki okuryazarlık oranını bu 40 harflik yeni alfabe ve yeni yazım kuralları ile artırmak arzusu, Tabur Mekteplerinin kuruluşuna da etki eden en önemli sebepler arasında gelmekteydi.⁸

Asker Vazife Kitabı (Asker Cüzdanı)

Tabur Mektepleri için hazırlanması arzu edilen *Asker Vazife Kitabı*'nda yer alması istenen konular şunlardı: Büyük Padişahımız ve Hanedan-ı Osmanî hakkında malumat vermek, Padişahımıza karşı hürmet ve muhabbeti neferin kalbine telkin etmek. Neferde bilerek ve düşünerek fedakârlık yapmak ve anlayarak en müşkül vaziyetlerde inzibatı ihmal etmemek faziletlerini birleştirmek. Sadakat yeminini ruha tesir edecek gibi teşrih etmek. Sancak ve Resm-i Selam hakkında maddî ve manevî bir fikir vermek. Tüfek ve nişancılık hakkında sade malumat vermek. Silahın kutsiyeti, askerliğin şerefi, cephane idaresinin ehemmiyetini anlatmak. Süngü saplamak ve süngü hücumu kültürünü hâsil etmek ve öğretmek. Topçu tesirlerinin maddeten azlığı, gürültüsünün çok olduğu hakkında malumat vermek. Alelumum topçu ve tüfek tesirlerinden kurtulmak çareleri ve topçu ateşi altında ilerlemek ve sebat etmek çarelerini öğretmek. Kazma ve küreğin ehemmiyetini anlatmak. Nöbet hizmeti, ileri karakol, taarruz, müdafaa, ricatte münferit neferin vazifesi, hücumda inat etmek, gece harekâtı, yürüyüşler, harbin her türlü meşakkatlerine ve açlığa mukavemetin derece-i lüzumunu anlatmak. Ordu teşkilatından neferi rakam ve isimler ile boğmayacak veçhile birkaç satırlık genel bir fikir vermek. Silahın bakımı ve korunmasını anlatmak. Nefer, padişahın ve vatanındır; her an bu

⁷ Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Koleksiyonunda 10859/SÖ yer numarasıyla kayıtlı olan bu kitapçığın üzerinde basım tarihi, yayınevi, yazar ya da tertip edene ait herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bkz. EK-1.

⁸ Ordu Elifbası'nın esası, klasik imlada harflerin birleştirilmesine göre başta, ortada ve sonda farklı biçimler alan Osmanlı Türkçesindeki harflerin, asıl hâliyle birleştirilmeksizin ayrı yazılmasıdır. Bu yeni alfabe ile Osmanlı Türkçesinde var olan otuz iki harf muhafaza edilmiş, eski harflerle yazılma imkânı olmayan Türkçe fonetikteki sekiz ünlü ise mevcut harflerin üzerine küçük işaretler konulmak suretiyle gösterilmiş ve toplamda kırk harflik genişletilmiş bir alfabe meydana getirilmiştir. Ordu Elifbası ismi verilen bu yeni fonetik alfabe ile kelimelerin telaffuz edildiği biçimde kaleme alınması gibi kurallar da uygulanmaya çalışılmıştı. Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Karakuş, 2018, s. 443-484).

uğurda büyük hizmet edebilmek, evinde, orduda ve harpte vücuduna bakmak lüzumunu anlatmak. Yemek hıfzıssıhhası hakkında bilgi vermek. Bilhassa abur cubur yememek, su ne zaman içilecek olur ise sulara dikkat etmek gerektiğini anlatmak. Misvak kullanmak, gusletmek, ayak vuruğuna karşı tedbir, mide bozukluğuna ve sıtmaya karşı tedbir, kolera nasıl sirayet eder, insanı ne kadar fena öldürür ve koleradan nasıl korunmak gerekir, verem ve frengi bulaşması ve bunların insanı kendi vücuduna ve din ve vatanına fenalıkları hakkında bilgi vermek. Yürüyüş hıfzıssıhhası ve güneş vurması hakkında bilgi vermek (Ordu Emirnâmesi, Numara 6, (H.)29 Cemaziyülevvel 1332, (R.)12 Nisan 1330, [M.25 Nisan 1914] s. 100-102; Tanin, (H.)30 Rebiyülevvel 1332, (R.)13 Şubat 1329, (M.)26 Şubat, Efrecî 1914, s. 3).

Bu kitap görüldüğü gibi nefer için askerlik ve orduyla alakalı temel bilgilerden ibaret, kapsamı geniş bir el kitabı şeklinde tasarlanmıştır. Kütüphane kataloglarında mezkûr konulara ait münferit kitaplar⁹ bulunmaktaysa da yaptığımız araştırmalarda 1914 yılında bu isimle basılmış, bahsi geçen konuları ihtiva eden bir kitaba rastlayamadık.

Tarih

Tabur Mekteplerinde neferler arasında okutulmak üzere yazılması arzu edilen tarih kitabının özellikleri şu şekilde sıralanmıştır: Cihat'ın İslamlıkça ne kadar mühim ve fedakârlıkla sebatın ne derece farz olduğunu ve bu hususta Hazret-i Peygamber'in numune-i imtisal olduğunu nefere kısaca birkaç sahife ile anlatmak. Gazavât-ı Peygamberî'den, hilafetin kuvvetini ve büyüklüğünü ve muti, muallim ve fedakâr İslam ordularının ne kadar büyük iş görebildiğini İslam Tarihinden birkaç sahife ile anlatmak. Selahaddin Eyyubi'nin az kuvvetle uzun seneler sebat ve fedakârlığını bir iki sahife ile izah etmek. Osmanlı Devleti'nin küçük bir aşiretten az bir zamanda büyük bir devlet teşkil edebildiğini ve bunun ancak padişahların büyüklüğü ve milletin padişahına sadık ve fedakâr olması sayesinde kazanıldığını beş on sahife içinde tarihî menkıbelerle izah etmek. Bu fedakârlık neticesinde Osmanlılığın vardığı yüksek mertebeyi, hududumuzun o zamanki büyüklüğünü, devletimizin o zamanki kuvvetini açık ruhlu cümlelerle anlatarak neferin Osmanlılık üzerindeki kuvvetine hakiki bir inanç uyandırmak. Birkaç asırlık gerileme devrinin ahlaksızlık, tembellik, fedakârsızlık ve cahillikten ileri geldiğini, uğradığımız acıları açıkça göstererek iki üç sahife ile izah etmek. 93 Harbi ile Balkan Harbi'nden neferde harp ve fedakârlık arzusunu geceli gündüzlü çalışmak ve vazife aşkını uyandıracak menkıbeler zikretmek ve bu tarihî hikâyeleri harpte nefer için hakikaten lüzumlu ve faydalı olacak parçalardan seçmek. Tarihin herhâlde mufassal olacak olan bu kısmı başlı başına kırk sahifeyi bulabilir. Bir iki sahifede harbin heyet-i umumiyesi de hülâsa edilebilir. Biri yükseliş devrini, diğeri çöküş devrini bir diğeri de bu harpte kaybettiğimiz yerleri gösterir haritalar vermek. Nefere vatanın ne kadar şehit yatağı ve mukaddes olduğunu anlatır üç haritayı ayrıca tertip eden özellikle takdir olunacaktır (Ordu Emirnâmesi, Numara 6, (H.)29 Cemaziyülevvel 1332, (R.)12 Nisan 1330, [M. 25 Nisan 1914], s. 100-102; Tanin, (H.)30 Rebiyülevvel 1332, (R.)13 Şubat 1329, (M.)26 Şubat, Efrecî 1914, s. 3).

Kütüphane katalogları üzerinden yapılan araştırmada içerik ve şekil olarak böyle bir kitabın 1914 yılında basıldığını teyit etmek mümkün olmadı. Ancak Tabur Mektepleri ve Ordu Elifbası ile doğrudan alakalı olan İctihad matbaası tarafından basılan Köylü Kitapları serisinden "Çıkacak Kitaplarımız" arasında adı yazılan bir "Osmanlı Tarihi" kitabı ismen bilinmekteyse de (Doktor Abdullah Cevdet, 1330, Ek-2) bu kitabın da basıldığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

⁹ Bu kitaplardan bazılarının isimleri şunlardır: *Neferin Tüfenk ve Eşya Cüzdanı*, *Sıhhiye Neferine Kılavuz*, *Piyadenin Gece Talimleri*, *Münferid Neferin ve Bölüğün Talim ve Terbiyesine Rehber*, *Müslüman Nefer*, *Orduda Görülen Sâri Hastalıklardan Korunma ve Mücadele Rehberi*, *Askerin Ahlâk ve Evsâfi*, *Münferid Nefer ile Manga ve Nisif Takıma Ders*, *Neferin Defteri*, *Muharebeye Dair Nefer Ne Bilmelidir*, *Askerlik Bilgisi*, *Piyade Efrâd Dersleri*, *Taharet-i Bedeniye*, *No 8 Kışla ve Koğuş Hidematı*.

Askere Mahsus Hesap, Hendese ve Çiftlik Kitapları

Tabur Mekteplerinde ve neferler arasında okutulmak üzere yazılması arzu edilen hesap, hendese ve çiftçilikle ilgili kitabının özellikleri aşağıdaki gibidir:

Her üç konu, [hesap, hendese ve çiftlik] bir kitapta olacaktır. Gerek hesap gerek hendese konularında nefere hayatında gerekli olacak basit şeylerden bahsedilecek, katiyen nazariyat ve neferin anlamayacağı tabirler kullanılmayacaktır. Çiftçilikte, neferi yeni aletlerin lüzum ve faydasına açıkça ikna edecek ve ihtikârdan kurtaracak pratik çareler gösterebilecektir. Ormanların faydaları, tahribindeki zararlar anlatılacak. Bilhassa neferde vatanın hakiki saadeti için daha iyi usullerle daha çok çalışmak emelinin uyandırılmasına çalışılacaktır. Hesap, hendese ve çiftçilik eserleri 20 ile 25 sayfayı geçmemek üzere ayrı ayrı gelirse nazar-ı dikkatte alınacağı da ayrıca belirtilmiştir.

Kütüphane kataloglarında bilhassa 1914 yılında basılan kitaplar taranmışsa da Tabur Mektepleri ihtiyacı için yukarıda bahsi geçen özelliklere sahip bu neviden kitapların bir arada ya da ayrı ayrı basılıp basılmadığını tespit etmek mümkün olmadı.

Bilhassa ziraat dersleri konusunda, önceki sayfalarda aktardığımız röportajından da anlaşılacağı üzere Enver Paşa çok ümitliydi. Bu derslerin uygulamalı olarak tüm birliklerde, birliklerde uygun yer yoksa en yakın devlet arazilerinde pratiğinin yapılmasını istemekteydi. Zira 27 Mart 1914 tarihli bir emirname ile tüm birliklere verilen emirde; Ziraat Nezareti ile koordine edilerek tüm kolordularda mahallî ziraat memurlarıyla irtibata geçilmesi, fennî tarım usulleri, bağcılık ve arıcılık gibi konularda yılda en az on defa olmak üzere konferanslar düzenlenmesi istenmektedir. Aynı emirde, Ziraat Mektepleri, Numune Çiftlikleri ya da kışlalar yakınındaki devlet arazilerinde de uygulamalı dersler yapılmasını, bu ders görüntülerin kayıt altına alınarak projeksiyon ve sinematografi cihazları ile tüm birliklerde görüntülerin izletilmesini ve yine açık bir Türkçe ile hazırlanacak konferans notlarının da basılarak bölgedeki tüm birliklere dağıtılması emretmektedir (Ordu Emirnamesi, Numara 3, s. 33, (R.) 14 Mart 1330 [M. 27 Mart 1914]).

Köylü Kitapları Serisi

Köylü Kitapları serisi, Enver Paşa'nın belirlediği harfler ve imla kuralları ile Tabur Mekteplerinde okutmak istediği Ordu Elifbasıyla basılan kitaplardır. İctihad matbaasında basılan bu kitaplar alfabe, konu ve kapsam itibarıyla Kışla Mektepleri müfredatına uygun olup hepsi 1914 yılında basılan küçük risalelerdir. Zira Ordu Elifbası ile basılan ve resmî yayınlarda dâhil olmak üzere toplam sayısı yirmiye geçmeyen Enver Paşa harfleriyle yazılan kitapların çoğunluğu da bu seriden ibarettir. Köylü Kitapları serisinde tespit edebildiğimize göre basılan yedi kitap vardır, dokuz tanesinin ise basımı planlanmışsa da isimlerine kütüphane kataloglarında rastlamak mümkün olmadı.

Enver Paşa'nın Tabur Mektepleri ve Harbiye Nezaretinde başlatarak tüm memlekete yaymayı hedeflediği Ordu Elifbası ile yazılan bu kitaplar, yine Enver Paşa'nın halkta uyandırmaya çalıştığı aydınlanma amacına uygun olarak hazırlanmış kitaplardır. Bu amaca matuf olarak 1914 yılının Ağustos ayı itibarıyla basılan kitaplar şunlardır: “İnsan” (Doktor Fahri Paşa, 1330), “Köylülerimiz Niçin Zengin Olmuyor?” (M. Zeki, 1330), “Türkün Destanı” (Mahmud Nedim, 1330), “Üç Ögüd” (Halid Fahri, 1330), “Salgın Hastalıklardan Kolera” (Doktor Abdullah Cevdet, 1330), “İzci Türküsü”¹⁰ ve “Demircilerin Ahmed” (B. İsrail, 1330). Ayrıca yine İctihad matbaasında basılması planlanan ve Köylü Kitapları serisinden olmak üzere “Çıkacak Kitaplarımız” adı altında zikredilen bazı kitap isimleri bilinmektedir. İsmen bilinen ancak kütüphane katalogları üzerinden yaptığımız araştırmada isimlerine rastlanılamayan kitaplar ise

¹⁰ İctihad matbaası Köylü Kitapları serisinin altıncı kitabı olarak basıldığını tahmin ettiğimiz “İzci Türküsü” adlı kitaba yaptığımız kütüphane katalog taramalarında rastlanılmamıştır.

şunlardır: “Osmanlı Tarihi”, “Kimya Cüzdanı”, “İlmihâl”, “Çiftçilere Öğütler”, “Köyde Tereyağı Fabrikası”, “Patates”, “Sağlık Bilgisi”, “Atasözleri”, ve “Koroğlu” (Doktor Abdullah Cevdet, 1330).

Ağustos 1914 itibariyle Ordu Elifbası yürürlükten kalkmışsa da basılan ve basımı planlanan kitap isimlerinden de anlaşıldığı gibi yapılmak istenenin bu yeni alfabe ve imla ile sadece askerleri değil halkın büyük bir kesimini bilinçlendirerek okuryazarlığı artırmak gibi amaçlara matuf olduğu açıktır.

Elbette İctihad matbaasının sahibi ve yine Köylü Kitapları serisinden olan *Salgın Hastalıklardan Kolera* kitabının yazarı olan Doktor Abdullah Cevdet'in¹¹ bu dönemde de bazı görüşleriyle İttihat Terakki kadroları ile Enver Paşa'yı etkilediğini söylemek mümkündür. Öte yandan eğitilmiş bir kitle hareketi olan İttihat Terakki'nin içerisinde fikir ve düşünceleriyle cemiyetin karar mekanizmalarında etkili olan ve aynı amaç doğrultusunda toplumun diğer kesimlerinden de destek bulduğu entelektüel bir muhit mevcuttu. Bunların memleketin eğitim ve kültür seviyesinin artırılması gibi herkesin üzerinde ittifak ettiği konularda iş birliği içerisinde bulunması tabii olup Köylü Kitapları neviden yayınları da bu çerçevede ele almak gerekir.

SONUÇ

Enver Paşa'nın 1914 yılında çözmeye giriştiği sorunlar, Tanzimat döneminden itibaren süregelen ve Meşrutiyet devirlerinde ise büyüyerek iyiden iyiye ülke aydınlarının gündemine giren sorunların bir yansımasıydı. Harf ve imla meselesi, okuryazar oranının artırılması, okullaşma ve nihayetinde ülkenin eğitim seviyesinin topyekûn artırılarak askerî ve iktisadî gelişmenin sağlanması için yıllardır çareler aranıyordu. Uzun süredir muzdarip oldukları konularda değişim yapma fırsatını elde eden İttihat Terakki kadroları ise Enver Paşa'dan ve kudretinden çok fazla şeyi aynı anda beklemekteydi. Belki biraz da bu beklentiler nedeniyle olsa gerek Enver Paşa, askerî ıslahatlarla birlikte tüm toplumu dönüştürmeye yönelik reform teşebbüslerini birlikte ele alarak çözümlerini tüm memleket sathına yaymak istemekteydi. Ancak Ordu Elifbası ve Tabur Mektepleri denemelerinden ortaya çıkan netice, işlerin hiç de planlandığı gibi kolay olmadığını, bu neviden teşebbüslerin masada çok iyi kurgulansa dahi sahada bambaşka ve öngörülemeyen neticeleri olacağını göstermekteydi.

Enver Paşa'nın 1914'te Harbiye Nazırlığının ilk aylarında hızlı bir şekilde uygulamaya koymak istediği Tabur Mektepleri teşebbüsünü birkaç açıdan değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim Enver Paşa bu okullarla sadece silahlı kuvvetler için neferin talim-terbiyesini değil askerinin terhis olduktan sonraki hayatını da etkileyecek bir programı tatbik etmek istemekteydi. Üstelik bunu, yine tüm ülkeye yaymak istediği yeni bir alfabe ve yeni imla kurallarıyla yapmaya çalışmakta, neferin okuryazarlık ile kronik hâle gelmiş askerî talim ve terbiye sorunlarını çözmeden üzerine bir de askerlere yeni ziraat usulleri, bağcılık ve arıcılık gibi dersleri de eklemeye çalışmaktaydı. Ayrıca imtihan yoluyla Tabur Mekteplerinde öğretmen ve müdür yapmak istediği alay ve tabur imamlarıysa gerek başka başka vazifelere verilmeleri gerekse istenen şartları taşımamaları nedeniyle orduyla ilişkileri kesilecek seviyedeydi. Aynı günlerde verilen diğer bir emirle de tüm birliklerde alfabe ve imla değişikliğine gidiliyor, ordudaki tüm yazışmaların da bu yeni alfabe ile yazılması herkese mecbur tutuluyordu. Elbette bir de yaklaşmakta olan Birinci Dünya Savaşı seferberliği vardı ki o da 2 Ağustos 1914 günü ilan edilecek ve Ordu Elifbası ile Tabur Mektepleri projeleri sonuçsuz kalacaktır.

¹¹ Abdullah Cevdet Karlıdağ (1869-1932): Jön Türk hareketini başlatan dönemin etkili fikir ve siyaset adamlarındandır. Fikri akım olarak Batıcılığın önde gelen isimlerindendir. Fikirleri ve yazdıkları ile II. Meşrutiyet devri düşünce yapısının biçimlenmesinde bir hayli tesiri oldu. Sonraki yıllarda İttihat ve Terakki'ye dönüşecek İttihâd-ı Osmânî Cemiyeti'nin kurucusu beş tıbbiyeliden birisiydi. Bkz. (Hanioglu, 1998, s. 90-93).

Tabur Mekteplerinde verilmek istenen eğitimin daha ziyade okuryazarlık ile neferlere yönelik değerler eğitimi gibi iki ana konuda yoğunlaştığı barizdir. Buna kısmen temel askerlik ve sağlık bilgileri ile ziraat dersleri gibi konular da eklenmiş hâldedir. Din ve tarih bilgisi üzerinden verilmeye çalışılan değerler eğitimiyle neferlere temel dinî bilgilerin yanı sıra bilhassa ulü'l-emre itaat, cihat, şehadet, gaza, hilafet ve Osmanlılık üzerinden vatan mefkûresi verilmeye çalışılmakta; fedakârlık, görev ahlakı, çalışkanlık ve doğruluk öğütlenerek neferlerin gayrete getirilmesi planlanmaktaydı. Askerî dersler açısından bakıldığında, neferlerin yine temel askerî bilgiler dışında özellikle topçu ateşinden ve sesinden korkup etkilenmemesine, salgın hastalık tehlikesine dikkat edilmesine, süngü ile kazma ve küreğin kullanım alanlarına yönelik derslerin verilmeye çalışılması ise dönem neferinde eksik görülen hususları işaret etmesi yönüyle kayda değerdir. Tabur Mektepleri, birliklerde uygulamalı olarak yapılması gereken atış, yanaşık düzen, tek erin muharebe eğitimi, bölük/takım veya manganın yanaşık düzeni ya da bunların muharebe eğitimi gibi askerî talim konularında ise herhangi bir düzenleme veya yenilik içermez.

Tabur Mektepleri denemesinin başarısız olmasında zamanlamanın dışında hazır olmayan eğitici kadrosu, eğitim-öğretimin yeni bir alfabe ve imla ile yapılmaya çalışılması, müfredatın dağınık olması, ön hazırlıkların yapılmamış olması, istenen ders kitaplarının dahi yazılmaması ve hedef kitlenin bu değişimlere hazırlanmamış olması gibi amiller sayılabilir. Bilhassa Ordu Elifbası'nda görülen tepeden inme tavrın tüm Harbiye Nezaretinin neredeyse elini kolunu bağladığı düşünülünce bunun bir benzerinin Tabur Mektepleri konusunda da yaşandığını tahmin etmek güç değildir. Zira Ordu Elifbası tecrübesinde de görüldüğü üzere çıkartılan nizamnamelere, verilen emirlere rağmen ordu uygulamak istese de bu emirlerin tatbikinde çok büyük sorun yaşanıyor, emirler çoğu zaman erteleniyor ya da uygulanamıyordu. Neticede Tabur Mektepleri konusunda da elimizde verilen emirler, yapılan mülakat ve haberler dışında çok fazla bilgi-belge olmamasının, konunun hatırat türü eserlerde dahi çok fazla yer bulmamasının bir nedeni de bu olsa gerektir.

Başarılı olsun ya da olmasın, kâğıt üzerinde kalsa dahi bu neviden tecrübelerin ve geçirilen süreçlerin incelenmesi birçok bilim dalı ve disiplin için bir zarurettir. Zira bu reform teşebbüslerine neden olan hususların, dönem itibarıyla ihtiyaçların, umumi manzara ile girişilen faaliyetlerin ve elde edilen neticelerin ortaya koyulması, ilgili olayların, olguların, şahısların ve sonraki yıllarda yapılacak değişimlerin de daha sağlıklı bir çerçevede ele alınmasını sağlayacaktır. Ancak bu sayede bütüncül bir bakış açısı ve tarihî süreklilik içerisinde ele alınan meseleler ondan sonra gerçekçi bir zeminde değerlendirme imkânı bulacaktır.

KAYNAKÇA

- AKBAY, C. (1991). *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi: 1'nci Cilt, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- AKCAN, E. (2022). *İttihat ve Terakki Fırkası'nın Paramiliter Gençlik Kuruluşları*, Ankara: TTK Yayınları.
- BEŞİKÇİ, M. (2016). Askeri Modernleşme, Askeri Disiplin ve Din: Düzenli Kitle Orduları Çağında Osmanlı Ordusu'nda Tabur İmamları, *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, Cilt (11), ss. 1-33.
- BOA, BEO, 4288 - 321592, H.06. 07.1332.
- BOA, İ.MMS., 181 - 14, H. 04.05.1332.

- BOA, A. }DVN.MKL., 58 - 42, H. 07.05.1332.
- ÇOŞTU, K. (2020). *1826'dan 1945'e Askerin Din Eğitimi ve Din Dersi Kitapları*, Ankara: Araştırma Yayınları.
- Doktor Abdullah Cevdet. (1330). Salgın Hastalıklardan Kolera, *Köylü Kitapları Numara: 5*, İstanbul: İctihad Matbaası.
- Doktor Fahri Paşa, (1330). İnsan, *Köylü Kitapları Numara: 1*, İstanbul: İctihad Matbaası.
- ERDEN, A. (1952). *İsmet İnönü*, İstanbul: Burhanettin Erenler Matbaası.
- ERGİN, O. (1977). *Türk Maarif Tarihi*, C.V, İstanbul: Eser Matbaası.
- Halid Fahri, (1330). Üç Öğüd, *Köylü Kitapları Numara: 4*, İstanbul: İctihad Matbaası.
- HANİOĞLU, M. Şükrü (1988). Abdullah Cevdet, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.1, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınevi, ss. 90-93.
- HANİOĞLU, M. Şükrü (1995). Enver Paşa, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XI, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınevi, ss. 261-264.
- Harbiye Nazırı Enver Paşa Hazretleriyle Mülakat, (24 Nisan 1330 [M.7 Mayıs 1914]), *İctihad Mecmuası*, Sayı: 103.
- İctihâd*, R.24 Nisan 1330/M.7 Mayıs 1914.
- İlmihâl*, Tertip Eden: Yeni Yazı Öğretme Derneği, Tevsi-i Tıbaat Matbaası, t.y.,
- İNÖNÜ, İ. (2014). *Hatıralar*, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, 4. Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- İSRAİL, B. (1330). Demircilerin Ahmed, *Köylü Kitapları Numara: 7*, İstanbul: İctihad Matbaası.
- KARA, H. (2020). *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Kara Ordusu (1876-1908)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KARAKUŞ, S. E. (2018). Enver Paşa'nın Alfabe ve Yazı Denemesi: Ordu Elifbası, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Cilt (11), ss. 443-484.
- MSB Arşiv Müdürlüğü, General 210. Korgeneral Enver Paşa (1315-4) Şahsi Dosyası.
- M. Zeki, (1330). Köylülerimiz Niçin Zengin Olmuyor?, *Köylü Kitapları Numara: 2*, İstanbul: İctihad Matbaası.
- Mahmud Nedim, (1330). Türkün Destanı, *Köylü Kitapları Numara: 3*, İstanbul: İctihad Matbaası.
- Ordu Emirnamesi*, Numara 3, R.14 Mart 1330/M.27 Mart 1914.
- Ordu Emirnamesi*, Numara 4, R.28 Mart 1330/M.10 Nisan 1914.
- Ordu Emirnamesi*, Numara 5, R.03 Nisan 1330/M.16 Nisan 1914.
- Ordu Emirnamesi*; Numara 6, R.12 Nisan 1330/M.25 Nisan 1914
- Ordu Emirnamesi*, Numara 11, R.28 Haziran 1330/M.11 Temmuz 1914.
- Ordu Emirnamesi*, Numara 13, R.5 Temmuz 1330/M.18 Temmuz 1914.
- Ordu Emirnamesi*, Numara 14, R.09 Temmuz 1330/M.22 Temmuz 1914.

Ordu Emirnamesi, Numara 15, R.24 Temmuz 1330/M.6 Ağustos 1914.

Orduda Yeni Osmanlı Elifbâsı, t.y., y.y.

ÖZEL, S. ve IŞIL ÇAKAN, H. (2010). *Osmanlı'dan Milli Mücadele'ye Seçilmiş Mülakatlar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

SABİS, İ. (1990). *Harp Hatıralarım-Birinci Cihan Harbi*, Cilt 1, İstanbul: Nehir Yayınları.

ŞAHBAZ, N. (2005). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kadar (1839-1928) Türkiye'de İlkokuma ve Yazma Öğretimi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Tanin, R.1 Nisan 1330/M.14 Nisan 1914.

Tanin, R.13 Şubat 1329, M. 26 Şubat 1914.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi 3. Cilt, 5'inci Kısım (1793-1908). (1978). Ankara: Genelkurmay Basımevi.

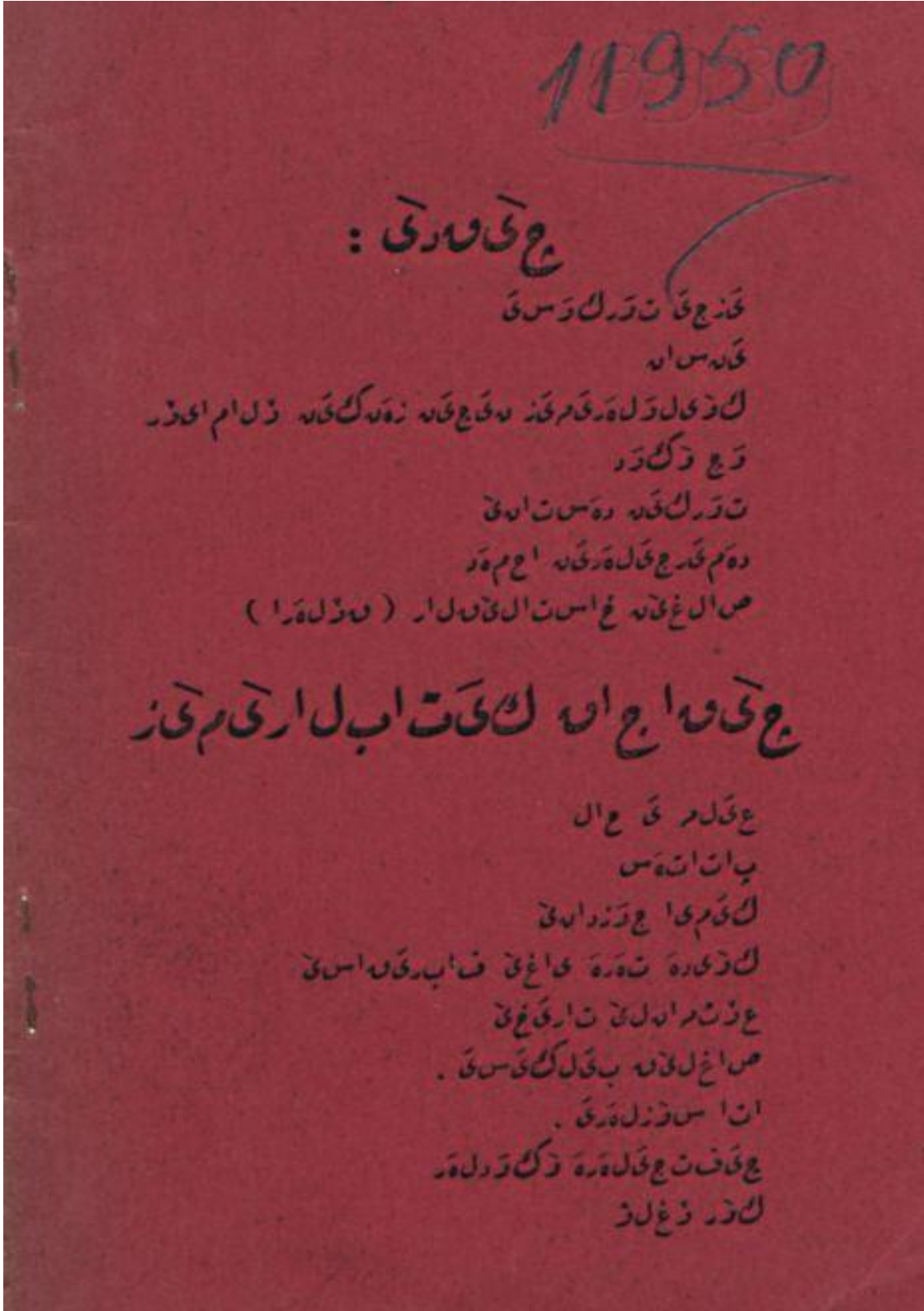
Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi 3. Cilt, 6'ncı Kısım (1908-1920). (1996). Ankara: Genelkurmay Basımevi.

YEŞİL, F. (2011). Nizâm-ı Cedîd Ordusunda Tâlim ve Terbiye (1790-1807), *Tarih Dergisi*, Sayı 52 (2010/2), ss. 27-85.

YILDIZ, G. (2017). Kara Ordusu. G. Yıldız (Ed.), *Osmanlı Askerî Tarihi; Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri 1792-1918*, İstanbul: Timaş Yayınları.

EK-2: Bu sayfada, Köylü Kitapları serisinden çıkan ve çıkacak kitapların Ordu Elifbası ile kaleme alınmış listesi bulunmaktadır. Doktor Abdullah Cevdet, “Salgın Hastalıklardan Kolera”, İctihad Matbaası, Köylü Kitapları Numara 5, İstanbul, 1330, arka kapak sayfası.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 2, Temmuz 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 09.04.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 05.07.2023

DOI: 10.30692/sisad.1279994

GELENEKSEL ANTEP İŞİ NAKIŞLARDA TOPLUMSAL BELLEĞİN İZLERİ: BEBEKLİ MOTİF*

Traces of Social Memory in Traditional Antep Isi Embroidery: "Model With Babies"

Süreyya EROĞLU BİLGİN

Doç. Dr.

Süleyman Demirel Üniversitesi

Sanat Tarihi Bölümü

ORCID ID: 0000-0003-1430-1210

sureyyaeroglu@sdu.edu.tr

Evren YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi

Süleyman Demirel Üniversitesi

Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi

ORCID ID: 0000-0002-6053-7294

evrenayilmaz@gmail.com

Atf/Citation: Süreyya Eroğlu Bilgin & Evren Yılmaz (2023), "Geleneksel Antep İŞi Nakışlarda Toplumsal Belleğin İzleri: Bebekli Motif", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.2, Temmuz 2023 s.375-400.

Öz: Toplumsal bellek zaman içerisinde, bir coğrafyanın sabık sakinleriyle ziyaretçileri tarafından üretilmiş ve deneyimlenmiş olan toplumsal tarihe, kültürel-sanatsal üretimlere, birikimlere dayanan "geçişken" anlam ve sembollerden bir kolektif bilinçaltı, kolektif davranış, alışkanlık ve yaklaşım örgesini kendiliğindenlikle bina eder. Böylelikle hem geçmişle günümüz arasında bağ kurar hem de belleğinde, kültüründe, alışkanlıklarında yaşamaya devam ettiği birey ve toplumlara kimliğini, karakterini vererek onları bir anlamda meydana getirir.

Çağlardır kesintisiz bir yerleşim ve uygarlık merkezi olan Gaziantep'in varisi olduğu zengin kültürel mirasın izleri, kent dokusunda, sanat eserlerinde, geleneklerde, gündelik yaşama dair alışkanlıklarda dahi yaşatılmaktadır. "Toplumsal bellek" kavramı, bu kültürel ve sanatsal mirası yaşa(t)maya devam eden toplumların varlığını ve kültürel

* Bu çalışmanın Antep işlerine ve toplumsal bellekle ilişkisine odaklanan bölümü, Doç. Dr. Süreyya EROĞLU BİLGİN tarafından 6-8 Ekim 2019 tarihinde Edirne'de düzenlenen 23. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu'nda aynı başlıkla sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

özelliklerinin ve etkileşimlerin, değerlerin ve birikimin sürekliliğini sağlamasının yanında kültürel akrabalıklara dair değerli ipuçları verir. Gaziantep'in geleneksel el işlerinde-nakışlarında görülen bazı figürler, bu "toplumsal belleğin" bir izdüşümüdür. Gaziantep'in antik devirlerinden miras mitolojik figürlerin ve kozmopolit yakın tarihten süzülen hikayelerin yansımalarının izi, bu çalışmada incelenen, ipek üzerine ipek iplikle büyük emek, zaman harcanarak özenle işlenen, halk arasında "bebekli model" denen nakışlarda, kupidler başta olmak üzere mitolojik figürlerin çeşitlendirmelerinde sürülebilmektedir. Kaynağını özellikle Gaziantep ve çevresindeki mitolojik konulu Roma mozaiklerindeki figürlerden aldığı aşıkâr bu motifler, karşılaştırmalı olarak irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Bellek, Geleneksel El Sanatları, Nakış, Antep İşi, Mitolojik Figür.

Abstract: Over time, collective memory spontaneously builds a collective subconscious and a collective pattern of behavior, habits and attitudes from "transitive" meanings and symbols based on social history, cultural and artistic production and accumulations produced and experienced by the former inhabitants and visitors of a geography, and thus both establishes a link between the past and the present, and in a sense creates the identity and character of the individuals and societies in whose memory, culture and habits it continues to live.

As an uninterrupted settlement and civilization center through the ages the traces of the rich cultural heritage it has inherited are kept alive in the urban fabric, works of art and traditions, also in the habits of daily life. The concept of "social memory", maintains not only the continuity of cultural interactions, values and accumulation, but also the existence and cultural continuity of the societies that continue to live the cultural and artistic heritage in question, and provides valuable clues to trace cultural kinships. Some of the figures seen in the traditional handicrafts and embroidery of Gaziantep are precisely the projection, of this "social memory". The mythological figures inherited from the ancient times, and the reflections of the stories filtered through its cosmopolitan recent history, can also be traced in the embroidery known as the "motif with babies" The motifs are embroidered on silk with great effort and time with silk thread. As the subject of this study, the motifs in the embroidery are based on variations of mythological figures, especially cupids. The motifs, which are obviously derived from the figures in the mythological Roman mosaics found in Gaziantep and its surroundings, will be examined comparatively in this study.

Keywords: Social Memory, Traditional Handicraft Arts, Embroidery, Antep İşi, Mythological Figures.

GİRİŞ

Gaziantep bulunduğu coğrafya gereği, kuruluşundan bu yana çeşitli halkların egemen olduğu, zengin kültürel mirasa sahip bir kent oluşuyla öne çıkar. Gaziantep sadece hem tarihi hem coğrafi açıdan uygarlıkların kesişim ve geçiş noktasında bir yerleşim yeri olmaması etkileşimlerin izlerini korumakla beraber kendi ekinini üreten bir kültür beşiği olma niteliğini de asırlarca sürdürmüştür. Kentin varisi olduğu zengin kültürel mirasın izleri, sadece kent dokusunda, sanat eserlerinde, geleneklerde değil gündelik yaşama dair alışkanlıklarda dahi yaşatılmaktadır. Asırları aşım çağlara yayılan tarihinde ev sahipliği yaptığı yahut tanıklık ettiği kültürlerin ve etkileşimlerinin semeresi olan sanat üretimleri, farklı dönem ve kültürlerle ait zengin çeşitlendirmelere dayanır. Bütün tanım, kapsam ve çağrışımlarıyla bu coğrafyada karşılığını bulan "toplumsal bellek"¹ kavramı, söz konusu kültürel ve sanatsal mirası yaşa(t)maya devam eden toplumların varlığını ve kültürel devamını sağlamada baş rolü oynayarak etkileşimlerin, değerlerin ve birikimin sürekliliğini sağlamaya devam etmesinin yanında kültürel akrabalıkların izini sürmek adına değerli ipuçları verir.

¹ Maalesef sadece Türkçede değil uluslararası ölçekte de toplumsal bellek (kolektif hafıza), kolektif bilinçdışı, kültürel bellek gibi kavramların tanım sınırları birbirlerinden çok net ayrılamamakta ve terimler kullanılırken oluşturulan bağlam kimileyin, birbirinin bu muğlaklaşabilen sınırlarına taşmaktadır. Çalışmamızda toplumsal bellek terimi, Halbwachs'ın belirlediği tanımlamaya paralel olarak ortak bir coğrafyayı paylaşan, ortak bir tarihe sahip olan spesifik bir toplum çerçevesinde, bir toplumun ortak birikiminin, o toplum üyelerinde ortak hareket etmeyi sağlayan benzer refleksler oluşturması temeline dayanır; ayrıca kuşaklar arası iletişim ve sürdürülebilirlikte sağlanan kolektif hafızada, sosyal çerçevenin değişmesiyle ortaya çıkan değişime ve dönüşüme, hatta deformasyona maruz kalan unsurlardan Bahram Hasanov, detaylı olarak söz etmiştir (Hasanov, 2016, 1439). Tarihten süzülüp gelen ve söz konusu toplumun atalarının ve o toplumun meskûn olduğu coğrafyadaki uzak ataların mirası olan bazı öğelerin, - Halbwachs tarafından tanımlandığı haliyle- zaman içerisinde ve bireysel katkı ve etkiler dolayısıyla maruz kaldığı dönüşüm, başkalaşım, deformasyon yahut vuku bulan değiş tokuşlar toplumsal bellek (kolektif hafıza) unsurları sayılabilirler. Bu pencereden bakıldığında bu dönüşümlerin nihai yahut güncel sonucu olan unsurlar, ürünler de toplumsal belleğin doğal sonucu olarak nitelendirilebilirler.

Kültür, toplumu oluşturan insanlar arasındaki bağları kuran, koruyan ve zamanda ilerlemesini sağlayan etken rolü üstelenirken toplumsal bellek insanın zamanda kök salmasını, iz bırakmasını ve kültürün toplumsallaşma süreci içerisinde kuşaktan kuşağa aktarımını sağlar (Aytaç, 2002, s.156).

Toplumsal bellek kavramını ilk olarak ortaya atan Halbwachs, “anımsama eyleminin topluma bağımlı olduğundan ve her hatırlama eyleminin toplum tarafından üretilen ve benimsenen çeşitli dışavurum biçimlerinden yararlanılarak gerçekleştirildiğinden söz etmektedir” (Halbwachs’tan aktaran; Saraç, 2020, s.20). Dolayısıyla toplumsal bellekte, hatırlananların nasıl hatırlandığında geçmişteki dönüşüm sürecinin ve diğer bireylerin belleklerinin de etkisinden söz edilebilmektedir. Bu sebeple geçmişten kalan kültürel mirasın olduğu gibi korunması değil bir nesne, bir hikâye, bir olay, bir betimleme, maruz kaldığı dönüşümlerle, üstüne eklenenlerle geçirdiği başkalaşıma ek olarak onu aktaran ve paylaşılan münferit belleklerde nasıl kaldığına ve nasıl “işlem gördüğüne” göre biçimlenmektedir. Bu durum da kültürel aktarımda, görsel betimlemede kullanılan sembollerde, niteliklerde kayma, değişiklik ve değiş tokuşlara sebep olmaktadır. Bu çalışmada, ele alınan örneklerdeki betimlerin nihai hallerini alana dek geçirdikleri dönüşümlere ve olası kökenlerinin ne olabileceğine dair ortaya atılan savlar, toplumsal bellek olgusunun gerçekleşmesindeki bu, zamana yayılan çok ve çeşitli katkıların, dönüştürmelerin de bir ürünü, bir sonucu olarak düşünülebilir.

Nitekim bir topluma üye olan kişilerin belleklerinde yer tutan; (...) anıların birçoğu sistemleşmiş, gelenekler ve toplumsal normlar haline gelmiştir. Bu da toplumların aktarılan, devredilen, taşınan gibi sıfatlarla desteklenebilecek bir hafızaya sahip olduklarını belirtmektedir. (...) toplumun belleğini oluşturan hatıralar nesiller boyu aktarılmakta ve aktarılan her kuşağa deneyimlemesi imkânsız olayların bilgisini; geleneklerini, adetlerini ve yerleşmiş toplumsal kurallarını bildirmektedir (Saraç, 2020, s.21-22).

Toplumsal bellek veya kolektif hafıza, lineer bir hat olarak belirlenen bir geçmişe değil geçmişin bilgisine, birikimine dair ortaklıklara, geçmiş üretimlerdeki ortaklık, etkileşim ve kesişimlere vurgu yapar. Toplumsal bellek zaman içerisinde, bir coğrafyanın sabık sakinleri ve ziyaretçileri tarafından üretilmiş ve deneyimlenmiş olan toplumsal tarih, kültürel ve sanatsal üretim ve birikimlere dayanan “geçişken” anlam ve sembollerden bir kolektif bilinçaltı ve kolektif davranış, alışkanlık ve yaklaşım örgesini kendiliğindenlikle bina eder ve böylelikle hem geçmişle günümüz arasında bağ kurar hem de belleğinde, kültüründe, alışkanlıklarında yaşamaya devam ettiği birey ve toplumlara kimliğini, karakterini vererek bir anlamda onları oluşturur.

Kavramı bütün eksenlerinde tanımlayan Assmann’a göre kültürel bellek, bir aradalığı bağlayıcı yapı olarak adlandırılan hatırlama, kimlik ve kültürel süreklilik arasındaki bağlantıya odaklanır. (...) Bağlayıcı yapı, ‘sembolik bir anlam dünyası’ oluşturarak topluma ait önemli tecrübe ve anıları biçimlendiren ve aynı zamanda güncelleyip içinde bulunulan zamanla uyumunu sağlayarak bugünü geçmişle birleştirme gücüne sahip; ortak yaşanmışlıklar, kurallar ve değerlere dayanan ortak bilgi ve kendini algılayış biçimidir. Bağlayıcı yapının temel ilkesi ise ‘tekrarlama’dır. Tekrarlama, belirli bir zaman düzeni içinde ve birbirine bağlı adımlar halinde bilgi aktarımının yapılmasının sağlanmasıdır (Assmann’dan aktaran; Akın, 2018b, s.101-117).

Bu noktada toplumsal bellekle kültürel bellek arasındaki, Halbwachs ve Assmann tanımları esas alınarak saptanacak temel ayırım, toplumsal bellekte, bu ortaklaşa belleğe katkı yapan zihin ve belleklerin istemsizce hatırlanan bilgi yahut anıya gayri-ihiyari ve bilinçsizce müdahalesi, etkisi sonucu ortaya çıkan “kazara” yahut “sehven” manipülasyon, deformasyon, bellekte yer tutan nesne ya da anının hayatına dönüşerek devam etmek zorunda olması halidir.

Geçmişle günümüz ve gelecek arasında köprü vazifesi gören bu bağın, toplumu oluşturan insanları birbirine bağlamada hayli etkili olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bir toplumun kültürünü koruyarak geleceğe aktaran ve yeni kültürel sentezler oluşturmaya yardımcı olan

olgulardan biri de el sanatlarıdır (Gürcüm ve Öztürk, 2020, s. 246). El sanatları, etno-kültürel yapısıyla bir nevi sözsüz iletişim aracı olma görevini üstlenerek (Gürcüm ve Öztürk, 2020, s.244) ait oldukları coğrafyanın ve toplumun sadece toplumsal belleğini değil kültürel belleğini de kuşaktan kuşağa taşımaya vesile olurlar. El sanatları, sadece içerisinde yaratıldığı topluma özgü maddi ve manevi değerler bütününe taşımaz; bununla beraber toplumların duygu, düşünce, teknik ve estetik duygularıyla biçimlenip çeşitlenmesini ve çoğalmasını sağlar.

El sanatlarındaki bu biçimlenim, işlemlerde, nakışlarda görülen motifler vasıtasıyla kuşaktan kuşağa aktarılarak kültürel belleğin oluşumunda önemli bir rol üstlenmiştir. Geleneksel Türk el sanatları içinde de zengin bir motif diline sahip olan *işlemeler* ayrıcalıklı bir yer tutmaktadır (Öner, 2017, s.235). Türk toplumunda evlilik akdiyle özdeşleşmiş çeyiz hazırlama, (Öner, 2017, s.236) düğün ve doğum gibi önemli sosyal geçiş evreleri (Köklü, 2004, s.30) el sanatları ürünlerinin varlıklarının ve kullanım alanlarının canlılığını sürdürmesinde önemli etkenlerin başında gelirler.

GELENEKSEL ANTEP İŞİ NAKIŞLAR VE BEBEKLİ MOTİF

Bu çalışmada konu edilen Gaziantep ve civarında üretilen işleme grubundaki el işi nakışlar, içinde üretildiği toplumun, coğrafyanın tarihsel mirasının ve kültürel birikiminin toplumsal bellek kanalıyla aktarımının, hatta tam da yukarıda tanımları yapılan bu “toplumsal belleğin” bir izdüşümü, somut biçimde görünüşe çıkmasının örneklerini sunarlar. İşlendiği yörenin adını alarak *Antep İşi* olarak adlandırılan bu işlemler, üretim süresinin uzunluğu, emeği, meşakkati, tekniği, kompozisyon, desen ve motif çeşitlemeleri bakımından ayrıcalıklı nakışlardır.

Antep İşi, Gaziantep’e özgü belirli motiflerin özelliklerine riayet edilerek atkı ve çözümlü ipliklerinin kesilerek çekilmesi ve kalan ipliklerin üzerine ajurların (Özsan ve Harmankaya, 2020, s.1251, s. 1255) işlenmesiyle yapılan bir nakış işleme tekniğidir (Köklü, 2004, s. 37; Özbaş, 1964, s.4; Barışta, 1999, s.195). Antep işi nakışlar, dokuma ipliklerinin kesilerek yapıldığı bir iğne tekniği olarak da bilinmektedir (Güven, 2022, s.57). Bu teknikte ajurlar işlenmeden önce motif fonunun çevresi hesap işi antikası (Akpınarlı ve Üner, 2019, s.141) sarma, muşabak ya da çeşitli susmalar ile işlenerek ipliklerin atması engellenir (Köklü, 2004, s.38; Aktürk, 2013, s.21; Güven, 2022, s.57). Bu işlemler, Antep İşi ipek, şifon, birman (ipek ağırlıklı dökümlü bir kumaş türü), krep demor, havayan, mongol, krep, keten gibi teli çekilebilen kumaş türlerine yapılır (Öner, 2017, s.239; Sönmez, 2005, s. 127). Renk olarak genellikle beyaz ya da krem rengi tercih edilmektedir (Sönmez, 2005, s.125). Halk arasında filtre, mercimek, çiğerdeldi, kartopu, örümcek, badem, çitime, cemelyan, karanfil (Öner, 2017, s. 242; Sönmez, 2005, s.124) şeklinde isimlendirilen tekniklerin yanı sıra hesap işi ve antika gibi tamamlayıcı tekniklerden faydalanılarak Antep İşi nakışlarda çeşitli kompozisyonlar oluşturulur (Özdiler, 1990, s.80). Antep İşi sırasıyla tel çekme, dolama (sarma) ajur işleme, gül atma (deseni belirleme, kompozisyon oluşturma) aşamalarından meydana gelmektedir. Nakışların ilk aşamasında modelin kumaş üzerinde yerleştirileceği yere göre kumaşın iplikleri sayılarak kesilip çekilir, çekilen bu ipliklerin birbirine karışmasını engellemek için dolama (sarma) tekniği uygulanır. Bu dolamaların üzerine yapılan küçük karelerden oluşan ajur zemin üzerine gül atma denilen desenin işlenmesiyle nakış tamamlanır. Desen tamamlandıktan sonra ‘kenar temizleme’ aşamasına geçilir. (foto: 1, 2, 3) İşlemleri yapılan örtülerin, yörede ‘köşe çevirme’ ya da ‘antika’ adı verilen tekniklerle kenarları şekillendirilir (Öner, 2017, s.240; Sönmez, 2005, s. 124).

Salonlarda kullanılan sehpa örtüleri ya da büfelere serilen mendil denilen küçük parçalar el kasnaklarında; masa örtüleri, dolak denilen mevlit örtüleri, yatak takımları ise gergef denilen büyük kasnaklarda işlenmektedir (foto:4) (Sönmez, 2005, s.136). Bu işlemler kentin kırsal kesimlerinde giysileri süslemek için kullanılırken (Köylüoğlu, 2009, s.153; Akın, 2018a, s.246) kent merkezinde daha çok “oda takımı” denilen salon örtülerinde, yatak takımlarında ve “dolak” denilen mevlit örtülerinde karşımıza çıkmaktadır (Sönmez, 2005, s.125).

Parçaların üretim sürecini, model ve nakışın kumaşta kapladığı alan belirlemektedir. Küçük parçalar üç ila altı ay; büyük, özellikle figürlü kompozisyonların yer aldığı büyük parçalar bir ila bir buçuk yıl arasında işlenebilmektedir. Kullanılan malzemenin hassaslığı, yapım sürecinin uzun ve meşakkatli oluşu, bu nakışların maddi değerini artıran etkenlerin başında gelir. Nakışçılık geleneği anneden kıza ya da usta-çırak ilişkisiyle sürdürülmektedir (Öner, 2017, s. 244). Bu nakışlar kentin sosyal dokusunda tıpkı ziynet eşyaları gibi muamele görmektedir. Ekonomik durumu bozulan ailenin ziynetleriyle birlikte çeyizlik Antep işlerini de satışa çıkardığı ve karşılığında doyurucu bir gelir elde ettiği bilinmektedir (Köylüoğlu, 2008, s.54-58).

Nakışların tarihçesi ile ilgili net bilgi mevcut değildir. Kimi kaynaklarda Antep işi nakışlar, Antep'e 1882 yılında gelen 1919 yılına kadar burada yaşayan Dr. Fred Shepard ve ailesi (Aksoy ve Taşkın, 2015, s.28; Yücel, 2017, s.312) ile ilişkilendirilir (Doğanay, 2009, s.31). Antep işi işlemeleri keşfeden Mrs. Shepard, Antep işi işleyen kadınların nakışlarını pazarlayarak gelir elde etmelerini sağlamıştır (Taşkın, 2011, s.25). İşleme sofrası takımları, mendiller Amerika'da satış pazarı bulmuştur (Kopar, 2020, s. 21). Ancak Antepli yerli ailelerde kuşaktan kuşağa geçen örneklerin takibiyle en az 250-300 yıl kadar geriye gidilebilmesi bu görüşün doğru olmadığını göstermektedir.² 19. yüzyılda görülen misyonerlik çalışmalarının etkisi, bu dönem burada üretilen nakışlarda, bütünüyle yerel gelenek çerçevesinde üretilemeyen ve motifleriyle Roma mitolojisini hatırlatan nakışlardan farklı olarak Rokoko betimleri düşündürülen Batılı figürlerin yer aldığı kompozisyonlar (bkz. foto: 31) olarak sirayet etmiştir. Ancak bu örnekler, muhtemelen şehirde yaşayan azınlıkların talebi üzerine az sayıda üretilmiş, dolayısıyla halk tarafından benimsenmediği için sürdürülmemiştir.

Bayan Shepard'ın çabaları bu dönemde Antep işi nakışların yaygın üretimini teşvik eden ve özellikle de yukarıda sözü edilen batı tarzı figürlerin motif yelpazesine dahil olmasındaki rolüyle önemli olmuştur. Ancak onun sayesinde bu yelpazeye katılan, Batılı olarak nitelendirdiğimiz rokoko etkili motifler hem azınlıkta kalmış hem de kısa ömürlü olmuştur. Yerel halkın uzun süredir işlemekte olduğu -ve bu çalışmanın takip eden bölümünde mitolojik unsurlarla olası bağlantısına değinilen- bebekli motifler çeyizlerde ağırlıklı olarak ve günümüze kadar yapılmaya devam edilmiştir. Bununla beraber Bayan Shepard'ın çabalarının bu nakışları çeyizler için aranan bir ticari metaya dönüştürmesiyle açılan gelir kapısı da genel olarak Antep işi nakışların ve özelde halkın rağbet ettiği -çalışmamızın temel konusunu oluşturan- bebekli motifin uzun ömürlülüğüne iktisadi açıdan açıklama getiren bir olgudur.

İpek kumaşlar üzerine, ipek ipliklerle büyük emek ve zaman harcanarak özenle işlenen Antep işi işlemelerin figürlü olan nakışları halk arasında, "bebekli model" olarak isimlendirilmektedir.³ Bu işlemelerin nakışlarında görülen figürler, kompozisyon özelliklerine göre yerel halk tarafından "Çalan Oynayan Bebekli, Oturan Bebekli, Fantezi Bebekli, Üzümlü Bebekli, Borazanlı Bebekli" şeklinde isimlendirilerek sınıflandırılmışlardır. Bu çalışmada toplumsal belleğin günümüze taşıdığı, ortak kültürün yansımaları olan Antep işi nakışların halk arasında "bebekli" olarak bilinen modellerinde görülen ve geçmişe, iki bin yıllık bir zaman dilimine uzanan bir görsel bellekten miras mitolojik figürlerin yansımalarına değinilmeye çalışılacaktır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Antep işi nakışların bebekli olarak isimlendirilen grubunda yer alan, kaynağını özellikle Gaziantep ve çevresinde bulunan mitolojik konulu Roma mozaiklerinde kullanılan figürlerden aldığı aşikâr olan bu motiflerde, bilhassa da Eros'tan türeyen kupidlerin etkisi yahut başka bir deyişle toplumsal bellek kanalıyla sirayeti alenen görülebilmektedir (foto: 5).

² Antepli olan annemin 1860 doğumlu Elif isimli büyük büyükannesinin annesi Fatma'dan kalan, aile yadigarı örtüler de bu görüşün tersine işaret eder. Genellikle narin ipek kumaş üzerine yapılan bu nakışlar, malzeme itibarıyla muhafaza edilmesi ve zamana dayanabilmesi zor parçalardır. (S. Eroğlu Bilgin)

³ Çalışmada motiflerin Gaziantep yöresinde halk arasındaki kullanım şekli esas alınmıştır.

Grek mitolojisinde Hesiodos'a göre evrenin yaratılış sürecinde, Khaos'un hemen arkasından üremeye ve üretmeye teşvik eden soyut bir güç olarak meydana gelen Eros (Hesiodos, Theogonia, 116 ve takiben) başka bazı tradisyonlara⁴ göre ise Aphrodite ve Hermes'ten doğmuştur; karşılıklı ve cismani aşkı simgeleyen ve kimileyin Eros ile özdeşleşen, hatta onun yerini alan Anteros ise Zeus ve Dione kızı Aphrodite ile Ares'ten değildir. Mitolojide figürün bugün yaygın olarak tanınan halini alması zaman içerisinde ozanların katkılarıyla gerçekleşmiştir (Grimal, 1997, s.183). Hermes ve/veya Ares'ten olma Eros hakkındaki söylenler ve erken dönem betimleri genç yaşlarda bir mitolojik figür profili ortaya koyarken günümüz popüler kültüründe bilindiği haliyle elinde okla aşkıları vuran kanatlı, hınzır bir çocuk figürüne dönüşmesi (foto: 6-7) edebiyatta olduğu gibi sanatta da zaman içerisinde gerçekleşmiştir. Böylelikle Helenistik dönemden itibaren betimlemede yaşı gençleşen, kimileyin çocuk, kimileyin bebeklik çağlarının sonlarında bir Eros figürü baskın hale gelmeye başlar. Sadağı, yayı ve oklarıyla bu kanatlı nü figür, Roma sanatında ve mitolojisinde küpid adını alır ve kimileyin çocukluk çağında yahut ergenliğin başlarındaki bir genç erkek figürü olarak, kimileyin de bebeklikten çıkmalı çok olmamış bir oğlan figürü olarak betimlenir. Aynı karakter/figür Rönesans'tan itibaren de İtalyan sanatında, daima bebeklik çağının sonlarında betimlenmeleri dışında, aynı fiziksel özellikleri gösteren figürlere dönüşür ve putto (çoğulu putti) olarak adlandırılırlar. Birden çok küpidin⁵ yer aldığı sahneler geleneksel olarak cismani aşk ve arzunun varlığını işaret etmek için yapıldı.

Eros sanat tarihinde en çok Aphrodite'nin yanında, özellikle Ares ve/veya Adonis ile olan aşk ilişkisini imlemek için savaş meydanında, savaş arabasında ya da tahtındaki babası Ares'e eşlik ederken; kimileyin de başka mitolojik karakterlerin arasındaki dünyevi aşk ilişkisini imlemek için ilgili mitolojik söylenlerin betimlerinde ana karakterlere eşlik eder vaziyette; bunun dışında ise en çok yayını yontarken, uyurken, yunusa binerken betimlenmiştir. Erosların hem Grek keramiklerinde (foto: 8) hem de Roma mozaik ve fresklerinde (foto: 9-10), okları ve yayı dışında farklı gereçlerle, buradaki örneklerde olduğu gibi müzikal enstrümanlarla da betimlenmesi de hayli yaygındır. Çalan Oynayan Bebekli Nakış'ta görülen (foto: 5) vurmaları ve nefesli enstrümanlar çalan kanatlı bebekler, böylelikle sözü edilen betimlerin örnek teşkil ettiği müzisyen Eros betimlerini düşündürürler.

Eros'un, resmedilenin bir aşk hikayesi olduğunu işaret etmek için en sıklıkla dahil edildiği betimlerden biri Aphrodite'nin ve Adonis'e olan ve hayli trajik bir biçimde sonuçlanan aşkı anlatır. Adonis'i devasa bir yabandomuzu yaralamış, can havli sevgilisine koşan Aphrodite beyaz bir güle basmış, dikeninin ayağını kanatması üzerine gülün rengi kırmızıya boyanmış, (Ovidius, X. Kitap, 710-739) kırmızı gülün böylece simgesi haline gelmesiyle tanrıça en temel atribütlerinden birini kazanmıştır. Bu trajik anı betimleyen eserlerde, söylenin tanınırlığını sağlamak amacıyla çok sayıda kırmızı gülün gösterilmesi gelenek halini almıştır. Erhat'ın iddiasına göre çok daha eski bir efsane olan Kybele-Attis ilişkisinin bir tezahürü olan bu söylenin "köken ve kaynakları güney Akdeniz çevresine uzanan" niteliği⁶ (Erhat, 1984, s.11) belki de diğer coğrafyalara nazaran bu coğrafyada daha çok rağbet görmesinin nedeni olabilir. (bkz. Blázquez) Bir güney Akdeniz uygarlığı olan ve Fenike'nin, bugünkü Fas sınırları

⁴ Tradisyon bir söylenin belli bir yorumu, versiyonu anlamındadır. Söylen bir olay ya da kişi hakkındaki bir anlatı iken tradisyon o anlatının belli bir versiyonunu imlemek için kullanılan bir terimdir. Mesela Tufan efsanesinin Ovidius'un anlattığı hali Ovidius tradisyonu; Philostratus'un anlattığı hali ise Philostratus tradisyonu olarak adlandırılır.

⁵ Grek sanatında birden çok Eros'un betimlendiği sahnelerde de bu gruplara Eros adı verilir.

⁶ Söylenle Adonis, Aphrodite tarafından cezalandırılan Myrra'nın çocuğudur, Myrra'dan Suriye kralı Theias ya da Kıbrıs kralı Kinyras'ın kızı olarak söz edilir. (Erhat, 1984, 11) Myrra Aphrodite'den korunmak için mersin ağacına dönüştürülür. Mersin ili çevresinde bu bitkiye verilmiş olan ve günümüzde dahi söylenegelelen murt adı ve bitkinin Latince adı *myrtus communis*, söylenle bitkinin adı arasındaki etimolojik devamlılığı işaret etmektedir. (<https://www.etymonline.com/word/myrtle>). Söylenin hem kuzey Akdeniz coğrafyası ile akrabalığını hem de Ortadoğu havzası ile iç içe geçmiş oluşuna bir başka delalet, kendine özgü rayihası ile bu bölgede yoğun olarak tercih edilen mür (Latince *myrrha*) bitkisinin adının da yine Myrra ile etimolojik olarak bağlantılı oluşudur. (<https://www.etymonline.com/word/myrrh>)

içerisinde kalan ve Kartaca'dan dahi eski antik kenti Lixus'ta bulunmuş, Aphrodite'yi Adonis ve Erosle güller arasında gösteren mozağin (foto: 12) benzeri olan, gün yüzüne çıkmamış yahut modern çağlarda tahrip olmuş eserler, kim bilir belki de Kelebekli Güllü Bebekli Nakış'ta (foto: 11) güller arasında görülen küpid figürünün toplumsal bellekteki kaynakları arasında olmuşlardır⁷.

Küpidler Roma mozaiklerinde, sıklıkla da Pompeii Vettii Villası'nda bulunan bir bordürde de görüldüğü gibi (foto: 14) Dionysos Alayı'nda tanrıya eşlik eden bakkha ve satyrlerle birlikte alayın bir parçası olarak betimlenmişlerdir. Zeugma Müzesi'ndeki kısmen kayıp *Dionysos'un Düğünü* mozağında olduğu gibi Dionysos ve Ariadne'yi birlikte betimleyen eserlerde çiftin aşkını imlemek için (foto: 15) ve Dionysos festivallerinde ya da alaylarında da kimileyin enstrümanlarıyla olmakla beraber sıklıkla yer bulan küpidler, kimi betimlemelerde çocuk Dionysos ile örtüşecek; sahnelere, atribülere çok aşına olmayan gözleri yanıtılabilecek denli iç içe geçmiştir. Hatta iki figür arasındaki en belirgin farkın Dionysos'un kanatsız olması olduğu söylenebilir⁸. Güllü Bebekli Nakış'ta (foto: 13) gül dalları arasındaki nü çocuk figürü iki mitolojik karakter arasındaki bu ilişkiye dair örnekleri hatırlatmaktadır. Hatay Arkeoloji Müzesi'ndeki Eros ve Psykhe⁹ mozağında (foto: 16) uyuyan Eros'un yanı başındaki ağacın dalında kapaklı bir silindirik sadak yer alır, Eros'un bu biçimde silahlarından arındırılması, Ruh'un (Psykhe), Aşk'ı (Eros) silahsızlandırarak intikamını alması olarak yorumlanmıştır. (Cimok, 2005, s.65) Sağ elinde çiçeklerden küçük bir çelengi tutar vaziyette betimlenmiş olan kanatlı Eros'un, bu açıdan Güllü Bebekli Nakış'ta sol elinde çiçek demeti, sağ elinin hemen yanında bir gül guncası ile betimlenmiş nü çocuk figürüyle benzerliği aşıkardır. Üzümlü Bebekli Nakış'taki (foto: 17) kanatsız nü bebekleri çevreleyen üzüm salkımları, muhtemelen kolektif bellekteki bu "bağlam kaymasının" varlığına dair bir ipucu olarak değerlendirilebilir. Bununla beraber doğrudan yerel coğrafyadan, 5. dipnotta da söz edilen Eros ve Psykhe mozağının (foto: 18) bordürleri (foto: 19-20), genç Eros'un varlığı kadar floral ve bitkisel bezemenin, üzüm salkımlı asma dallarının figürlerle beraber ve onları çevreleyen biçimde bezemesel motif olarak kullanılmasını örneklendirir.

Zeus'un Semele'den olma oğlu Dionysos (Bakkhüs), Semele'nin, henüz gebeyken Hera tarafından kendisine kurulan bir tuzak sonucunda kazara Zeus'un şimşek ve yıldırımlarına hedef olup hayatını kaybetmesi sonucunda, Zeus'un dölünü alıp baldırına yerleştirmesi üzerine

⁷ Doğrudan Gaziantep coğrafyasından, Zeugma'da, Poseidon Villası mozaik buluntularında çiçeklerle çevrelenmiş bir Eros'un varlığından söz edilebilse de çalışmaya karşılaştırma örneği olarak Tétouan Müzesi'ndeki (foto: 12) örneğin dahil edilmesi yeğlenmiştir. Poseidon Villası'ndaki Eros ve Psykhe mozağında (foto: 18), kanatlı genç Eros yanında sevgilisi Psykhe ile yan yana oturur vaziyette betimlenmiştir. Yoğun bir biçimde çiçek, meyve ve yemişlerle bezeli bir bordürle çevrelenmiş olan bu mozaik, Kelebekli Güllü Bebekli Nakış'ta, etrafındaki çiçeklerle adeta bir bordür gibi çevrelenmiş olan Eros figürüne benzerlik gösterir, ancak Zeugma mozağında ergen bir Eros betimlenmiştir ve çiçekler sahnenin içerisinde, Eros'u çevreler vaziyette değil, hem de yoğun bir floranın parçası olarak ve mozağın kendisiyle üslup farklılığı gösteren bordürlerde yer alır.

⁸ Lakin bu durumun da istisnasına rastlanmaktadır. Eros kanatları ve başında atribüsü olan asma dalları ve yapraklarından oluşan tacıyla, zafer alayında arabasını çeken aslanın sırtına binmiş olan çocuk Dionysos'u konu edinen, böylelikle nadir rastlanan bir melez betimlemeyi, Nava Sevilla-Sadeh "Dionysian Eros or Erotic Dionysus? Sources and Meanings of Hybridization in the Bacchus Mosaic at the Naples Museum" makalesinde çok yönlü biçimde ele almıştır.

⁹ Apuleius'un (yak. 124-70 sonrası) Altın Eşek ya da Metamorphoseis olarak bilinen eserinde anlatılan söylende adı belirtilmeyen bir kentin kralının kızı Psykhe güzelliği ile dillere destandır, bu yüzden kimse ona talip olmaya cesaret edemez. Aphrodite onu kıskanır ve kıza, bir dağın tepesinde gözleri kapalı halde kendisine koca olacak canavarı beklemesini söyler. Kızı almaya oğlu Eros'u gönderince Eros, görür görmez sevdalandığı Psykhe'yi bir saraya götürür. Psykhe de ona sevdalanınca Eros her gece karanlık indiğinde kızı ziyaret eder; ancak bir şartı vardır, Psykhe asla ışık yakıp Eros'un yüzünü görmeyecektir. Zamanla ailesini çok özleyen Psykhe, Eros'tan onları görmek için izin alıp yanlarına gittiğinde yaşadıklarını anlatınca, kardeşleri onu, sevgilisinin yüzüne bakması için cesaretlendirirler. Dönüşte bir gece Eros uykuya daldığında Psykhe bir kandil yakıp sevgilisinin yüzüne bakar ve gördükleri karşısında sevdası iyi güçlenir. Bununla beraber kandilden dökülen bir damla kızgın yağ Eros'u uyandırır, Psykhe sözünü tutmadığı için öfkeden deliye dönen tanrı, kızı terk eder. Aphrodite kızı hapsedip çeşitli cezalar verir. Adları aşk (Eros) ve ruh (Psykhe) anlamına gelen iki sevgili birbirlerinden uzak sararıp solunca Zeus duruma müdahale edip onları barıştırır. (Grimal, 1997, 699-700)

zamanı gelince Zeus'un baldırından doğmuştur (Euripides ve Bakkhalar, 2010, s.3-5). Hermes'in annesi Maia'nın, doğumdan sonra bebeği Hermes aracılığıyla Kuretlerin bakması için dünyaya göndermesi sahnesi (foto: 21) tanrının bebek ve/veya çocuk olarak betimlendiği eserlerin esinini oluşturur¹⁰. “Şarabın kendisi olan şarap tanrısı, efsaneye göre Nysa mağaralarında büyüdüktan sonra üzümü bulur” (Euripides, 2010, s. xi). Erhat, Dionysos'un baldırdan doğmasının, kökeni Yunanistan dışında, -bu iddiaya ve dayandırıldığı *Bakkhalar* tragedyası ile etimolojik bazı bilgilere göre- Anadolu'da, Lidya ülkesinde olan bir tanrının, Grek panteonuna kabulünden kaynaklandığını savunur. (Erhat, 1984, s.102) Dionysos'un kültürünün sınırları, arkeolojik buluntuların gösterdiği üzere Hindistan ve Afganistan coğrafyasına kadar yayılmıştır. Erken dönemlerden itibaren başında asma yapraklarından tacı, elinde sarmaşık sarılı asasıyla (*thrysos*) betimlenen Dionysos sıklıkla asma dalları ve üzüm salkımları arasında da görülür (foto: 22-23). *Bakkhüs'ün Zaferi* mozağının asma dallarından bordürleri arasında tekrarlanan kanatlı küpid motifleri de yukarıda işaret edilen “bağlam kaymasının” olası nedenlerine dikkati çekmektedir. Yine mozaikte görüldüğü üzere Dionysos zafer alayının betimlendiği sahnelerde mainadlar (bakkhalar) ve satyrler de enstrümanlarıyla tanrıya eşlik ederler. Burada ve 24 numaralı fotoğraftaki örnekte elinde tefiyle, *Dionysos'un Hindistan'dan Dönüşü* adlı (foto:25) Zeugma mozağında tanrının ve Nike'nin yanında, en sağda zilleriyle görülen mainadlar, (Ünal vd, 2006, s. 104) 27 numaralı fotoğrafta görülen borazan bebekli nakıştaki figürü hatırlatacak şekilde kimileyin üflemeli çalgılarla da betimlenirler. (foto: 26) Oturan Bebekli Nakış (foto: 28) görselinde lir motifinin iki yanına yerleştirilmiş olan iki figür ise -soldaki giyinik, başında ince bir taç benzeri bir detay olan genç adam figürü ve sağda nü bebek/çocuk figürü, başında kanatlı başlığıyla Hermes ve onun korumasındaki bebek Dionysos figürlerini (foto: 21) anımsatmaktadır.

Gremitolojisinde özellikle lirle betimlenen bir diğer karakter, ozan Orpheus'tur. Doğüstü güçlere sahip ozan Orpheus'un lirini çaldığında, hayvanların ve bitkilerin çıkan nağmeye göre büyüldüğü, hareketsiz kaldığı anlatılır¹¹ (Ovidius, 1994, XI.Kitap, 1-21) (foto:29).

Bölgenin sahip olduğu zengin ve kadim geçmişin ürünü olan sanat ürünlerinde görülen figürlerin seçilerek benimsendiği, halkın beğenisi doğrultusunda yeniden yorumlanarak nakışlara aktarıldığı izlenmektedir. Toplumsal belleğin süzgecinden geçerek beğenilerle biçim değiştiren kültür ürünleri, yine toplumsal bellek vasıtasıyla kuşaktan kuşağa, kültürden kültüre aktarılarak örtülere nakşedilmiştir.

Kültürün, kuralcı ve anlatsal, yönlendirici ve nakledici yönü, bireylere 'biz' deme imkânı veren kimlik ve aidiyet temellerine gönderme yapar (Atik ve Bilginer Erdoğan, 2014, s.5). Antep'in kültürel ve toplumsal belleğini koruma (Peirce, 2005, s. 27), sahiplenme ve saklama kararlılığı, toplumun bu değerlere karşı hissettiği aidiyet duygusuyla ilintilidir. Bu aidiyet bölge kadınlarının duygu, düşünce ve yaşam biçimini kültürel olgu olarak motiflere işlediği, dokuduğu, şekillendirdiği; bunu zaman içerisinde sanatsal olarak yorumladığı, geleneksel model adlarını, dokuma ve kullanım alanlarını, geçmişten günümüze önemini yitirmeden aktardığı ve yeri geldiğinde çeyizlik el ürünlerine dönüştürdüğü bir halk kültüründe nihayetlendir.

El sanatları ürünlerinde coğrafi işaret/kimlik bağlamında ürün kimlik bilgisi ve işaretlemenin önemi aşıkardır. (Özkan Tağı ve Yanar, 2016, s. 352) Bu bağlamda Antep İşi olarak isimlendirilen, esin kaynağını kadim coğrafyasının zengin tarih ve kültüründen alan bu nakışlar; bölge kadınlarının asırlar boyunca bilgi, beceri ve tecrübesini usta -çırak ilişkisiyle veya

¹⁰ Praksiteles'in İ.Ö. 4. yy.'a tarihlenen, Olympia Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen eseri *Hermes ve Çocuk Dionysos* bu konuyu işleyen en önemli ve en eski tarihli buluntulardan biridir.

¹¹ Orpheus'un doğa üzerindeki bu gücünün bir benzeri Dionysos'ta da vardır ve Dionysos ayinleri olan, müziğin ayinin temel unsuru olduğu Bakkha ritüellerinde bunun yansımaları görülür. Ovidius'un *Dönüşümlerinin* XI. kitabında ritüel esnasında çalınan ezgilerin de etkisiyle Mainadların nasıl bir çılgınlığa kapılarak Orpheus'a saldırıp ozanı parçaladıkları, başınısa Lesbos kıyılarına vurduğu da anlatılır. (Ovidius, 1994, XI. Kitap, 15-57)

anneden kıza geçirerek kuşaktan kuşağa aktardığı kültür-sanat ürünleri olarak tanıtılmalı ve değerlendirilmelidirler.

KAYNAKÇA

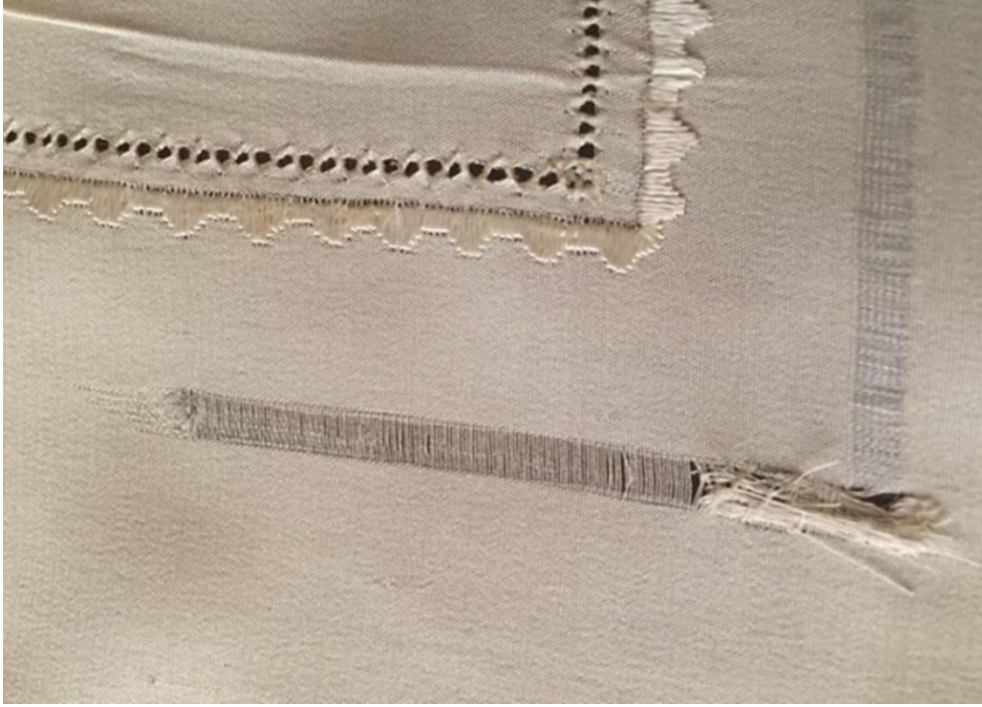
- AKIN, A. (2018a). El Sanatlarının Turizme Etkisi: Gaziantep Örneği. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (3), 241-263. DOI: 10.11616/asbed.vi.470759.
- AKIN, B. (2018b). Kültürel Bellek ve Müzik, *Eurasian Journal of Music and Dance*, (13), 101-117. DOI: 10.31722/konservatuvardergisi.496835.
- AKPINARLI, H. F. & ÜNER, İ. (2019). "Geleneksel Tekstillerin Özellikleri ve Çeşitleri", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 34, Denizli, s.133-145.
- AKSOY, M. & TAŞKIN, F. (2015). Antep Amerikan Hastanesi ve Bölge Halkı Üzerindeki Etkisi (1880-1920), *Turkish Studies*, 10(9), 23-42, DOI: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8598>
- AKTÜRK, M. (2013). *Gaziantep İlinde Yaşayan El Sanatları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), SDÜ, Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk Sanatları Anasanat Dalı, Isparta.
- ATİK, A & BİLGİNER ERDOĞAN, Ş. (2014). Toplumsal Bellek ve Medya, *Atatürk İletişim Dergisi*, (6), 1-16.
- AYTAÇ, Ö. (2002). *Sosyoloji-Bir Giriş Denemesi*, Elazığ: Dünya Matbaası.
- BARIŞTA, Ö. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk İşlemeleri*, Ankara: TTK Yayınevi.
- BAŞARAN, F. N. & KILIÇ, Ö. (2014). Nallıhan İğne Oyalı Bez Dokumacılığı, *Vocational Education*, 9 (2), 17-27. DOI: 10.12739/NWSA.2014.9.2.2C0048.
- BEDİR, A. & TABAKOĞLU, A. (2021). Hatırlama ve Kolektif Hafıza, *Kadim Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), 25-49.
- BLÁZQUEZ, J. M. (2015). The Myth of Aphrodite and Adonis in Roman Mosaics of Jordan, Arabia, Antioch, Mauretania Tingitana and Hispania, *Journal of Mosaic Research / 8* (1-16), <https://doi.org/10.26658/jmr.306312>
- CİMOK, F. (2005). *Mosaics of Antioch*, (Ed. F. Cimok), İstanbul:A Turizm Yayınları.
- DOĞANAY, R. (2009). Amerikalıların Antep Misyonun Kuruluş ve Faaliyetleri Hakkında Bir Deneme, *History Studies*, 1 (1), 17-34.
- ERHAT, A. (1984). *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- EURIPIDES. (2010). *Bakkhalar*, (Çev. Sebahattin Eyüboğlu), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- GRIMAL, P. (1997). *Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma*, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- GÜRCÜM, B. H. & ÖZTÜRK, Ö. (2020). Tekstil ve Moda Tasarımında Gelenekselin Yaşatılması. *Folklor Akademi Dergisi*. Cilt:3, Sayı:4, 244 – 264.

- GÜVEN, M. (2022). *Türk İşleme Sanatına Batı Etkilerinin Yansıması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nişantaşı Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tekstil ve Moda Tasarımı Anabilim Dalı, İstanbul.
- HASANOV, B. (2016). İbn Haldun'da Asabiyet Kavramı – Maurice Halbwachs'ın “Kolektif Hafıza” Kavramı ile Bir Karşılaştırma, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (59), 1437-1446.
- HESIODOS, (1991). *Hesiodos: Eseri ve Kaynakları*, (Çev. Sebahattin Eyüboğlu ve Azra Erhat), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/gaziantep/nealinir/antep-isi-el-islemesi> (08.04.2023)
- <http://www.ipekceyiz.net/Ofantazibebekli.html> (08.04.2023)
- <https://www.theoi.com/Ouranios/Eros.html> (08.04.2023)
- https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Herculaneum_-_Lyre_and_Cupids.jpg (08.04.2023)
- <https://herculaneum.uk/Ins%204/Herculaneum%204%2021%20p5.htm> (08.04.2023)
- (<https://www.petitpalais.paris.fr/en/oeuvre/plaque-cameo-glass-satyr-holding-out-bunch-grapes-child-dionysus>) (09.04.2023)
- <https://tr.pinterest.com/pin/677228862707812432/> (09.04.2023)
- <https://www.pompeiiinpictures.com/pompeiiinpictures/R6/6%2015%2001%20cupids%20p2.htm> (08.04.2023)
- (<https://www.theoi.com/Gallery/Z12.3.html>) (09.04.2023)
- (<https://www.theoi.com/Gallery/K12.4.html>) (09.04.2023)
- (<https://www.theoi.com/Gallery/K12.2.html>) (09.04.2023)
- <https://www.theoi.com/Gallery/K12.13.html> (09.04.2023)
- <https://www.tigrishaber.com/antep-isi-kadinlarin-elinde-sanata-donusuyor-3712h.htm> (09.04.2023)
- (<https://www.etymonline.com/word/myrtle>) (23.06.2023)
- (<https://www.etymonline.com/word/myrrh>) (23.06.2023)
- KOPAR, M. (2020). Antep Literatüründe Seyahat Anlatıları, *Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 11- 24.
- KÖKLÜ, H. (2004). *İç Anadolu Bölgesinde El İşlemeli Peşkirler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ev Ekonomisi-El Sanatları-Anabilim Dalı, Ankara.
- KÖYLÜOĞLU, A. (2008). Osmanlı Döneminde Gaziantep'te Kadın'ın Yaşam Biçimi, *Gaziantep Tarih Kültür Dergisi*, (13), 54-58.
- KÖYLÜOĞLU, A. (2009). *Kadim Şehir Gaziantep*. İzmir: Neşa Ofset.
- OVIDIUS, (1994). *Dönüşümler*, (Çev. İ. Zeki Eyüboğlu), İstanbul: Payel Yayınevi.
- ÖNER, M. (2017). Türk El Sanatlarının Kültürel Belleği: El Emeği Göz Nuru Antep İşi, *Injosos Al-Farabi International Journal On Social Sciences/ Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2), 233-272.

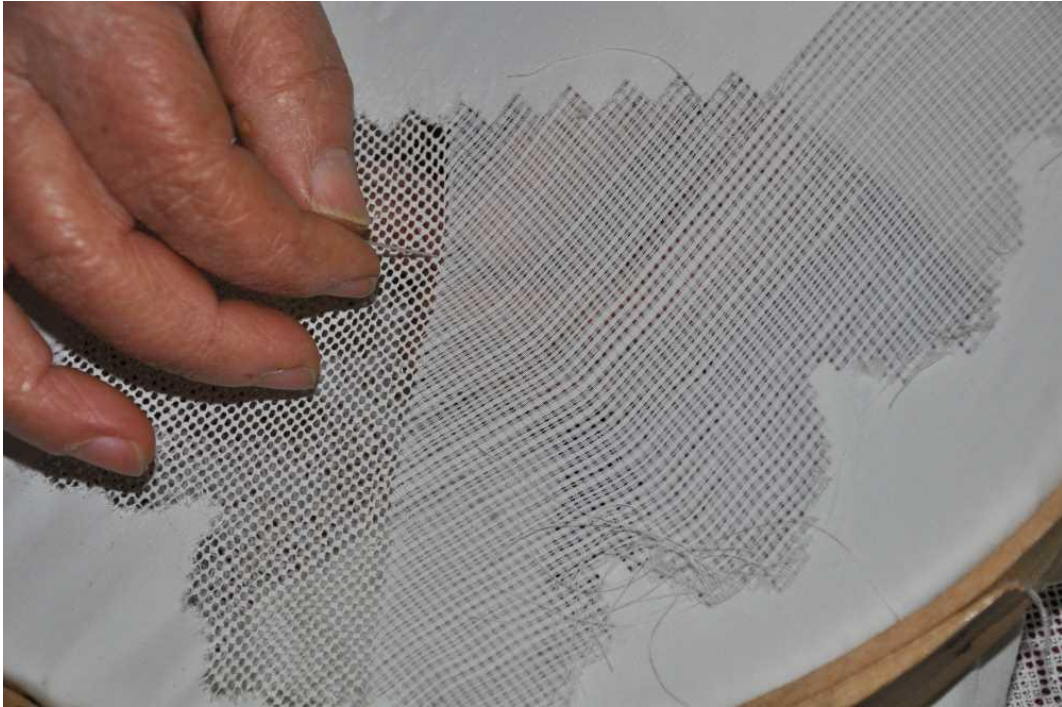
- ÖZBAŞ, M. (1964). *Çeşitli Antep Ajurları*, Ankara: Öğretmen Matbaası.
- ÖZDİLER, L. G. (1990), *Geleneksel Türk İşlemelerinden Antep İşi Ajurlar*, Ankara: Lider Matbaacılık.
- ÖZKAN TAĞI, S. & YANAR, A. (2016). El Sanatları Ürünlerinde Coğrafi İşaretleme ve Ürün Kimlik Bilgisinin Önemi, *Art-e Güzel Sanatlar Dergisi*, 9 (17), 343-353.
- ÖZSAN, M. & HARMANKAYA, H. (2020). Ajur Tekniğinin Kullanım Alanları ve Süsleme Olarak Ajur Kullanılarak Yapılan Giysi Tasarımları, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13 (70), DOI: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2020.4173>
- PEIRCE, L. (2005). *Ahlak Oyunları, 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, (Çev. Ülkün Tansel), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- SARAÇ, F. (2020). *Toplumsal Bellek ve Sahte-Belgesel*, (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon ve Sinema Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- SEVILLA & SADEH, N. (2021). Dionysian Eros or Erotic Dionysus? Sources and Meanings of Hybridization in the Bacchus Mosaic at the Naples Museum, *Journal of Mosaic Research*, (14), 289-300. DOI: 10.26658/jmr.1014566
- SÖNMEZ, K. (2005). *Gaziantep İli Nizip İlçesinde Bulunan Geleneksel Antep İşlemeleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, El Sanatları Eğitimi Ana Sanat Dalı, El ve Makine Nakışları Eğitimi Anasanat Dalı, Konya.
- TAŞKIN, F. (2011). Antep'te Bir Misyoner Hekim: Dr. Fred D. Shepard (1855), *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 1 (3), 22-27.
- ÜNAL, M. vd. (2006). *Belkıs-Zeugma ve Mozaikleri*, (Ed. Rifat Ergeç), İstanbul: Sanko Holding Yayınları.
- YÜCEL, İ. (2017). *Anadolu'da Amerikan Misyonerliği ve Misyon Hastaneleri (1880-1934)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1: Tel Çekme (Öner, 2017, 261)

Fotoğraf 2: Ajur (www.kulturportali.gov.tr/turkiye/gaziantep/nealinir/antep-isi-el-islemesi)

Fotoğraf 3: Gül Atma (Desen/Kompozisyon Oluşturma) Aşaması İçin Hazırlanmış Zemin (Öner, 2017,258)

Fotoğraf 4: Gergef (www.tigrishaber.com)

Fotoğraf 5: Çalan Oynayan Bebekli Nakış (S. Eroğlu Bilgin, Aile Yادigarı)

Fotoğraf 6: Pasiphae ve Daidalos Mozaği'nden Ok ve Yayıyla Kanatlı Eros detayı, İ.S. II. Yüzyıl, Poseidon Villası, Zeugma Gaziantep Arkeoloji Müzesi (Önal vd., 2006, s. 101)

Fotoğraf 7: Aprodite'nin Doğuşu Mozaïği'nden Kanatlı Eros Detayı, Poseidon Villası, Zeugma Gaziantep Arkeoloji Müzesi (Önal vd., 2006, s. 118-119)

Fotoğraf 8: Flüt Çalan Eros, Kırmızı Figürlü Vazo, İ.Ö. V. Yüzyıl (<https://www.theoi.com/Ouranios/Eros.html>)

Fotoğraf 9: Dans Eden Küpidler Freski, Herculaneum Buluntusu, Napoli Arkeoloji Müzesi. (<https://herculaneum.uk/Ins%204/Herculaneum%204%2021%20p5.htm>)

Fotoğraf 10: Lir Çalan Küpidler, Herculaneum, (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Herculaneum_-_Lyre_and_Cupids.jpg)

Fotoğraf 11: Kelebekli Güllü Bebekli Nakış (<http://www.ipekceviz.net/Ofantazibebekli.html>)

Fotoğraf 12: Aphrodite, Adonis ve Eroses. Tétouan Museum. (M.L. Neira. Kaynak: Blázquez)

Fotoğraf 13: Güllü Bebekli Nakış (<http://www.ipekceyiz.net/gullubebek.html>)

Fotoğraf 14: Pompeii Vetii Villası, Kuzeybatı Köşesindeki Kuzey Duvarından Bakkhus Festivali'ni Kutlayan Küpidleri Betimleyen Fresk (Foto: M. Colomer)

(<https://www.pompeiiinpictures.com/pompeiiinpictures/R6/6%2015%2001%20cupids%20p2.htm> 08.04.2023)

Fotoğraf 15: Dionysos ve Ariadne'nin Düğünü Mozaği'nde Kanatlı, Aşk İksiri Dolu Kase Taşıyan Eros Detayı. İ.S. II Yüzyıl Sonu-III. Yüzyıl Başı, Dionysos (Ergeç) Villası, Zeugma Gaziantep Arkeoloji Müzesi (Önal vd, 2006, s. 47)

Fotoğraf 16: Eros ve Psyche Mozaïği, II. Yüzyıl'ın II. Yarısı, Seleukeia Mozaïği, Hatay Arkeoloji Müzesi, (Cimok, 2005, s. 64)

Fotoğraf 17: Üzümlü Bebekli Nakış (S. Eroğlu Bilgin, Aile Yadiğarı)

Fotoğraf 18: Eros ve Psykhe Mozaïği, Poseidon Villası, Zeugma, İ.S. II. Yüzyıl Sonu-III. Yüzyıl Başı, Zeugma Gaziantep Arkeoloji Müzesi (Önal vd, 2006, s. 140-141)

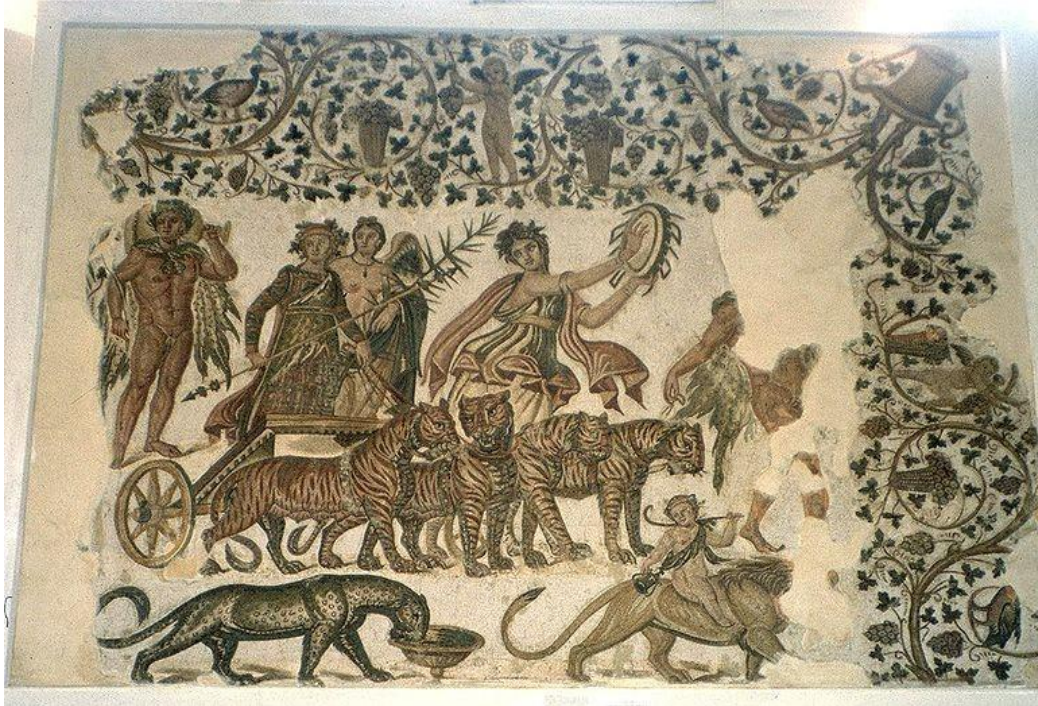

Fotoğraf 19-20: Eros ve Psykhe Mozaïği, İ.S. II. Yüzyıl Sonu-III.Yüzyıl Başı, Poseidon Villası, Zeugma Gaziantep Arkeoloji Müzesi, Üzüm Salkımlarını Gösteren Bordür Detayı. (Cimok, 2005, s. 140-141)

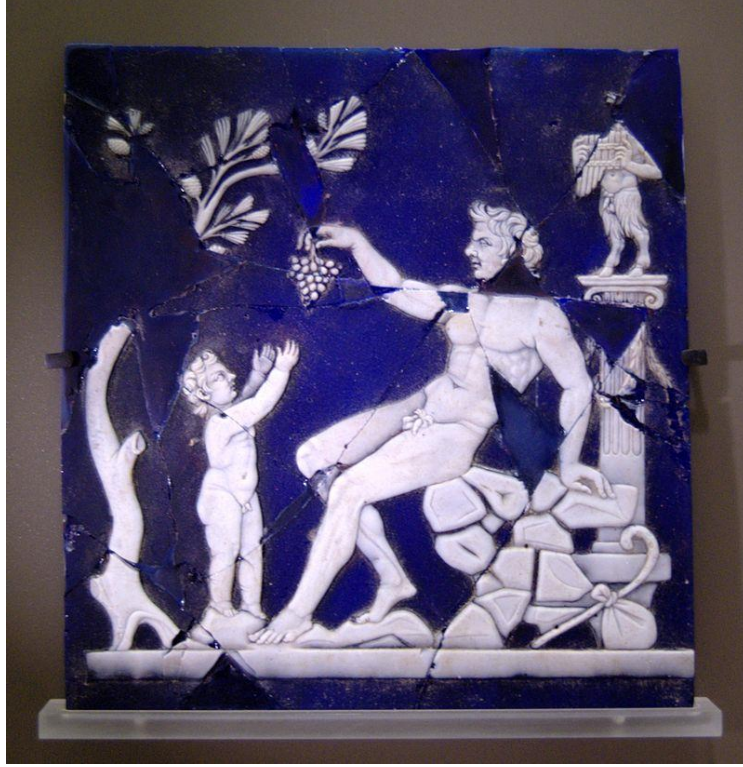

Fotoğraf 21: Dionysos'un Doğumu (Hermes'i ve Zeus'un Baldırından Doğan Dionysos'u Gösterir Detay), Kırmızı Figürlü Vazo, İ.Ö. 405-385, Taranto Ulusal Arkeoloji Müzesi <https://www.theoi.com/Gallery/K12.13.html>

Fotoğraf 22: Bakkhüs'ün Zaferi Mozaği, İ.S. III. Yüzyıl, Sousse Müzesi, Tunus (<https://www.theoi.com/Gallery/Z12.3.html>)

Fotoğraf 23: Çocuk Bakkhüs'e Üzüm Salkımı Uzatan Satyr; Cameo Stili Cam İşi, I. Yüzyıl'ın ilk Yarısı, Petit Palais Güzel Sanatlar Müzesi, Paris (<https://www.petitpalais.paris.fr/en/oeuvre/plaque-cameo-glass-satyr-holding-out-bunch-grapes-child-dionysus>)

Fotoğraf 24: Dionysos, Satyr ve Mainad, Kırmızı Figürlü Vazo Resmi, İ.Ö. 440-430 Harvard Sanat Müzesi <https://www.theoi.com/Gallery/K12.4.html>

Fotoğraf 25: Dionysos'un Hindistan'dan Dönüşü Mozaigi, İ.S. II. Yüzyıl, Poseidon Villası, Zeugma Gaziantep Arkeoloji Müzesi (Önal vd., 2006, s.108)

Fotoğraf 26: Silenos, Dionysos ve Bakkhanal, Kırmızı Figürlü Vazo, İ.Ö.IV. Yüzyıl, Louvre Müzesi (<https://www.theoi.com/Gallery/K12.2.html>)

Fotoğraf 27: Borazanlı Bebekli Nakış (S. Eroğlu Bilgin, Aile Yadigarı)

Fotoğraf 28: Oturan Bebekli Nakış (<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/gaziantep/nealinir/antep-isi-el-islemesi>)

Fotoğraf 29: Lir Çalan Orpheus, İ.S. III.Yüzyıl Tarsus Mozaïği, Hatay Arkeoloji Müzesi (Cimok, 2005, s:48)

Fotoğraf 30: Bebekli Nakış Figürünün Bordüre Uygulanışı (S. Eroğlu Bilgin, Aile Yadigarı)

Fotoğraf 31: Fantezi Bebekli (<https://tr.pinterest.com/pin/677228862707812432/>)

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 2, Temmuz 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 05.04.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 17.07.2023

DOI: 10.30692/sisad.1277764

SİLİFKE KALESİ HİSARPEÇE BÖLÜMÜ KAZILARI

Excavations of Curtain Walls (Hisarpache) of Silifke Castle

Razan AYKAÇ

Doç. Dr.

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sanat ve Tasarım Fakültesi

ORCID ID: 0000-0002-3267-1218

razan.aykac@ikc.edu.tr

Ali BORAN

Prof. Dr.

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Sanat Tarihi Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-7323-0080

ali.boran@hbv.edu.tr

Atıf/Citation: Razan Aykaç & Ali Boran (2023), "Silifke Kalesi Hisarpeçe Bölümü Kazıları", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.2, Temmuz 2023 s.401-425.

Öz: Silifke Kalesi, hac ve ticaret yolu üzerinde, Anadolu ve Kıbrıs ile bağlantının sağlandığı stratejik bir konumda inşa edilmiştir. Bu nedenle İlk Çağlardan itibaren önemini korumuş ve kalede farklı devletler hâkimiyet sürmüştür. Silifke, Mısır Ptolemaios Devleti ile Selevkos Krallığından sonra Roma hâkimiyetine girmiştir. Roma İmparatorluğunun bölünmesiyle Doğu Roma sınırları içerisinde kalmıştır. Kale, Roma döneminde inşa edilmiştir, bunu surların ve kale içerisindeki bazı yapıların temel taşlarından anlamak mümkündür. Roma döneminden sonra kale Bizans hâkimiyetine girmiştir ve ardından kısa süreliğine Ermeniler ile St. Jean Şövalyeleri arasında el değiştirmiştir. XIII. yüzyılın sonlarında Kıbrıs Krallığı, XIV. yüzyılın ortalarında Karamanoğulları ve XV. yüzyılın sonuna doğru son olarak Osmanlı devletinin hâkimiyetine girmiştir. XVI. yüzyılın sonunda çıkan ayaklanmalar, isyanlar sonucu Silifke ve çevresindeki ekonomik - siyasi yapı büyük oranda çökmüştür. Bu durumda halkın, tüccarların tek güvenli yeri kale olmuştur ve kale bu özelliğini XIX. yüzyılın sonuna kadar korumuştur. Bu tarihten sonra kale terk edilmiştir. Zamana ve hava şartlarına yenik düşen kale yıpranmış, bozulmuş kaleiçi yerleşim taş ve toprak yığını altında kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Kale, Kazı, Hisarpeçe, Seramik.

Abstract: Silifke Castle was built on the Hajj and trade route in a strategic location where the connection between Anatolia and Cyprus was established. For that reason, it has preserved its importance since the early ages and different states dominated the castle. Silifke came under Roman rule after the Ptolemaic Dynasty of Egypt and the Seleucid Empire. It remained within the borders of the Eastern Roman Empire after the division of the Roman Empire. The castle was built in the Roman era, it is possible to understand that from the foundation stones of the walls and some structures in the castle. After the Roman era, the castle came under the Byzantine rule and then changed hands between the Armenians and Knights Hospitaller for a short time. It came under the rule of the Kingdom of Cyprus at the end of the 13th century, the Karamanids in the middle of the 14th century, and lastly the Ottoman Empire at the end of the 15th century. The economic and political structure in Silifke and its surrounding collapsed substantially as a result of revolts that broke out at the end of the 16th century. The only safe place for the people and the merchants was the castle in that situation, and the castle had preserved that feature until the end of the 19th century. The castle was abandoned after that time. The castle which was defeated by time and weather conditions was worn and destroyed, and the settlement inside the castle remained under a pile of stones and soil.

Keywords: Ottoman, Castle, Excavation, Hisarpeçe, Ceramic.

GİRİŞ

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türk Tarih Kurumu ve Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nin birlikte yürüttüğü Silifke Kalesi Kazı ve Restorasyon Çalışmaları 2011 yılında başlamış, 2019 yılından itibaren 12 ay sürdürülecek 20 kazıdan biri olmuştur. Kazı çalışmaları Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Türk Tarih Kurumu'nun maddi destekleriyle sürdürülmektedir. Kazıya 2020 yılında TTK tarafından 5 uzman atanmıştır. Kazı ve restorasyon çalışmaları kazı başkanı Prof. Dr. Ali BORAN ve kazı başkan vekili Dr. Öğr. Üyesi Razan AYKAÇ'ın bilim heyetinde olduğu geniş bir ekip ile günümüzde hız kesmeden devam etmektedir.

Kazı çalışmaları 2011 yılından itibaren kalenin batısında başlayarak doğuya doğru devam etmiştir¹ (Aykaç, 2021, s.105-155) ve bu çalışmalar beş aşamadan oluşmaktadır: Birinci aşamada; kazısı yapılacak alanın fotoğraf çekimi yapılmaktadır ki alanın ilk ve son hali belgelensin. Ardından kale ve mekânların içerisinde, yüzeyde bulunan taş, ot ve çalılar temizlenmektedir. İkinci aşamada; arkeolojik kazı gerçekleştirilmektedir. Üçüncü aşama; kış aylarının olumsuz hava koşullarına ve yıkılan zayıf noktaların güçlendirilmesine yönelik alınan koruma önlemidir. Koruma amacıyla toprakla doldurulan çuvallar mekânların üzerine yerleştirilmekte ve böylece açılan mekânların geçici korunması sağlanmaktadır. Belirli yerlere tabela ve uyarı levhaları asılmakta, sarnıç kuyu gibi düşme tehlikesi olan yerlerin üzeri kapatılmaktadır. Sur, burç ve kaleiçi mekânlar incelenerek ihtiyaç duyulan yerler taşlarla örülerek veya ahşap direklerle desteklenerek güçlendirilmektedir. Dördüncü aşamada; kazı buluntularının tasnifi, temizliği, fotoğraflanması ve çizimi yapılmaktadır. Ayrıca etütlük eserlerin konservasyon ve tümleme işlemleri de bu aşamada gerçekleştirilmektedir. Kazı alanının ölçümleri totalstation ile alınarak açılan mekânların autocat çizimleri yapılmaktadır. Kazı alanının hava fotoğrafları 50, 100 ve 200 m'den dron ile çekilmektedir. Kazılarla çıkarılan kalıntı ve mekânların yıllara göre dağılımını gösteren rölöve çizimleri kazı başkanı öncülüğünde gerçekleştirilmektedir. Beşinci ve son aşamada; ilk dört aşamada yapılan tüm bu çalışmaların yayına dönüştürülerek bilim dünyasına ve gelecek kuşaklara aktarılması sağlanmaktadır.

Hisarpeçe Bölümü Kazıları

2011 yılında başlayan arkeolojik kazılar, 2017 yılında kalenin surları ile hisarpeçe savunma hattı arasında kalan bölümde yoğunlaşmıştır. Bu kazı çalışmaları saldırıya daha çok maruz kalan güney yönde yapılmaktadır (Çizim 1-5/ Foto. 1-5).

Bu kapsamda; A-13 /A-14 burçları arasındaki mekânlar, A-13 burcunun doğusundaki mekânlar, A-14-A-15 burçları arasındaki mekânlar, A-14 burcu doğusundaki mekânlar, A-12 mekânı

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.; Boran ve Aykaç, 2020, s. 113-134; Aykaç, 2021, s.105-155.

güneyindeki mekânlar, B-4 burcu ve yanındaki mekânlar dört yıllık bir kazı sonucunda ortaya çıkmıştır (Foto. 6-8).

A-13 / A-14 Burçları Arasındaki Mekânların Kazısı

Hisarpeçe kazıları kalenin güneyinde savunmanın en yoğun gerçekleştiği tarafta 2017 yılında başlamış ve hız kesmeden batıya doğru devam etmiştir. A-13 ile A-14 burçları arasında kalan hisarpeçe bölümünde; önce yüzeyde bulunan hafriyat temizliğinin ardından kazı yapılmış ve bu alanda 12 mekân ortaya çıkarılmıştır. Bu mekânlar plan, malzeme, inşa teknikleri, kazı buluntuları açısından incelenmektedir. Ortaya çıkarılan bu mekânların duvarları XVII-XVIII. yüzyıl Osmanlı dönemi özelliklerini yansıtan orta boy, yarı işlenmiş taşlarla ve çamur harçla örülmüştür (Foto. 9-10).

Bu alandaki mekânlar; güneyde A-13 D8, A-13 D6, A-13 10, A-13 D12, A-13 D9, A-13 D/7B, A-13 D1, A-13 D3, A-13 D4 ile kuzeyde hisar duvarına bitişik A-13 D5, A-13 D11, A-13/7A, A-13 D2 olarak adlandırılmıştır.

A-13 Burcunun Doğusundaki Mekânların Kazısı

A-13 D1 No.lu Mekân: Kalenin güney savunma hattı üzerinde, A-13 burcunun doğusunda bulunan hisarpeçe bölümündeki mekânlar, 2018 yılı kazı sezonunda yapılan çalışmalarda mekânın duvar örgüsü, zemin seviyesi ve planı ortaya çıkarılmıştır. Mekânın duvar örgüsünde XVII-XVIII. yy. Osmanlı dönemini yansıtan uygulamalar görülmektedir. Kuzey-güney yönde derinlemesine dikdörtgen plana sahip mekânın ölçüleri şu şekildedir; kuzey taraf 3.60 m, doğu taraf 6.10 m, güney taraf 3.50 m, batı taraf 5.80 m ve ortalama derinlik 0.90 m'dir.

A-13 D2 No.lu Mekân: A-13 doğusu 1 no.lu mekân ile 3 no.lu mekân arasında yer alan mekânın duvar örgüsü ve planı ortaya çıkarılmıştır. Kareye yakın dikdörtgen planlı mekânın genel ölçüleri şöyledir; kuzey duvarı 3.76 m, doğu duvarı 6.95 m, güney duvarı 3.90 m, batı duvarı 6.37 m ve ortalama derinlik 1.60 m'dir. Ayrıca mekânın güney duvarı üzerinde hisarpeçenin ana duvarına rastlanmıştır.

A-13 D3 No.lu Mekân: A-13 burcu doğusunda ve A-14 burcu batısında yer alan mekân 2 no.lu mekânın doğusundadır. 2 no.lu mekânın doğu duvarı hizasından başlatılan ve bu yönde devam eden çalışmalarda, 3 no.lu mekân tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalarda açmanın duvarları ortaya çıkarılmış ve sonrasında mekânın güneyinde hisarpeçe ana duvarı boyunca yaklaşık 4.20 m zemine doğru sondaj yapılmıştır. Kazı esnasında hisar duvarında Bizans dönemine ait duvar dokusu görülmüştür. Çalışmalar neticesinde bulunan birinci katman seviyesinde şipolyen /devşirme malzemeden işlik, insitu halinde ortaya çıkarılmıştır. Açmanın ölçüleri şu şekildedir; kuzey taraf doğu batı yönde 8.40 m, doğu taraf 3.60 m, güney taraf 8.10 m, batı taraf 4.10 m'dir (Foto.10).

A-13 D4 No.lu Mekân: Mekân, A-14 burcunun batısında ve A-13 burcunun doğu uç noktasındadır. Kazı çalışmaları neticesinde mekânın duvar örgüsü, zemin seviyesi ve planı ortaya çıkarılmıştır. Elde ettiğimiz bulgular sonucu üçgen planlı mekânın ölçüleri şu şekildedir; doğu duvar 5.60 m, kuzey duvar 4.60 m, batı duvar 4.30 m ve mekânın ortalama derinliği 1.20 m'dir. Güney yönde yer alan duvar aynı zamanda hisarpeçe ana duvarıdır. Mekânın güneybatısında 0.94 m genişliğinde 0.40 m yüksekliğinde seki benzeri bir birim bulunmaktadır. Mekânın plan özelliklerinde herhangi bir giriş açıklığının olmaması ve buranın A-13 D3 no.lu mekân ile bağlantılı olması ve buranın depo birimi olarak kullanıldığını göstermektedir.

A-13 D5 No.lu Mekân: A-13 D/ A koridorunda yapılan çalışmalarda tespit edilen mekâna, A koridorundan, 1.60 m genişliğinde bir açıklıktan geçiş sağlanmaktadır. Çalışmalar sonrası; mekânın son ölçüleri doğu taraf 2.80 m, güney taraf 4.25 m, batı taraf 1.85 m, kuzey taraf 2.72 m ve ortalama derinlik 0.95 m'dir.

A-13 D6 No.lu Mekân: Mekân A-13 D5 no.lu mekânın doğusunda, A-13 D/A koridorunun güneyinde yer almaktadır. Çalışmalar sonucu dikdörtgen planlı mekânın ölçüleri şöyledir; kuzey duvar 2.10 m, doğu duvar 3.40 m, güney duvar 2.40 m, batı duvar 3.40 m ve ortalama derinlik 0.65 m olarak ölçülmüştür.

A-13 D7 No.lu Mekân: A-13D A koridorunda devam eden çalışmalar esnasında koridor güneyinde, 1 no.lu mekânın batısında yapılan kazı çalışmalarında 7 no.lu mekân tespit edilmiştir. Bu kazı çalışmalarında açmanın iki ayrı birimden oluştuğu anlaşılmış ve bu alanlar 7-A, 7-B mekânı olarak ayrılmıştır.

Güneyde yer alan 7-A mekânı, dikdörtgen planlı olup güney duvarı hisarpeçe ana duvarıdır. 7-A mekânında çalışmalar sonucu kuzey duvar 3.10 m, doğu duvar 2.20 m, güney duvar 3.10 m, batı duvar 2.20 m ve mekânın ortalama derinliği 1.45 m olarak tespit edilmiştir.

7-A mekânının kuzeyinde yer alan açma ise 7-B mekânı olarak adlandırılmıştır. Mekânın ölçüleri şöyledir; kuzey duvar 3.20 m, doğu duvar 4.60 m, güney duvar 3.25 m, batı duvar 4.60 m ve ortalama derinlik 0.80 m olarak ölçülmüştür. Mekânın kuzey duvarının doğu köşesinde 0.80 m genişliğinde açıklık bulunmaktadır.

A-13 D8 No.lu Mekân: Mekân, A-13 burcunun doğusunda, 5 no.lu mekânın güneyindedir. Kuzeyde yer alan kapı açıklığından mekâna giriş sağlanmaktadır. Yapılan kazı çalışmaları sonucu ortaya çıkarılan dörtgen planlı ve mekânın güney duvarı hisarpeçe ana duvarıdır. Gün sonu ölçümleri şu şekildedir; kuzey duvarı 4.20 m, doğu duvarı 3.95 m, güney duvarı 3.70 m, batı duvarı 4.40 m ve ortalama derinlik 0.70 m'dir.

A-13 D9 No.lu Mekân: Mekân, A-13 doğusu 6 no.lu mekânın doğusunda, A koridorunun güneyindedir. Mekânın kuzeybatı köşesinde üç basamaklı merdiven bulunmuştur. Kareye yakın dikdörtgen planlı mekânın son ölçümleri şöyledir; kuzey duvarı 4.20 m, doğu duvarı 6.40 m, güney duvarı 3.90 m, batı duvarı 6.60 m ve ortalama derinlik 0.90 m'dir.

A-13 D10 No.lu Mekân: Mekân, A-13 burcu doğusunda, 6 ve 8 no.lu mekânların doğusunda bulunmaktadır. Yapılan kazı çalışmalarında mekânın doğu duvarında, 11 ve 12 no.lu mekânlara açılan iki adet kapı açıklığı tespit edilmiştir. Gün sonunda kuzey duvarı 3.50 m, doğu duvarı 7.10 m, güney duvarı 3.35 m, batı duvarı 5.80 m ve ortalama derinlik 1.00 m olarak ölçülmüştür.

A-13 D11 No.lu Mekân: Mekân, A-13 doğusu 9 no.lu mekânın doğusunda, A koridorunun güneyindedir. Mekâna, A koridoru ve 10 no.lu mekânda bulunan kapı açıklıklarından giriş sağlanmaktadır. Yapılan kazı çalışmaları sonrası mekânın ölçümleri şöyledir; kuzey duvar 1.60 m, doğu duvar 3.20 m, güney duvar 2.40 m, batı duvar 3.15 m ve ortalama derinlik 1.00 m'dir.

A-13 D12 No.lu Mekân: Mekân, A-13 burcu ve 10 no.lu mekânın doğusunda ve 9 no.lu mekânın batısındadır. Mekânın batısında bulunan kapı açıklığı ile 10 no.lu mekâna geçiş sağlanmaktadır. Yapılan kazı çalışmaları sonrasında mekânın ölçümleri şöyledir; kuzey duvarı 3.15 m, doğu duvar 3.20 m, güney duvar 2.70 m, batı duvar 2.05 m ve ortalama derinlik 1.00 m'dir.

A-14- A-15 Burçları Arasındaki Mekânların Kazısı

Kalenin güneyinde ön sur üzerinde yer alan hisarpeçe bölümünde A-14 ile A-15 burçları arasında bulunan alanda yapılan çalışmalar 2018 yılında A-15 askeri kulesinin batısında başlamış 2019 yılında A-14 kulesi (zindan) doğusunda devam etmiştir. Böylece iki kazı döneminde çalışmalar tamamlanmıştır (Foto.11-13).

Bu alanda yer alan mekânlardan A-15B5, A-15 B4, A-15 B3, A-14 D9, A-14 D6, A-14 D3, A-14 D4 no.lu mekânlar güneyde yer alan ön sura bitişik vaziyette; A-15 B6, A-15 B2, A-15 B1, A-14 D1, A-14 D2, A-14 D5, A-14 D7, A14 D8 mekânları ise A-14 ile A-15 burcu arasında A koridoruna bitişik olarak konumlandırılmıştır.

Hisarpeçe ile hendek arasında yer alan bu bölümde yapılan kazı ve sondaj çalışmalarında alt seviyelerde Bizans dönemi, üst kısımlar ise XVII. ve XVIII. yüzyıl Osmanlı dönemi yerel mimari özellikleriyle duvar örgü tekniklerinin uygulandığı anlaşılmaktadır.

A-14 Burcu Doğusunda Bulunan Hisarpeçe Mekânları: 2019 yılı kazı sezonunda yüzeyde bulunan hafriyat temizliğinin ardından yapılan arkeolojik kazı çalışmalarında A-14 burcunun doğusunda 9 adet mekân tespit edilmiş olup bu mekânlar plan, malzeme, inşa teknikleri ve kazı buluntuları açısından incelenmiştir.

A-14 D1 No.lu Mekân: Mekân, A-14 burcu doğusunda yer almaktadır. Kazı çalışmalarında kare planlı bir mekân tespit edilmiştir. Bu mekâna, kuzeybatı köşede yer alan 1.10 m genişliğindeki kapı açıklığından giriş sağlanmaktadır. Seviye inme çalışmaları sonrası; 1 no.lu mekân 3.50 x 3.20 m ölçülerinde ve 1.30 m derinliğe sahiptir.

A-14 D2 No.lu Mekân: A-14 burcu doğusunda ve A-14 D1 no.lu mekânın doğusunda yer almaktadır. Yapılan kazı çalışmalarında mekâna girişi sağlayan herhangi bir kapı açıklığı tespit edilememiştir. Seviye inme çalışmaları sonrasında dikdörtgen planlı bir mekâna ulaşılmıştır. Mekânın ölçüleri şu şekildedir; 1.60 x 3.00 m, derinliği ise 0.65 m'dir. Mekânın orta kısmında kuzey-güney yönde 0.80 m, doğu-batı yönde 1.10 m. ölçülerinde, tek sıra taş ile çevrili bir birim ortaya çıkmıştır (Foto.11).

A-14 D3 No.lu Mekân: A-14 burcu doğusunda ve 1 no.lu mekânın kuzeyindedir. Yapılan kazı çalışmaları esnasında kareye yakın dikdörtgen planlı bir mekâna ulaşılmış olup bu mekânın ölçüleri şu şekildedir; 5.70 x 3.20 m, derinliği 1.65 m'dir.

A-14 D4 No.lu Mekân: Mekân, A-14 burcu doğusunda ve 2 no.lu mekânın doğusunda bulunmaktadır. Kazı çalışmaları sonucu ortaya çıkarılan kare planlı mekâna, doğu duvarda açılan 1.05 m genişliğindeki kapı ile giriş sağlanmaktadır. 4 no.lu mekânın genel ölçüleri şu şekildedir; 2.90 x 2.40 m, derinliği ise 1.10 m'dir.

A-14 D5 No.lu Mekân: Mekân, A14 burcunun doğusunda, 4 no.lu mekânın kuzeyindedir. Mekâna kuzey duvardaki 1.10 m genişliğinde kapı açıklığından giriş sağlanmaktadır. Bu mekânın duvar örgüsünde moloz taş kullanılmıştır. Kazı sonrası ortaya çıkarılan düzgün olmayan, dikdörtgen planlı mekâna ait ölçümler şu şekildedir; mekânın güney duvarı 2.80 m, batı duvarı 3.50 m, doğu duvarı 3.50 m'dir. Kuzey duvarda açılan giriş açıklığı ise 1.10 m'dir. Giriş açıklığından doğu duvarına olan uzaklık 1.40 m'dir.

A-14 D6 No.lu Mekân: A14 burcunun doğusunda ve 7 no.lu mekânın güneyinde yer alan mekânda çalışmalar ilk olarak mekân belirleme ve seviye inme işlemleri ile başlamıştır. Yapılan kazı çalışmalar sonrası ortaya çıkarılan kareye yakın dikdörtgen planlı mekânın son ölçümleri şu şekildedir; kuzey duvarı 4.04 m olup 0.85 m genişliğinde bir giriş açıklığına sahiptir. Yine bu duvar üzerinde 0.80 m genişlikte, 0.30 m derinlikte bir niş yer almaktadır. Batı duvarı 3.70 m, güney duvarı 4.40 m ve doğu duvarı 3.54 m ölçülerindedir. Mekânın doğu duvarına bitişik 0.60 x 0.57 m ebatlarında bir seki ortaya çıkarılmıştır. Mekânın ortalama derinliği 1.10 m'dir.

A-14 D7 No.lu Mekân: A14 burcunun doğusunda yer alan mekânda çalışmalar 2019 yılı kazı döneminde başlamıştır. Yapılan çalışmalarda mekân belirleme ve seviye inme yapılmıştır. Kazı çalışmaları sonrası ölçümler şu şekildedir; batı duvarı 2.50 m, güney duvarı 2.70 m, doğu duvarı 2.50 m ve kuzey duvarı 2.56 m ölçülerinde olup mekânın ortalama derinliği 1.10 m'dir. Mekânın güney duvarında 1.05 m. genişlikte açıklık ayrıca kuzey duvarında 0.87 m. genişlikte bir açıklık mevcuttur.

A-14 D8 No.lu Mekân: A14 burcunun doğusunda yer alan mekânda çalışmalar 2019 yılı kazı döneminde başlamıştır. Yapılan çalışmalarda mekân belirleme ve seviye inme yapılmıştır. Mekâna ait son ölçümler şu şekildedir; batı duvarı 3.86 m, güney duvarı 4.25 m, kuzey duvarı 2.30 m'dir. Doğuda duvar tespit edilememiştir. Mekânın ortalama derinliği 1.50 m'dir.

A-14 D9 No.lu Mekân: A14 burcunun doğusunda yer alan mekânda çalışmalar 2019 yılı kazı döneminde başlamıştır. Yapılan çalışmalarda mekân belirleme ve seviye inme yapılmıştır. Kazılar sonrası ölçümler şu şekildedir; batı duvarı 2.12 m, güney duvarı 2.31 m, kuzey duvarı 3 m uzunluktadır. Doğuda ise duvar tespit edilememiştir. Mekânın ortalama derinliği 1.65 m'dir.

A-15 Burcu Batısında Bulunan Hisarpeçe Mekânları: 2018 yılı kazı sezonunda yüzeyde bulunan hafriyat temizliğinin ardından yapılan kazı çalışmalarında A-15 burcunun batısında 5 adet mekân tespit edilmiş olup bu mekânlar plan, malzeme, inşa teknikleri ve kazı buluntuları açısından incelenmiştir.

A-15 B1 No.lu Mekân: Mekân, A-15 burcunun batısında, A-14 burcunun doğusunda yer almaktadır. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda derinlemesine dikdörtgen planlı mekân bulunmuştur. Mekânın son ölçümleri şöyledir; kuzey duvarı 9.40 m, doğu duvarı 2.10 m, güney duvarı 9.0 m, batı duvarı 1,60 m uzunlukta ve ortalama derinlik 1.50 m'dir. Mekâna güney duvarında 0.80 m genişlikteki açıklıktan giriş sağlanmaktadır. Bu giriş aynı zamanda 3 no.lu mekâna geçişi de sağlamaktadır. Mekânın kuzey duvarı önünde 7.30 m uzunluğunda, 0.40 m genişliğinde bir duvar örgüsü vardır. Bu duvar örgüsü mekânın ana duvarlarından farklı olarak erken döneme aittir.

A-15 B2 No.lu Mekân: Mekân, A-15 burcunun batısında, 1 no.lu mekânın güneyinde yer almaktadır. Mekânın kuzeydoğu köşesindeki 0.80 m genişlikteki açıklıktan mekâna giriş sağlanmaktadır. Bu mekânın iki bölmeli olduğu tespit edilmiş ve mekânı doğu batı doğrultusunda bölen 2.90 m uzunluğunda bir duvar örgüsü ortaya çıkarılmıştır. Bu bölmede yer alan 0.70 m genişliğindeki açıklık sayesinde bölmeler arasında geçiş sağlanmaktadır. Mekânda yapılan kazı çalışmaları esnasında güneyde yer alan hisarpeçe duvarı üzerinde taşçı işaretlerine rastlanmıştır.

1 no.lu mekânda görüldüğü gibi mekân içerisinde erken döneme tarihlenen duvar izleri görülmektedir. Yaklaşık kare planlı mekânın genel ölçüleri şu şekildedir; kuzey duvarı 4.50 m, doğu duvarı 3.90 m, güney duvarı 3.60 m, batı duvarı 3.70 m ve ortalama derinlik 1.00 m'dir.

A-15 B3 No.lu Mekân: Mekân, A-15 burcunun batısında 2 no.lu mekânın doğusunda yer almaktadır. Mekâna kuzeybatı köşede yer alan açıklıktan giriş sağlanmaktadır. Açmanın güneybatı köşesinde 0.90 x 0.50 m ölçülerinde bir seki mevcuttur. Bu seki düzgün kesme taşlar ile örülmüş ve hisar duvarına bitişik vaziyettedir. Yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan duvarların ölçümleri şöyledir; kuzey duvar 4.50 m, doğu duvar 3.50 m, güney duvar 4.50 m, batı duvar 3.20 m ve mekânın ortalama derinliği 1.70 m'dir.

A-15 B4 No.lu Mekân: A-15 burcunun batısında 2 no.lu mekânın doğusunda yer alan mekâna kuzeydoğu köşede 0.70 m genişliğindeki açıklıktan giriş sağlanmaktadır. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda mekânın ölçüleri şöyledir; kuzey duvarı 3.45 m, doğu duvarı 2.20 m, güney duvarı 3.65 m, batı duvarı 2.10 m ve ortalama derinlik 1.00 m olarak tespit edilmiştir. Ortaya çıkarılan kuzey duvarında 0.65 m genişliğinde, 0.10 m derinliğinde niş bulunmuştur.

A-15B A-Koridoru: A-15 burcunun batısında, güney surunun bitişiğinde ve hisarpeçe denilen alanları kesintisiz dolaşan ulaşım koridorudur. Yapılan kazı çalışmaları sonrasında koridorun ölçüleri şöyledir; A-15 burcu dibinden kuzey-güney yönde 6.70 m, doğu batı yönde 6.80 m, ortalama derinlik 0.50 m'dir. Güney sur duvarı dibinden ise doğu batı yönünde 12.75 m, kuzey-güney yönde 2.00 m, ortalama derinlik ise 0.50 m olarak tespit edilmiştir (Foto.13).

A-12 Mekânı Güneyindeki Mekânların Kazısı

Kalenin güneyinde yer alan A-12 mekânının güneyinde, A-11 ve A-13 burçları arasında kalan hisarpeçe bölümünde, 2017 yılında yapılan arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda 7 mekân tespit edilmiş ve ortaya çıkarılmıştır. Bu mekânlar, plan, malzeme, inşa teknikleri ve kazı buluntuları açısından incelenmiştir. Bu alandaki çalışmalar 2018 kazı sezonunda tamamlanmıştır.

Bu alanda yer alan mekânlardan; A-12 G1, A-12 G2, A-12 G3 mekânları güneyde yer alan hisarpeçe suruna bitişiktir. A-12 G4, A-12 G5, A-12 G6 mekânları kuzeyde, kalenin güney suruna yakın vaziyette konumlandırılmıştır. A-12 G7 mekânı ise A-13 burcunun dibinde yer almaktadır (Foto.14-15).

A-12 G1 No.lu Mekân: Mekân, A-12 mekânının güneyinde, hisarpeçe üzerinde yer almaktadır. Yapılan çalışmalarda mekânın duvar örgüsü, zemin seviyesi ve planı ortaya çıkarılmıştır. Kuzeydoğu köşede yer alan açıklıktan dikdörtgen planlı mekâna giriş sağlanmaktadır. Mekânın kazı çalışmaları sonrasında ölçüleri şu şekildedir, doğu duvarı uzunluğu 4.40 m olup burada 0.70 m genişlikte ve 0.80 m derinlikte bir niş mevcuttur. Kuzey duvar 5.30 m, batı duvar 4.30, güney duvar 5.20 m ve inilen seviye 1.25 m' dir. Güney yönde yer alan duvar aynı zamanda hisarpeçe ana duvarıdır. Çalışmalar esnasında mekânın merkezinde, işlik taşı, kompozit üslupta sütun başlığı ve mekânın güneybatı köşesine yerleştirilen kısmen kırık vaziyette bir yalak bulunmuştur.

A-12 G2 No.lu Mekân: Mekân A-12 mekânı güneyinde, A-12 G1 mekânının doğusunda yer almaktadır. Yapılan çalışmalar sonucunda yaklaşık kare planlı bir mekâna ulaşılmıştır. Mekânın ölçüleri şu şekildedir; batı duvar 5.30 m, doğu duvar 2.90 m, kuzey duvar 1.90 m ve inilen seviye 1.60 m' dir. Mekânın güneyinde yer alan duvar aynı zamanda hisarpeçe ana duvarıdır. İki sıra blok taş dizisinden oluşan duvar ile mekânın cephe duvarları dönemsel açıdan farklılık göstermektedir. Bu duvarın uzunluğu 1.95 m, kalınlığı ise 0.40 m' dir.

A-12 G3 No.lu Mekân: Mekân A-12 mekânı güneyinde, A-12 G2 no.lu mekânın doğusunda yer almaktadır. Mekânın kuzeyinde ve güneyinde duvar hattı yıkılmış vaziyette olduğu için plan özellikleri bilinmemektedir. Yapılan çalışmalar sonrasında 4.80 x 2.40 m ölçülerinde, doğu batı doğrultusunda mekân açılmış ve 1.80 m seviye inilmiştir.

A-12 G4 No.lu Mekân: A-12 mekânının güneyinde, 3 no.lu açmanın doğusunda yer almaktadır. Mekâna güneydoğu köşede yer alan 1.40 m genişliğindeki açıklıktan giriş sağlanmaktadır. Mekânın genel ölçüleri şu şekildedir; doğu taraf uzunluğu 4.10 m, kuzey güney yönde uzunluk 1.50 m, batı taraf 2.10 m' dir (Foto.10).

Mekânın kültür dolgusunun devam edip etmediğinin tespit edilmesi amacıyla ana kaya bloklarının önündeki toprak dolguda, mekânın kuzey yarısında 4.10 x 1.50 m ölçülerinde bir alanda sondaj çalışması yapılarak yaklaşık 0.50 m alt kota inilmiştir. Bu sondaj çalışmalarında mekânın temel seviyesine inilmiş ve yer yer ana kaya blokları görülmüştür. Çalışmalar sonucunda kuzey duvarının temelinin, ana kaya bloklarının, yer yer kesilerek şekillendirilmesi ve araları ile üzerinin irili ufaklı taş ve kireç harçla örülerek düzlenmesiyle oluşturulan temel yatağı üzerine inşa edildiği anlaşılmıştır. Mekânın doğu duvarının altında da kesitte kireç harç tabakaları ve seramik kırıkları içeren bir dolgu yer almaktadır; özetle kültür dolgusunun devam ettiği tespit edilmiştir.

A-12 G5 No.lu Mekân: Mekân, A-12 mekânının güneyinde, A-12 G2 no.lu mekânın kuzeyindedir. Kareye yakın dikdörtgen planlı mekâna kuzeyde, güneyde ve batıda olmak üzere üç kapı açıklığından giriş sağlanmaktadır. Bu açıklıklardan batı duvarı üzerinde, güneybatı köşede yer alanı 0.93 m genişliğinde olup mekân 4'e, kuzey duvarı üzerinde, kuzeydoğu köşede yer alanı 1.00 m genişliğinde olup mekân 7'ye, güney duvarı ortasında olanı ise 1.00 m genişliğinde olup mekân 2'ye bağlanmaktadır. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda 3.52 x 1.50 m ölçülerinde ortaya çıkan mekânda temel seviyesine inilmiş ve yer yer ana kaya blokları görülmüştür. Bu nedenle temelde kültür dolgusunun devam edip etmediğinin tespit edilmesi amacıyla, mekânın kuzey duvarı köşesinden, kuzey duvara paralel olarak 3.60 x 1.30 m ölçülerinde bir alanda sondaj çalışması yapılarak yaklaşık 0.50 m seviye inilmiştir. Çalışmalar sonucunda mekânın doğu ve batı duvarının ana kaya ile birlikte alt seviyeye doğru devam ettiği yani kültür dolgusunun devam ettiği anlaşılmıştır. Kuzeyde yer alan ana kaya bloğunun üzerinin irili ufaklı taş ve kireç harçla örülerek temel yatağının oluşturulduğu ve temel yatağı altında ana kaya bloklarının olduğu anlaşılmıştır.

A-12 G6 No.lu Mekân: Kalenin A-12 mekânının güney yönünde yer alan mekânda yapılan kazı çalışmaları sonucunda ulaşılan ölçüler şu şekildedir; mekân, kuzey-güney 3.20 m, doğu-batı 5.30 m uzunluğunda ve ortalama 1.90 m derinliğindedir.

Kuzey duvarı, ana kaya blokları da kullanılarak farklı boyutta taşlarla, yer yer kireç, yer yer çamur harçla, farklı tekniklerde örülmüş olup temeli ana kaya ile birlikte 3.00 m alt kota inmektedir. Kuzey duvarın doğu kısmı alt 1.00 m'lik kotta ana kaya bloğu da kullanılarak iri-yarı işlenmiş taşlarla, kuzey duvarın batı kısmı ise alt 1.00 m'lik kotta ufak-yarı işlenmiş taşlarla duvar örülmüştür; yapılan alt 1.00 m'lik örgüde yer yer kireç harç yer yer çamur harç kullanılmıştır. Üst 2,00 m'lik kısmı ise orta-yarı işlenmiş taşlarla ve çamur harçla örülmüştür.

Mekânın batı duvarının kuzey kısmı da kuzey duvarı ile aynı seviyeye kadar yani 3,00 m alt kota kadar inmekte olup alt kısımları büyük blok taşlarla, üst kısmı ince işçilik göstermeyen taşlarla örülmüştür.

A-12 G7 No.lu Mekân: Güneydeki hisarpeçe suruna bitişik olarak uzanan ve mekân 1,2,3 ile onların kuzey bitişğinde yer alan 4-5-6 mekânlarına ulaşım sağlayan bir koridordur. Mekân 4-5-6'nın kuzey tarafında ve A-13 burcu altında yapılan kazılarda içkale suru ve A-13 burcu ile mekân 4-5-6 arasında uzanan ve bir koridor oluşturan mekân 7 açığa çıkarılmıştır. Çalışmalar sonrası mekân ölçüleri doğu-batı doğrultusunda 22.50 m uzunluğunda, kuzey-güney yönünde ortalama 1.60 m genişliğinde ve 1.40 m derinliğindedir.

Mekân 7 koridorunun doğuda tespit edilen kısmı, A-13 burcu hizasında kuzey-güney doğrultulu olarak başlamakta ve 5.75 m kuzeye, içkale surlarına kadar uzanmaktadır. Bu kısımda koridor genişliği 1.80 m'dir. Bu kısımda koridorun doğu duvarını A-13 burcunun duvarı oluşturmaktadır. Batı duvarı ise orta boy yarı işlenmiş taşlarla ve çamur harçla örülmüştür. Koridorun kuzey-güney doğrultulu kısmı, A-13 kulesi ile içkale surlarına birleşerek köşe yaptığı yerde, buna uygun olarak batıya doğru uzanmaktadır. Bu kısımdaki surun alt seviyesindeki örgüsünde yer yer iri blok kesme taşlar kullanılmıştır. Güney duvar ise orta boy yarı işlenmiş taşlarla örülerek devam etmektedir ve bu kısımda koridor genişliği 2.10 m'dir. Ancak A-13 burcundan 5.35 m batıda güney duvar örgüsüne çok iri ve dik yerleştirilmiş dikdörtgen bir taş eklenmiştir. Bu taş koridor içine 0.55 m girerek koridoru daraltmaktadır. Duvarın bu dik yerleştirilen taştan sonraki kısmında duvar mimarisi değişmekte ve batıya doğru mekân 6 kapısına kadar aynı aksta devam etmektedir. Bu kısımda farklı olarak duvar, orta boy dikdörtgen taş ve çamur harçla örülmektedir. Mekân 6 kapısından sonra 0.55 m'lik daralma kısmı tekrar geri çekilerek koridor yaklaşık başlangıç ölçüsünde genişlemektedir. Mekân 6 kapısı ile yan yana olan mekân 5 kapısı da bu koridora bağlanmaktadır.

B-4 Burcu ve Yanındaki Mekânların Kazısı

Kalenin güneybatısında, hisarpeçe bölümünde ve A-10 mekânının güneyinde yer alan bölüm, Bizans dönemine tarihlendirilen yarım daire planlı burç kalıntısıdır. Mekânda yapılan kazı çalışmaları sonucunda tamamen ortaya çıkarılmış olup ölçüleri şu şekildedir; çapı 3,20 m, derinliği 4,10 m'dir. Burç yapısının doğusunda ve batısında farklı ihtiyaçlara yönelik 6 mekân tespit edilmiştir (Foto.16-19). Bu mekânlar yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkarılmış olup plan, malzeme, teknik ve kazı buluntuları açısından incelenmiştir (Çizim.6-8 / Foto. 20-26).

Kazısı tamamlanan mekânlardan B-4 D3, B-4 D5, B-4 D6 hisarpeçe duvarına bitişik, B4 D1 açması B4 burcuna bitişik, B-4 B4 açması A-9 mekânına bitişik ve son olarak B-4 D2 açması kalenin güney suruna bitişik vaziyettedir.

B-4 D1 No.lu Mekân: Mekân kalenin güneybatı savunma hattı üzerinde, A-10 mekân güneyinde, B-4 burcunun doğusunda yer almaktadır. B-4 D1 no.lu açmada çalışmalarda alanın son ölçümleri şu şekildedir; alan kuzey-güney yönde 1.25 m, doğu-batı doğrultusunda 6.10 m ve inilen seviye ortalama 2.55 m'dir. Açmada çalışmalar esnasında duvar olgusuna ulaşamamıştır.

B-4 D2 No.lu Mekân: Mekân A-10 mekânı güneyinde, hisarpeçe üzerinde, B-4 D1 no.lu açmanın doğusunda yer almaktadır. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda ölçümleri şu şekildedir; kuzey-güney yönde 3.55 m, doğu-batı yönde 3.55 m, derinlik ise 0.70 m'dir. Açmanın kuzeyinde, ana kaya üzerinden devam eden bir duvar hattı yer almaktadır.

B-4 D3 No.lu Mekân: Kalenin güney savunma hattında, A-10 mekânı güneyinde, hisarpeçe üzerinde, B-4 D2 no.lu açmanın kuzeyinde yer almaktadır. Alanın son ölçümleri şu şekildedir; kuzey-güney yönde 6.00 m, doğu-batı yönde 2.40 m ve ortalama derinlik 0.90 m'dir.

B-4 B4 No.lu Mekân: Kalenin ve A-10 mekânının güneyinde, hisarpeçe üzerinde ve B-4 burç kalıntısının batısında yer almaktadır ve bu nedenle B-4 B4 olarak isimlendirilmiştir. Doğu-batı yönde 9.20 m, kuzey-güney yönde 1.50 m ve ortalama derinlik 1.55 m'dir. Yapılan çalışmalar esnasında B-4 burcu batısına 1.00 m mesafede dıştan 0.90 m genişlikte, 3.54 m uzunluğunda ve iç genişliği 0.30 m ve 0.40 m derinliğe sahip kapalı tip su kanalı ortaya çıkarılmıştır.

B-4 D5 No.lu A Mekân: Kalenin ve A-10 mekânının güneyinde, hisarpeçe üzerinde ve B-4 burcunun doğusunda yer almaktadır. Yapılan çalışmalarda mekânın duvar örgüsü, zemin seviyesi ve planı ortaya çıkarılmıştır. Çalışmalar sonucu dikdörtgen planlı açmanın ölçümleri şu şekildedir; kuzey-güney yönde 2.05 m, doğu -batı yönde 4.00 m ve açmanın ortalama derinliği 1.70 m'dir.

B-4 D6 No.lu Açma: Kalenin ve A-10 mekânının güneyinde, hisarpeçe üzerinde ve B-4 burcunun doğusunda yer almaktadır. Açmada kazı çalışmaları 2019 yılı kazı döneminde yüzeyde yer alan hafriyatın belirli bir seviyeye kadar alınması şeklinde başlamıştır. Sonraki kazı dönemlerinde açmada kazı çalışmaları devam etmiştir. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda açmanın ölçümleri şu şekildedir; kuzey-güney yönde 2.40 m, doğu- batı yönde 5.10 m ve ortalama derinlik 0.70 m'dir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Silifke Kalesi stratejik konumdan dolayı her dönemde önemini koruyan yerleşim yerlerinden biridir. Özellikle haç yolu ve Kıbrıs'la bağlantının sağlandığı limanı korumasından dolayı farklı medeniyetlerin hâkimiyetinde kalmıştır. İlk Çağlardan itibaren kalede Selevkos Krallığı, Roma, Bizans, St. Jean Şövalyeleri, Kıbrıs Krallığı, Karamanoğulları ve 1470 yılından sonra da Osmanlı hâkimiyeti görülür².

2011-2022 yıllarında yapılan kazılar sonucu Silifke Kalesinin Roma döneminde inşa edildiği, Bizans döneminde genişletildiği, Türk döneminde de kale içinde yerleşim dokusunun yenilendiğini ve hisarpeçe bölümlerindeki mekânların eklendiği anlaşılmaktadır. Özellikle Taşucu Ak Kale'nin (Aykaç, 2021, s.137-160) Osmanlı Devleti tarafından yapılmasının ardından askeri birlikler Ak Kale'ye taşınmış ve Silifke Kalesi'nin hem kale içinde hem de hisarpeçe bölümlerinde yapılaşma artmıştır.

2017 yılından itibaren surla hendek arasında kalan hisarpeçe bölümlerinin kazısına başlanmış ve bu bölümlerin önemli bir kısmının kazısı tamamlanmıştır. A-13 / A-14 Burçları Arasındaki Mekânlar, A-13 Burcunun Doğusundaki Mekânlar, A-14- A-15 Burçları Arasındaki Mekânlar, A-14 Burcu Doğusundaki Mekânlar, A-12 Mekânı Güneyindeki Mekânlar, B-4 Burcu ve Yanındaki Mekânlar olmak üzere 38 açmada 2.00 m ile 8.00 m'yi bulan kazılar yapılmıştır. En üst kotta zamanla oluşmuş 1.00 m'lik bir toprak katmanından sonra kültür katmanı başlamaktadır.

² Ayrıntılı bilgi için bkz; Francis, 1818; Langlois,1858, s.748-754; BOA, *MAD*. nr 176 vrk 401b; BOA. TD 1, s.27; Keil ve Wilhelm, 1931, s.21; Houwink Ten Cate, 1961, s.24; Altay, 1965, s.116; Bean ve Mitford 1970, s.196-198; Uzunçarşılı, 1983, s.107; Hunger, 1984, s.110; Edwards, 1987, s.224; Gürtürk, 1987, s.60; Tekindağ, 1993, s.644; Akdağ, 1995, s.478; Kaya, 1999, s.74-77; Strabon, 2000, s.255; Sümer, 2001, s.454-460; Yalçın, 2001; Gümüşcü, 2001, s.71; Yalçın, 2004, s.5; Taşkıran, (ts.), s.65; Çelik, 2009, s.200; Uçar, 2009, s.19; Topal, 2010, s.76.

Kazılar sonrasında; hisarpeçedeki bu mekânların surla-hendek arasındaki alanın tamamını kapladığı, dörtgen planlı ve birbiriyle bağlantılı tek katlı mekânlardan oluştuğu ve bu mekânların üst örtülerinin düz dam olduğu, mekânların içerisinde devşirme malzemenin yapılan loğ taşları ve azda olsa ahşap kiriş parçalarına rastlanması sonucunda anlaşılmıştır. Mekânların duvarları moloz taş ve çamur harçlı olarak yapılmıştır. Duvarlarda yer yer devşirme malzeme görülmektedir. Mekânların birbiriyle bağlantılı ve birinden diğerine geçişin olduğu görülmektedir. Bazı bölümlerde sura bitişik olarak koridor kısımları yer almaktadır. Bu mekânların açmaları sırasında farklı katmanlarda sırlı-sırsız seramik, lüle, metal (sikke, takı, alet, kap, üzenge), taş (yalak, gülle), kemik parçalar ve mimari plastikler (sütun başlığı, loğ taşı), cam bilezik-yüzük gibi buluntulara rastlanmıştır. Bunlardan kazıma tekniğinde yapılmış kırık bolca seramik parçaları, lüleler XVIII-XIX yüzyıl Osmanlı dönemine tarihlenmektedir.

Silifke Kalesi kazısında hisarpeçe bölümünde ortaya çıkarılan mekânlar Osmanlı döneminde özellikle XVII. yüzyıldan sonra yapılmış barınma mekânları, depo ve imalathane gibi işleve sahip yapılar olmalıdır. Bu mekânlar plan, malzeme ve inşaat teknikleri açısından aynı dönem özellikleri göstermektedir.

Osmanlı döneminde Silifke Kalesinin hendekle sur arasındaki hisarpeçe bölümündeki bu mekânların diğer kalelerdekiyle karşılaştırılması şimdilik yapılamamaktadır. Çünkü Osmanlı dönemine ait arkeolojik kazılar yeni olup özellikle de kalelerde Osmanlı döneminde yapılan yenileme, ekleme gibi veriler kazı çalışmalarında son yıllarda ortaya çıkmaktadır. Başta Silifke Kalesi kazısı olmak üzere yapılan ve yapılacak yeni kazılar bu alanda önemli boşluğu dolduracaktır.

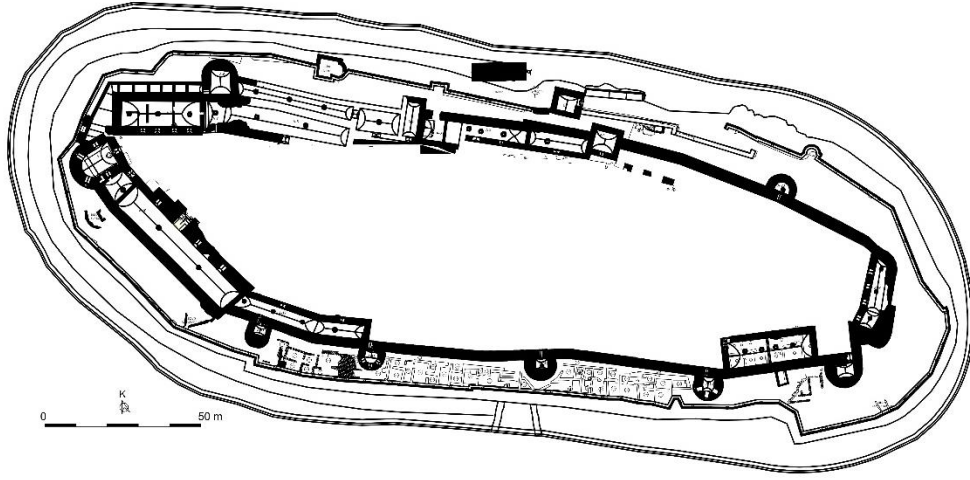
Silifke Kalesi İlk Çağ'dan günümüze kadar sürekli yerleşim görmüş özellikle de Osmanlı döneminde keleş-kent özelliğini yansıtan ve kazılar sonucunda ortaya çıkarılan Anadolu'daki önemli yerleşim yerlerinden biridir.

KAYNAKÇA

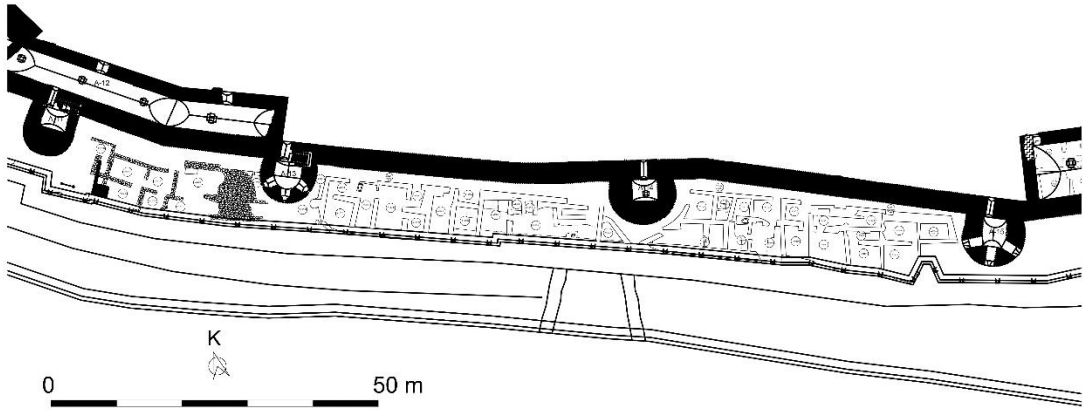
- AKDAĞ, M. (1995). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyânları*. İstanbul: Cem Yayınları.
- ALTAY, M. H. (1965). *Adım Adım Çukurova*. Adana: Çukurova Turizm Derneği.
- AYKAÇ R. (2021). Kilikya Bölgesindeki Kaleler İçerisinde Silifke Akkale (Ak Liman)'nin Yeri ve Önemi. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (15), 137-160.
- AYKAÇ, R. (2021). *Silifke Kalesinin Kazılar Sonucu Ortaya Çıkan Yerleşim Dokusu*. İstanbul: Ege Yayınları.
- BORAN, A. & AYKAÇ, R. (2020). Silifke Kalesi 2018 Yılı Kazı Çalışmaları. *İçinde, 41. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (I), 113-134.
- BOA, MAD. nr 176 vrk 401b; BOA. TD 1, s.27.
- ÇELİK, Ş. (2009). Silifke. *İçinde, TDV İslam Ansiklopedisi*, 37. İstanbul: TDV Yayınları. s.200-202.
- EDWARDS, R. W. (1987). *The Fortifications of Armenian Cilicia*. Washington: Dumbarton Oaks Studies.
- FRANCIS, B. (1818). *Karamania Or A Brief Description of The South Coast of Asia Minor and of The Remains of Antiquity*. London: R. Hunter.

- GÜMÜŞCÜ, O. (2001). *XVI. yy Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*. Ankara: TTK.
- GÜRTÜRK, S. (1987). *Silifke Tarihi*. Silifke: Can Matbaa.
- KEIL J. & WILHELM A. (1931). *Monumenta Asiae Minoris Antiqua Vol.III*. Manchester : Manchester University Press.
- KAYA, M. (1999). *Karamanoğulları Döneminde Silifke* (Basılmamış Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi.
- LANGLOIS, V. (1858). Les Ruines De Séleucie Dans La Cilicie-Trachée. *Revue Archéologique*, 15.(2), 748-757.
- HOUWINK TEN CATE P.H. H.J. (1961). *The Luwian Population Groups of Lycia and Cilicia Aspera During the Hellenistic Period*. Leiden: E.J. Brill.
- STRABON. (2000). *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika:Kitap XII-XIII-XIV)*. (Çev. Adnan Pekman). İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.
- SÜMER, F. (2001). Karamanoğulları. İçinde, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 24. İstanbul: TDV Yayınları s.454-460.
- TAŞKIRAN, C. (2009). *Silifke Ulu Kent*. Silifke: Sim Matbaacılık.
- TOPAL, N. (2010). *Karamanoğulları Hayat ve Vakayi' Tarihiyeleri*. Konya: Kömen Yayınları.
- UÇAR, A. (2009). *Temettuat Defterlerine Göre 19. Yüzyılda Silifke*. İstanbul: İstanbul Silifke Kültür ve Yardımlaşma Derneği
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (1983). *Osmanlı Tarihi*. II, Ankara: TTK Yayınları
- YALÇIN, A. (2004). *Geç Devir Osmanlı Silifke'si (1860-1904)*. Silifke: Taşeli Ofset.

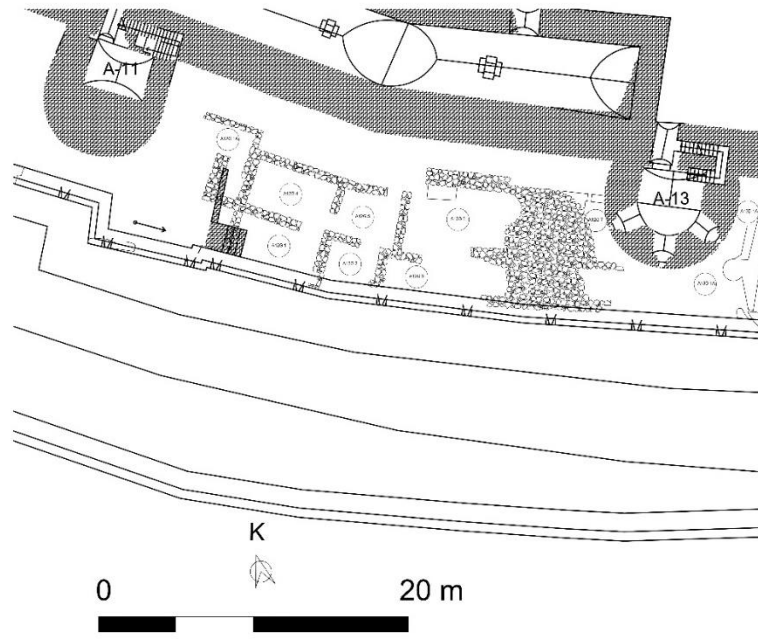
ÇİZİMLER

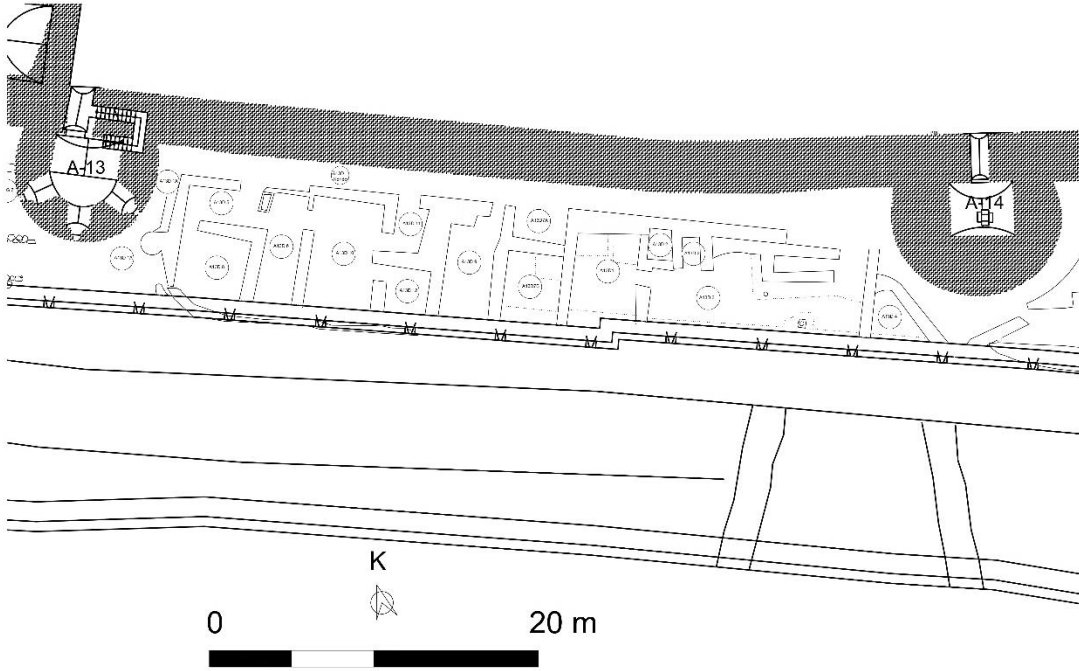
Çizim 1. Kale Genel Görünümü

Çizim 2. Kalenin Güneyinde Kazısı Yapılan Hisarpeçe Bölümleri

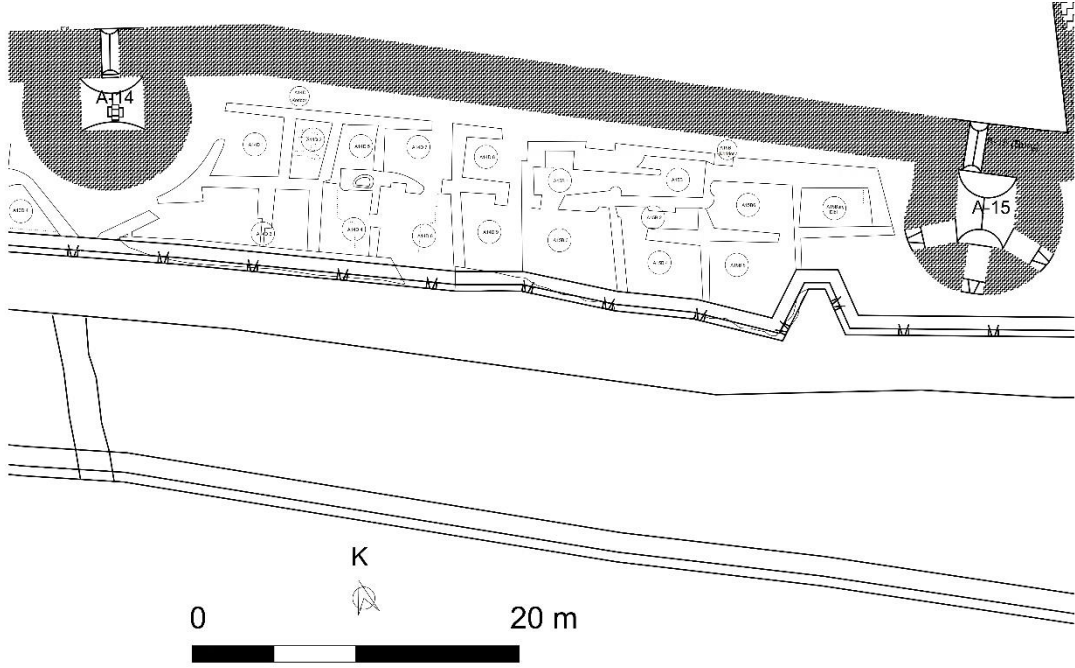

Çizim 3. A11 - A13 Burçları Arasında Kazısı Yapılan Hisarpeçe Mekânları

Çizim 4. A13 - A14 Burçları Arasında Kazısı Yapılan Hisarpeçe Mekânları

Çizim 5. A14 – A15 Burçları Arasında Kazısı Yapılan Hisarpeçe Mekânları

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1. Silifke Kalesi Güney Batıdan Görünüm

Fotoğraf 2. A-14 Doğusu Hisarpeçe – Kazı Öncesi Görünüm

Fotoğraf 3. A-11 - A13 Burçları Arasında Açılan Hisarpeçe Mekânları

Fotoğraf 4. A-13 Batısı Hisarpeçe Bölümü Kazı Esnası

Fotoğraf 5. A14 D/7 No.lu Mekânda Kazı Çalışmaları Sonrası

Fotoğraf 6. A-14 – A15 Burçları Arasında Hisarpeçe Kazı Çalışmaları

Fotoğraf 7. A-15 Burcu Batısı Kazı Çalışmaları

Fotoğraf 8. Kalenin Güneyi 15-14-13-11 Burçları Arasında Açılan Hisarpeçe Mekânları

Fotoğraf 9. A-13 Doğusunda Açılan Hisarpeçe Mekânları

Fotoğraf 10. A-12 Mekânı Güneyinde Hisarpeçede Açılan 4 No.lu Mekân

Fotoğraf 11. A-15 Burcu Batısı Genel Görünüm

Fotoğraf 12. A13 – D/3 No.lu Mekân Genel Görünüm

Fotoğraf 13. A14- D/2 No.lu Mekânda Taş Dizili Kare Birim

Fotoğraf 14. A-15 B / A Koridoru

Fotoğraf 15. A-12 G/ 3 No.lu Mekân

Fotoğraf 16. B4 - B4 No.lu Açma Genel Görünüm

Fotoğraf 17. B4 - D6 No.lu Açma Kuzey Taraf

Fotoğraf 18. Silifke Kaymakamımızın Kale Ziyareti

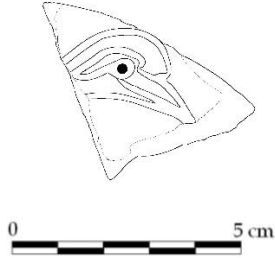
Fotoğraf 19. Hisarpeçe Kazıları Hakkında Silifke Kaymakamımıza Bilgilendirme

Çizim 6. Lüle

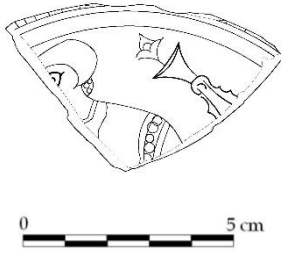
Fotoğraf 20. Lüle

Çizim 7. Gövde Parçası

Fotoğraf 21. Kuş Figürlü Gövde Parçası

Çizim 8. Gövde Parçası

Fotoğraf 22. Elinde Zambak Tutan Sultan Figürlü Gövde Parçası

Fotoğraf 23. Kemik Obje

Fotoğraf 24. Taş Balta

Fotoğraf 25. Küpe

Fotoğraf 26. Sikke

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 2, July 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 07.06.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 18.06.2023

DOI: 10.30692/sisad.1311336

YAPAY ZEKÂ İLETİŞİMİNDE CHATGPT: İNSANLAŞAN DİJİTALLEŞMENİN GELECEĞİ

ChatGPT in Artificial Intelligence Communication: The Future of Humanized Digitization

Ahmet KOÇYİĞİT

ÖĞr. Gör. Dr.

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Çaycuma Meslek Yüksekokulu

ORCID ID: 0000-0002-1276-1128

ahmetkocycigit@beun.edu.tr

Abdulahkim Bahadır DARI

Doç. Dr.

Yalova Üniversitesi

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

ORCID ID: 0000-0003-3525-5823

daribahadir@gmail.com

Attf/Citation: Ahmet Koçyiğit & Abdulhakim Bahadır Darı (2023), “Yapay Zekâ İletişiminde ChatGPT: İnsanlaşan Dijitalleşmenin Geleceği”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.2 Temmuz 2023 s.427-438.

Öz: Uzun süredir iletişim alanında dijitalleşme, yeni bilgisayar teknolojilerinin kullanımı ve web 2.0 gibi kavramlar tartışılırken artık günümüzde yapay zekâ temelli teknolojiler de yeni bir tartışma konusu olarak literatürdeki yerini almıştır. Dünyada AI, (Yapay Zekâ), IoT (Nesnelerin İnterneti) ve blockchain teknolojisi gibi yeni nesil bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla teknolojik ve endüstriyel devrim hız kazanmış ve yapay zekâ kavramı hükümet, şirketler ve akademiden büyük ilgi görmüştür. Yapay zekâ, robotların birbirleriyle ve insanlarla ilişkili görevlerini yerine getirebilme yeteneği olarak ifade edilmekte; bu nedenle robotik ve yapay zekanın gelecekte günlük hayatımızın neredeyse her alanına dahil olması beklenmektedir. Özellikle yapay zekâ temelli üretilen bazı programlar günlük kullanımda bireylerin iletişimsel süreçlerini, çalışma hayatlarını ve toplumsal etkileşimlerini etkileyeceği öngörülmektedir. Bu programların başında ise, son dönemlerde sıkça tartışılan ve üzerine araştırmalar yapılan ChatGPT (Chatbot Generative Pre-trained Transformer) programı gelmektedir. Bu doğrultuda çalışmada, yapay zekâ ve iletişim ilişkisi, ChatGPT uygulaması özelinde iletişimin geleceği konusunda kuramsal, betimleyici ve metodolojik bir çerçeve sunulması amaçlanmaktadır. Ayrıca, iletişimsel anlamda yeni bir alan açan bu programın yararlarına, sakıncalarına, iletişim alanı üzerindeki etkilerine ve 2023 sonrasında beklenen muhtemel değişikliklere odaklanılmaktadır. Ve son olarak biz yazarlar olarak bu dönemi; “İnsanlaşan Dijitalleşme Çağı” olarak adlandırarak alana yeni bir katkı sunmayı amaçlıyoruz.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, ChatGPT, İletişim, İnsanlaşan Dijitalleşme.

Abstract: While concepts such as digitalization, use of new computer technologies and web 2.0 have been discussed in the field of communication for a long time, artificial intelligence-based technologies have now taken their place in the literature as a new discussion topic. With the spread of new generation information and communication technologies such as AI, (Artificial Intelligence), IoT (Internet of Things) and blockchain technology in the world, the technological and industrial revolution has accelerated and the concept of artificial intelligence has received great attention from government, industry and academia. Artificial intelligence is expressed as the ability of robots to perform tasks related to each other and humans, and therefore, robotics and artificial intelligence are expected to be included in almost every aspect of our daily lives in the future. It is predicted that some programs, especially produced on the basis of artificial intelligence, will affect the communicative processes, working lives and social interactions of individuals in daily use. At the forefront of these programs is the ChatGPT (Chatbot Generative Pre-trained Transformer) program, which has been frequently discussed and researched recently. In this direction, it is aimed to present a theoretical, descriptive and methodological framework on the relationship between artificial intelligence and communication, and the future of communication in particular ChatGPT application. In addition, the benefits, drawbacks, effects on the field of communication and possible changes expected after 2023 of this program, which opens a new field in communicative sense, are focused on. And finally, this period as writers; We aim to make a new contribution to the field by naming it "The Age of Humanized Digitization".

Keywords: Artificial Intelligence, ChatGPT, Communication, Humanized Digitization.

GİRİŞ

Dijitalleşme ve internet teknolojilerindeki gelişmeler her geçen gün web teknolojilerinin uygulama alanlarını ve niteliklerini artırmaktadır. Bu gelişmelere paralel olarak içerisinde bulunduğumuz dönem dijital çağ, enformasyonelizm çağı, ağ toplumu gibi kavramlarla adlandırılmakta (Castells, 2008, s. 5), bu çağda iletişimden ticarete (e-ticaret), kültürden sanata kadar tüm alanlar teknolojik gelişmeler ve yeni medya araçlarıyla dönüşüme uğramaktadır (Koçyiğit, 2022). Bu gelişim ve dönüşüm durmaksızın her geçen gün büyüyerek devam etmektedir. Sosyal medya, yeni medya ya da Web 2.0 olarak adlandırılan ve günümüzde çok fazla kullanıcıyı bünyesinde barındıran iletişim teknolojileri daha eskimeden günümüzde yapay zeka temelli uygulamalar insan hayatındaki yerini almış durumdadır.

Bilgisayar ve bilgi iletişim teknolojileri yıllar içerisinde gelişimini sürdürmesine bağlı olarak yapay zekanın gelişmesinin önü açılmıştır. Yapay zekâ, makinelerin yeni durumlara uyum sağlama, ortaya çıkan durumlarla başa çıkma, sorunları çözme, soruları yanıtlama, cihaz planları yapma ve insanlarda tipik olarak belli bir düzeyde zekâ gerektiren çeşitli diğer işlevleri yerine getirme yeteneğidir. Diğer taraftan yapay zekâ; insan, hayvan ve makinelerdeki zekâ davranışının incelenmesi ve bu tür davranışları bilgisayarlar ve bilgisayarla ilgili teknolojiler gibi bir eser haline getirmeye çalışmak olarak ifade edilmektedir. Bu tanımlardan yola çıkarak yapay zekanın, bilgi iletişim teknolojisindeki yeniliklerin ve gelişmelerin doruk noktası olduğu ve bilgisayarlara insansı işlevleri yerine getirme yeteneği verdiği aşıkardır (Coppin, 2004; Whitby, 2008; Chen, Chen ve Lin, 2020).

Bir yapay zekâ uygulaması olan ChatGPT, OpenAI tarafından geliştirilen ve Kasım 2022'de piyasaya sürülen bir yapay zekâ sohbet robotudur. Bu uygulama temel büyük dil modelleri üzerine inşa edilmiş ve hem denetimli hem de takviyeli öğrenme tekniklerini kullanarak ince ayarlarla donatılmıştır (Küçük, 2013; Wikipedia, 2023). Uygulama insansı yanıtlar verebilmesi sebebiyle kısa sürede dikkatleri üzerine toplamayı başarmıştır. İletişimsel anlamda yeni bir soluk getirmesi ve bir devrim olarak nitelendirilmesi sebebiyle ChatGPT diğer yapay zekâ uygulamalarından ayrılmaktadır.

Yapay zekâ tartışmalarının uzun bir geçmişi bulunmasına karşın, ChatGPT ile ilgili kurumsal tartışmalar henüz çok yeni bir konudur. Son dönemde bu uygulama ile ilgili yeni kuramsal çalışmalar ortaya çıksa da yapay zekâ, ChatGPT ve iletişim özelindeki çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu sebeple bu çalışma konu ile ilgili diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır. Konu ile ilgili yapılan çalışmalar dikkate alındığında; iletişim ve yapay zekâ ilişkisini ilk ele alan kaynakların başında Gunkel (2012)'in yapay zekâ ve iletişimin fırsatları ve zorlukları üzerine

yapmış olduğu çalışma gelmektedir. Fakat bu çalışma günümüz konuşma temelli yapay zekâ altyapılı uygulamaların daha gündemde olmadığı dönemlerde yayınlanmış olması nedeniyle bu çalışmadan farklı bir boyut taşımaktadır. Son dönemde yapılan çalışmalar dikkate alındığında ise; çalışmalar genellikle yapay zekânın gelişimi, insan makine iletişimi, yapaya zekâ eğitimi ve internet teknolojileri ağırlıklı olduğu görülmektedir (Guzman ve Lewis, 2020; Xu, Mu ve Liu, 2017; Zerfass, Hagelstein ve Tench, 2020; Hohenstein, Kızılcec, DiFranzo, Aghajari, Mieczkowski, Levy, Naaman, Hancock ve Jung, 2023; Alsamhi, Ma ve Ansari, 2019; Fourati ve Alouini, 2021; Luttrell, Wallace, McCollough ve Lee 2020). Yukarıda ifade edilen çalışmalar daha çok insan makine iletişimi üzerine odaklanmakta, yapay zekânın dönüştürücü etkisine vurgu yapmaktadır. Bu çalışma ise, yapay zekâ temelli sohbet uygulaması olan ve karşılıklı etkileşime olanak sağlayan ChatGPT uygulaması temelinde oturtulması nedeniyle farklılık göstermektedir. ChatGPT temelinde son dönemde yapılan çalışmalar incelendiğinde ise; çoğunlukla iş kollarına, ekonomi, sağlık ve diğer sektörler üzerine etkisi üzerine yoğunlaşıldığı görülmüştür (Biswas, 2023a; Zhu, Jiang, Yang ve Ren 2023; Lo, 2023; McGee, 2023). ChatGPT, iletişim temelli bir uygulama olması ve temelinde iletişim süreçleri bulunması sebebiyle asıl irdelenmesi gereken konu iletişimle olan bağlantısı ve iletişim süreçlerine etkisidir. Bu sebeple bu çalışmanın iletişim ve ChatGPT temelli olması nedeniyle önem arz etmektedir. Ülkemizde ise yapay zekâ ve ChatGPT temelli yapılan çalışmalar oldukça sınırlı düzeydedir. Bu çalışmalar ise genellikle eğitim, turizm, ekonomi, muhasebe, güvenlik ve yazılım teknolojileri üzerine olduğu görülmüştür (Aktay, Seçkin ve Uzunoğlu, 2023; Erul ve Işın, 2023; Şenyaman, 2023; Keskin, 2023; Küçüker, 2023).

Bu doğrultuda bu çalışmada yapay zekâ ve iletişim sınırları içerisinde ve ChatGPT uygulaması özelinde iletişimin geleceği konusunda kuramsal, betimleyici ve metodolojik bir çerçeve sunulması amaçlanmıştır. Bunun yanında iletişimsel anlamda bir devrim olarak nitelendirilen bu programın avantajlarına ve dezavantajlarına, iletişim alanı üzerindeki etkilerine ve 2023 sonrasında beklenen muhtemel değişikliklere odaklanılmıştır.

Yapay Zekâ ve İletişim

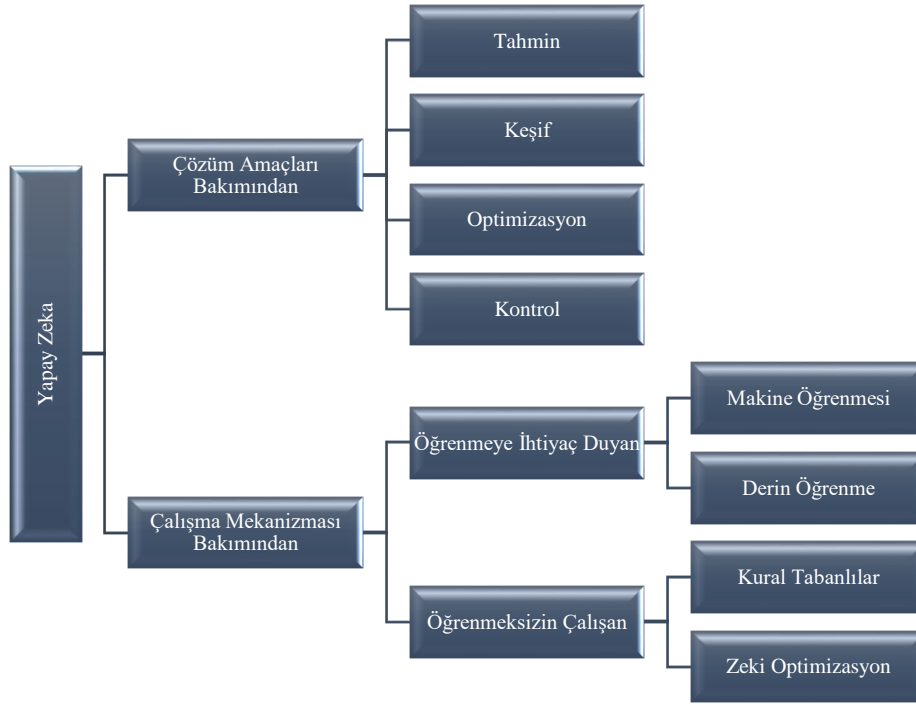
İletişim, doğrusal işleyen bir süreç olarak değil çeşitli dinamiklerin öğelerin etkisiyle sanıldığından çok daha karmaşık bir işleyiş göstermektedir. İletişimin çizgisel bir süreç olarak değil de bir ilişki ve etkileşim alanı olan tanımlanması eğilimi iletişim tanımlarında ağırlık göstermektedir. Bu nedenle denilebilir ki; iletişim, ileti alışverişi ilişkisinden ibaret basit bir çizgisel süreç değil çok boyutlu, çok yönlü ve çok amaçlı bir ilişki sürecidir (Güngör, 2020, s. 20-25). Ayrıca iletişim, insanların başkaları hakkında algılar oluşturdukları sosyal ilişkiler kurup sürdürdükleri ve işbirlikçi sonuçlar elde ettikleri temel süreçtir. Bu temel süreçler günümüz bilişim çağındaki teknoloji, medya ve internet teknolojilerindeki gelişmelere paralel olarak sürekli gelişim ve dönüşüm halindedir. Ortaya çıkan bu değişim ve dönüşümler iletişim ve toplumsal yaşama yeni bir şekil vermiş ve temel iletişim boyutu kitle iletişimi boyutunu kazanmıştır. Bu boyutun kazanılmasında öncü olan geleneksel kitle iletişim araçlarının ardından bilgisayar ve internetin zemin hazırladığı ve Castells (2008)'in "İnternet kültürü" olarak nitelendirdiği dijital döneme bir evrilme olmuştur.

Teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan değişim ve dijitalleşme süreçleri durdurulamaz bir şekilde ilerlemeye devam etmekte, dijital dönem olarak adlandırılan bu süreç kendi içerisinde de aşamalar halinde dönüşümünü sürdürmektedir. İnternetin insan hayatına girmesine olanak sağlayan ve Web 1.0 olarak nitelendirilen ilk dönemin ardından Web 2.0 dönemine geçilmiş, Web 2.0 dönemine bile bireyler uyum sağlayamadan Web 3.0 insan hayatındaki yerini alması için girişimler başlamıştır. Bireylerin teknoloji ile interaktif ilişkisine zemin hazırlayan bu süreçlerin ardından *sanayi 4.0* sonrasında *toplum 5.0* ve nihayetinde *yapay zekâ* insan hayatındaki yerini almıştır. Gelinek noktada ise ortaya çıkan bu teknolojik sistemler sınıflandırma yapma ve belirli bir sistem oluşturma becerisine ulaşmıştır (Koçyiğit ve Koçyiğit, 2018, s. 21-22; Güngör, 2018, s. 342).

Yapay zekâ tanımı ile ilgili günümüzde farklı tanımlar ve yaklaşımlar bulunmaktadır. Yapay zekâ ile kapsayıcı tanım 2018 yılında Avrupa Komisyonu tarafından yapılmıştır. Bu tanıma göre; *"Yapay zekâ, karmaşık bir amaç verildiğinde, çevrelerini algılayarak, toplanan yapılandırılmış veya yapılandırılmamış verileri yorumlayarak fiziksel veya dijital dünyada hareket eden ve insanlar tarafından tasarlanan sistemleri ifade eder."* (EU Commission, 2018). Bir diğer tanımda ise Yapay Zekâ şu şekilde (Wikipedia, 2023) tanımlanmaktadır:

"İnsanlar da dahil olmak üzere hayvanlar tarafından görüntülenen doğal zekânın aksine makineler tarafından görüntülenen zekâ çeşidi olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca yapay zekâ; insan zekâsına özgü olan, algılama, öğrenme, çoğul kavramları bağlama, düşünme, fikir yürütme (belirtme, sorun çözme, iletişim kurma, çıkarımsama yapma ve karar verme gibi yüksek bilişsel fonksiyonları veya otonom davranışları sergilemesi beklenen yapay bir işletim sistemidir."

Yapay zekâ günümüzün en yeni alanlarından biri olarak bilinse de yapay zekâ kavramına ilişkin ilk çalışmaların geçmişi 1950'li yıllara kadar dayanmaktadır. Alan Turing ve diğer bilim insanları, insan düşüncesi ve davranışını taklit etmek için bilgisayar programları yazmaya başlamış ve bir makinenin düşünme yeteneği olup olmadığını test etmek için Turing testini geliştirmişlerdir. 1956 yılında, yapay zekâ terimi ilk kez bir konferansta kullanılmıştır. John McCarthy bu terimi ilk kez kullanan isim olarak bilinmekte ve yapay zekânın babası olarak kabul edilmektedir (Jiang, Li, Luo, Yin ve Kaynak, 2022). Yapay zekâ (AI), son on yılda en yaygın teknoloji olarak kabul edilmektedir. International Data Corporation (IDC) tarafından hazırlanan bir rapora göre (EU Commission, 2018: 7), AI küresel harcamalarının 2023 yılı itibarıyla yaklaşık 100 milyar dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu rakam 2019'daki 37,5 milyar dolarlık harcamanın iki katından fazla olduğunu öngörmektedir. İstatistikler, AI'nın dünya çapında zaten geniş çapta benimsendiğini ve AI'nın hızlı yayılmasının toplum üzerinde büyük bir etkisi olduğunu göstermektedir. Günümüzde artık insanlar, ürün önerileri, film önerileri ve arkadaş önerileri gibi basit kararlardan ulaşımdaki otonom araçlar gibi karmaşık kararlara kadar yapay zekâ tarafından verilen komutlara giderek daha fazla güvenmektedir (Minh, Wang, Li, ve Nguyen, 2022, s. 3504).

Şekil 1: Yapay Zekânın Sınıflandırılması

Kaynak: (Köse'den akt. Küçükler 2023).

Yapay zekâ çalışma mekanizması ve çözüm amaçları bakımından yukarıda Şekil 1'de görüldüğü üzere belirli sınıflandırmalara ayrılmaktadır. Bu bağlamda yapay zekâ açısından bilgisayar sistemlerinin sahip olması gereken belirli yetenekler bulunmaktadır. Bu yetenekler ise aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Küçükler, 2023, s. 877);

- **Doğal Dil İşleme Yeteneği:** Etkin bir iletişim sağlama yeteneği
- **Bilgi Gösterimi Sunumu Yeteneği:** Bilinenleri ve duyulanları depolama yeteneği
- **Otomatik Muhakeme Yeteneği:** Soruları cevaplamak, bilgileri işlemek ve yeni sonuçlar çıkarma yeteneği
- **Makine Öğrenimi Yeteneği:** Yeni koşullara uyum sağlayarak kalıpları tespit ve tahmin etme yeteneği

Yapay zekadaki (AI) gelişmeler, ortaya çıkan bu teknolojinin öğrenme, iletişim ve daha geniş anlamda diğer birçok sektör üzerinde deterministik ve potansiyel olarak dönüştürücü bir etkiye sahip olacağına işaret etmektedir. AI, eğitim, iletişim, endüstriler, kamu kurumları ve diğer birçok sektörde çok fazla ilerleme getirmektedir. AI tabanlı teknolojiler, iletişimi değiştirmekte ve bireylere daha kabiliyetler sunmaktadır (Liu, Al-Atawi, Khan, Gohar ve Zaman, 2023, s. 157-158). Yapay zekâ adına yapılan olumlu tanımlamaların yanı sıra yapay zekânın insanlığa zarar vereceğini ileri süren görüşlerde yer almaktadır (Koroğlu, 2017). Bu görüşlerde yapay zekânın insanlığı yok edebilecek kadar olumsuz sonuçlara yol açabileceğini ifade eden yaklaşımlar bile mevcuttur. Dünyadaki bilimsel gelişmeler, doğrudan insanlığı sona erdirebilecek potansiyele sahip olmasalar bile bu potansiyeli doğurabilecek başka gelişmelere zemin hazırlayabileceği ifade edilmektedir. Bu sebeple yapay zekânın insan eliyle yapılmadığı sürece insanlığa tek başına bir zarar vermesi pek mümkün görünmemektedir. “Yapay zekânın tek başına insanlığı sonlandırabilecek veya onun yerini alabilecek bir bilinç üretebilmesi için en azından maddeyle ilişkilendirilmesi çok büyük bir süreç içinde evrim geçirmesi gerekli görülmektedir (Koroğlu, 2017). Ayrıca yapay zekâ ile ilgili en önemli endişelerden bir diğeri de

güvenlik kaygısıdır. Yapay zekâ sistemleri, insanların özel hayatlarına ve kişisel verilerine erişebilirler. Bu nedenle, yapay zekâ sistemlerinin, özelde de ChatGPT'nin gizlilik ve güvenlik konularıyla ilgili olarak ciddi olarak çalışmalar gerçekleştirilmesi ve kullanıcılara güvenceler sunması gerekmektedir.

Yapay zekâ ile iletişim arasında ayrılmaz bir bağ bulunmakta ve yapay zekâ ile iletişim doğrudan ilişkilendirilebilen bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapay zekâ insansı özellikleri ile insan gibi düşünme ve karar verme becerilerine sahip olan bilgisayar sistemlerini ifade ederken, iletişim ise bilgi alışverişini sağlayan, çok boyutlu bir ilişki sürecidir. Fakat yapay zekâ günümüzde bilgi alışverişine olanak sağlaması, insan makine ilişkisine olanak vermesi sebebiyle iletişimsel anlamda büyük yetenekler sergilemektedir. Öyle ki yapay zekâ, metin tabanlı sohbet botları, sanal asistanlar, konuşma tanıma sistemleri ve ChatGPT gibi uygulamalar vasıtasıyla iletişim becerilerini kullanarak insanlarla iletişime geçebilmektedir. Dahası, yapay zekâ doğal dil işleme (NLP) ve makine öğrenme tekniklerini kullanarak belirli komutları yerine getirebilmektedir. Yapay zekânın bireylerle iletişime geçmesinin yanı sıra onlara iletişim süreçlerinde de yardımcı olmaktadır. Örneğin, çeviri yazılımları sayesinde birçok farklı dili anadillerine çevirebilmekte veya işitme engellilere yönelik geliştirilen dil sembolleri ile işaret dili iletişimini gerçekleştirebilmektedir. Bu nedenle yapay zekânın iletişim kurma becerisinin yanı sıra iletişimi daha kolay, daha hızlı ve etkili hale getirerek insanlar arasındaki iletişim engellerini aşmaya yardımcı olmaktadır. Bireylerin etkileşimde bulunmasına olanak sağlayan bir köprü vazifesini yerine getirerek, bireylere daha doğal ve verimli bir iletişim kurma potansiyeli sunarak onların bilgi alışverişini kolaylaştırmaktadır. Her gün milyarlarca soruya yanıtlar almak için kullanılan yapay zekâ uygulamaları, insanların hem toplum yanlısı hem de toplum karşıtı yollarla etkileşim kurma ve birbirlerini algılama biçimini değiştirmektedir. Daha spesifik olarak, iletişim hızını, olumlu duygusal dil kullanımını artırmakta ve muhatapların birbirlerini daha yakın ve daha işbirlikçi olarak değerlendirmelerini sağlamaktadır (Hohenstein, vd., 2023).

Yapay zekadaki gelişmeler, daha güçlü ve sonuç veren yapay zekâ teknolojilerinin günlük yaşama entegre edilmesine yol açmış durumdadır. Bireyler, Amazon'un Alexa'sı, Apple'ın Siri'si ve diğer dijital asistanlarla rutin olarak sohbet ederken, insanların akıllı cihazlarla etkileşimlerinin ortaya çıkan 'Nesnelerin İnterneti' ile birlikte artması beklenmektedir. İletişim alanında ise Associated Press gibi medya sağlayıcıları, haberlerin üretimi ve dağıtımında yapay zekâ destekli teknolojileri kullandıkları görülmektedir (Guzman ve Lewis, 2020, s. 71).

Yapay zekâ ve insan iletişimi arasındaki etkileşim ve bu etkileşim sonucunda ortaya çıkan dinamikleri açıklamak adına bazı kavramları da netleştirmek gerekmektedir. Bu kavramlar yapay zekâ-iletişim ilişkisini ortaya koymak adına önem arz etmektedir.

- İletişim İlkeleri:** İletişim, bir bilgi aktarım sürecidir ve etkili iletişim, karşılıklı anlayışa dayanır. Bu nedenle, yapay zekâ sistemleri de iletişim kurarken, doğru ve anlaşılır bir şekilde bilgi aktarmalıdır.
- Yapay Zekâ ve İnsan İletişimi Arasındaki Farklılıklar:** İnsan iletişimi, empati, duygusal anlayış ve sosyal normlar gibi faktörlere dayanırken, yapay zekâ sistemleri doğru ve mantıksal bir şekilde hareket etmektedir. Bu farklılıkların farkında olmak, etkili bir iletişim kurmak için önemlidir.
- Yapay Zekânın İletişimdeki Rolü:** Yapay zekâ sistemleri, iletişimde rol oynayabilirler. Örneğin, doğal dil işleme sistemleri, insanlarla doğal bir şekilde etkileşim kurabilir ve müşteri hizmetleri veya terapi uygulamaları gibi alanlarda kullanılabilir.
- İnsan İletişimi ve Yapay Zekâ Arasındaki Etkileşim:** İnsanlarla iletişim kurabilen yapay zekâ sistemleri, insan iletişiminde bir araç olarak kullanılabilir. Örneğin, birçok insan, kişisel yardımcıları aracılığıyla yapay zekâ sistemleriyle etkileşime geçmektedir.

5. **İletişim Kalitesi:** Etkili bir iletişim kalitesi, doğru bilgi aktarımı ve anlaşılabilirlik ile ölçülür. Yapay zekâ sistemleri iletişimde yer aldığı anda, doğru ve anlaşılır bir şekilde bilgi aktarımı sağlanmalıdır.

ChatGPT ve İletişim Süreci

Yapay zekâ uygulamalarının en iyi örneklerinden olan ChatGPT kısa mesajlardan sosyal medya gönderilerine, bilgisayar programlarından konuşmalara kadar her türlü dili üretmek için her geçen gün daha fazla kullanılmaktadır (Hohenstein, vd., 2023). OpenAI tarafından 2020 yılında piyasaya sürülen ChatGPT (Generative Pre-trained Transformer) insan kullanıcılarla yapılan konuşmaları simüle etmek için tasarlanmış, 6 milyar parametreye sahip bir tür Yapay Zekâ (AI) yazılımıdır. Bu sohbet robotu, doğal dil girdilerini anlamak ve yapay zekâ tarafından önceden yazılmış veya yeni oluşturulmuş uygun yanıtlarla yanıt vermek için programlanmış algoritmalar aracılığıyla çalışmaktadır. ChatGPT, kullanıcıların ihtiyaçlarını anlama ve bunlara kapsamlı bir şekilde yanıt verme yeteneğini geliştirmek için güçlendirme teknikleri, doğal dil işleme ve makine öğrenimi ile sürekli olarak geliştirilmektedir. Somut olarak, konuşarak her şeyi sorabilir ve sorulara veya isteklere hızlı ve yeterli insan benzeri bir yazılı yanıt alınabilmektedir. Ayrıca, ChatGPT, insanlarla doğal bir dil kullanarak etkileşime girebilmekte, doğal dil işleme tekniklerini kullanarak, kullanıcının sorularına yanıt verebilmekte veya konuşmanın bir parçası olarak metinler üretebilmektedir. ChatGPT'nin insanlarla etkileşimde yapay zekâ teknolojisinin kullanımını daha da artırmaktadır (Salvagno, Taccone ve Gerli, 2023, s. 1-5).

ChatGPT'nin özellikleri dikkate alındığında Salvagno ve diğerleri (2023, s. 1), ChatGPT'nin özelliklerini şu şekilde sıralamışlardır;

- Belirli bir konuda küçük bir metin yazmak;
- İlgilenilen bir konu hakkında bilgi almak;
- Belirli bir tonda, belirli içerikte bir e-posta veya mesaj oluşturmak ve belirli bir kişiye yönelik mesaj oluşturmak;
- Bir metnin şeklini düzeltmek veya ifadesini değiştirmek;
- Sorunları çözmek.

Program metin tamamlama, hata ayıklama ve düzeltme, soru cevap imkânı tanıma, metin çevirisi yapma, konuşma üretme, sınıflandırma ve tavsiye gibi birçok imkân tanımaktadır. Program bir cümlemin devamını doğru bir şekilde tahmin edebilmektedir. Dahası, bir kod parçacığı üzerindeki hataları tespit edebilme ve bu hataları düzeltebilme becerisine sahiptir. En önemli iletişimsel potansiyel açısından sorulara doğru ve anlamlı bir şekilde cevaplar verebilme özelliği ile ön plana çıkmaktadır. Sorulara anlamlı cevaplar verebilmenin yanında belirli bir konu hakkında doğal, anlamlı konuşma üretebilme yeteneği sayesinde bireyleri cezbetmektedir. Ayrıca bu konuşmaları ve içerikleri belirli kategorilere ayırma ve sınıflandırma özelliği ile ön plana çıkmaktadır. Günümüzde herhangi bir konuda tavsiye istenildiği takdirde program bireyler için tavsiyede bulunabilmektedir.

ChatGPT ile benzer özelliklere sahip farklı uygulamalar da bulunmaktadır. Bunların başında ise, Microsoft Bing Chat gelmektedir. Bing Chat de kullanıcıların sorularını cevaplamak, sohbet etmek, yaratıcı içerikler üretmek için yapay zekâ teknolojisini kullanmaktadır. ChatGPT ile benzer özelliklere sahip bir diğer uygulama ise Google Bard'dır. Bard, ChatGpt'ye alternatif olarak piyasaya sunulan yapay zekâ desteğine sahip bir sohbet robotudur. Uygulama ChatGPT ile benzer özellikleri içerisinde barındırmaktadır. Bu uygulamaların yanında YouChat, JasperChat, Character.AI., Perplexity AI, Chatsonic ve Pi gibi uygulamalar da ChatGPT benzeri özellikleri ile kullanıcıların dikkatini çekmektedir.

ChatGPT'nin İletişimsel Avantajları

ChatGPT günümüzde kullanıcılara birçok avantaj sunmaktadır. Bu avantajlar kullanım niyeti, yapılan iş kolu gibi belirli özelliklere göre değişiklik göstermektedir. Öyle ki program her sektör ya da kişiye isteklerine göre cevaplar ve fırsatlar sunabilmektedir. Bu araştırmanın kapsamı doğrultusunda programın iletişimsel avantajları aşağıda sıralanmıştır (Biswas, 2023b; Guzman ve Lewis, 2019).

- **Hızlı ve Kolay İletişim:** ChatGPT ile metin tabanlı etkileşim kurmak oldukça hızlı ve kolaydır. Program hem kolay kullanıma imkân sağlamakta hem de yöneltilen sorulara çok hızlı bir şekilde cevap vermektedir. Kullanıcılar bilgi almak, sorularına yanıtlar bulmak, yardım istemek ve herhangi bir konuda sohbet etmek için programı kullanabilmektedirler.
- **Geniş Konu Kapsamı:** ChatGPT çok geniş bir konu yelpazesine sahiptir. Kullanıcılara sağlık, spor, teknoloji, eğitim, finans, muhasebe, teknoloji gibi daha akla gelebilecek birçok konuda cevaplar sunabilmekte ve rehberlik edebilmektedir. Ayrıca geniş bir veri tabanına sahip olduğu için güncel bilgilere erişerek kullanıcılara istenilen bilgileri sunabilmektedir.
- **Kişiselleştirilmiş Hizmet:** ChatGPT, kullanıcıların istek ve ihtiyaçlarına göre kişiselleştirilmiş hizmetler sunabilmektedir.
- **Hata Düzeltme Yeteneği:** ChatGPT hataları tespit etme ve bu hataları düzeltme yeteneğiyle de ön plana çıkmaktadır. Özellikle kullanıcıların yazım hataları, dil hataları ve anlam bakımından yanlış olan cümleleri düzeltebilmektedir. Bu ise kullanıcıların kendini daha anlaşılır şekilde ifade etmesini sağlamaktadır.
- **Sohbet Tabanlı İletişim:** ChatGPT kullanıcılarla sohbet ortamında doğal bir iletişim kurma imkânı da sunmaktadır. Sohbet tabanlı iletişim sayesinde kullanıcılar karşılıklı etkileşimde bulunabilmektedirler.
- **İçerik Oluşturma:** ChatGPT altyazılar, hashtag'ler ya da bir amaç doğrultusunda içerik oluşturabilmektedir.
- **Duyarlılık Analizi:** ChatGPT sosyal ağlarda duyarlılık analizi yapabilmektedir. Medya gönderileri, markaların müşteri görüşlerini ve duygularını izlenmesine ve anlamasına olanak sağlar.
- **Veri Toplama:** ChatGPT veri toplamak ve düzenlemek için kullanılabilir. Bu verileri sınıflandırarak anlamlı bir şekilde sunabilmektedir.
- **Müşteri Hizmetleri Otomasyonu:** ChatGPT bir kurumun, işletmenin ya da markanın hizmet kollarına entegre edilebilir. Örneğin, bir kurumun sosyal medya hesaplarına entegre edilerek anında müşteri desteği sağlanabilir, sorular yanıtlanabilir ve müşterinin sorunları çözülebilir.

ChatGPT'nin İletişimsel Dezavantajları

Program avantajlarının yanı sıra iletişimsel süreçler açısından belirli dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Bu dezavantajlar aşağıda detaylı olarak sıralanmıştır (Biswas, 2023b).

- **Empati Eksikliği:** ChatGPT insanların duygularını, hislerini anlama yeteneğinden yoksundur. Bu nedenle bireyler arasındaki iletişim gibi etkin bir duygusal iletişim kuramaz.

- **Önyargı ve Doğruluk Sorunları:** ChatGPT çok büyük oranda metin verisi üzerine inşa edilmiştir. Bu nedenle belirli önyargıları ve yanlışları tekrarlayabilir.
- **Sınırlı Bağlam Farkındalığı:** ChatGPT bağlamı anlamada, bu bağlamlar arasındaki ilişkilendirmede sorunlar yaşayabilir. Bu durum yanlış anlamalara ve yanlış yorumlamalara neden olabilir.
- **Ölçeklendirme Zorluğu:** ChatGPT önemli oranda ölçeklendirme gerektiren karmaşık bir yapay zekâ modelidir. Büyük ölçekli kullanımlarda ölçeklendirmede sorunlar ortaya çıkabilir.
- **İnsan Gözetimi İhtiyacı:** ChatGPT mükemmel değildir. Bu nedenle sürekli olarak insan gözetimi altında olması gereklidir. Son kontroller ve teyitler bireyler tarafından yapılması gerekmektedir.

Programın diğer alanlarda da bireyler ve kurumlar açısından kaygıları beraberinde getirmektedir. Özellikle yapay zekâ temelli yazım sebebiyle akademik intihal anlamında belirli kaygılar günümüzde dillendirilmeye başlanmıştır. Program sorulara ve istenilen bilgilere yine dijital ortamlarda ulaşması ve kaynak göstermeden kullanıma sunması sebebiyle belirli çekinceler mevcuttur. Ayrıca, pazarlama, eğitim, sağlık vb. diğer birçok alanda kullanılmaya başlaması sebebiyle bireyleri yanlış yönlendirme potansiyeli bulunmaktadır. Özellikle sağlık alanında istenilen tavsiyelere verilen cevapların bireyler tarafından sorgulanmadan kabul edilmesi, hayati sonuçlar doğurabilecektir. Eğitim alanında ise, öğrenciler tarafından kullanılması onların daha kolay bir şekilde bilgiye ulaşmasını sağlamakta araştırma ve okuma anlamında yeteneklerinin körelmesine neden olabilecektir. Bu nedenle programın sunduğu faydalarının yanında, belirli etik kaygıları da beraberinde getirdiğini söylemek hiç de yanlış olmayacaktır. ChatGPT tüm bu olumlu ve olumsuz anlamdaki tartışmaların arasında iletişimsel anlamda hem bireylerin hem de kurumların alışkanlıklarını değiştireceğini söylemek mümkündür.

SONUÇ

Dünyadaki yeni nesil internet ve bilişim teknolojisinin yaygınlaşmasıyla birlikte teknolojik devrimler hız kazanmaya başlamıştır. Bu devrimlerin en başında yukarıda da ifade edildiği üzere son dönemde sıkça adından söz ettiren yapay zekâ temelli uygulamalar gelmektedir. Bu uygulamalar her geçen gün daha fazla gelişim göstermekte, bireyler ve kurumlar bu uygulamalardan istifade etmektedir. Ortaya çıkan bu yapay zekâ temelli uygulamalar önemli avantajlar sunmanın yanı sıra belirli sakıncaları da gündeme getirmektedir. Son dönemde popüler bir hale gelen yapay zekâ temelli bir uygulama olan etkileşimli ChatGPT bu tartışmaların odağında yer almaktadır.

ChatGPT iletişimin kapsamını, çerçevesini değiştirmeye şimdiden başlamış durumdadır. Program bireylere, kurumlara yeni imkânlar ve fırsatlar sunmaktadır. Yukarıda detaylı olarak bahsedildiği üzere iletişimsel anlamda oldukça avantajları bulunmaktadır. İletişimi daha kolay hale getirmesi, hızlı, zamandan ve mekândan bağımsız olarak işlevini yerine getirmesi kullanıcıları cezbetmektedir. Ayrıca, sohbet tabanlı iletişime olanak sağlaması, kişiselleştirilmiş hizmetler sunabilmesi, içerik oluşturabilmesi, geniş kapsamlı ve veri toplama yetenekleri sayesinde kullanıcıları cezbetmektedir. Tüm bu özellikleri bünyesinde barındırması sebebiyle geleceğin iletişim aracı olmasına muhtemel gözüyle bakılmaktadır. Bu avantajlarının yanında programın dezavantajlarının da olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle insan gibi davranabilmesine rağmen empati ve hislerden yoksun olması sebebiyle eksiksiz bir iletişim sürecini gerçekleştirmesi pek de mümkün görünmemektedir.

İletişimsel avantajlarının yanında program ayrıca birçok farklı alana fayda sağlayacağı aşikardır. Örneğin, ChatGPT bilimsel yazımda sıklıkla kullanılacağı öngörülmektedir. Gerçekten de

ChatGPT, otomatik taslak oluşturma, makale özetleme, ödev ve dil çevirisi gibi görevler için gelecek vaat eden ve güçlü bir araç haline gelebilir ve bu, akademik etkinliklerde yazma işini daha hızlı ve daha kolay hale getirmek için yararlı olabilir. Ancak, bu aracın bilimsel yazımda kullanılması bazı etik kaygılar doğurmakta ve bu nedenle düzenlenmesi gerekmektedir (Salvagno, Taccone ve Gerli, 2023, s. 1-5). ChatGPT, insan yargısının yerine kullanılmamalı ve çıktı, herhangi bir kritik karar alma veya uygulamada kullanılmadan önce her zaman uzmanlar tarafından incelenmelidir. Ayrıca, bu araçların kullanımıyla ilgili çeşitli etik sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu etik sorunların başında intihal gelmektedir. İntihal ve yanlışlıklar riski ve ayrıca yazılımın ödeme yapması durumunda yüksek ve düşük gelirli ülkeler arasında erişilebilirliğinde potansiyel bir dengesizlik ortaya çıkarabilir. Bu nedenle, bilimsel yazımda ChatGPT kullanımının nasıl düzenleneceği konusunda yakın zamanda bir fikir birliğine ihtiyaç duyulacaktır. Bu konuda ilk önlem ise, akademik intihalin tespitinde kullanılan “Turnitin” programından gelmiştir. Turnitin, yapay zekâ temelli intihali tespit etmek amacıyla “Yapay Zekâ Tespit Aracı” (AI Writing Detection Tool) uygulamasını kullanıma sunmuştur.

Ayrıca uygulamanın ileride bazı mesleklerin yerini alacağı tartışmaları mevcuttur. Özellikle iletişim özelinde bakıldığında bu mesleklerin başında gazetecilik, içerik üreticileri, reklamcılık gibi meslekler gelmektedir. Uygulamanın belirli bir konu verildiğinde onunla ilgili metinleri hızlı ve kaynağı belirsiz bir şekilde ortaya koyabilmesi en önemli özellikleri arasında yer almaktadır. Belirli bir konu ile ilgili içerikleri toplayabilmesi, onu bir haber formatında tasarlayıp sunabilmesi ve bunu yaparken daha önce yazılmış olan bir metinden farklı olarak sunabilmesi sebebiyle gazetecilik alanında sıklıkla kullanılacağı öngörülmektedir. Bu durum, ileride gazeteciliğin geleceğini etkileyeceği tartışmalarına yol açarken bazı kimseler ise daha da ileri giderek gazetecilere gerek kalmayacağı gibi söylemlerde bulunmaktadır. Fakat her ne olursa olsun bu uygulamanın bir teyite ihtiyaç duyması sebebiyle insan kontrolünün olması önem arz etmektedir. Diğer taraftan yaratıcılık gerektiren içerik, metin ve görsel oluşturmada geleneksel yöntemlerin yerini bu uygulamanın alması muhtemeldir.

ChatGPT'nin 2023 ve sonrası için en büyük tartışma ise Google'ın yerini alıp alamayacağıdır. Google, iletişimsel anlamda kullanıcılarına büyük fırsatlar sunmakta ve günümüzde dünyanın en popüler arama motoru konumunda bulunmaktadır. Uygulama Google'dan istenilen bilgileri daha spesifik ve gereksiz bilgileri atarak vermesi sebebiyle bir adım önde görünmektedir. Bu nedenle birçok görüş bu uygulamanın Google tahtından edeceği yönündendir. Öyle ki ChatGPT kendisinden bir bilgi istendiğinde bunu vermesinin yanında sıfırdan bir hikâye yazması istendiğinde dahi yaratıcılığını konuşturarak daha önce yayımlanmamış bir hikâye ortaya çıkartabilmektedir. Bu nedenle Google'dan farklı olarak sadece mevcut bilgileri sunmanın yanı sıra sıfırdan yeni bir içerik de üretmektedir. Bu nedenle Google'dan bir adım öne geçmektedir. Sonuç olarak bu uygulama bireylerin ve kurumların bilgi elde etme ve üretme konusunda mevcut alışkanlıklarını kökünden değiştireceği, iletişim süreçlerini ve bireylerin bilgiye ulaşma yollarını farklılaştıracağını söylenmek mümkündür. 2023 ve sonrası için bu tür uygulamaların daha da geliştirileceği göz önüne alındığında gelecek yıllar, insanlaşan dijitalleşme süreçlerinin daha gelişeceği, yapay zekâ ve ChatGPT için daha büyük gelişmelerin olacağı bir dönem olacaktır.

KAYNAKÇA

- AKTAY, S., SEÇKİN, G. Ö. K., ve UZUNOĞLU, D. (2023). Chatgpt in Education. *Türk Akademik Yayınlar Dergisi (TAY Journal)*, 7(2), 378-406.
- ALSAMHI, S. H., MA, O., and ANSARI, M. S. (2019). Survey on Artificial Intelligence Based Techniques for Emerging Robotic Communication. *Telecommunication Systems*, 72, 483-503.
- BISWAS, S. (2023a). Role of Chat Gpt in Public Health. *Annals of Biomedical Engineering*, 51(5), 868-869.
- BISWAS, S. (2023b). The Function of Chat GPT in Social Media: According to Chat GPT. Available At SSRN 4405389. Erişim Adresi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4405389>
- CASTELLS, M. (2008). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür- Ağ Toplumun Yükselişi*. E. Kılıç (Çev.), (2. Baskı), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- CHEN, L., CHEN, P., and LIN, Z. (2020). Artificial Intelligence in Education: A Review. *Ieee Access*, 8, 75264-75278.
- COPPIN, B. (2004). *Artificial Intelligence Illuminated*. Boston: Jones and Bartlett Publishers.
- ERUL, E. ve IŞIN, A. (2023). Chatgpt ile Sohbetler: Turizmde ChatGPT'nin Önemi (Chats With Chatgpt. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 11(1), 780-793.
- EU COMMISSION, (2018). The European Commission's High-Level Expert Group on Artificial Intelligence The European Commission's A Definition of AI: Main Capabilities And Scientific Disciplines. Erişim Adresi: https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/ai_hleg_definition_of_ai_18_december_1.pdf.
- FOURATI, F., and ALOUINI, M. S. (2021). Artificial Intelligence for Satellite Communication: A Review. *Intelligent and Converged Networks*, 2(3), 213-243.
- GUNKEL, D. J. (2012). Communication and Artificial Intelligence: Opportunities and Challenges for the 21st Century. *Communication+ 1*, 1(1), 1-25.
- GUZMAN, A. L., and LEWİS, S. C. (2020). Artificial Intelligence and Communication: A Human-Machine Communication Research Agenda. *New Media & Society*, 22(1), 70-86.
- GÜNGÖR, N. (2018). *İletişim Kuramlar ve Yaklaşımlar*. (4. Baskı). Ankara: Siyasal Kitapevi.
- GÜNGÖR, N. (2020). *İletişime Giriş*. (6. Baskı). Ankara: Siyasal Kitapevi.
- HOHENSTEIN, J., KIZILCEC, R. F., DIFRANZO, D., AGHAJARI, Z., MIECZKOWSKI, H., LEVY, K., NAAMAN, M. & JUNG, M. F. (2023). Artificial Intelligence in Communication Impacts Language and Social Relationships. *Scientific Reports*, 13(1), 5487.
- JIANG, Y., LI, X., LUO, H., YIN, S., & KAYNAK, O. (2022). Quo Vadis Artificial Intelligence?. *Discover Artificial Intelligence*, 2(1), 4.
- KESKİN, E. K. (2023). Yapay Zekâ Sohbet Robotu Chatgpt ve Türkiye İnternet Gündeminde Oluşturduğu Temalar. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 7(2), 114-131.
- KOÇYİĞİT, A. (2022). *Sosyal Medya ve Algı Yönetimi*. Konya: Eğitim Yayınevi.

- KOÇYİĞİT, M. ve KOÇYİĞİT, A. (2018). Değişen ve Gelişen Dijital İletişim: Yazılabilir Web Teknolojisi (WEB 2.0). V. Çakmak ve S. Çavuş (Ed.) içinde, *Dijital Kültür ve İletişim* (s. 19-48). Konya: Literatürk Academia Yayınları.
- KÖROĞLU, Y. (2017). Yapay Zekânın Teorik ve Pratik Sınırları. *Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi*.
- KÖSE, U. (2021). Yapay Zekâ Kavramı. Köse, U. (Ed.) içinde, *Yapay Zekâ Etiği* (s. 1-16). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- KÜÇÜKER, M. (2023). Muhasebede Yapay Zekâ Uygulamaları: Chatgpt'nin Muhasebe Sınavı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33(2), 875-888.
- LIU, Y., AL-ATAWI, A. A., KHAN, I. A., GOHAR, N., and ZAMAN, Q. (2023). Using the Fuzzy Analytical Hierarchy Process to Prioritize the Impact of Visual Communication Based on Artificial Intelligence for Long-Term Learning. *Soft Computing*, 27(1), 157-168.
- LO, C. K. (2023). What is the Impact of Chatgpt on Education? A Rapid Review of the Literature. *Education Sciences*, 13(4), 410.
- LUTTRELL, R., WALLACE, A., MCCOLLOUGH, C., and LEE, J. (2020). The Digital Divide: Addressing Artificial Intelligence in Communication Education. *Journalism & Mass Communication Educator*, 75(4), 470-482.
- MCGEE, R. W. (2023). *Political Philosophy and Chatgpt*. Working Paper, March 25. Erişim Adresi: <https://ssrn.com/abstract=4399913> DOI: 10.13140/RG.2.2.30429.08163.
- MINH, D., WANG, H. X., LI, Y. F., and NGUYEN, T. N. (2022). Explainable Artificial Intelligence: A Comprehensive Review. *Artificial Intelligence Review*, 55, 1-66.
- SALVAGNO, M., TACCONE, F. S., and GERLI, A. G. (2023). Can Artificial Intelligence Help for Scientific Writing?. *Critical Care*, 27(1), 1-5.
- ŞENYAMAN, G. (2023). Arapça Yabancı Dil Öğretiminde Yapay Zekânın Geleceği: Chatgpt Örneği. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (33), 1057-1070.
- WHITBY, B. (2008). *Artificial Intelligence: A Beginner's Guide*. Oxford, U.K.: Oneworld.
- Wikipedia (2023, Mayıs), *ChatGPT*. Erişim Adresi: <https://en.wikipedia.org/wiki/chatgpt>
- Wikipedia (2023, Mayıs), *Yapay Zekâ*. Erişim Adresi: https://en.wikipedia.org/wiki/artificial_intelligence
- XU, G., MU, Y., and LIU, J. (2017). Inclusion of Artificial Intelligence in Communication Networks and Services. *ITU J. ICT Discov. Spec*, 1, 1-6.
- ZERFASS, A., HAGELSTEIN, J., and TENCH, R. (2020). Artificial Intelligence in Communication Management: A Cross-National Study on Adoption and Knowledge, Impact, Challenges And Risks. *Journal of Communication Management*, 24(4), 377-389.
- ZHU, J. J., JIANG, J., YANG, M., and REN, Z. J. (2023). Chatgpt and Environmental Research. *Environmental Science & Technology*. Erişim Adresi: <https://pubs.acs.org/doi/pdf/10.1021/acs.est.3c01818>.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 2, July 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 21.02.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 29.05.2023

DOI: 10.30692/sisad.1254245

EĞİTİMDE YENİLİKÇİ TEKNOLOJİLERİN KULLANIMI VE ÇAĞDAŞ İÇERİK TASARLAMA

Using Innovative Technologies in Education and Designing Contemporary Content

Osman ÇAYDERE

Prof. Dr.

Gazi Üniversitesi

Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Görsel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı

ORCID ID: 0000-0003-4004-1643

osmancaydere@gmail.com

Nail AKGÜN

Yüksek Lisans Öğrencisi

Gazi Üniversitesi

Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Görsel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı

ORCID ID: 0000-0003-0838-2587

nailakgun06@gmail.com

Atıf/Citation: Osman Çaydere & Nail Akgün (2023), "Eğitimde Yenilikçi Teknolojilerin Kullanımı ve Çağdaş İçerik Tasarlama", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.2 Temmuz 2023, s.439-451.

Öz: Her toplum için önemli bir yere sahip olan eğitim kavramı, bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler neticesinde ortaya çıkan Endüstri 4.0 kavramı ile pek çok değişiklik ve gelişme yaşamıştır. Bu araştırma, yaşanan bu değişiklik ve gelişmeler sonucunda günümüzde ihtiyaç duyulan bilgi, beceri ve yeteneklerin teknolojik içerikler vasıtasıyla öğrencilere aktarılması sürecini incelemektedir. Araştırmanın temel amacı, eğitimde yenilikçi teknolojilerin kullanımını araştırmaktır. Bu kapsamda bilgisayarlar ve akıllı cihazlar gibi teknolojik araçlar eğitim süreçlerinde nasıl kullanılabilir sorusuna yanıt aranmaktadır. Ayrıca elektronik kitaplar, artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik gibi teknolojilerle oluşturulan yenilikçi eğitim materyalleri ve bu konuda yapılan çalışmalar da incelenmektedir. Araştırma tarama modeli kullanılarak hazırlanmıştır. Yapılan literatür taraması sonucunda, teknolojinin gelişmesinin sadece belirli alanları değil eğitim dahil toplumun her alanını etkilediğini ortaya koymaktadır. Teknolojinin ilerlemesi, eğitim alanında da önemli değişimleri ve gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Bu değişimler sonucunda, toplumların ve günümüz bireylerinin edinmesi gereken bilgi, beceri ve yetenekler de farklılaşmıştır. Bu araştırmanın sonucunda, günlük hayatta kullandığımız teknolojilerin eğitim alanında yenilikçi bir şekilde kullanılmasıyla hazırlanan eğitim içerikleri, öğrencilerin öğrenme sürecine daha fazla motivasyon sağladığı, problem çözme ve

yaratıcı düşünme becerilerinin geliştirilmesine katkı sağladığı ve eğitim sürecini kolaylaştırdığı görülmüştür. Ayrıca, kolayca erişilebilen eğitim materyalleri, sürdürülebilir bir eğitim ortamı oluşturulmasına da yardımcı olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yenilikçi eğitim, Eğitimde Çağdaş İçerik Tasarımı, Yenilikçi Eğitim Yaklaşımları, Sürdürülebilir Eğitim.

Abstract: The concept of education, which has an important place for every society, has experienced many changes and developments with the concept of Industry 4.0, which emerged as a result of developments in science and technology. This research examines the process of transferring the knowledge, skills and abilities needed today to students through technological content as a result of these changes and developments. The main purpose of the research is to investigate the use of innovative technologies in education. In this context, an answer is sought to the question of how technological tools such as computers and smart devices can be used in educational processes. In addition, innovative educational materials created with technologies such as electronic books, augmented reality and virtual reality and studies on this subject are also examined. The research was prepared using the scanning model. As a result of the literature review, it is revealed that the development of technology affects not only certain areas, but also all areas of society, including education. The advancement of technology has brought along important changes and developments in the field of education. As a result of these changes, the knowledge, skills and abilities that societies and today's individuals need to acquire have also differentiated. As a result of this research, it has been seen that the educational contents prepared by the innovative use of the technologies we use in daily life in the field of education provide more motivation to the learning process of the students, contribute to the development of problem solving and creative thinking skills, and facilitate the education process. In addition, easily accessible educational materials help to create a sustainable educational environment.

Keywords: Innovative Education, Innovative Content Design in Education, Innovative Education Approaches, Sustainable Education.

GİRİŞ

Eğitim ve öğretim kavramı insanlığın tarih sahnesine çıkışı kadar eski bir olgudur. İnsanlık var olduğu günden bu yana değişen ve sürekli gelişen eğitim kavramı, yine insan tarafından oluşturulan bir kavramdır. Temelde insanların ihtiyaçlarını karşılamak için ortaya çıkan eğitim tarih süreci içerisinde pek çok değişikliğe uğramıştır (Koçoğlu, 2020). Toplumların merkezinde yer alan eğitim kavramı, bugüne kadar pek çok eğitimci ve düşünür tarafından yorumlansa da genel olarak bireyde önceden planlanmış istendik davranış değişikliği oluşturma süreci olarak tanımlanabilir (Ertürk, 1982).

Bilim ve teknolojideki gelişmeler her geçen gün bir önceki güne göre daha hızlı şekilde gelişmektedir. Teknolojideki bu hızlı değişimler sonucunda ortaya çıkan endüstri 4.0 kavramı ile dijitalleşen dünya, toplumu da aynı hızda içerisine çekmektedir. Dijital hakimiyet alanı arttıkça toplumsal ve endüstriyel alanlarda da önemli gelişmelere yol açmaktadır (Öztemel, 2018).

Günümüzde ekonomik, politik ve sanayi alanlarında yaşanan gelişmeler her geçen gün artmakta ve dünyada da bu gelişmelerin yaşandığı göze çarpmaktadır. Geçmişten günümüze kadar sürekli yaşanan bu değişim ve gelişim süreci içerisinde insanlık önemli değişim dönemleri yaşamıştır. Endüstri 1.0, endüstri 2.0, endüstri 3.0 ve endüstri 4.0 devrimleri olarak tanımlanan bu önemli geçiş dönemleri belirli özelliklere sahiptir. Endüstri 1.0 kavramı su ve buhar gücü ile çalışan makinelerin ortaya çıkmasıyla başlayan süreci kapsamaktadır. Endüstri 2.0 kavramı da su ve buhar teknolojilerinden sonra elektrik enerjisi ile ortaya çıkan seri üretim ve montaj sistemlerinin yaygınlaştığı süreci kapsamaktadır. Endüstri 3.0 kavramında ise nükleer enerji kullanımı temel alınmaktadır. Analog teknolojinin yerini dijital teknolojilere bıraktığı dönemdir. Bu dönemde otomasyon sistemlerin kurulumu için programlanabilen mantıksal denetleyici ve enformasyon teknolojileri sistemlerinin kullanılmasını içermektedir (Yıldız, 2018 s. 555; Esmer ve Alan, 2019, s. 466). Endüstri 4.0 kavramı ise ilk olarak 2011 yılında Almanya'da bir fuarda kullanılmıştır. Temelde makine gücünün insan gücünün yerini alması ve üretim sürecini makinelerin yönetebilmesi olarak tanımlanmaktadır. Makinelerin üretim sürecinin kendilerinin kontrol edebilmesi ve yönetebilmesi ile yeni bir sanayi devrimi olarak nitelendirilen endüstri 4.0 devrimi başlamıştır. "Nesnelerin İnterneti" olarak da bilinen bu sistem ile fabrikaların üretim seviyesi üst düzeylere ulaşmış ve kendi kendini yöneten fabrikalar ile teknolojik gelişmeler bir

üst seviyeye ulaşmıştır (EBSO, 2015). Endüstri 4.0 çağında teknolojide yaşanan hızlı gelişmeler ile birbirine bağlı akıllı cihazlar hayatımıza girmiştir. Endüstri 4.0; büyük veri ağları, nesnelere interneti, bulut bilişim sistemleri, otonom robotlar, siber güvenlik ağları, siber sistemler, akıllı makineler, sistem entegrasyonu, artırılmış gerçeklik, 3D yazıcılar, sensörler, akıllı fabrikalar, akıllı ürün yönetimi, akıllı müşteri gibi pek çok kavramı kapsamaktadır (Erturan, İlkey ve Ergin, 2018, s. 154-155).

20. Yüzyılın sonlarında artan ve günümüzde en üst noktaya ulaşan teknolojik gelişmeler ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bu değişimin temelini oluşturan yapı ise bilgidir. Geçmişte kitaplardan edinilen bilgiler yaşanan bu gelişmeler ile artık ulaşılması daha kolay bir hale gelerek günlük hayatımızın her anında ulaşabileceğimiz bir yapıya dönüşmüştür. Yaşadığımız bilgi çağında bilgi, toplumsal hayatın her alanını etkilediği gibi eğitim alanında önemli ölçüde etkilemiştir. Son yıllarda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde toplumsal hayatımızda önemli bir yere sahip olan eğitim sistemlerini ve programlarını geliştirmek amacıyla birçok yenilik yapılmıştır. (Özkan, 2009, s. 117)

Ülkelerin dünyadaki gelişmeleri takip etmesi, yaşanan değişimleri yakalayabilmesi ve diğer ülkeler ile rekabet edebilmesi yalnızca nitelikli insan gücü ile mümkündür. Bunun sağlanmasının en önemli yolu ise eğitimidir. Eğitim, ülkelerin mevcut eğitim sistemini ve insan kaynağının en doğru şekilde kullanılması için önemli bir araçtır. Bir ülkenin gelişmişlik düzeyi, o ülkenin sanayi alanında gerçekleşen değişim ve gelişmeler ile yüzleşmedeki başarısına, yaşanan değişimler ile mevcut eğitim sisteminde ortaya çıkan yenilikçi uygulamalara ve beklentilere ne derece yanıt verebildiği ile belirlenmektedir. Bu nedenle eğitim kurumları ve eğitimciler toplumsal hayatı doğrudan etkileyen teknolojik ve bilimsel gelişmeler karşısında sessiz kalmamalı ve gelişen dünyaya uyum sağlamalıdır (Çoban ve Uzun, 2022, s. 99).

Günümüzde, bu gelişmeler ile baş edebilmek için toplumların 21.yüzyıl bilgi beceri ve yeteneklerine sahip, diğer toplumlar ile rekabet edebilecek bireyler yetiştirmesi bir zorunluluk olarak görülmektedir. Bireylerin yetiştirilmesi ve topluma kazandırılma görevine sahip olan eğitim sistemi ve kurumları ise pek çok öğeden oluşan bir bütündür. Eğitim sistemi insan, toplum ve diğer bütün sistemlerin merkezinde yer alan ve bunları en çok etkileyen yapıdır. Bu nedenle Dinamik bir yapıya sahip olan eğitim sistemleri toplumun bütün alanları ile etkileşimde olan ve bütün gelişmelere, değişimlere ve etkilenmeye açık bir yapıdır. Aynı zamanda bu değişim ve dönüşümünde gereksinimi içerisinde (Tutkun, 2010, s. 996). 21. Yüzyılda artan eğitimdeki beceri düzeyi ile bireyler kendilerini çağın gerektirdiği bilgi, beceri ve yetenekler doğrultusunda geliştirmeleri ve kendi yeteneklerini etkili şekilde kullanmaları oldukça önemlidir. Bilginin son derece önemli olduğu bugünlerde bireyler öğrenme, analitik düşünme, sentez yapabilme, sorunları çözme ve etkili iletişim kurma gibi önemli özelliklere sahip olması gerekmektedir. 21. yüzyılda hayatımızın her anında etkisi altında kaldığımız ve hiç durmaksızın artan bilgi karşısında bireyler, hangi bilgiyi nerden nasıl elde edeceğini bilen, bilgiye ulaşma konusunda ise seçici davranan diğer bir deyişle öğrenmeyi öğrenen bireylere ihtiyaç duyulmaktadır (Numanoğlu, 1999, s. 333)

Bilgi çağı olarak tanımlanan günümüzde, öğrenme süreci okul ortamlarının dışına çıksa da bu durum okulların eğitimdeki önemini etkilememiş aksine her an her yerden ulaşabileceğimiz bilginin yoğunluğu ve nitelik olarak karmaşık bir hale gelmesi bilgiye erişen bireylere sınırlılık yaratmaktadır. Eğitim kurumları ise bu karmaşık yapıda öğrenen bireyi daha sistematik ve bilinçli olarak yönlendirerek öğrenmenin yol ve yöntemlerinin keşfedilmesini sağlamaktadır (Balay, 2004, s. 69). Fakat geçmişten günümüze yaşanan bu değişimler ile öğretim ortamlarının da aynı kalması beklenilemez bu nedenle okul ve öğrenme ortamlarının yapısında da çeşitli değişimlerin yaşanması zorunlu hale gelmiştir. Günümüzde yaşanan gelişmeler ışığında eğitim kurumları sürekli olarak yeniliğe açık, takım çalışması ile bireylere güven veren, bilginin üretildiği, kullanıldığı ve geliştirildiği, bütün bireyler için eşitlikçi, gerekli bilgi ihtiyacının

karşılanması konusunda öncü, öğrencilere özgün, yaratıcı düşünme ve problem çözme becerileri kazandırmayı amaçlayan bir yapıya sahip olmalıdır (Numanoğlu, 1999, s. 345).

Bilim ve teknolojideki gelişmeler sonucunda artan ihtiyaçların ve değişen beklentilerin giderilmesinde fırsat tanıyan eğitim, eğitim kurumları ve eğitim sistemleri sayesinde ihtiyaç duyulan yeniliklerin belirlenmesi ve giderilmesi konusunda önemli katkılar sağlamaktadır. Bu nedenle küreselleşen dünyada artan rekabet ortamında ülkelerin gerçekleştiren bu değişimlere ayak uydurması ve yaşanan gelişmelerin sürekli hale getirmek için eğitim sistemlerinde ve eğitim kurumlarında yenilikçi yaklaşımlar oldukça önemlidir (Töremen, 2002).

Yöntem

Bu araştırma tarama modeli kullanılarak oluşturulmuştur. Tarama modeli var olan durumu var olduğu haliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Araştırmaya konu olan, birey ya da nesne kendi koşulları içinde olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır (Kuzu, 2013).

Eğitimde Yenilikçi Teknolojilerin Kullanımı

Geçmişten günümüze insan oğlunun temel gayesi bulunduğu çevreye hâkim olmak ve anlamak olarak kabul edilirse, bu gayenin en önemli araçlarının eğitim ve teknoloji kavramları olduğu görülmektedir. Eğitim ve teknolojiden yararlanma amacı güden insanoğlu bu iki kavramdan en verimli ve güvenilir şekilde yararlanılmasının yolu, toplumsal hayatın tüm alanlarında olduğu gibi bu alanları da bilimsel yaklaşımlarla ele almaktır (Deryakulu, 1991, s. 527). Eğitim tarihi boyunca çivi yazılarıyla aktarılan yazılardan tebeşirle yazılan kara tahtalara kadar dönemin teknolojik gelişmeleri eğitim alanına entegre edildiği görülmektedir. Bu bağlamda eğitim de teknoloji kullanımında ise dönemin uygun teknolojik materyallerini ve kaynaklarını tasarlayarak, kullanarak ve yöneterek eğitim sürecinin etkili ve öğrenmeyi kolaylaştırılmış bir hale getirilmesi hedeflenmektedir. Bunun yanı sıra eğitimde teknoloji kullanımı, örgün öğrenme, yaygın öğrenme ve hayat boyu öğrenme gibi çeşitli öğrenme modellerinde ve ortamlarında öğrenme sürecini geliştirmek için mevcut teknolojilerin kullanılması olarak tanımlanabilir (Huang, Spector ve Yang, 2019). Geçtiğimiz son elli yıllık süreç içerisinde özellikle bilgi iletişim teknolojileri ve bilgisayarların hayatımıza girmesi ile teknoloji, başta eğitim olmak üzere pek çok farklı alanı etki altına almıştır. Özellikle toplumun her alanı ile etkileşim halinde olan eğitimde de teknolojinin yaygınlaşması önemli değişimleri de beraberinde getirmiştir.

Eğitimde teknoloji kullanımı incelendiğinde içerdiği uygulama ve kullanılan teknolojiler bakımında eğitim sürecinin kolaylaştırılması ve geliştirilmesi açısından geniş bir yapıya sahiptir. Teknolojinin eğitimde kullanılması başlangıçta görsel ve işitsel destek sağlayan eğitim materyallerinin kullanılmasından kişiselleştirilmiş bir ağa bağlı bilgisayarlara evrilmiştir. Günümüzde ise çeşitli mobil görüntüleme cihazları ve akıllı teknolojiler ile sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, kullanıcının temsili olan avatarlar ile etkileşim kurabildiği sanal dünyalar, bulut bilişim ve giyilebilir konum algılayan cihazlara kadar ulaşmıştır (Huang, Spector ve Yang, 2019). Eğitim ve öğretim alanındaki dijitalleşme kavramı geleneksel eğitim anlayışını değiştirmiş öğrenci ve öğretmen sorumluluklar ve görevleri de farklılaşmıştır. Eğitim okul ortamlarından çıkarak evlere taşınmış her an herhangi bir yerden eğitim ve öğretim sürecinin devam edebileceğini bizlere göstermiştir (Sürer, 2020, s. 31). Teknolojik gelişmeler ve bu gelişmelerin eğitimde kullanılması öğrencilerin ilgisini çekmekte ve motivasyonlarını artırmaktadır. Bunun yanı sıra öğrenme sürecinin verimli ve etkili bir şekilde gerçekleşmesinde çeşitli olanaklar da sağlamaktadır (Huang, Spector ve Yang, 2019). Bu alanda yapılan çalışmalar da incelendiğinde eğitimde teknoloji kullanımı pek çok yönüyle öğrencilerin dikkatini çekmekte ve öğrenme sürecini daha keyifli hale getirmektedir. Ayrıca teknolojinin eğitimde kullanılması ile online kütüphaneler elektronik eğitim materyalleri gibi birçok bilgi ve kaynağa erişim kolaylaşmaktadır.

Eğitim Materyali Olarak Elektronik Kitaplar

Gutenberg'in matbaayı icadından itibaren kitaplar ve basılı kaynaklar hayatımızda önemli bir yere sahip olmuştur. İnsanoğlu bilgiyi saklamak, paylaşmak ve gelecek nesillere aktarma arzusu neticesinde önce kil tabletler daha sonraları ise kitaplar ortaya çıkmıştır (Zor ve Yüksel Kirişcan, 2016, s. 2). Yüzyıllardır insanların başucundan ayırmadığı kitaplar, günümüzde bilgisayar ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sonucunda dijital ortamlara taşınmasıyla elektronik kitaplar ortaya çıkmıştır (Kıpçak, 2019, s. 64).

Her geçen gün gelişen teknoloji, insan hayatında önemli değişikliklere neden olmaktadır. Bu değişiklikler hayatımıza yeni kavramları ve yeni teknolojik aletleri de beraberinde getirmiştir (Işık, 2013, s. 396) Fakat bilgi ve iletişim teknolojisindeki yaşanan değişimler ve elektronik kitap teknolojisi gibi kavramların içeriklerindeki gelişmeler nedeniyle bazı kavramların tanımlanmasını güçleşmiştir (Ghaebi ve Fahimifar, 2010, s. 778). Bu nedenle bu kavram ile ilgili alan yazında pek çok tanım mevcuttur. Fakat genel olarak tanımlayacak olursak mobil görüntüleme cihazları ile ulaşılabilen geleneksel kitap formatının dijital ortama entegrasyonu sonucunda metinsel veya farklı içeriğe sahip dijital varlık olarak tanımlanmaktadır (Vassiliou ve Rowley 2008). Chen (2003)'e göre ise elektronik kitaplar yalnızca elektronik içeriği değil içeriğin gösterildiği cihazı da kapsamaktadır. Dijital teknolojilerin ön plana çıktığı günümüzde bilginin saklanması ve aktarılmasında önemli bir araç olan kitaplar da dijital çağda yerini almıştır. Her geçen gün dijital içeriklerin sayısı artarken bunların önemli bir kısmını da elektronik yani etkileşimli kitaplar oluşturmaktadır. Teknolojinin sağladığı kolaylıklar ile bilgiye ulaşmak ve yaymak hiç olmadığı kadar kolaylaşmıştır. Özellikle mobil teknolojilerin gelişmesiyle önemi daha da artan elektronik kitaplar gündelik hayatımızda önemli bir yere sahip olan akıllı telefonlar ve tabletler ile de bilginin her an her yerde ulaşmasını önemli ölçüde kolaylaştırmıştır. Bunun yanı sıra elektronik kitaplar çevre dostu yapıları ile de sürdürülebilir bir eğitim sağlamaktadır. Bu nedenle eğitimde elektronik kitapların kullanılması başta eğitimciler ve öğrenciler için oldukça önem arz etmektedir.

Elektronik Kitapların Eğitimde Kullanılması

Teknolojideki bu hızlı gelişim pek çok değişikliği ve kavramı da beraberinde getirmiştir. Eğitim alanındaki önemli değişiklikler arasında yer alan elektronik kitaplar da öğrencilerin ve öğretmenlerin kullandıkları basılı materyalleri dijital ortama aktarılmasında ve saklanmasında pek çok kolaylık sağlamıştır (Işık, 2013, s. 396). Elektronik kitapları geleneksel basılı yayınlardan ayıran en önemli özellik elbette multimedya desteğidir. Multimedya özelliği, elektronik kitapların öğrenme ve daha sonra öğrenilen bilginin hatırlanmasını kolaylaştırmaktadır. Aynı zamanda multimedya sayesinde görsel kavram ve şemaların yoğun olarak kullanıldığı tıp ve mühendislik gibi alanlarda karşılaşılan zorlukları 2 boyutlu veya 3 boyutlu görseller ile öğrenim sürecini daha etkili bir hale getirmektedir. Bunun yanında mimarlık, resim veya grafik sanatlar gibi alanlarda da ihtiyaç duyulan görsel boşluğu doldurmaktadır (Ghaebi ve Fahimifar, 2010). Elektronik kitapların en önemli avantajlarından biri de şüphesiz kâğıt, cilt gibi baskı maliyetlerini ortadan kaldırdığı için kitap maliyetlerini düşürmesidir. Elektronik kitapların saklanması ve taşınması açısından oldukça kullanışlıdır. Öğrencilerin ve öğretmenlerin sadece elektronik kitaplara erişebileceği mobil bir cihaz ile onlarca kitaba erişim sağlayabilmektedir. Elektronik kitap teknolojisini destekleyen cihazlar sayesinde kitaplar üzerinde vurgu, yazı fontlarında ve puntolarında değişiklik yapmak mümkün hale gelmekte ve okuyucunun isteğine göre şekillenebilmektedir. Bütün bunların yanında görsel ve işitsel yönü ile engelli okuyuculara kolaylıklar da sağlamaktadır (Zor ve Yüksel Kirişcan, 2016, s. 7-8).

Her teknolojiye olduğu gibi elektronik kitaplar da sağladığı faydaların yanında çeşitli sınırlılıklar da barındırmaktadır. Elektronik kitaplar öğrencilerde ve öğretmenlerde çeşitli göz rahatsızlıklarına ve göz yorgunluğuna neden olabilir. Bunun yanı sıra geleneksel kitapların

aksine elle tutulur somut bir yapısı olmaması okuyucu için doğrusal okuma yaklaşımı nedeniyle anlamada zorluk ve bağlam kaybına neden olmaktadır. Elektronik kitap yazarları talep gören yayınlarını kısıtlamaları da eğitim ortamında erişimi engellemektedir (Casselden ve Pears, 2020, s. 602-603). Elektronik kitaplara ulaşırken her zaman bir teknolojik cihaza ihtiyaç duyulmaktadır. Bu da cihaza bağlılık ihtiyacını doğurmaktadır. Bu cihazlara olan bağlılık cihazın arızalanması durumunda ise elektronik kitaba olan erişimi engellemektedir (Zor ve Yüksel Kirişcan, 2016, s. 8).

Eğitim Materyali Olarak Artırılmış Gerçeklik

Her geçen gün eğitim alanında ortaya çıkan teknolojik araçların arasında, augmented reality (AR) yani artırılmış gerçeklik teknolojisi önemli bir yere sahiptir. AR bilgisayar destekli üretilen görüntü, ses, grafik ve animasyon gibi dijital öğelerin mobil cihazlar veya sanal gerçeklik gözlükleri vasıtasıyla çevremizdeki ortamın üzerine eklenerek zenginleştirilmiş bir ortamı kullanıcıya sunmaktadır. Ortaya çıkan bu yeni ortamda nesnelere eklenen dijital içerikler sanal olarak algılanabilir ve etkileşimde bulunulabilir bir duruma gelmektedir. AR ile dijital ortamda hazırlanmış içeriklerin somut nesnelere üzerine yansıtılarak içeriğin mekân ile etkileşimini artıran bir teknolojik araç olarak nitelendirilmektedir (Bingöl, 2018, s. 48).

İcadından günümüze kadar çeşitli şekillerde tanımlanan artırılmış gerçeklik teknolojisi Azuma (1997)'ya göre gerçekte var olan somut nesnelere ile dijital ortamda üretilen sanal nesnelere birleştirir bunun yanında eş zamanlı olarak kullanıcının etkileşim kurmasına da olanak tanımaktadır. Höllerer ve Feiner (2004)'e göre de artırılmış gerçeklik bireyin temel olarak görme duyusuna hitap eden aynı zamanda sesli, dokunsal ve diğer geri bildirimler ile etkileşim kurulabilen, tamamen yapay bir dünya yerine var olan gerçekliği tamamlayıcı ve zenginleştirmeye yaran bir teknoloji olarak ifade etmektedir. Ludwig ve Reimann (2005) ise artırılmış gerçekliği kullanıcının deneyimlediği an ile eş zamanlı olarak video kamera vasıtasıyla kişinin duyularına hitap eden ve gerçek nesne ile sanal nesneyi birbirleri ile konumlandırılarak dijital nesnenin gerçek ortamda algılanmasını sağlayan bir teknoloji olarak tanımlamaktadır.

Artırılmış Gerçekliğin Tarihçesi

Günümüzde oldukça popüler bir kavram olan AR geçmişine baktığımızda aslında o kadar da yeni bir teknoloji olmadığı görülmektedir. AR ilk örnekleri günümüzden yaklaşık otuz yıl önce 1992 tarihinde Boeing firmasında ilk kez Tom Caudell tarafından kullanıcının iş yeri kayıt sistemiyle entegre edilmiş baş üstünde taşınabilir bir ekran vasıtasıyla, iş sırasında gerekli bilgilerle yapılan işi kolaylaştırmak amacıyla ekran üzerinde gösterilen zenginleştirilmiş grafiksel öğeler kullanılmasıyla başladığı kabul edilmektedir (Caudell ve Mizell, 1992). Fakat Artırılmış gerçeklik teknolojisinin kullanılması daha eski tarihlere kadar ulaşmaktadır. 2. Dünya savaşı sırasında İngiliz ordusu tarafından geliştirilen ve savaş uçaklarının ön camlarına yansıtılan görüntüler ile pilotlara bilgilerin aktarılması amaçlanmıştır (Vaughan ve Nichols, 2009). 1950 yılına gelindiğinde ise görüntü yönetmeni olan Morton Heilig birden fazla duyu ile etkileşimli bir görüntüleme cihazı tasarlamıştır. Heilig 1955 yılında bu konu hakkında bir makale yayımlamıştır. 1962 yılında da "Sensorama" adında sanal gerçeklik teknolojisinin de ilk örneklerinden sayılan beş duyu organı ile de etkileşim sağlanabilen bir görüntüleme cihazı icat etmiştir (Berryman, 2012, s. 214).

Artırılmış Gerçeklik Teknolojisinin Eğitimde Kullanılması

Bilgiye erişimin her geçen gün kolaylaştığı günümüzde bilgisayar teknolojileri otomotiv, sağlık, havacılık ve eğlence sektörlerinde, AR teknolojisinin faydalarından yararlanan yaratıcı düşünceye sahip bireyler, içeriklerini gerçekleştirecek farklı ve faydalı yöntemler bulmaktadırlar (Bingöl, 2018, s. 53). Bunun yanında sadece bu alanlarla sınırlı kalmayan AR teknolojisi karmaşık yapıların görselleştirilmesinde, gerçekte ulaşılması güç olan sistemlerin

canlandırılması, gerçekte var olmayan mekanların dijital ortamda canlandırılabilmesi ve aynı zamanda etkileşimde bulunulabilmesi gibi birçok işlevi ile eğitim, mühendislik, askeri, sağlık, spor, turizm, reklamcılık gibi alanlarda yaygın olarak kullanılmaktadır (Doğan, 2016, s. 123-127). Bu alanların içerisinde önemli bir yere sahip olan eğitim alanında deneyime dayalı öğrenme sürecinde öğrenmeye oldukça katkı sağlayacağı düşünüldüğünden AR teknolojilerinin eğitim alanında kullanılmasının önemini artacağı düşünülmektedir. Bu nedenle AR teknolojilerinin eğitimciler tarafından kullanılması ve eğitim ortamlarına entegre edilmesi önem taşımaktadır (Erbaş ve Demirer, 2014, s. 8). Artırılmış gerçekliğin eğitim alanında kullanılması ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde bu teknolojinin yalnızca eğitim sürecini ne kadar kolaylaştırdığı ya da kolaylaştırmadığına değil aynı zamanda öğrenmeyi etkileyen diğer unsurlar da göz önünde bulundurulmuştur (Erbaş ve Demirer, 2014, s. 10). Artırılmış gerçekliğin teknolojisini deneyimleyen öğrencilerin görüşleri incelendiğinde teknolojinin ders içeriklerinde kullanımı öğrencilerin akademik başarılarını olumlu yönde etkilediğini düşündükleri anlaşılmıştır. Bunun nedeninin ise sanal nesnelerin canlandırılması olarak belirtilmiştir (Durak ve Karaoğlan Yılmaz, 2019, s. 475-476).

Ayrıca artırılmış gerçeklik teknolojisinin eğitimde kullanımı öğrencilerin derse olan katılımı ve ilgilerini artırırken öğrencilerin öğrenme sürecini de kolaylaştırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda öğrencilerin günlük yaşamında kullandıkları teknolojilerin eğitim ortamlarında kullanılması öğrencilerin derse olan ilgisini daha çok çekmekte ve derse olan motivasyonlarının artırılmasına da yardımcı olmaktadır. Öğretmenler ise AR teknolojisinin zamandan tasarruf etme açısından derse katkıda bulunduğu dikkat çekmektedir (Rizov ve Rizova, 2015). Bununla birlikte AG teknolojisinin olumsuz yönleri incelendiğinde öğrencilerin mobil cihazlara erişimindeki yaşanan güçlüklerin ön plana çıktığı görülmektedir (Durak ve Karaoğlan Yılmaz, 2019, s. 476). Bazı araştırmalar gösteriyor ki öğretim ortamlarında kullanılan etkileşimli materyaller, çoklu ortam ve içeriklerdeki yetersizlikler, mobil cihazların gerektirdiği teknik destek ve alt yapıdaki yetersizlikler sürecin etkin bir şekilde değerlendirilmesini engellemektedir (Doğan, 2016, s. 127).

Eğitim Materyali Olarak Sanal Gerçeklik

Bilgisayar destekli eğitim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte eğitim alanında ön plana çıkan sanal gerçeklik teknolojisi, bilgisayar ortamında canlandırılan 3 boyutlu ortamların birden fazla duyuya hitap edebilmesini sağlayan etkileşimli bir araçtır (Muscott ve Girfford, 1994). Diğer bir tanımında ise sanal gerçeklik, masaüstü veya dizüstü bilgisayarlar, bir kabin veya baş üzerine yerleştirilen giyilebilir bir görüntüleme teknolojisi sayesinde bireye gerçekte var olmayan sanal bir dünyanın gerçekten içinde bulunduğu hissini veren 3 boyutlu bir simülasyon ortamıdır (Kaleci, Tepe ve Tüzün, 2017, s. 670). Bizi içerisine çeken bu yapay dünya gerçekte var olan bir yerin sanal ortamda canlandırılmış versiyonu olabilirken gerçekte hiç var olmamış bir yer de olabilmektedir. Bu deneyim sırasında kullanılan teknoloji, kullanıcıya görsel, işitsel ve bazen de dokunsal hisler ile etkileşimde bulunulabilecek bir imkân sağlamaktadır (Elmqaddem, 2019, s. 235-236).

Sanal Gerçeklik Teknolojisinin Tarihçesi

Artırılmış gerçeklik gibi sanal gerçeklik teknolojisi de günümüzde popüler olmasına karşın aslında çok da yeni bir teknoloji değildir. Tarihte ilk kez Ivan Sutherland tarafından “gerçekçi hissedilen sanal dünya” olarak tanımlanmıştır (Sutherland, 1965). Geçmişine baktığımızda çıkış noktası artırılmış gerçeklik teknoloji ile benzer olan sanal gerçeklik teknolojisi yaşanan gelişmeler ile farklı bir konuma ulaşmıştır. İlk örnekleri 1962 yılında Morton Heilig tarafından tasarlanan çoklu duyu simülatörü olarak tanımlanan Sensoroma cihazıdır. Bu cihaz aynı zamanda artırılmış gerçeklik teknolojisinin de ilk örnekleri arasında kabul edilmektedir (Berryman, 2012, s. 214). 1965 yılında ise Ivan Sutherland çoklu duyuşsal etkileşime imkân sunan çevre ile etkileşimli yapay bir dünya tasarlamıştır (Sutherland, 1965). 1980 yıllara

gelindiğinde ise Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ordusu ve NASA pilot eğitiminde uçuş simülasyonları hazırlamak için sanal gerçeklik teknolojilerinden faydalanmıştır (Aguinas, Henle, ve Beaty Jr, 2001, s. 70)

Sanal Gerçeklik Teknolojisinin Çeşitleri

Sanal gerçeklik teknolojisi, bilgisayar ortamında oluşturulan sanal dünyalarda kullanıcıların başa takılabilir bir cihaz ya da çeşitli görüntüleme cihazları ile içerisine girilebilen çevre ile etkileşim kurabilen sanki o ortamdaymış gibi hissettiren ve çeşitli duyuşsal geri bildirimler sunan sanal ortamlardır. Bu deneyimlerin türü ve kalitesi, sanal dünya içerisine dalma düzeyi ve ortamda bulunduğunu hissedebilme ile belirlenmektedir. Mandal (2013)'e göre sanal gerçekliğin çeşitleri şunlardır;

- 1- Tamamen Çevreleyen Sanal Gerçeklik
- 2- Yarı Çevreleyen Sanal Gerçeklik
- 3- Çevrelemeyen Sanal Gerçeklik

Tamamen Çevreleyen Sanal Gerçeklik

Tamamen çevreleyen sanal gerçeklik türünde kullanıcı kendisini tamamen sanal dünyanın içerisindeymiş gibi hissetmektedir. Bu deneyim sürecinde kullanıcı sanal dünya içerisinde etkileşime girebilir konumuna ve yönüne karar verebilmektedir. Deneyimin sunulmasında ise başa takılabilir bir cihaz yardımı ile sanal dünya deneyimi kullanıcıya sunulmaktadır (Gandhi ve Patel, 2018, s. 483).

Yarı Çevreleyen Sanal Gerçeklik

Yarı çevreleyen sanal gerçeklik deneyiminde ise yine başa takılabilir bir görüntüleme cihazı ile kullanıcıya parallax efekti sayesinde sanki sanal dünyanın içerisindeymiş gibi hissetmesi sağlanmaktadır. Fakat genellikle görsel etkileşim dışında diğer duyuşlar ile etkileşime girme imkânı sunmamaktadır (Mandal, 2013, s. 307)

Çevrelemeyen Sanal Gerçeklik

Sanal dünyaya açılan pencere olarak da tanımlanan çevrelemeyen sanal gerçeklik deneyimi diğer bir adıyla masaüstü sanal gerçekliği olarak da nitelendirilmektedir. Kullanıcıya sunulan sanal ortamda bulunma hissi diğer sanal gerçeklik türlerindeki hissten daha azdır. Sanal gerçeklik türleri arasında en basit sanal deneyim sunan sanal gerçeklik türüdür. Herhangi bir görüntüleme cihazı veya bilgisayar ile sanal dünyanın içerisine girmek mümkündür. Ayrıca görsel etkileşim dışında diğer duyuşlar ile etkileşim kurmak mümkün değildir (Mandal, 2013, s. 307).

Sanal Gerçeklik Teknolojisinin Eğitimde Kullanılması

Sanal gerçeklik teknolojisinin eğitim ortamlarında kullanılmasına ilişkin çalışmalar incelendiğinde; öğretmenler sanal gerçeklik teknolojisinin ilgi çekici, merak uyandırıcı bir teknoloji olduğunu bunun yanında yenilikçi düşünmeyi desteklediğini ve eşsiz bir deneyim sağladığı yönünde düşüncelerini dile getirmişlerdir (Kaleci, Tepe ve Tüzün, 2017, s. 676). Sanal gerçeklik teknolojisi öğrencilerin ders sürecini kısmen de olsa iyileştirmekte ve öğrenimin kolaylaştırmakta bunun yanında görsel, işitsel ve dokunsal etkileşimli yönüyle akılda kalıcılığı artırarak öğrencinin daha iyi kararlar verebilmesi, eğlenceli ve teşvik edici bir araçtır (Elmqaddem, 2019, s. 237). Bütün bunların yanında bu teknoloji öğrencilere ve öğretmenlere somut konuların eğitim sürecinde kolaylıkla anlatılmasında gerçekte ulaşılamayacak, yapımı zor veya maliyetli etkinliklerin ve deneylerin gerçekleştirilmesinde etkili çözümler sunmaktadır (Gedik, 2020, s. 44). Teknolojinin hayatımıza bu denli entegre edilmesi hayatımızı kolaylaştırır da çeşitli problemleri ve engelleri de beraberinde getirmektedir. Sanal gerçeklik teknolojisi ile

ilgili olarak da kullanıcı deneyimlerinden hareketle bazı kullanıcılar deneyimledikleri süreç sonunda baş dönmesi, mide bulantısı, terleme ve tedirginlik gibi kısa süreli etkilerinin yaşandığını dile getirmiştir. Teknolojik olarak ise düşük çözünürlük problemi, ortamdaki seslerin yetersizliği ve ortamdaki nesnelerin gerçeklik problemleri gibi olumsuzlukları da dile getirmişlerdir (Kaleci, Tepe, Tüzün, 2017, s. 679).

Eğitimde Teknoloji Kullanımının Sürdürülebilirlik Boyutu

Eğitim içeriklerinin dijital ortamlara taşınması öğrenme sürecini ilgi çekici ve kolay erişilebilir bir hale getirmesinin yanı sıra çevreci ve sürdürülebilir yapısı ile doğaya da katkı sağlamaktadır. Günümüzde sürdürülebilir tasarımların önemi artmıştır. 1992 yılında Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'ndan çoğu ülke sürdürülebilir kalkınmayı desteklemiş ve amaç olarak kabul etmiştir. Sonraki yıllarda ise 1 Ocak 2005'ten 31 Aralık 2014'e kadar olan süreç de "Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma için Eğitimin On yılı" olarak ilan edilmiştir. Sürdürülebilir Kalkınma için Eğitimin On Yılı'nın temel amacı, insanların sürdürülebilir bir gelecek ve pozitif toplumsal değişim için gereken değerleri, davranışları ve yaşam tarzlarını öğrenebilme fırsatının olacağı bir dünya inşa edebilmektir. Bunun yanı sıra insanlar çevresel, ekonomik ve sosyal konularda sürdürülebilir eğitim içeriklerine ve ortamlarına odaklanmaktadır (Unesco, 2007'den akt Alkış, 2007).

Sürdürülebilirlik kavramı ile yenilenebilir kaynaklar, yenilenebilir yaklaşımlar ve doğaya en az zararı veren üretim süreçleri düşünülmektedir. Sınırsız bir kullanım imkânı sağlamayan doğal kaynakların kullanımında gelecekte daha yaşanılabilir bir dünya için dikkatli olunması oldukça önemlidir. Bu kaynakların dikkatli kullanılması ayrıca bilginin korunması açısından oldukça önemlidir. Bilgi erişim kaynaklarının tasarlanması, kullanılması ve korunması erişilebilir güncel olmalarının sağlanması, sürdürülebilirliğin sağlanması açısından oldukça önemlidir (Çaydere, 2022). Geçmişten günümüze bilgi edinme sürecinde baş ucumuzdan ayırmadığımız kitaplar ve bu kitapların tasarım süreci, üretimi ve bilginin dağıtımını açısından oldukça önemli olsa da çevreye karşı olan sorumluluğumuzun farkındalığı ile dijital ortamlar sürdürülebilir bir gelecek için oldukça önem arz etmektedir. Dijital ortamlara entegre edilen elektronik kitaplar da erişimin kolaylığı bilginin saklanması ve aktarımının kolaylığı çevreye verilen zararın en aza indirilerek eğitim içeriklerinin elektronik ortamlarda devam ettirilmesi bakımından sürdürülebilir eğitim için oldukça önemlidir.

Eğitim İçeriği Tasarlama

Geçmişten günümüze pek çok farklı şekilde yorumlanan, planlanan ve uygulanan eğitim kavramı oldukça dinamik bir yapıya sahiptir. Bu dinamik yapısı nedeniyle sürekli değişen ve gelişen eğitim sürecinde eğitim programlarının da geliştirilmesi gerekmektedir. Eğitimciler ve eğitim kurumları bireylerin eğitim sürecinde eğitim programlarına ihtiyaç duymaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hiç durmaksızın geliştiği ve değiştiği günümüzde toplumlar küreselleşen dünyada 21.yüzyıl bilgi ve becerilerini bireylere kazandırmak, yaşanan gelişmeleri yakalamak ve uyum sağlamak için eğitimden yararlanmak, eğitim kurumları ve toplumlar için oldukça önemlidir. Bu gelişmeleri takip edemeyen toplumlar ise diğer toplumlardan geri kalmaktadır (Görgeç, 2012).

İçerik geliştirme eğitim programı geliştirme süreci içerisinde "ne?" sorusuna yanıt aranan, öğrencilere kazandırılması hedeflenen bilgi, beceri, tutum ve davranışların hangi ders veya konu ile aktarılacağına yanıtını arayan eğitim programı geliştirme aşamasıdır (Baykara, 2012). Varış (1996)'a göre eğitim içeriği hazırlanırken belirli ölçülere uyulması gerekmektedir. Bunlar şu şekilde sıralanmaktadır;

Öğrencilere ülkelerin kalkınmasında ve diğer ülkeler ile rekabet edebilecek toplumsal gelişmişlik düzeyine ulaşmak ve uyum sağlamak için neler kazandırılmalı gibi sorulara yanıt aranan "toplumsal fayda" gözetilmelidir.

Eğitim kurumları ve eğitimcilerin öğrencilere uyguladığı içerik ve etkinliklerin öğrencilerin geliştirilmesine ve gerekli bilgi, beceri, yetenek ve tutumların kazanımlarına yardımcı olmalıdır. Eğitim ve öğretim sürecinde öğrencilere öğretilmesi gereken içerikler nelerdir gibi sorulara yanıt aranan “bireysel fayda” gözetilmelidir.

Öğretim ortamlarında öğretim süreci içerisinde hazırlanan içerikler öğrenciler açısından bir anlam ifade edip etmediği, ilgi ve ihtiyaç beklentilerini karşılayıp karşılamadığı gibi sorulara yanıt aranan “öğrenme ve öğretim” gözetilmelidir.

Şimşek (1997)'ye göre Eğitim sürecinin en önemli parçalarından biri olan eğitim içeriklerinde kullanılan materyallerin tasarlanırken sahip olması gereken bir takım temel özellikler vardır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir;

- 1- Kullanımı kolay olmalıdır. Öğrenciye bilgiyi en az süre de en verimli şekilde iletilmesini sağlamalıdır.
- 2- İçerik tasarlanırken nesnel, kolay kavranılabilir ve algılanabilir bir özelliğe sahip olmalıdır.
- 3- Bir eğitim içeriğindeki unsurlar birbirleri arasında uyum ve düzen içinde olmalıdır.
- 4- İçerik hazırlanırken kullanılan yazı kolay okunulabilir, açık ve net olmalıdır. Seçilen renkler uyumlu ve abartısız olmalıdır.
- 5- İçerik hazırlanırken öğrenci düzeyleri göz önünde bulundurulmalı öğrencilere uygun görsel, yazı ve renk tercih edilmelidir (Şimşek, 1997).

Gelişen teknoloji ile toplumsal hayatımızın her alanında yaşanan değişimler ve gelişmeler eğitim sürecini de etkilemiştir. Bu durum eğitim sürecinin tasarımını da etkilemektedir. Teknolojinin sunduğu imkanlar ışığında eğitim sürecini kolaylaştıracak her türlü araç bu amaçla kullanılmıştır. El yazması kitaplardan matbaa ile çoğaltılan kitaplara, tebeşir ve tahtadan günümüzde elektronik tahtalar ve kitaplara kadar uzanan süreçte pek çok değişiklik yaşanmıştır. Eğitim ve öğretim sürecini destekleyici bir araç olarak kullandığımız çeşitli teknolojik araçlar geçmişte kullanılan temel araçların yerini almıştır. Bunun neticesinde eğitim sürecine entegre edilen araçlar ile yeni eğitim içeriklerinin tasarlanması ve eğitimde faydalı, uygun düzeyde kullanılması hedeflenmektedir.

SONUÇ

İnsanlık tarihi boyunca her zaman önemli bir yere sahip olan eğitim ve öğretim tarih boyunca sürekli bir değişim ve gelişme içerisinde olmuştur. Teknolojide yaşanan gelişmeler her alanda olduğu gibi eğitim alanında da yaşanan değişimlerin öncüsü olmuştur. Sanayi devrimiyle başlayan gelişme süreci içerisinde insanoğlu tarih sahnesine çıktığı andan itibaren yaşadığı değişimlerin kat ve kat fazlasını geçtiğimiz 200 yıllık süreç içerisinde yaşamıştır. Yaşanan gelişmeler eğitim ortamlarını, sürecini ve programlarını da değiştirmiştir. Özellikle bilgi iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle bilgiye ulaşmak hiç olmadığı kadar kolaylaşmıştır. Geçmiş yıllarda kitaplardan aktarılan bilgi artık kitap raflarından elektronik ortamlara geçmiş, bilginin iletimi kolaylaşmıştır.

Geleneksel eğitim anlayışının önemli ölçüde değiştiği günümüz eğitim programında teknolojinin de desteği ile pek çok yenilik ve öğretim sürecini kolaylaştıran materyaller eklenmiştir. Bunlardan en önemlileri olan elektronik kitaplar, artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik teknolojileri eğitim ortamlarının geliştirilmesi ve kolaylaştırılması sürecini de etkilemektedir. Elektronik kitaplar öğrencilere sağladığı, her zaman her yerde bilgiye erişme, arama, not alma gibi imkanlar ile öğrenme sürecini kolaylaştırmaktadır. Sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik teknolojilerinin ise öğrencilere gerçekte var olmayan ortamlarda bulunabilmelerini ve gerçekte yapması zor olan deneylerin simüle edilebilmesini sağladığı için eğitim ortamlarında kullanımı oldukça keyifli ve motive edici bir araçtır. Bunun yanı sıra teknolojik cihazların eğitime bu denli entegre edilmesi daha sürdürülebilir bir gelecek için

oldukça önemlidir. Üretiminden kullanımına kadar geri dönüştürülebilir kaynaklar ile üretilen teknolojik cihazlar hem sağladığı enerji tasarrufu sayesinde hem de ortaya çıkabilecek enerji israfının önüne geçtiği için gelecek nesillere daha yaşanılabilir bir gelecek bırakmak açısından oldukça önemli bir hale gelmiştir.

KAYNAKÇA

- AGUINAS, H., HENLE, C. A., ve BEATY JR, J. C. (2001). Virtual Reality Technology: A New Tool for Personnel Selection. *International Journal of Selection and Assessment*, 9(1&2), 70-83. doi:10.1111/1468-2389.00164.
- ALKIŞ, S. (2007). Coğrafya Eğitiminde Yükselen Paradigma: Sürdürülebilir Bir Dünya. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (15), 55-64 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/marucog/issue/462/3706>
- AZUMA, R.T. (1997). A Survey of Augmented Reality. *Teleoperators And Virtual Environments*, 6 (4), 355-385.
- BALAY, R. (2004). Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Eğitim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 61-82.
- BAYKARA, K. (2012). İçeriğin ve Eğitim Durumlarının Düzenlenmesi. H. Şeker (Ed.) içinde, *Eğitimde Program Geliştirme Kavramlar Yaklaşımlar*, (s. 163-181). Ankara: Anı yayıncılık.
- BERRYMAN, D. R. (2012). Augmented Reality: A Review. *Medical Reference Services Quarterly*, 31(2), 212-218. doi:10.1080/02763869.2012.670604.
- BİNGÖL, B. (2018). Yeni Bir Yaşam Biçimi: Artırılmış Gerçeklik (AG). *Etkileşim*, (1), 44-55. doi: 10.32739/etkilesim.2018.1.8.
- CAUDELL, T. P. & MIZELL D. (1992). Augmented Reality: An Application of Heads-Up Display Technology to Manual Manufacturing Processes. içinde, *Uluslararası Sistem Bilimleri Konferansı*, 2 (s. 659-669). Hawaii: ACM SIGCHI Bulletin
- CASSELDEN, B., PEARS, R. (2020). Higher Education Student Pathways to Ebook Usage and Engagement, and Understanding: Highways and Cul De Sacs. *Journal of Librarianship and Information Science*, 52(2), 601-619. doi:10.1177/0961000619841429.
- CHEN, Y. (2003). Application and Development Of Electronic Books in An E-Gutenberg Age. *Online Information Review*, 27(1), 8-16.
- ÇAYDERE, O. (2022). Sustainable Graphic Design in Educational Environments. *International Journal of Curriculum and Instruction*, 14(1), 719-727.
- ÇOBAN, E., UZUN, H. (2022). Endüstri 4.0'ın Eğitim Alanına Etkileri. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 97-122.
- DERYAKULU, D. (1991). Eğitim Teknolojisi, İletişim, Öğrenme. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 24(2), 527-531 https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000684
- DOĞAN, A. (2016). Artırılmış Gerçeklik Teknolojileriyle Desteklenmiş Hikâye Kitabı Okuma Deneyimi. *Medeniyet Sanat, İMÜ Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 2(2), 121-137 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/medeniyetsanat/issue/28684/320423>

- DURAK, A., KARAOĞLAN YILMAZ, F. G. (2019). Artırılmış Gerçekliğin Eğitsel Uygulamaları Üzerine Ortaokul Öğrencilerinin Görüşleri. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19 (2), 468-481 <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2019.19.46660-425148>
- EBSO. (2015). Sanayi 4.0: Uyum Sağlamayan Kaybedecek. http://www.ebso.org.tr/ebsoimedia/documents/sanayi-40_88510761.pdf Erişim tarihi: 27/12/2022.
- ESMER, Y., ALAN, A. (2019). Endüstri 4.0 Perspektifinde İnovasyon. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(18), 465-478 <https://doi.org/10.33692/avrsyad.595720>
- ELMQADDEM, N. (2019). Augmented Reality and Virtual Reality in Education Myth or Reality? *International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET)*, 14(03), 234–242. <https://doi.org/10.3991/ijet.v14i03.9289>
- ERBAŞ, Ç., DEMİRER, V. (2014). Eğitimde Artırılmış Gerçeklik Uygulamaları: Google Glass Örneği. *Journal of Instructional Technologies & Teacher Education*, 3(2), 8-16.
- ERTURAN İLKAY, E., ERGİN, E. (2018). Muhasebe Mesleğinde Dijitalleşme: Endüstri 4.0 Etkisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (72), 154-155.
- ERTÜRK, S. (1982). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Yelken-tepe Yayınları.
- GANDHI, R. D., PATEL, D. S. (2018). Virtual Reality- Opportunities and Challenges. *International Research Journal of Engineering and Technology (IRJET)*, 5(1), 482-490.
- GEDİK, R. (2020). Sanal Gerçeklik Teknolojisinin Ortaokul Sosyal Bilgiler Dersi İklimler Konusunda Kullanılması Üzerine Öğrenci Görüşleri. *Sosyal Bilgilerde Yenilikçi Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 34-50 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jirss/issue/55333/706972>
- GHAEBI, A., FAHİMIFAR, S. (2010). E-Book Acquisition Features: Attitude of Iranian Information Professionals. *The Electronic Library*, 29 (6), 777 – 791.
- GÖRGEN, İ. (2012). Program Geliştirmede Temel Kavramlar. H. Şeker (Ed.) içinde, *Eğitimde Program Geliştirme Kavramlar Yaklaşımlar*, (s. 1-18). Ankara: Anı yayıncılık.
- HUANG, R., SPECTOR, J. M. ve YANG, J. (2019). *Educational Technology*. Singapur: Springer.
- HÖLLERER, T. H., FEINER, S. K. (2004). Mobile Augmented Reality. H. A. Karimi ve A. Hammad (Ed.) içinde, *Telegeoinformatics: Location- Based Computing and Services*, (s. 392-421). USA: CRC Press.
- İŞİK, A. D. (2013). Elektronik Kitapların Eğitimde Kullanılabilirliği. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 395-411.
- KALECİ, D., TEPE, T. ve TÜZÜN, H. (2017). Üç Boyutlu Sanal Gerçeklik Ortamlarındaki Deneyimlere İlişkin Kullanıcı Görüşleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 21(3), 669-689 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tsadergisi/issue/33038/325906>
- KIPÇAK, H. (2019). Türkiye’de bilginin toplumsallaşmasında elektronik yayınların rolü. *Bilgi ve Belge Araştırma Dergisi*, (12), 62-79.
- KOÇOĞLU, E. (2020). Eğitim Tarihine Genel Bakış. E. Koçoğlu (Ed.) içinde, *Eğitim Tarihi*, (s.1-13). Ankara: Pegem.

- KUZU, A. (2013). Araştırmaların Planlanması. A. A. Kurt (Ed.) içinde, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, (s. 19-45). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- LUDWIG, C., REIMANN, C. (2005). Augmented Reality: Information at Focus. *Cooperative Computing & Communication Laboratory*, 4(1), 1-12.
- MANDAL, S. (2013). Brief Introduction of Virtual Reality & Its Challenges. *International Journal of Scientific & Engineering Research*, 4(4), 304-309.
- MUSCOTT, H. S., GIFFORD, T. (1994). Virtual Reality and Social Skills Training for Students With Behavioral Disorders: Applications, Challenges and Promising Practices. *Education and Treatment of Children*, 17(4), 417-434.
- NUMANOĞLU, G. (1999). Bilgi Toplumu-Eğitim-Yeni Kimlikler-II: Bilgi Toplumu ve Eğitimde Yeni Kimlikler. *Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 32(1), 341-350.
- ÖZKAN, H. H. (2009). Bilgi Toplumu Eğitim Programları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (10), 113-132
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbe/issue/23194/247744>
- ÖZTEMEL, E. (2018). Eğitimde Yeni Yönelimlerin Değerlendirilmesi ve Eğitim 4.0. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 25-30 <https://doi.org/10.32329/uad.382041>
- PAGE, R. (2000). Brief History of Flight Simulation. *Proceedings of the SimTecT 2000*. 1–11.
<http://doi.org/10.1.1.132.5428>
- RIZOV, T., RIZOVA, E. D. (2015). Augmented Reality As A Teaching Tool in Higher Education. *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education:(IJCRSEE)*, 3(1), 7-15.
- SUTHERLAND I., (1965). The Ultimate Display. içinde, *IFIP Kongre Bildirileri 2*, (s. 506-509). ARPA OSD
- SÜRER, G. A. (2020). Eğitimde Dijitalleşme Çağı. *Kapadokya Eğitim Dergisi*, 1(1), 28-34
<https://dergipark.org.tr/en/pub/kaped/issue/72747/1181500>
- ŞİMŞEK, N. (1997). *Derste Eğitim Teknolojisi Kullanımı*. Ankara: Anıl Matbaa ve Ciltevi.
- TÖREMEN, F. (2002). Eğitim Örgütlerinde Değişimin Engel ve Nedenleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 185-202.
- TUTKUN, Ö. F. (2010). 21. Yüzyılda Eğitim Programlarının Felsefi Boyutları. *GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(3), 993-1016.
- TÖREMEN, F. (2002). Eğitim Örgütlerinde Değişimin Engel ve Nedenleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 185-202.
- VARIŞ, F. (1996). *Eğitimde Program Geliştirme Teori ve Teknikler*. Ankara: Alkım Yayıncılık.
- VASSILIOU, M. & ROWLEY, J. (2008). Progressing the definition of “e-book”. *Library Hi Tech*, 26(3), 355-368.
- YILDIZ, A. (2018). Endüstri 4.0 ve Akıllı Fabrikalar. *Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 22(2), 546-556 <https://doi.org/10.16984/saufenbilder.321957>
- ZOR, A., KİRİŞCAN YÜKSEL, B. (2016). Elektronik Kitaplar ve Sanat Eğitimi Derslerinde E-Kitap Kullanımına Yönelik Bir Öneri. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 9(19). 1-14
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akdenizsanat/issue/27666/291640>

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 2, July 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Derleme/Review

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 01.04.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 21.06.2023

DOI: 10.30692/sisad.1275182

DÂRÜ'L-ELHÂN KÜLLİYÂTI'NDAKİ ANADOLU HALK ŞARKILARINDA KADİM MAKAM VE TERKİB VARLIĞI ÖRNEKLEMİ NÜHÜFT-İ KADİM*

*Nühüft-i Kadim, An Example of the Existence of Ancient Mades and Compositions in
Anatolian Folk Songs in Dârü'l-Elhân Külliyyât*

Gökhan ALGAN

Öğr. Gör.

Selçuk Üniversitesi

Dilek Sabancı Devlet Konservatuvarı, Geleneksel Türk Müziği

ORCID ID: 0009-0004-6157-729X

gokhanalgan@selcuk.edu.tr

Atıf/Citation: Gökhan Algan (2023), “Dârü'l-Elhân Külliyyâtı'ndaki Anadolu Halk Şarkılarında Kadim Makam ve Terkib Varlığı Örnekleme Nühüft-i Kadim”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.2 Temmuz 2023, s.453-463.

Öz: Cumhuriyet rejimi dönemine geçiş sürecinde kurulan Dârü'l-Elhân (1917), Türk Müziği tarihinde 20. yüzyılın başlarında notaya alım çalışmalarının en önemlilerinden birini gerçekleştirmiştir. Bunun yanında transkripsiyon çalışmalarının resmi olarak kayıt altına alındığı ilk kurumdur. Heyetin gerçekleştirdiği eğitim-öğretim faaliyetlerinde Tarihi Türk Müziği eserlerine yapılan sınıflandırma, notalama ve tespit çalışmalarının yanı sıra Türk müziğinin gelecek kuşaklara öğretilmesi görevini yapmak üzere önemli derleme ve yayım faaliyetlerinde de bulunulmuştur. Anadolu'ya yapılan derleme gezileri ile Anadolu Halk Şarkıları, Dârü'l-Elhân kapsamında derlenerek notaya alınmış ve Dârü'l-Elhân Nota Külliyyatı Anadolu Halk Şarkıları adı altında 7 adet defter olarak yayımlanmıştır. Bu çabalar içerisinde Anadolu Halk Şarkıları'nın derlenmesi ve yayımlanması ilk kez bu kurum sayesinde olmuştur. Bu kapsamda çalışmanın amacı Dârü'l-Elhân heyeti tarafından Anadolu'ya yapılan derleme gezileri sırasında Dârü'l-Elhân Külliyyâtı'nda 7 defter halinde kaydedilen eserler arasında Nühüft-i Kadim ezgisine uygun olanları ortaya çıkarmaktır. Çalışmada Abdülbâki Nâsır Dede ve Kantemiroğlu'na ait Nühüft-i Kadim tanımları esas alınmış ve notalar bilgisayar ortamına aktarılırken Arel-Ezgi'ye ait değiştirici işaretler kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dârü'l-Elhân, Derleme, Anadolu Halk Şarkıları, Nühüft-i Kadim.

Abstract: In the transition duration of the republican regime, Dârü'l-Elhân (1917) carried out one of the most important notation studies in the history of Turkish Music in the middle of the 20th century. In addition, it is the first institution where transcription studies are officially recorded. In the educational activities carried out by the delegation, besides the classification, notation and determination studies on Historical Turkish Music works, In order to fulfill the task of transferring Turkish music to future generations, important compilation and publishing activities were also carried out. With the compilation trips to Anatolia, Anatolian Folk Songs were compiled and notated within

* Bu çalışma Gökhan ALGAN'ın “Dârül-Elhân Külliyyatında Bulunan Anadolu Halk Şarkılarının Makam/Terkip Özellikleri Açısından İncelenmesi” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

the scope of Dârü'l-Elhân and published as 7 notebooks under the name of Dârü'l-Elhân Nota Collection Anatolian Folk Songs. Among these activities, the first compilation and publication of Anatolian Folk Songs was by this institution. In this context, the goal of the work is to reveal the works that are suitable for the Nühüft-i Kadim melody among the works recorded in 7 notebooks in the Dârü'l-Elhân Külliyyâtı during the composition trips made by the Dârü'l-Elhân committee to Anatolia. In the study, the Nühüft-i Kadim definitions of Abdülbâki Nâsır Dede and Kantemiroğlu were taken as basis, and the modifiers of Arel-Ezgi were used while the notes were transferred to the computer environment.

Keywords: Dârü'l-Elhan, Compilation, Anatolian Folk Songs, Nühüft-i Kadim.

GİRİŞ

Türk mûsikisi tarihinde Dârü'l-Elhan'a kadar müzik eğitime katkıda bulunan birçok kurum olmuştur. Bunlar arasında Gülşen-i Mûsiki, Dârü'l- Mûsiki'yi Osmanî, Şark Mûsikisi Cemiyeti, Dârü't-Talim-i Mûsiki, Dârü'l-Feyz-i Mûsiki gibi cemiyetler bu görevi üstlenmiştir. Ancak 1908'de Meşrutiyetin ilanından sonra devlet konservatuarı ihtiyacı ortaya çıkmasıyla 1914'de bugünkü Millî Eğitim Bakanlığı'nın karşılığı olan Maarif Nezareti'ne Dârü'l-Bedâyi-i Osmânî adlı ilk müzik ve tiyatro okulu, Andre Antonine'nin yönetimi altında kurulmuştur (Özcan, 1995, s. 518). Dârü'l-Bedâyi-i Osmânî tiyatrosunun gelişmesinin hedeflendiği Batılı anlamda Osmanlı'daki ilk konservatuar kurumu olmuştur. Müzik Bölümünde Batı müziğinin yanı sıra Türk müziği eğitiminin de verilmesi planlanmıştır. Türk müziği eserlerinin notaya alınarak kaybolması ve unutulmasını engellemek hedeflenmiştir. Ancak I. Dünya savaşının çıkması sebebiyle resmi açılış ertelenmiş bu sırada Batı müziği bölümü de kapatılmıştır. Türk Müziği ve Tiyatro Bölümü çalışmalarına devam etmiş fakat ekonomik sıkıntılar sonucu 1916'da Türk müziği bölümü de kapatılmıştır (Kolukırık, 2019, s. 19). Daha sonra Türk müziği eğitiminin kurumsallaşarak verilmesi ihtiyacı ortaya çıkmış ve Abdülbaki Töre'nin girişimleriyle kadınlara ve erkeklere ayrı ortamlarda eğitim verilmek üzere Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'nin inşa ettiği "Mûsiki Encümeni"nin hazırladığı yönetmelik gereğince, "Dârül-Elhan" ismiyle bir mûsiki mektebi açılmasına karar verilmiştir.

Dârü'l-Elhân, Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ile cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda bir Türk müziği ve Batı müziği eğitimini veren, resmî konservatuar niteliğindeki ilk mûsiki okulu olarak 1917'de kurulmuştur. Mûsiki muallimi yetiştirmek üzere bir eğitim ve öğretim programı öngörülmüştür. Bu kurumda mûsiki muallimi yetiştirmekten başka mûsiki ile ilgili bilimsel çabalar sarf etmek, sanatsal kıymeti olan mûsiki eserlerini tespit edip notaya alarak yayımlamak ve halkbilimi araştırmaları yapmak gibi amaçlarda gözetilmiştir. Sultan Reşat'ın emri ile Washington eski büyükelçisi bestekâr Yusuf Ziya Paşa'nın başkanlığındaki müzik encümeninin hazırladığı yönetmelik 09.01.1916'da yürürlüğe girmiştir. I. Dünya savaşı sürerken maarif nâzırı Ahmet Şükrü Bey'in gözetiminde 1917 (1333) senesinde vekiller heyeti kararıyla Dârü'l-Elhân eğitim ve öğretime hazır hale gelmiştir (Dârü'l-Elhân Mecmuâsı, 1340, s. 38).

Cumhuriyet rejimine geçiş döneminde kurulan Dârü'l-Elhân'da yapılan ilk toplantıda Musiki mektebinde verilecek eğitime dair fikirler görüşülmüştür. Okulun ilk kadrosu zamanın meşhur sanatkârlardan kurulmuştur. Özellikle Tanburi Cemil en önemli isimlerdendir. Ali Rıfat Çağatay, Zekâizâde Ahmet Irsoy, İsmail Hakkı Bey bu dönemin önemli müzik adamlarıdır. Özellikle İsmail Hakkı Bey ve Ahmet Irsoy, Dârü'l-Elhân'da uzun yıllar görev yapmış okulun tasnif ve tespit heyetinde öğretim kadrosunda yer alarak Dârü'l-Elhan tarihi açısından büyük öneme sahip olmuşlardır (Özden, 2019, s. 24). Dârü'l-Bedâyi'de ortaya atılmış olan Türk müziği eserlerinin notaya alınması fikri ancak Dârü'l-Elhan'da faaliyete geçirilebilmiştir (Özden, 2015, s.119). Ders programında Batı müziğine de yer verilmiştir (Özcan, 1995, s. 518). Dârü'l-Elhân eğitim sisteminin Osmanlı Dönemi'ndeki uygulamalarına bakıldığı zaman, Osmanlı Geleneksel Müzik kültürü ile Batı Müziği kültürünü, sahne sanatlarını merkez alan bir görüşle birleştirme anlayışının tüm uygulamalarda hâkim olduğu anlaşılmaktadır." (Güray, 2018, s. 182).

Daha sonrasında adı İstanbul Belediye Konservatuarı olarak değişen kurumda halk bilimi ve müziğine ilk bilimsel çabalar Yusuf Ziya Demirci'nin Müdür olduğu dönemde olmuştur. Onun

sevgisi ve şahsi eğilimiyle başlattığı girişimler sonucunda 1926-1929 yılları arasında bir derleme heyeti oluşturularak, bu heyet ile birlikte yurdun çeşitli bölgelerine 4 gezi yaparak yaklaşık 850 kadar şarkı toplanmıştır. Yusuf Ziya Demirci, Rauf Yekta Bey, Dürri Turan ve Ekrem Besim Tektaş'tan oluşan heyetin edindiği bu şarkılar dikte edilerek önce 7 sonra 14 defter olarak yayınlanmıştır. Bu gezilere sonradan katılan Adnan Saygun Karadeniz türkülerini notaya almış ve 15. Defteri oluşturarak yayımlamıştır (Altınay, 2004, s. 96-97). Anadolu'ya yapılan Derleme gezileri ile Anadolu Halk Şarkıları, Dârü'l-Elhân kapsamında derlenerek notaya alınmış ve "Dârü'l-Elhân Nota Külliyyatı Anadolu Halk Şarkıları" adı altında 7 adet defter olarak yayınlanmıştır. 7 defterde yapılan araştırma sonucunda toplamda 281 eser tespit edilmiştir.

Dârü'l-Elhan'ın Anadolu Halk Şarkılarını Tespit ve Kayıt Altına Alma Çalışmaları

Dârü'l-Elhân, Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmasından sonra da bu yeni devlet bünyesinde de faaliyetlerini devam ederek nota yayımlama çalışmalarına sürdürmüştür. 1923'den sonraki aşamasında Dârü'l-Elhan Kurumu adına Musa Süreyya başkanlığında, yaklaşık 2000 anket fişi hazırlanmış ve Anadolu'nun her tarafına Milli Eğitim Bakanlığı'nca gönderilmiştir (Dârülelhan Mecmuâsı, 1340, s. 39-40).

Bu çalışma 1926 yılına kadar üç yıl sürmüştür ve gönderilen yaklaşık 100 kadar notadan 85 tanesi, iki defter olarak yayımlanmıştır. Anket uygulamasının beklentilere cevap vermemesi sebebiyle derleme gezileriyle toplanan ezgileri kaydetme yolu uygun görülmüştür. (Paçacı, 1994, s. 21)

1925'de anket çalışmalarının sürdüğü sırada Avrupa'da müzik eğitimi alan Seyfettin ve Sezai Âsaf kardeşler, ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunun ilk yıllarında Batı Anadolu bölgesindeki halk şarkılarını derlemeleri için görevlendirilmiştir. Böylece resmi anlamda ilk derleme gezisi başlamıştır. Seyfettin ve Sezai Âsaf kardeşler, bu derleme gezileri sırasında o yıllarda ülkemizde pek bulunmayan kayıt cihazı fonografi kullanmamış, çalarak ya da söyleyerek icra edilen ezgileri duydukları şekilde notaya almışlardır. Daha önce Avrupa'da Batı Müziği eğitimi aldıkları için nota yazımını bu kurallara göre uygulamışlardır. Bu sebeple nota yazımı ve duyumdaki farklılıklardan ortaya çıkan yanlışlıklar sebebiyle ciddi eleştirilere mâruz kaldıkları derleme çalışması, Bu nedenle başarısızlığa uğramıştır. (Kolukırık, 2014, s. 487)

Anket uygulamalarından beklenen sonucun gelmemiş olması ve yapılan bu ilk derleme gezisinin başarısız olarak değerlendirilmesi sebebiyle Anadolu'da derleme çalışmalarının fonograf cihazı ile sürdürülmesine karar verilmiştir. Cemal Reşit Rey'in o zamanlarda Paris'te bulunmasından faydalanarak onun aracılığıyla derleme çalışmalarında kullanılmak amacıyla fonograf getirilmiştir. Devamında Dârü'l-Elhân hocalarından, Rauf Yekta, Yusuf Ziya, Dürri Turan ve Ekrem Besim Bey'ler den oluşan heyetle 31 Temmuz 1926 da ilk gezi başlatılmıştır. Öncelikle güney ve güneydoğu illerini hedef alan gezide ilk gidilen yer Adana olmuştur. Kayıt makinesi ile kaydedilen ilk şarkı, yine o zamanlarda meşhur olan Kozanoğlu türküsüdür. Ardından Adana, Gaziantep, Urfa, Kayseri, Niğde ve Sivas yörelerini içine alan bu derleme gezisi 51 gün sürmüştür. Bu gezinin sonucunda iki yüz elli adet şarkı derlenmiştir. (Balkılıç, 2009, s. 158).

İlk derleme gezisi sonucunda kayıt altına alınan şarkılar "Anadolu Halk Şarkıları" isimli derlemenin 1, 2 ve 5. defterlerini oluşturmuş ve daha sonraları yayımlanmıştır. 1927 yılında ikinci derleme gezisi yapılmış ve Bu geziye Muhiddin Sadak, Yusuf Ziya Demirci, Ferruh Bey ve Ekrem Besim katılmıştır. (Ülkütaşır, 1972, s. 31). Gezide Konya, Karaman, Ereğli, Ödemiş, Aydın, Alaşehir ve Manisa, yörelerinden toplanan iki yüz elli şarkı, 3, 4, 6 ve 7. Defter serisini oluşturmuştur (Balkılıç, 2009, s. 158).

Millî mücadele yıllarında birçok kurum gibi Dârü'l-Elhân'da da faaliyetler durma noktasına gelmiştir. Okul binası kimi zaman savaş karargâhi olarak işgal edilmiş, kimi zaman da memur aileleri tarafından konaklama için kullanılmıştır. Savaşın kazanılması ile birlikte eğitim yeniden

başlasa da eğitim kadrosu ve ders programı tamamıyla değişmiştir. Batı müziği eğitimi ağırlık kazanmıştır. 1917'de Tarihi Türk Müziği eserlerini tespit ederek gelecek kuşaklara aktarabilmek ve bu hazineyi öğrenip eğitimini verebilecek öğretmenler yetiştirmek amacıyla olan Dârü'l-Elhan'ın bu faaliyetleri 22 Ocak 1927'de sona ermiş ve adı "İstanbul Belediye Konservatuvarı" olarak değiştirilmiştir (Özden, 2019, s. 179).

Derlemeler, Dârü'l-Elhân heyeti tarafından ilk kez günümüz notasyon sistemi kullanılarak yazılmıştır. Defterlerin, -birinci defter hariç- düz yazıları, eski harflerden günümüz harflerine çevrilmemiştir. Son yıllarda yapılan bazı tez, makale ve kitaplarla bu eksiklik giderilmiştir. Dârü'l-Elhan derleme gezilerinden derlenen türküler plâklara okunmuştur. "Blumenthal Kardeşler" in sahip olduğu Odeon, Orfeon ve Columbia plâk şirketlerinde yayınlanmıştır. Bunun yanı sıra derlenen ezgiler, "Milli Raks Parçaları" ve "Milli Anadolu Havaları" adları altında Türk Müziği İcra Heyeti tarafından seslendirilmiştir (Elçi, 2017, s. 113).

Cumhuriyet Dönemi ile birlikte "geleneksel müziklerin" eğitimine verilen ağırlık her ne kadar azalsa da İstanbul Belediye Konservatuvar bilimsel anlamdaki tespit ve derleme çalışmalarını 1928, 1929 ve 1932 tarihleri arasında devam ettirmiştir (Güray, 2018, s. 179). Dârü'l-Elhân Külliyyâtı Anadolu Halk Şarkıları derlemeleri üzerinde bugüne değin yapılmış çalışmalar: Osmanlıca'dan günümüz Türkçe'sine çeviri, inceleme ve değerlendirme niteliğinde, "Dârü'l-Elhân Türk Halk Müziği Derleme Faaliyetleri ve Derleme Defterleri" (Deniz, 2019); Tarihsel süreçte Türk Halk Müziği açısından ilk derleme, resmi konservatuvar ve transkripsiyon çalışmalarının resmi olarak kayıt altına alındığı ilk kurum olması, "Türk Müzik Tarihinde Dârü'l-Elhân ve Dârü'l-Elhân Mecmuası" (Kolukırık, 2019); Dârü'l-Elhan Halk Müziği Külliyyatı "Çeviri, İşleme, İnceleme" (Turhan ve Feyzi, 2021). Bu gibi konularda araştırmalar yapılmıştır. Ancak Güray'ın yapmış olduğu "Dârü'l-Elhân'dan Yurttan Seslere: Türk Halk Müziği Derlemelerine Yansıyan Makam Algısına Bir Bakış" (Güray, 2018, s. 179) "Makâmlar ve Terkibler" (Hatipoğlu, 2019) tarafından yapılan kısmi çalışmalar dışında makâm ve terkib açısından araştırma tespit edilememiştir.

Çalışmanın amacı; bu eksiklikler doğrultusunda gelenekteki makam ve terkib algısı ışığında Dârü'l-Elhân Külliyyâtı Anadolu Halk Şarkıları adı altında yayınlanan, 7 adet derleme defteri içindeki Nühüft-i Kadim terkibine uygun eserleri tespit etmek ve makam-terkib açısından incelenerek ezgi özelliklerini ortaya koymaktır. Bunun yanında eserlerin sözleri de eski harflerden günümüz harflerine çevrilmiştir.

Çalışmada izlenen yöntem; Nitel araştırma tekniklerden Betimsel Araştırma yöntemiyle incelenmiştir. İncelenen eserler Dârü'l-Elhân Külliyyâtı'nda derlenen 7 defterdeki Anadolu Halk Şarkılarından seçilmiştir. Bu eserler doküman tarama metodu ile taranmıştır. Derlenen defterlerdeki düz yazılar eski harflerden günümüz harflerine çevrilmiş ve yaklaşık 281 eser, makam ve terkib açısından incelenmiştir. İncelemede Abdülbaki Nasır Dede ve Kantemiroğlu tarifleri esas alınmıştır.

Nühüft-i Kadim

Kantemiroğlu, eski edvarlara göre verdiği tarifte; "*Nühüft (Nühüft-i Kadim) Edvâr-ı Kadimde tiz düğâh'dan,¹ ya'ni muhayyer perdesinden hareket idüp, İsfahan yüzünden iner ve Hicâz gibi düğâh karâr eder.*" (Tura, 2001, s. 107) yazmıştır.

¹ Muhayyer çekirdekli ezgiler, seyirlerine Muhayyer perdesini merkeze koyarak başlarlar. Bu perde aslında Tiz Dügâh perdesidir ve "tam perdeler" arasında Tiz Dügâh perdesinin "Muhayyer" olarak da anılmasının sebebi Bu "makamsal âgâz" özelliği sayesinde. Aynı perdenin 15. yy. Da Kırşehirli Yusuf Hızır bin Abdullah gibi kaynaklarda, "Hicaz-Düzeninde bulunan Nühüft (Nühüft-i Kadim) terkibinin "âgâz"ı olarak kullanıldığında, adının bu kez "Nühüft perdesi" olarak anıldığı görülür. (Öztürk, 2014, s. 1)

Abdülbâkî Nâsır Dede, ‘‘Muhayyer perdesinden uşşâk âgâze idüp Uzzâl karâr ider. Bu terkîb kudemâ-i müte’ahhrîrin ihtira’ıdır. Lâkin fî zamanına mehcûrdur. (Başer, 2013, s. 169-171) tarifiyle karşımıza çıkmaktadır.

Abdülbâkî Dede, kendi zamanındaki Nühüft ile karışmaması için kitabında Nühüft-i Kadîm adıyla başka bir tarif vermiştir. Terkibîn muhayyer perdesinden aşağı hüseyinî perdesine Uşşâk’lı indiğini ve Uzzâl karar verdiğini ifade etmiştir. Abdülbâkî Dede ayrıca bu terkibîn kendi zamanında unutulmuş olduğunu belirtmiştir. Kantemiroğlu’nun eski edvara göre yazdığı Nühüft tanımında bu tarifin bir benzeri bulunmaktadır. Eski edvara göre verdiği tarifte; Nühüft’ün tiz düğâh’tan yani muhayyer perdesinden hareket ettiğini, Isfahan ile inerek Hicâz gibi düğâh’ta karar verdiğini yazmıştır.²

Özetle Nühüft-i Kadîm; muhayyer perdesinden başlayan Uzzâl veya Hicâz’dır.

---

² Hatipoğlu, sade bir üslupla; ‘‘Nühüft-i Kadîm terkibî, Uzzâl terkibinin özelliklerini taşır. Uzzâl’den farklı olarak seyre muhayyer perdesinden başlar ve seyrin başında muhayyer perdesini merkez alır. En sonunda Uzzâl terkibine geçer ve karar verir.’’ (Hatipoğlu, 2019, s. 563).

Dârü'l-Elhân Külliyyâtı
Anadolu Halk Şarkıları
2. Defter 80.eser

Halk Şarkısı

Sofyan Malatya

Ben se ve rim al lar gi yen gü ze li ha nm e y
y al nı na ya zıl mı ş aş kın ga ze li
ga ze li ga ze li
al mı na ya zı l mı ş aş kın ga ze li
ga ze li san ma a şık her gö r dü ğün
gü ze li ha nı m e y a şık o lan
göz le rin den be l li dir be l li dir be l li
di r a şık o lan gö z le rin den be l li dir
be l li dir be l li dir

Muhayyer perdesi gösterilerek seyre girildikten sonra hüseyni perdesine Uşşâk'lı inilmiştir. Ardından tekrar muhayyer perdesi gösterilmiş ve eviç perdesi acem perdesine dönüştürülerek Hicâz ile düğâh'a inilmiştir. Saz payında ise şehnâz perdesi gösterilmiş nevâ üzerinde Rast yaptıktan sonra hüseyni perdesine gelinmiş. Tekrar muhayyer perdesi gösterildikten sonra karargâha Uzzâl ile gelinmiştir.

Not: Eserin orijinal notasında 5. ölçüde hüseyniye Uşşâk'lı inişte eviç perdesi yer alırken aynı ezgi ile yazılan 21. ölçüde eviç perdesi yazılmamıştır. Matbu hatası sebebiyle olduğu varsayılarak notaya eklenmiştir.

Dârü'l-Elhân Külliyyâtı
Anadolu Halk Şarkıları
3. Defter 99. eser

Bergama Oyun Havası

Manisa

The musical score for 'Bergama Oyun Havası' is presented in four staves. The first staff begins with a section symbol (§) and a treble clef. The music is in 2/4 time and D major. The second staff continues the melody. The third staff ends with a double bar line and the text 'BURADA SON'. The fourth staff continues the melody and ends with a section symbol (§).

Seyre muhayyer perdesine kadar çıkıldıktan sonra hüseyni perdesi vurgulanarak başlanmış, sonra muhayyer perdesi gösterilip eviç perdesi acem perdesine dönüştürülerek Uzzâl ile karar perdesine gelinmiştir.

Dârü'l-Elhân Külliyyâtı
Anadolu Halk Şarkıları
4. Defter 147.eser

Sarı Boyvada Türküsü

Aydın

A li ve rin kır a tı mın ge mi ni
üs tü ne bi ne n ler sür sün de mi ni
ya ba na ver me yin fat ı ma ha nı mı
Boy va dam bir gün o lur so rar ge lir

Muhayyer perdesi gösterilerek seyre girildikten sonra nevâ perdesinde Rast ve hüseyini perdesinde Uşşâk'lı inilmiş, ardından çargâh perdesine Nikriz'li inildikten sonra Hicâz nağmesiyle karara varılmıştır.

Dârü'l-Elhân Külliyyâtı
Anadolu Halk Şarkıları
6. Defter 204. eser

Kozanoğlu Türküsü

Kozan

Çık dım Ko za nın da ğı na

Re mil at tım dost ba ğı na

a şı ret ten im dad ol maz a man a

ma nın of ka ça lım ko zan

da ğı na sūr me lim

hey sūr me lim a man man

Muhayyer perdesi ile giriş yapıldıktan sonra hüseyini perdesinde kalınmış ardından kürdi perdesi kullanılarak Muhayyer Kürdi terkibi duyurulmuştur. Sonrasında ezgi tekrar muhayyer perdesine yönelmiş. Çargâh 'ta Çargâh'lı kalışlar göstermiş. Hicâz ile karar etmiştir.

SONUÇ

Çalışmada Dârü'l-Elhân Külliyyâtı'nda bulunan 281 Anadolu Halk Şarkıları derlemeleri incelenerek eserler arasından Nühüft-i Kadîm terkibine örnek teşkil edebilecek dört eser seçilmiştir. Nühüft-i Kadîm terkibî araştırılan eserlerin % 2.14'ünü oluşturmaktadır. İncelenen eserlerin klasik makam algısı ile notaya alındığı görülmektedir. Eserlerin Abdülbâkî Nâsır Dede ve Kantemiroğlu tariflerine uyararak açıklanabildiği belirlenmiştir. Halk Şarkısı, Bergama Oyun Havasında ve Kozanoğlu eserlerinde muhayyer perdesi üzerinde Uşşâk nağmesi gösterilmeden giriş yapılmıştır. Ardından hüseyini perdesine gelerek Uzzâl karar verilmiştir. Bu da bize bu eserlerde sadece muhayyer perdesi gösterilerek başlangıç yapılabileceğini göstermiştir. Yalnızca Sarı Boyvada türküsünde nim hisar/bayâtî perdesi kullanılarak çargâh perdesi üzerinde Nîkrîz nağmesi duyurulmuştur. Ortak nağmede eserlerin hepsi muhayyer perdesini merkez almış,

hüseyinî perdesine inmiş ve Uzzâl karar vermiştir. Bazı eserlerin muhayyer perdesinden daha tizlere çıkarak bu perde üzerinde Uşşâk yaptığını da söyleyebiliriz. İncelen bu eserlerde Dârü'l-Elhân Heyeti'nin klasik makam kültürüne bağlı olarak, derlenen eserlerdeki makamların icra özelliklerine bağlı kaldıkları sonucuna varabiliriz. Nühüft-i Kadim terkibî günümüzde pek bilinmeyen ve kullanılmayan makamlardan olsa da aslında türkülerimizde varlığını sürdürmektedir. Örnek verecek olursak: Sular Durulur Derler, kaynak kişi: Faik Okutken derleyen: Ahmet Yamacı; Yazımı Kışa Çevirdin, Hasret Düştü Gönlüme, kaynak kişi: Neşet Ertaş gibi daha birçok örneğine rastlanılmaktadır.

KAYNAKÇA

- ALTINAY, R. (2004). *Cumhuriyet Döneminde Türk Halk Müziği*, İzmir: Kitaplar, Makaleler, Nota Yayınları.
- BALKILIÇ, Ö. (2009). *Cumhuriyet Halk ve Müzik-Türkiye'de Müzik Reformu 1922-1952*, Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.
- BAŞER, F. A. (2013). *Türk Musikisinde Abdülbâkî Nâsır Dede*, İstanbul: Fatih Üniversitesi Yayınları.
- Dârü'l-Elhân Mecmuası*, (1340). s. 38-40, İstanbul: Şehzâdebaşı Evkâfı İslâmiyye Matbaası.
- Dârü'l-Elhân Külliyyâtı Anadolu Halk Şarkıları (1926). İstanbul: 2. Defter, Şehzadebaşı Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası.
- Dârü'l-Elhân Külliyyâtı Anadolu Halk Şarkıları (1926). İstanbul: 3. Defter, Şehzadebaşı Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası.
- Dârü'l-Elhân Külliyyâtı Anadolu Halk Şarkıları (1926). İstanbul: 4. Defter, Şehzadebaşı Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası.
- Dârü'l-Elhân Külliyyâtı Anadolu Halk Şarkıları (1926). İstanbul: 6. Defter, Şehzadebaşı Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası.
- DENİZ, Ü. (2019). *Dâr'ül-Elhan Türk Halk Müziği Derleme Faaliyetleri ve Derleme Defteri*, Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- ELÇİ, A. (2017). Kuruluşunun Yüzüncü Yılında Dârü'l-Elhân'ın Türk Halk Müziğine Katkıları. *Milli Folklor-Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, s. 106-118.
- GÜRAY, C. (2018). "Dâr'ül-Elhan'dan Yurttan Sesler'e Türk Halk Müziği Derlemelerine Bir Bakış" (Ed. Gülçin Yahya Kaçar), *Kuruluşunun Yüzüncü Yılında Dârü'l-Elhan'a Armağan (179-195)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- HATİPOĞLU, E. (2019). *Makâmlar ve Terkîbler, Mansur/AEU*. <https://play.google.com/books/reader?id=DnGqDwAAQBAJ&pg=GBS.PP2&hl=tr>
- KOLUKIRIK, K. (2014). Osmanlı Devleti'nde İlk Resmi Konservatuvar Olan Dârülelhan'da Derleme ve Yayım Faaliyetleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 35, s.479-498.
- KOLUKIRIK, K. (2019). *Türk Müzik Tarihinde Dârü'l-Elhân ve Dârü'l-Elhân Mecmuası*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları,

- ÖZCAN, N. (1995). “Dârü’lehan Osmanlı Devleti’nde Kurulan İlk Mûsiki Mektebi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s.518-520.
- ÖZDEN, E. (2019). *Osmanlı Devleti’nin Konservatuvarı Dârülehan (Arşiv Belgeleriyle)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- ÖZDEN, E. (2015). *Osmanlı Maarifinde Musiki*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖZTÜRK, O. M. (2014). “Makam, Âvâze, Şûbe ve Terkib: Osmanlı Musiki Nazariyatında Pisagorcun “Kürelerin Uyumu/Musikisi” Anlayışının Temsili”, *Rast Müzikoloji Dergisi* c. II, S.1, s. 1-49.
- PAÇACI, G. (1994). *Kuruluşunun 77 Yılında Dârü’l-Elhan ve Türk Müziği’nin Gelişimi I*. İstanbul: Tarih ve Toplum.
- TURA, Y. (2001) . *Kantemiroğlu Kitâbu İlmi’l - mûsikî alâ vechi’l - Hurûfat* . İstanbul : Yapı Kredi Yayınları.
- TURHAN, S. ve FEYZİ A. (2021). *Dâr’ül-Elhan Halk Müziği Külliyyatı*, c.1, İstanbul: Yayınevi.
- ÜLKÜTAŞIR, M. Ş. (1972). *Cumhuriyet’le Birlikte Türkiye’de Folklor ve Etnografya Çalışmaları*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 2, July 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Bildiri/Paper

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 28.01.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 01.06.2023

DOI: 10.30692/sisad.1101322

**“SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ÇERÇEVESİNDE MALATYA MUTFAK KÜLTÜRÜ:
VEGAN-VEJETARYEN YEMEKLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

Malatya Culinary Culture in the Framework of Sustainability: A Study on Vegan-Vegetarian Meals

Ali ÖZDEMİR

Yüksek Lisans Öğrencisi

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Alanı

ORCID ID: 0000-0002-0844-4349

y215017011@subu.edu.tr

Gülçin ÖZBAY

Doç. Dr.

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları

ORCID ID: 0000-0002-5647-7137

gozbay@subu.edu.tr

Atf/Citation: Ali Özdemir & Gülçin Özbay (2023), “Sürdürülebilirlik Çerçevesinde Malatya Mutfak Kültürü: Vegan-Vejetaryen Yemekler Üzerine Bir Araştırma”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.2 Temmuz 2023, s.465-479.

Öz: Dünya için öngörülen en büyük tehditlerden biri küresel ısınma ve sonucunda ortaya çıkacak iklim değişikliğidir. Birleşmiş Milletler Besin ve Tarım Organizasyonu'nun (FAO) 2006 yılında yayımladığı raporda et endüstrisi, çevresel sorunlara neden olan önemli faktörler arasında gösterilmiştir. Dünya nüfusunun yarısının vegan beslenmeyi benimsemesi durumunda bu tehdidin büyük ölçüde ortadan kalkacağı savunulmaktadır. Ülkemizde Doğu Anadolu Bölgesi mutfak kültüründe et yemeklerinin ve hayvansal gıdaların çok önemli bir yeri vardır. Ancak Malatya mutfağı, içinde bulunduğu bölgenin bu karakteristik özelliğinden ayrılmış yapısıyla bitkisel yemeklerin baskın olduğu bir kültüre sahiptir. Bu araştırmayla Malatya mutfağını sürdürülebilirlik çerçevesinde değerlendirmek ve bilinirliğini arttırmak amaçlanmaktadır. Çalışma vejetaryen ağırlıklı beslenme alışkanlıklarına ve birçok vegan yemek çeşidine sahip Malatya mutfağının ve reçetelerinin bilinirliğine katkıda bulunması bakımından önemlidir. Araştırmada literatür taramasının yanı sıra kartopu yöntemi ile belirlenmiş kişi ve kurumlar ile yapılan görüşmeler ve

gözlemlerden elde edilen veriler betimsel veri analizi yapılarak sunulmuştur. Elde edilen bulgular ışığında Malatya mutfak kültürünün sürdürülebilir beslenme alışkanlıklarına hizmet eden bir yapısı olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Malatya Mutfağı, İklim Değişikliği, Vegan beslenme, Vejetaryen Beslenme.

Abstract: One of the greatest threats foreseen for the world is global warming and the resulting climate change. In the report published by the United Nations Food and Agriculture Organization (FAO) in 2006, the meat industry has been shown as one of the important factors causing environmental problems. It is argued that if half of the world's population adopts a vegan diet, this threat will largely disappear. In our country, meat dishes and animal foods have a very important place in the culinary culture of the Eastern Anatolia Region. However, Malatya cuisine has a culture where herbal dishes are dominant, with its distinctive structure from this characteristic feature of the region it is in. With this research, it is aimed to evaluate Malatya cuisine within the framework of sustainability and to increase its awareness. The study is important in terms of contributing to the awareness of Malatya cuisine and its recipes, which have vegetarian-based eating habits and many vegan dishes. In addition to the literature review in the research, the data obtained from the interviews and observations with the people and institutions determined by the snowball method were presented by making descriptive data analysis. In the light of the findings, it has been seen that Malatya culinary culture has a structure that serves sustainable eating habits.

Keywords: Sustainability, Nutrition, Malatya cuisine, Climate change, Vegan Nutrition, Vegetarian Nutrition.

GİRİŞ

Canlıların tamamı üremek ve çoğalmak eğilimindedir. İnsanoğlu dışındaki tüm canlıların popülasyonu ekolojik denge içerisinde kontrol altındadır. Sahip olduğu bilgi ve teknoloji yardımıyla doğal kontrol mekanizmasının dışında kalarak özellikle sanayi devriminden sonra hızla artan dünya nüfusu (Çamurcu, 2005, s. 88), beraberinde birçok sorunu da getirmiştir. 19. yüzyılda bir milyar olan dünya nüfusu (Şahin, 2020, s. V) baş döndürücü bir hızla artarak günümüzde sekiz milyarı aşmıştır. Günümüzdeki mevcut nüfus artış hızı ile 2050 yılına gelindiğinde dünya nüfusunun 9,6 milyarın üzerinde olabileceği öngörülmektedir (Tripathi, 2019. s.6). Bu hızlı artışta ortalama insan ömrünün tıptaki gelişmeler sayesinde uzamış olması da önemli bir etkidir (Çamurcu, 2005, s. 88). Milattan sonra 1850'li yıllara kadar ortalama insan ömrü yaklaşık 35 yıl iken (Kışlalıoğlu ve Berkes, 1991, s. 113), günümüzde seksen senelik bir ömür her bireyin olağan beklentisi haline dönüşmüştür (Kara, 2010, s. 2). Bilimde ve teknolojiye meydana gelen gelişmeler hayatı kolaylaştırmak adına çeşitli sorunlara çözümler getirirse de nüfus artışı ile birlikte artan tüketim gereksinimleri, üretim esnasında ve tüketim sonrasında meydana gelen çevresel sorunlar dünya üzerindeki canlı varlığının sürdürülebilirliğini dahi tehdit edecek noktalara yaklaşmıştır. İnsanoğlunun sanayi devriminden önceki dönemlerde de doğaya olumsuz etkileri olmuş ancak ekoloji kendi dinamikleri içerisinde bu olumsuzlukları elemine edebilmiştir. Ne var ki sanayi devriminden sonra üretim biçiminin değişmesi, üretim faaliyetleri esnasında açığa çıkan gazlar atmosferde sera gazlarını ve ultraviyole (UV B) radyasyonunu arttırmakta, strafirik ozonu azaltmaktadır. Bu durum neticesinde dünya genelinde ortalama sıcaklıklar artmakta ve iklim değişikliğine neden olmaktadır (Çelik, Bacanlı & Görgeç, 2008, s.3).

Günümüzde küresel ısınma ve iklim değişikliğinin olumsuz etkileri açıkça ortaya koyulmuştur. Uluslararası bitki koruma derneği (IPPC)'nin 2021 yılı raporuna göre, insanoğlu 1850-1900 yılından günümüze kadar yeryüzünde meydana gelen 1,1 °C'lik sıcaklık artışının sorumlusudur. 1,5 °C'nin üzerindeki bir sıcaklık artışının yıkıcı etkileri olacağı ifade edilmektedir. Aynı raporda orta düzeydeki bir sera gazı emisyon senaryosuna göre 2041-2060 yılları arasında 2,5 °C'ye varan sıcaklık artışı öngörülmektedir (sosyalekonomi.org, 2022).

Et tüketiminin çevreye olan negatif etkileri, toplumun sürdürülebilirliği, halk sağlığı ve hayvan refahı konularında birçok kanıt bulunmasına rağmen, yakın zamana kadar bu sektörün küresel etkilerine genellikle dikkat edilmemiştir (Koneswaran, ve Nierenberg, 2008, s.578). Ancak geleneksel noktada küresel ısınma ve iklim değişikliğine etki eden unsurlar değerlendirildiğinde, tarım ve hayvancılığın etkileri artık sıkça tartışılmaktadır. Tarımsal faaliyetlerin yürütülmesi için sarf edilen enerji, gübreleme ve ilaçlama çalışmaları (Houghton, 2003, s.500) ile hayvancılık faaliyetlerinin etkilerinin küresel ısınma ile yüksek düzeyde etkili olduğu ifade

edilmektedir. Çiftlik hayvanı popülasyonlarının artması ve üretimin yoğunlaşmasıyla ortaya çıkan etkiler gelecek ile ilgili öngörülere bakıldığında üzerinde düşünülmesi gereken tabloları ortaya koymaktadır. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) verilerine göre, küresel olarak yaklaşık olarak yılda 56 milyar karada yaşayan hayvan insan tüketimi için yetiştiriliyor ve kesiliyor. Rapora göre hayvancılık envanterlerinin 2050'ye kadar ikiye katlanması bekleniyor (Steinfeld ve diğ., 2006, s.III). Artan et tüketimi ihtiyacının karşılanması için yapılacak besicilik faaliyetlerinin başta küresel ısınma olmak üzere çevreye zarar verecek etkilerinin olacağı öngörülmektedir.

Koyuncu ve Akgün (2018, s.151)'e göre antropojenik metan emisyonların %25-40'ının nedeni tek başına hayvancılık endüstrisidir. Durum günümüzde böyleyken Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) raporuna göre beklenen nüfus artış hızının gerçekleşmesi durumunda bitkisel gıda ve et ihtiyacı %70 oranında artacaktır (Kibar, 2017, S. 99). Burada dikkat edilmesi gereken önemli husus besicilik esnasında salınan metan gazının yanı sıra artan et ihtiyacını karşılayabilmek için yetiştirilecek hayvanların beslenmesinden kaynaklanacak tarımsal üretimdeki ekstra artış olacaktır.

Günümüzde ön görülen bu sorunların yaşanmadan bertaraf edilebilmesi için daha az metan gazı salınımına neden olan ve kolay beslenen böceklerin tüketilmesinden yapay et uygulamalarına kadar birçok fikir ve çalışma mevcuttur. Yemek kültüründe böcekleri bulundurmaya kültürlerin bu çözüm önerisini kabullenmesi çok kolay olmayacaktır. Yapay et uygulamaları ile ilgili henüz yeterli araştırma yapılmadığından konu belirsizliğini korumaktadır. Birçok insan için kabul edilmesi güç bu ve benzer önerilerle birlikte beslenme alışkanlıklarının değiştirilerek et tüketiminin azaltılması da bir alternatif olarak durmaktadır.

Bu noktada insanların benimsemekte güçlük çekecekleri marjinal alternatif çözüm önerilerinin yanında kabul edilebilirliği daha kolay olan ve sürdürülebilirliğe katkıda bulunacak vegan-vejetaryen beslenme biçimini destekleyen mutfak kültürlerinin ön plana çıkarılması faydalı olacaktır. Ülkemizde vegan-vejetaryen beslenme denildiğinde akla ilk Ege bölgesi gelmektedir. İç Anadolu ve özellikle Doğu Anadolu bölgeleri et ağırlıklı yemekleri ile öne çıkmaktadır. Doğu Anadolu illeri içerisinde henüz çok bilinmemekle birlikte Malatya ilinin özel ve dikkate değer bir yeri vardır. İlin mutfak kültüründe son derece zengin vegan-vejetaryen yemek tarifleri bulunmaktadır. Tariflerin çoğunluğu doğada serbest halde yetişen bitkilerin kullanıldığı, son derece pratik, ekonomik ve lezzetli yemeklerden oluşmaktadır.

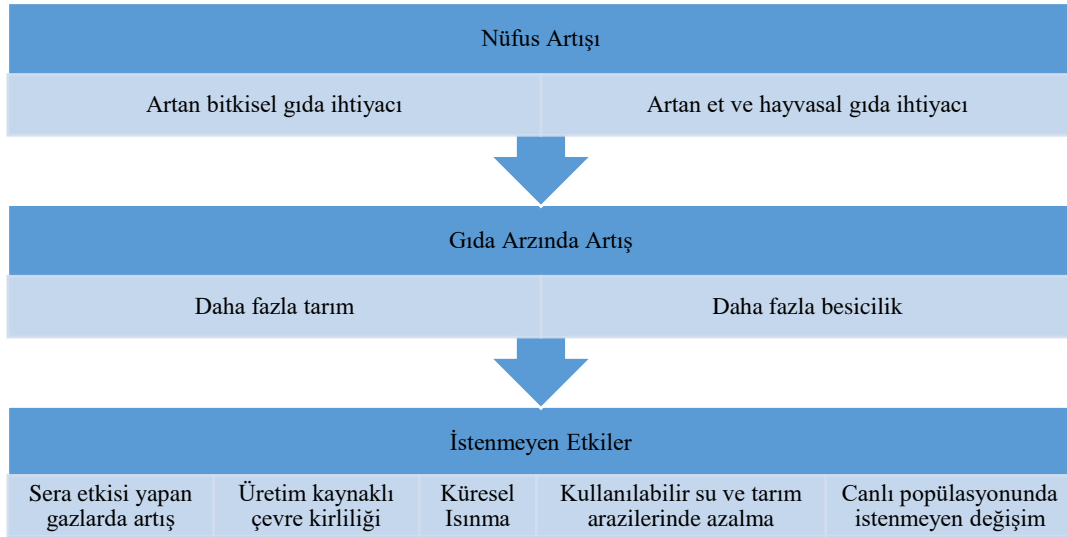
Bu araştırma ile et ve hayvansal gıda tüketiminin belirgin şekilde yaygın olduğu Doğu Anadolu Bölgesi mutfak kültürü içerisinde vegan-vejetaryen yemek çeşitlerinin fazlalığı ile dikkat çeken Malatya mutfak kültürünün sürdürülebilirlik açısından değerlendirilmesi ve bilinirliğinin artırılmasına katkıda bulunmak amaçlanmaktadır.

Sürdürülebilirlik ve Beslenme

Latince kökenli “Sustinere” kelimesinden türeyen “sustainable” yani sürdürülebilirlik ifadesi özellikle 1800'lü yıllardan sonra yaygın olarak kullanılmaktadır. Eski bir kavram olmasına rağmen geçmişte insanlığın neden olduğu çevre kirliliğini doğanın kendi dinamikleri içerisinde elemine edebileceği düşünüldüğünden çok da fazla üzerinde durulmamıştır. Sürdürülebilirlik ifadesi öz olarak devamlılığını sağlamak, varlığını korumak, var olmak, desteklemek gibi anlamları barındırmaktadır (Eryılmaz ve Kılıç, 2018, s.625). Özellikle sanayi devriminden sonra artan endüstriyel faaliyetler ve artan nüfus ile birlikte çevreye duyarlı üretim yöntemlerinin de etkisi ile dünyanın yaşanabilir alanlarında daralmalar olacağı ve zaman içerisinde ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalacağı tehdidi ortaya çıkmıştır (Duran, 2011, s. 299). Nüfus artışı savaşlarda askeri kuvvet, sanayide işgücü ve aynı zamanda üretim işletmeleri için tüketici, yani müşteri anlamına gelmektedir. Kimileri nüfus artışının sakıncası olmadığını düşünürken bu konuda aykırı olarak değerlendirilebilecek ilk görüş Thomas Malthus'tan gelmiştir. Bilim adamı, düşüncelerini 1789 yılında kaleme aldığı nüfus artışı hakkındaki bir

makalesinde dile getirmiş, iddiaları geniş yankı bulmuştur (Çamurcu, 2005, s. 98). Malthus'a göre o dönemde İngiltere hükümeti hızla artan nüfusu yanlış yönlendirmiş, çıkardığı bir yoksulluk yasası ile nüfus artışını teşvik etmiştir (Sabbağ, 2020, s.37). Uygulamanın hatalı olduğunu ve sonuçlarının açlığa kadar giden bir süreci tetikleyeceğini düşünen Malthus nüfusun geometrik biçimde, arzın ise aritmetik biçimde artacağını, dolayısıyla bir süre sonra açlık ve yoksulluğun kaçınılmaz olacağını iddia etmektedir (Küçükali, 2019, s. 53).

O dönemde çok taraftar bulamayan ve çok eleştirilen bu teorinin özellikle 1970 yıllarından sonra gerçekleşen hızlı nüfus artışının ardından günümüzde gerçekleşmesinin kaçınılmaz olduğunu düşünenlerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. 'Yeni Malthuscular' gelecekte dünyanın insan nüfusunu beslemekte yetersiz kalacağını savunmaktadırlar (Çamurcu, 2005, s.99; Güneş, 2009, s.134). Bu teoriyi güçlendiren diğer bir husus insan beslenmesinin temini için nüfus ile doğru orantılı olarak besi hayvanlarının sayısının da artacak olmasıdır (Şekil 1). Doğal olarak bu hayvanların beslenip yetiştirilmesi için de ayrıca yem temini maksatlı tarım yapılması gerekecektir. Bu şekilde zaten kısıtlı olan tarım arazilerinin önemli bir kısmının da hayvancılık amaçlı tarıma tahsis edilmesi gerekecektir.

Şekil 1. Nüfus Artışının Sürdürülebilirliğe Etkisi

Sürdürülebilirliği tehdit eden diğer bir husus da tarım ve besicilik endüstrisinden kaynaklanan ve sera etkisi yapan gazların salınımıdır. Atmosferde bulunan karbondioksit, azot, oksijen gibi çeşitli gazlar güneş ışınlarından aldıkları ısı enerjisini tutarak dünyayı ısıtırlar. Bu ısınma bir denge içerisinde gerçekleşir. Isıyı en çok tutan gazlar karbondioksit (CO₂), metan (CH₄), florlu gazlar, azot monoksit (N₂O), kloroflorokarbonlardır (CFC). Metan gazının ısıyı tutma kapasitesi karbondioksite kıyasla 21 kat daha fazladır (Dulkadiroğlu, 2018, s. 68). Bahsi geçen gazların atmosferdeki oranının hızla artması bu dengeyi bozarak istenmeyen düzeyde ısı artışlarının gerçekleşmesine neden olmaktadır. Bu gazlar hem besicilik için ihtiyaç duyulan yem ürünlerinin yetiştirilmesi sürecinde ortaya çıkan gazları, hem de besicilik süresince bilhassa hayvan dışkılarında salınan gazları kapsamaktadır. Sadece tarımsal faaliyetler atmosferde bulunan ve sera etkisi yapan gazların %20'sinin nedenidir (Pathak ve Wassmann, 2007, s. 808). Kentsel yaşamın yaygınlaşması ile hayvancılığın endüstriyel biçimde gerçekleştirilmesi de sorunun büyümesine neden olmaktadır. Endüstriyel besicilik ve geleneksel karma üretim sistemleri kıyaslandığında, endüstriyel besicilikte sera gazı salınımı iki kat, mera bazlı üretim yapan sistemlerle kıyaslandığında ise altı kat daha fazladır. (Verge, De kimpe, Desjardins, 2007,

s. 256). FAO Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) 2006 raporuna göre hayvansal üretimin gerçekleştirilebilmesi adına dünya karasal alanlarının %30'u yani ekili tarım alanlarının %70'i kullanılmaktadır. Yem bitkilerinin yetiştirilebilmesi maksadıyla ekilebilir alanların üçte biri, hayvanların otlatması için yeryüzündeki karasal alanın yaklaşık dörtte biri kullanılmaktadır (Koyuncu ve Akgün, 2018, s.153). Yakın gelecekte küresel ısınma ve neden olacağı iklim değişikliği sürdürülebilirlik açısından büyük tehditler arasında gösterilmektedir. Gıda arzı için gerçekleştirilen faaliyetler iklim değişikliğini tetiklerken, iklim değişikliği de tarıma uygun alanlarda azalma, nem ve ısı dengelerinde değişim, canlı popülasyonunda istenmeyen değişiklikler, kullanılabilir su alanlarının azalması gibi etkileriyle tarımsal faaliyetlerin gerçekleştirilmesini güçleştirmektedir. Besiciliğin beraberinde getireceği bu olumsuzlukları tolere edilebilir sınırlar içerisinde tutulabilmesi için bilim insanları çeşitli fikirler ortaya atmaktadır. Et ve hayvansal ürünler insanlar için en temel protein kaynaklarıdır. Hücrelerin temel bileşeni olan proteinler yaşamın yapı taşı olarak nitelendirilir (Yetim ve Tekiner, 2020, s.86). Protein, anlamı 'birincil, asli' manasına gelen eski Yunanca kökenli proteios kelimesinden türemiştir (etimolojiturkce.com). Kelimenin kökeni besin ögesinin hayati önemine vurgu yapmaktadır. Et ve hayvansal gıdaların neden olabileceği sorunların çözümüne yönelik alternatifler değerlendirilirken lezzet bağımlılığının yanında dengeli beslenme ile ilgili ortaya çıkabilecek olumsuzluklarında dikkate alınması gerekir. Günümüzde alternatif protein kaynakları tartışılmaktadır. Bitki, mantarlar ve mikrodalgalar ilk olarak akla gelen diğer protein kaynaklarıdır (Spiegel, M., Noordam, ve Fels-Klerx, 2013, s. 663). Bunun dışında böcekler, yosunlar ve yapay et (in vitro) diğer alternatiflerdir. Böceklerden proteinin karşılanması bazı dinlerin izin vermemesi, tiksinti duygusu gibi nedenlerle tercih edilmemektedir (Sürek ve Uzun, 2020, s. 2010). Yapay etin ise maliyetinin yüksek olması, lezzet sorunları, doğal kabul edilmemesi, toplumun reddetme eğiliminde olması gibi nedenlerle bu uygulama henüz ticarileşmemiştir (Bhat vd.; Alçay vd.; Datar ve Betti'den aktaran Sürek ve Uzun, 2020, s. 2011). Diğer bir alternatif ise insanların vejetaryen beslenme biçimini benimsemesi olarak gösterilebilir. Sabate ve Soret (2014, s. 476) günümüzde sürdürülebilir çevrenin ancak insanlığın vejetaryen beslenme tarzını benimsemesiyle mümkün olabileceğini ifade etmektedir.

Türk Mutfak Kültüründe Et ve Hayvansal Gıdaların Yeri

Toplumların beslenme kültürleri zaman içerisinde değişim gösterse de her zaman geçmişten gelen geleneklerin fazlaca etkisinde kalırlar. Zaman içerisinde nesilden nesle aktarılan yemek tarifleri ve yeme içme adetleri o toplumun beslenme kültürünü şekillendirir. Orta Asya Türklerinin beslenme alışkanlıklarına baktığımızda et ve et ürünleri ile süt ve mayalanmış süt ürünleri dikkat çekmektedir. Bu dönemde en temel besin kaynağı koyun ve daha sonra keçi ve sığırdır. Büyükbaş hayvan kullanımı kısıtlıdır (Baysal, 1993, s. 12). Av hayvanları ve at da önemlidir. Bu hayvanlarda elde edilen süt, tereyağı, yoğurt, kımız, kurut, çökelek gibi süt ürünleri dikkat çeker (Çiğirim, 2001; Güler, 2010, s.25). Türk mutfak kültüründe et ve hayvansal gıdaların yerinin çok önemli olduğu açıktır. Önceleri sadece hayvan yetiştiriciliği ile uğraşan Türkler, artan nüfusunu besleyebilmek amacıyla daha uygun iklim koşullarının yaşandığı ve gıda çeşitliliğinin fazla olduğu bölgelere göç etmiştir (Kafesoğlu'ndan aktaran Sabbağ ve Boğan, 2019, s. 4). Günümüzde de et, mutfaklarda önemli bir yere sahiptir. Pahalı olması nedeniyle etin tek başına kullanımı sınırlı olsa da lezzet vermek için birçok yemekte et ve et ürünleri kullanılmaktadır. İkincil olarak buğday başta olmak üzere (Güler, 2010, s. 25) arpa, darı, pirinç, susam, burçak gibi tahıllar da Türk mutfağında önemli yere sahiptir (Sürücüoğlu ve Özçelik, 2007, s.12). Türk yemek kültürü Doğu Anadolu özelinde değerlendirildiğinde etin birçok coğrafi bölgeye göre kıyasla daha önemli yere sahip olduğu görülmektedir. Bölge genel olarak yüksek rakımlı ve sert karasal iklime sahiptir. Bölgede sıcaklıkların düşüklüğü ve coğrafi koşullar nedeniyle verimlilik sınırlıdır. Bölge ekonomisinde hayvancılık önemli bir yere sahiptir (Keskin ve Çontu, 2019, s. 143). Bu nedenlerle bölgenin mutfak kültüründe et başta olmak üzere hayvansal gıdalar son derece önemlidir. Ağrı yöresine ait Abdigör köftesi, Bingöl yöresinin kaburga dolması, Bitlis'in büryan kebabı, Elazığ'ın Harput

köftesi, Erzurum Cağ kebabı, Hakkari'nin Qrısı, Iğdır'ın etli sarması, Kars yöresinin kaz dolması ve birçok et ağırlıklı yemek, bölgenin mutfak kültüründe dikkat çeken bir yere sahiptir.

Malatya Mutfak Kültürü

Malatya ili Doğu Anadolu Bölgesinde Fırat havzası içerisinde yer alan, geniş düzlüklere sahip kayısı ve ürünleri ile özdeşleşmiş ilimizdir. Karasal iklim hâkim olmasına rağmen geniş Malatya ovasının etrafında yer alan sıradağlar ilin zengin yer altı su kaynaklarına sahip olmasını sağlamıştır (Talas, 2020, s. 283). Bu da tarıma elverişli bir ortam oluşmasına olanak sağlamıştır. Malatya ili denilince akla ilk olarak kayısı gelmektedir (Karataş ve Türk, 2017, s.100) ancak ilin gastronomik değerlerini sadece kayısıyla sınırlamak haksızlık olur. Tekelioğlu'na göre (2018, s. 52), Malatya gastronomi değerlerinin en az kayısı kadar bilinir olması gerekmektedir. Literatürde Malatya'nın gastronomi perspektifinden değerlendirildiğinde çok önemli bir yere sahip olduğuna işaret eden çalışmalar mevcuttur. Yüz yüze ve internet üzerinden 3.500'den fazla yerli turiste yöneltilen 'Doğu Anadolu Bölgesinde, gastronomi turizmi amacıyla hangi ili ziyaret etmek istersiniz' sorusuna verilen yanıtlar değerlendirildiğinde, %41,11'lik oran ile en çok tercih edilen il Erzurum olurken, Malatya katılımcıların %24,83'ünün ifadesi ile ikinci sırada yer almıştır. Tüm illerimizi kapsayan bir değerlendirme yapıldığında ise gastronomi turizmi çerçevesinde en çok ziyaret edilmek istenen iller listesine 19. sırada yer almıştır (Şengül, 2017, s. 385). İlin Mutfak kültürü değerlendirildiğinde çok yönlü geliştiği, her zevke hitap eden geniş bir yemek listesine sahip olduğu görülmektedir. Yeşilyurt tavası, kâğıt kebabı gibi et yemekleri de meşhurdur ancak genel olarak bulgur ve sebze yemekleri ayrıca önemlidir (Talas, 2020, s. 290). Birçok yemekte doğada kendiliğinden yetişen otlar kullanılmaktadır. Malatya mutfak kültüründe bulgur çok önemli bir yere sahiptir. Birçok farklı şekilde buğday işlenmektedir. Malatya mutfağında 40'ı bulgurlu olmak üzere toplam 72 çeşit köfte bulunmaktadır. Bu mutfağın diğer belirgin özelliği ise sınırlı sayıda malzeme ile çok farklı ve lezzetli yemekler ortaya koymuş olmasıdır (Kılıç & Polat, 2013, s. 12). Malatya mutfağı, malzeme kullanma ve değerlendirme konusunda öncüdür. Öyle ki Malatya mutfağına yabancı olan kişiler bazı yemeklerin yapılışını duyunca şaşkınlıklarını gizleyememektedir. Ekonomik sıkıntılar, yokluk, kıtlık gibi dönemlerde ilginç tarifler ortaya çıkmış, beğenilmiş ve varlığını bugüne kadar sürdürmüştür. Bu durum aynı zamanda Malatya insanının çözüm odaklı pratik zekasının da bir göstergesidir (K7, kişisel görüşme, Aralık 2022). Mutfak kültüründe yer alan köftelerin dahi yarısından fazlası vegan-vejetaryen niteliktedir. Mutfakta sıklıkla birçok yörede kullanılmayan otlar ile ağaç ve bitki yaprakları kullanılmaktadır. Bostan otu, çadır göbeleği, hardal otu, çiriş, çoban döşeği, ebegümeci, ışkın, gülgülü, keçimemesi, sığır dili, glator otu, pepekuşu, yonca, ağbaldir, pezik, çalık piri, şirin, madımak, narpız (yarpuz), ısırgan otu, çiğdem, övelik, perperselem, gelin parmağı, toklu başı, tort (kuşkonmaz), yemlik, kenger, kızıoğluk, çetirirm çynağı, tekesakalı, kızıoğluk (kuzu kulağı), yağlıca, gosgocum, topalak, kilim saçağı, parlacık otu, lügüç, dut yağrağı, kızıl eğilik, horoz kuyruğu, reyhan, pırpırım, menekşe yaprağı, erişte otu, kiraz yaprağı, fındık yaprağı, kılcan, gılcan otu, kurt kulağı, ayva yaprağı ve Ağca pancar örnek verilebilir. Bahsi geçen otların birçoğu doğada kendiliğinden yetişmekte, ekilip dikilmemektedir (Yardımcı, Doğan, Kaymaz, Şahin, 2001, s. 55; K8, kişisel görüşme, Ocak 2022). İsmi geçen otlar kullanılarak Malatya yöresine özgü birçok yemek yapılmakta ve halen birçok hanede tüketilmektedir.

Araştırma Yöntemi

Araştırmada kartopu yöntemi kullanılarak Malatya mutfak kültüründe yeri olan vegan-vejetaryen yemekler ile ilgili geçmişten günümüze kadar gelmiş, halen tüketilmekte olan yemeklerin yanı sıra unutulmaya yüz tutmuş yemek tarifleri hakkında bilgi sahibi Malatya yöresinde doğmuş, yaşamını geçirmiş, araştırmalar yapmış kişi ve kurumlar belirlenmiştir. Aralık 2021- Ocak 2022 ayları arasında belirlenen kişi ve kurumlar ile görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler yüz yüze mülakat yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmelerin ses kaydı alınmış, ardından ses kayıtları metne dönüştürülmüştür. Literatür araştırmasına ve yapılan

görüşmelere dayalı olarak Malatya mutfağına ait yöresel vegan-vejetaryen nitelikli yemek envanteri oluşturulmuştur. Daha sonra çalışmanın amacına uygun olarak yemekler sınıflandırılarak değerlendirilmiştir. Yapılan görüşme ve gözlemlerden elde edilen veriler betimsel veri analizi yapılarak okuyucuya sunulmuştur.

Katılımcılara İlişkin Bulgular

Malatya mutfak kültürü sürdürülebilirlik amacına hizmet edebilecek vegan-vejetaryen yemek çeşitlerini bünyesinde bulunduran özel bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda araştırmada 19 katılımcı ile yapılan görüşmeler ve literatür taramalarına dayanarak Malatya Mutfağının vegan-vejetaryen yönü değerlendirilmiştir. Katılımcı bilgileri Tablo 1’de sunulmuştur. Katılımcıların çoğunluğunun 51 yaş ve üstü (N=11), Kadın (N=14), lise mezunu (N=8) ve ev hanımı (N=7) olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Katılımcı Bilgileri

Kod	Cinsiyet	Memleketi	Yaş aralığı	Öğrenim durumu	İşi/Görevi
K1	Erkek	Malatya/Hekimhan	31-40	Lise	Malatya Aşçıları Der. Başkanı
K2	Kadın	Malatya/Battalgazi	41-50	Lise	Aşçı/Yöresel Yemekler
K3	Kadın	Malatya/Darende	41-50	Lise	Yönetici/Yöresel Yemekler
K4	Kadın	Malatya/Yeşilyurt	41-50	Lise	Aşçı/Yöresel Yemekler
K5	Erkek	Malatya/Merkez	31-40	Lise	Aşçı/Yöresel Yemekler
K6	Kadın	Malatya/Merkez	41-50	İlkokul	Aşçı/Yöresel Yemekler
K7	Kadın	Malatya/Yeşilyurt	51-60	Ortaokul	Ev hanımı
K8	Kadın	Malatya/Yeşilyurt	51-60	Üniversite	Yiyecek İçecek Öğretmeni
K9	Kadın	Malatya/Pütürge	41-50	Üniversite	Yiyecek İçecek Öğretmeni
K10	Erkek	Malatya/Yeşilyurt	61+	Lise	Emekli
K11	Kadın	Malatya/Yeşilyurt	61+	Lise	Ev hanımı
K12	Kadın	Malatya/Arapkir	41-50	Lise	Ev hanımı
K13	Kadın	Malatya/Sürgü	61+	İlkokul	Ev hanımı
K14	Kadın	Malatya/Battalgazi	61+	İlkokul	Ev hanımı
K15	Erkek	Malatya	51-60	Üniversite	Malatya Valiliği /Halkla İlişk.
K16	Kadın	Malatya	51-60	İlkokul	Ev hanımı
K17	Erkek	Malatya/Hekimhan	61+	Üniversite	Öğretmen
K18	Kadın	Malatya/ Yeşilyurt	61+	İlkokul	Ev hanımı
K19	Kadın	Malatya/Arguvan	61+	Üniversite	Emekli öğretmen

Malatya Mutfağına İlişkin Bulgular

Katılımcılara Ek 1.’de sunulan formda yer alan sorular yöneltilmiştir. Yanıtlar eş zamanlı olarak metne dönüştürülmüş, daha sonra kayıtlar betimsel olarak analiz edilerek sınıflandırılmıştır. ‘Malatya mutfağıyla özel olarak ilgili misiniz?’ sorusuna katılımcıların tamamı (N=19) ‘evet’ yanıtını vermiştir. ‘Size göre Malatya mutfağında en yaygın kullanılan gıda maddesi nedir?’ sorusuna katılımcıların % 58’i (N=11) bulgur cevabını verirken %32’si (N=6) et cevabını vermiştir. Katılımcıların %10’u ise sebzeler (N=2) yanıtını vermiştir. Bu şekilde bulgur ve sebze yanıtını veren toplam katılımcı sayısı 13 olmuş, katılımcıların %68’inin Malatya

mutfağının en önemli öğesinin etten ziyade bitkisel ürünler olduğunu düşündükleri görülmüştür. Katılımcıların %74'ünün (N=14) 'Genel olarak değerlendirdiğinizde Malatya mutfağını bitkisel ağırlıklı bir mutfak mı, et ağırlıklı bir mutfak olarak mı tanımlarsınız?' sorusuna bitkisel ağırlıklı yanıtı vermesi bu düşünceyi desteklemektedir. Ayrıca katılımcıların %68'i (N=13) 'Doğu Anadolu Bölgesi özelinde değerlendirirsek, Malatya mutfağını nispeten sağlıklı buluyor musunuz?' sorusuna 'evet' cevabını vermiştir. 'Malatya Mutfağı denilince ilk aklınıza gelen üç yemeğin ismini belirtir misiniz?' sorusuna verilen yanıtlar Tablo 2.'de yer almaktadır. Verilen yanıtlar değerlendirildiğinde katılımcıların %84'ünün yanıtlarında en az bir tane vegan-vejetaryen yemek bulunmaktadır. Tabloda dikkat çeken yemekler analı kızlı (N=12), kiraz yaprağı sarması (N=8) ve içli köftedir (N=7).

Tablo 2. Malatya Mutfağı Denilince Katılımcıların Aklına Gelen İlk Üç Yemek

Kod	Yanıt 1	Yanıt 2	Yanıt 3
K1	İçli Köfte	Kiraz yaprağı sarması	Analı kızlı
K2	İçli köfte	Kömbe	Analı kızlı
K3	Sıkma köfte	Pirpirim cacığı	Simit pilavı
K4	Ekşili köfte	Sıkma köfte	Yoğurtlu köfte
K5	İçli köfte	Analı kızlı	Kiraz yaprağı sarması
K6	Analı kızlı	İçli köfte	Kiraz yaprağı sarması
K7	Analı kızlı	Kuzu tandır	İçli köfte
K8	Analı kızlı	İçli köfte	İç pilavı
K9	Kiraz yaprağı sarması	İçli köfte	Analı kızlı
K10	Analı kızlı	Kiraz yaprağı sarması	Kâğıt kebabı
K11	Analı kızlı	Kiraz yaprağı sarması	Kömbe
K12	Ayran aşısı	İçli köfte	Kiraz yaprağı sarması
K13	Ekşili köfte	İçli köfte	Analı kızlı
K14	Kâğıt kebabı	Kiraz yaprağı sarması	İçli köfte
K15	Kömbe	Tarhana	İçli köfte
K16	Mercimekli köfte	Kâğıt kebabı	Analı kızlı
K17	Ayran aşısı	Ekşili köfte	Kuzu tandır
K18	İçli köfte	Kavurma	Kuzu tandır
K19	Analı kızlı	Ekşili köfte	Bulgur pilavı

Malatya Mutfağına Özgü Vegan-Vejetaryen Yemeklere İlişkin Bulgular

Araştırmada görüşme yapılan katılımcılardan Malatya yöresine ait bildikleri et içermeyen yemekleri sıralamaları ve yapılarını tarif etmeleri istenmiştir. Katılımcılardan ve literatür araştırmasından elde edilen verilerin içeriği değerlendirilerek yemekler 'vegan' ya da 'vejetaryen' şeklinde sınıflandırılmış ve bu yemeklerin içerikleri tablolar halinde verilmiştir. Araştırma neticesinde elde edilen bulgulara göre vegan yemeklerin içeriklerinde en fazla kullanılan malzeme %59 oranıyla (N=26) bulgur çeşitleridir. Yemeklerde %59 oranıyla (N=26) soğan, %40 oranıyla (N=18) domates salçası, %36 oranıyla (N=16) yabani otlar, %16 oranıyla (N=7) kuru baklagiller ve %11 oranıyla (N=5) pirinç olduğu görülmüştür. Tablo 3'te Malatya mutfağına özgü 44 adet vegan yemek içerikleri ile birlikte yer almaktadır.

Tablo 3. Malatya Mutfağına Özgü Vegan Yemekler

No	Kaynak	Yemek Adı	Malzemeler
1	K14	Ayva Yaprağı	Kabak, Ayva yaprağı, Bulgur, Pirinç, Kuru soğan, Maydanoz, Sarımsak, Salça, Yağ, Baharatlar
2	K5	Buğday Firiği	Başak buğday
3	K6	Cacık pilavı	Kır otları, Bulgur
4	K2	Cacık sulusu	Yemlik otu, Fırçalık otu, Soğan, Salça, Bulgur, Pirinç
5	K14	Cidebe	Gendime, Yağ, Pulbiber
6	K2	Çaşır kavurması	Çaşır otu, Yağ
7	K6	Çırpma	Kurutulmuş kabak, Soğan, Salça, İrinti bulgur
8	K17	Domalan kavurması	Domalan mantarı, tuz
9	K17	Domalanlı pilav	Domalan mantarı, Yağ, Bulgur
10	K3	Ebegümece sarması	Bulgur, Pirinç, Kuru soğan, Salça, Baharatlar Ebegümece yaprağı, Zeytinyağı
11	K13	Eksili pirpirim	Kuru fasulye, Nohut, Kara mercimek
12	K9	Fasülye kavurma	Fasulye, Kuru soğan, Salça, Pul biber, Biber, Domates
13	K9	Fasulyeli sulu köfte	Soğan, Salça, Domates, Biber, Fasulye, Yarma bulguru
14	Yardımcı vd., 2001, s.60	Gülgülü, keçimemesi,	Gülgülü otu, Keçimemesi otu, Çetirim çyınağı otu, Yağ, Salça Bulgur veya Pirinç
15	K15	Hardal otu kavurması	Hardal otu, Soğan, Yağ
16	K9	Hırçık kavurması	Kurutulmuş salatalık kabuğu, Kuru soğan, Salça Sarımsak, Pul biber
17	K7	Hırçıklı köfte	Kurutulmuş salatalık kabuğu, Kuru soğan, Salça, Unlu köftelik, Erik ekşisi, Kurutulmuş biber, Kurutulmuş
18	K16	Hırçıklı pilav	Kurutulmuş salatalık kabuğu, Yağ, Salça, Bulgur, Sarımsak
19	K1	Isırgan otu gözleme	Isırgan otu, Kuru soğan, Baharatlar, Yağ, Un
20	K14	Ispanaklı bulgur pilavı	Salça, Yağ, Bulgur, Ispanak
21	K9	Ispanaklı ekşili köfte	Kara mercimek, Unlu köftelik, Yağ, Salça, Erik ekşisi, Kuru soğan, Ispanak
22	K17	Işgın pilavı	Işgın yaprağı, Yağ, Soğan, Kırmızı biber, Bulgur
23	K10	İçli köfte	Unlu köftelik, Ispanak, Soğan, Pezizik, Patates, Ceviz, Haşhaş, Fasulye

24	K7	İt sarımsaklı gözleme	İt sarımsağı, Maydanoz, Baharatlar, Yağ, Un
25	K2	Kenger Salatası	Yemlik otu, Kuzu kulağı, Soğan, Kenger otu, Limon, Zeytinyağı
26	K8	Kofik dolması-kuru	Kuru salatalık, Kuru biber, Kuru patlıcan, Kuru kabak, Kuru soğan, Salça, Bulgur ve/veya Pirinç Baharatlar,
27	K19	Kurutma kavurması	Kuru soğan, Salça, Yağ, Kuru biber, Kuru domates, Kuru patlıcan
28	Yardımcı vd., 2001, s.61	Kuşburnu köftesi	Kuşburnu meyvesi, İnce bulgur, Yağ, Soğan, Toz biber, Nane
29	K3	Muhammed Mustafa	Unlu köftelik, Fasulye yaprakları, Domates, Biber, Soğan, Yağ
30	K2	Ot sulusu	Soğan, Yeşil biber, Nohut, Patates, Pirpirim otu, Yeşil fasulye, Yağ
31	K18	Paf köfte	Asma yaprağı, Soğan, Salça, Yağ, Bulgur, Baharatlar
32	Yardımcı vd., 2001, s. 58	Parlacık otu sulusu	Muhaşer, Parlacık otu
33	K1	Patlıcanlı sulu köfte	Patlıcan, Yarma, Biber, Soğan, Domates ve biber salçası, Yeşil mercimek, Nohut, Erik ekşisi, Yağ
34	K1	Patatesli sulu köfte	Patates, Yarma, Biber, Soğan, Domates ve biber salçası, Yeşil mercimek, Nohut, Erik ekşisi, Yağ
35	K7	Pepeguşlu salata	Pepeguş otu, Kuru soğan, Erik ekşisi, Pul biber, Zeytinyağı
36	K13	Pıt pıt pilavı	Bulgur, Yağ
37	K7	Samut basması	Samut salamura, Domates, Soğan, Limon, Pulbiber, Zeytinyağı
38	K12	Şapalak köftesi	Unlu köftelik, Kuru soğan, Baharatlar, Kuru reyhan, Yağ
39	K7	Tahtik kavurması	Tahkik otu, Yağ
40	Yardımcı vd. 2001, s.61	Toklubaşı otu pilavı	Toklubaşı otu, Yağ, Bulgur
41	K4	Yanıç	Körme, Çiriş otu, Soğan, Toz biber, Yufka
42	K8	Yarpuz salatası	Yarpuz, Salça, Karabiber, Kırmızı Biber, Zeytinyağı
43	K12	Yavan çorba	Aşurelik, buğday, Kuru fasulye, Kuru soğan, Biber salçası, Domates salçası
44	K14	Yemlikli pilav ve	Bulgur, Salça, Yağ, Yemlik otu

Tablo 4'te Malatya mutfağına özgü vejetaryen yemekler yer almaktadır. Araştırma bulgularına göre vejetaryen yemeklerin içeriklerinde en fazla %65 oranında (N=13) yabancı otlar ve yapraklar, %45 oranında (N=9) bulgur çeşitleri, %35 oranında (N=7) soğan kullanıldığı görülmüştür.

Tablo 4. Malatya Mutfağına Özgü Vejetaryen Yemekler

No	Kaynak	Yemek Adı	Malzemeler
1	K16	Kenger Kavurması	Kenger otu, Yağ, Baharatlar
2	K3	Ayva Yaprağı Köftesi	Unlu köftelik, Ayva yaprağı, Erik ekşisi, Un, Yoğurt, Yumurta, Soğan, Yağ
3	Yardımcı vd., 2001, s.56	Bostan otu yoğurtlaması	Bostan otu, Sarımsak, Yoğurt
4	K3	Dut yaprağı köftesi	Unlu köftelik, Dut yaprakları, Erik ekşisi, Un, Yoğurt, Yumurta, Kuru soğan
5	K3	Fasulye yaprağı köftesi	Unlu köftelik, Fasulye yaprakları, Erik ekşisi, Un, Yoğurt, Yumurta, Kuru soğan
6	K17	Işgın Boranisi	Işgın, Yağ, Yoğurt
7	K16	Kenger boranisi	Kenger otu, Yoğurt
8	K8	Kenger sulusu	Kenger, Muhaşer, Kuru soğan, Yumurta
9	K8	Maydanoz kavurması	Maydanoz, yeşil soğan, Salça, Yağ, Baharatlar, Yumurta
10	K3	Menekşe yaprağı köftesi	Kır menekşesi, Unlu köftelik, Erik ekşisi, Un, Yoğurt, Yumurta
11	Yardımcı vd., 2001, s.57	Pancar piri yoğurtlaması	Pancar yaprağı, Yoğurt
12	K18	Pirpirim kavurması	Pirpirim otu, Un, Yumurta, Yoğurt, Sarımsak, Yağ, Pul biber
13	K14	Ayrınlı köfte	Düğürcek bulguru, Sarımsak, Yoğurt, Yarpuz
14	K14	Sıkma köfte	Unlu köftelik, Yağ, Domates, Salça, Biber, Kuru Reyhan, Soğan, Sarımsak
15	K18	Sırım	Sac yufkası, Sarımsak, Yoğurt, Yağ, Kırmızı toz biber
16	Sarı & sarı, 2005, s.47	Sovuk (soğuk) çorba	Gendime, nohut, Yoğurt, narpız (yarpuz) otu, Nane
17	K7	Tarhana	Gendime, Mayalı hamur yoğurt narpuz
18	K1	Tort Kavurması	Tort bitkisi, Muhaşer, soğan, yoğurt, yumurta
19	K3	Kiraz yaprağı köftesi	Unlu köftelik, kiraz ağacı yaprağı, erik ekşisi, un, yoğurt, yumurta
20	K3	Yoğurtlu köfte	Yarma, pirpirim otu, ıspanak, kabak, sarımsak, yoğurt

SONUÇ

İlerleyen dönemlerde sürdürülebilir bir beslenme düzeni için insanlar geçmiş alışkanlıklarından vazgeçmek zorunda kalabilecektir. Aşırı et tüketiminin doğrudan ve dolaylı olarak neden olduğu küresel ısınma ve iklim değişikliği sorunlar bir yana, günümüzde trend haline gelen lüks işletmelerdeki et tüketimi ve fast food sektörünün etkisiyle yaygınlaşan obeziteye bağlı sağlık sorunlarının çözüme kavuşturulması gereken önemli bir sorun olarak değerlendirilmektedir. Yoğun iş temposuna bağlı olarak artık insanlar yemek yapmak için eskisi kadar vakit ayıramamaktadır. Ya hızlı hazırlanan yemekleri tercih etmekte ya da öğünleri ayak üstü atıştırma ile geçiştirmektedir. İnsanların vegan-vejetaryen beslenmeye yönlendirebilmek için hazırlanması kolay, lezzetli ve aynı zamanda ekonomik yemek tariflerine ihtiyaç vardır. Bu noktada Malatya mutfak kültürü eşsiz bir niteliğe sahiptir. Araştırmada çorbalar ve tatlılar hariç, 44'ü vegan, 20'i vejetaryen olmak üzere 64 farklı yemeğe atıf yapılmıştır. Bu özelliği ile Malatya mutfağı sadece Doğu Anadolu Bölgesi illeri arasında değil tüm ülke çapında önde gelen mutfaklardan birisidir. Malatya yöresinin vegan-vejetaryen niteliğine vurgu yapan çalışmaların sınırlı olması, yerel yönetimlerin yeterli tanıtım yapmaması gibi hususlar birçok kişinin Malatya mutfağını Doğu Anadolu beslenme kültürünün etkisinde ağır et yemeklerinin hâkim olduğu bir mutfak şeklinde algılanmasına neden olmuştur. Halbuki gerçek bu algıdan çok uzaktır. Ünlü araştırmacı yazar ve 'yol üstü lezzet durakları' programının yapımcısı Mehmet Yaşın, Hürriyet gazetesinin 3 Eylül 2017 tarihinde yayımlanan web yazısında 'Ot yemeklerini alt alta sıralayınca Ege mutfağının Malatya'nın eline su dökemeyeceğini düşündüm' şeklinde açıklama yapmakta ve yazısının kalanında neden böyle bir düşünceye kapıldığını ayrıntıları ile anlatmaktadır. Türk yemekleri uzmanı ve yazar Sahrap Soysal, Malatya mutfağının Türkiye'nin en büyük vejetaryen mutfağı olduğunu ifade etmiştir (malatyatime.com, 2022). Malatya ilinin çok bilinmeyen bu yönüne dikkat çekmek için yerel yönetimler tarafından bir dizi çalışma gerçekleştirilmiştir. 8-9 Eylül 2018 tarihlerinde İstanbul Life Park'ta düzenlenen Uluslararası İstanbul Veg Fest isimli etkinlikte ilin vegan vejetaryen yönü sergilenerek kamuoyunun dikkatine sunulmuştur (malatya.gov.tr, 2018). Ayrıca 8 Mart 2022 tarihinde Battalgazi Belediyesi tarafından Malatya vejetaryen yemek yarışması düzenlenmiştir (haberturk.com, 2022). Malatya Valiliği tarafından hazırlanan (2013) 'Malatya mutfak ve yemek kültürü', Yardımcı ve diğerleri 'ne (2001) ait 'Malatya Mutfak Kültürü', Sarı ve Sarı'ya (2005) ait 'Darende Ev Yemekleri' isimli basılı eserler ile Talas'ın (2020) Malatya yemeklerinin gastronomi turizmi açısından değerlendirdiği araştırması ilin mutfak kültürünün ve yemeklerinin tanıtılması bakımından önemlidir. Malatya mutfak kültürü ile ilgili mevcut yayınlar ağırlıklı olarak ilin ya da lokal anlamda bir yörenin mutfak kültürünü değerlendirmektedir. İlin vegan-vejetaryen yönünü vurgulayan çalışmalar son derece sınırlıdır. Araştırma, bu yönü ile diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Sürdürülebilirlik bakımından önemli olan bu özelliğine vurgu yapması ve literatüre katkıda bulunması bakımından çalışma önem arz etmektedir.

Hızla artan dünya nüfusu, plansız ve doğaya duyarsız sanayileşme gibi nedenler ile ortaya çıkan ve etkilerini hissettirmeye başlayan küresel ısınmayı kontrol altına alabilmek için alınması gereken tedbirler yoğun olarak bilim insanları tarafından araştırılmakta ve tartışılmaktadır. Karbon ve metan gazı salınımlarında önemli paya sahip besicilik sektöründe talebin sınırlanarak makul düzeylere indirgenmesi için en makul alternatif insanların vegan-vejetaryen beslenme tarzını benimsemesi gibi görünmektedir. Özellikle son dönemlerde fast food sektörünün tüm dünyada popüler olmasıyla et tüketimine olan talep en yüksek seviyelerine ulaşmıştır. Vegan-vejetaryen beslenme tarzının benimsenmesi için lezzetli ve aynı zamanda hazırlanması kolay, kolay ulaşılabilir tariflerin yaygınlaşması gerekmektedir. Bu da ancak özellikle kamu ve konu ile ilgili sivil toplum örgütlerinin sistematik desteğiyle yapılacak çalışmalar ile mümkün olacaktır. Ülkemizde her coğrafi bölgenin tarihi geçmişi, iklim ve coğrafi yapısının etkisiyle mutfak kültürü şekillenmiştir. Özellikle Ege bölgesinde yer alan bazı iller vejetaryen mutfak kültürü ile anılmakta ve toplumda bu şekilde algılanmaktadır. Doğu Anadolu bölgesinde ise

kanaat et yemeklerinin baskın olduğu bir mutfak kültürü yönündedir. Maalesef tanıtımını yeterince yapamayan Malatya ilinin mutfak kültürü, bu konuda dikkatleri üzerine çekebilecek nitelikte fazlaca vegan-vejetaryen yemek tarifine sahiptir. Araştırma hızlı, ekonomik, kolay ve uygulama biçimleri birbirine benzemesine rağmen çok farklı vegan-vejetaryen lezzetler ile kendini gösteren Malatya yöresine ait bu yemeklerin bilinirliğinin artmasına katkıda bulunacaktır. Görüşme yapılan katılımcıların birçoğunun ortak görüşü, Malatya mutfak kültürünün bu kadar farklı ve orijinal olmasının nedeni muhtemelen yaşanan ekonomik sıkıntılar ya da kıtlık döneminde yöre insanının yeniliğe açık olması ve pratik zekâsı sayesinde üretmeye çalıştığı alternatiflerin çok beğenilerek varlığını günümüze kadar sürdürmesidir.

KAYNAKÇA

- Battalgazi'de vejetaryen yemek yarışması düzenlendi (2022, 09 Mart). [haberturk.com. 11/03/2022 tarihinde https://www.haberturk.com/malatya-haberleri/95353204-battalgazide-vejeteryan-yemek-yarismasi-duzenlendi](https://www.haberturk.com/11/03/2022-tarihinde-https://www.haberturk.com/malatya-haberleri/95353204-battalgazide-vejeteryan-yemek-yarismasi-duzenlendi) adresinden alındı.
- BAYSAL, A. (1993). Türk Yemek Kültüründe Değişmeler, Beslenme ve Sağlık Yönünden Değişmeler. İçinde, *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar*, No:3, S.12-20, Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları Yayınları.
- CİĞERİM, N. (2001). Batı ve Türk Mutfağının Gelişimi, Etkileşimi ve Yiyecek-İçecek Hizmetlerinde Türk Mutfağının Yerine Bir Bakış. İçinde, *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar*, Yayın No:28, S. 49-60, Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- ÇAMURCU, H. (2005). 'Dünya Nüfus Artışı ve Getirdiği Sorunlar'. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(13), 87-105.
- ÇELİK, S., BACANLI, H., ve GÖRGEÇ, H. (2008). *Küresel İklim Değişikliği ve İnsan Sağlığına Etkileri*, 1(1), S. 1-31. Telekomünikasyon Şube Müdürlüğü.
- DULKADİROĞLU, H. (2018). Türkiye'de Elektrik Üretiminin Sera Emisyonları Açısından İncelenmesi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*. 7(1), 67-74.
- DURAN, E. (2011). Turizm, Kültür ve Kimlik İlişkisi: Turizmde Toplumsal ve Kültürel Kimliğin Sürdürülebilirliği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 19, 291-313
- ERYILMAZ, G. A. ve KILIÇ, O. (2018). Türkiye'de Sürdürülebilir Tarım ve İyi Tarım Uygulamaları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarım ve Doğa Dergisi*, 21(4), 624-631.
- GÜLER, S. (2010). Türk Mutfak Kültürü ve Yeme İçme Alışkanlıkları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 24-30.
- GÜNEŞ, H. H. (2009). İktisat Tarihi Açısından Nüfus Teorileri ve Politikalar. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(28), 126-138.
- HOUGHTON, R.A. (2003). Why Are Estimates Of The Terrestrial Carbon Balance So Different?. *Global Change Biology*, 9, 500-509.
- IPCC 2021 İklim Değişikliği Raporu (2021, 16 Eylül). [sosyalekonomi.org. 14/11/2021 tarihinde https://sosyalekonomi.org/ipcc-2021-iklim-degisikligi-raporu/](https://sosyalekonomi.org/ipcc-2021-iklim-degisikligi-raporu/) adresinden alındı.

- KARA, S. (2010). Biyomedikal Mühendisliğin Dünü ve Bugünü. İçinde, *Uluslararası Katılımlı Nanobilim ve Nanoteknoloji Öğrenci Kongresi*. İstanbul.
- KARATAŞ, İ. A. ve TÜRK, M. (2017). Malatya'nın Şehir Pazarlaması Açısından Yerel Halk Tarafından Değerlendirilmesi. *Birey ve Toplum Dergisi*, 7(14), 115- 147.
- KESKİN, E. & ÇONTU, M. (2019). *Ulusal Gastronomi ve Türk Mutfağı*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- KILIÇ H.İ. & POLAT, I. (2013). *Malatya Mutfağı ve Yemek Kültürü*. İstanbul: Promat Yayınları.
- KIŞLALIOĞLU, M. & BERKES, F. (1991), *Çevre ve Ekoloji*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KİBAR, S. (2017). Böcek Yemmenin Nesi Yanlış?. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 96-113.
- Kofik tdk sözlük anlamı nedir? (2021). milliyet.com.tr. 05/01/2022 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr/egitim/kofik-ne-demek-kofik-tdk-sozluk-anlami-nedir-nasil-kullanilir-6457508> adresinden alındı.
- KONESWARAN, G. & NIERENBERG, D. (2008). Global farm animal production and global warming: impacting and mitigating climate change. *Environmental health perspectives*, 116(5), 578-582.
- KOYUNCU, M. & AKGÜN, H. (2018). Çiftlik Hayvanları ve Küresel İklim Değişikliği Arasındaki Etkileşim. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 32(1), 151-164.
- KÜÇÜKALİ, A. (2019). Klasik İktisadi Düşünce ile Evrim Teorisinin Entelektüel Beraberliği. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 8(20), 43-58. <https://doi.org/10.31199/Hakisderg.523994>
- Malatya vegan mutfağı. (2018). malatya.gov.tr. 29/12/2021 tarihinde <http://www.malatya.gov.tr/malatya-vegan-mutfagi> adresinden alındı.
- Malatya vejetaryen mutfağının merkezi olabilirdi (2017). hurriyet.com.tr. 05.03.2022 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/mehmet-yasin/malatya-vejetaryen-mutfaginin-merkezi-olabilirdi-40567789> adresinden alındı.
- PATHAK, H. & WASSMANN, R. (2007). 'Introducing Greenhouse Gas Mitigation As A Development Objective In Rice-Based Agriculture: I. Generation Of Technical Coefficients', *Agricultural Systems*, Vol.94, Pp.807–825. <https://doi.org/10.1016/J.Agsy.2006.11.015>
- Proteinin kelime anlamı. etimolojiturkce.com. 11/11/2021 tarihinde <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/protein> adresinden alındı.
- SABATE, J. & SORET, S. (2014). Sustainability Of Plant-Based Diets: Back To The Future. *The American Journal Of Clinical Nutrition*, 100(Suppl_1), 476-482. <https://doi.org/10.3945/Ajcn.113.071522>
- SABBAĞ, Ç. & BOĞAN, E. (2019). *Ulusal Gastronomi ve Türk Mutfağı*. Ankara: Detay Yayıncılık
- SABBAĞ, J. (2020). Thomas R. Malthus'un ve Karl Marx'ın Yoksulluk ve Nüfus Kavramlaştırması. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 37-51.
- SAHRAP SOYSAL 'Malatya, Türkiye'nin en büyük vejetaryen mutfağı' (2022). malatyatime.com. 10/03/2022 tarihinde <https://www.malatyatime.com/sahrap-soysal-malatya-turkiye-nin-en-buyuk-vejetaryen-mutfagi/81603/> adresinden alındı.

- SARI, S. ve SARI, M. (2005). *Darende Ev Yemekleri*. Ankara: Somuncubaba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları
- SPIEGEL, M., NOORDAM, M.Y., VAN DER FELS-KLERX, H.J. (2013). Safety Of Novel Protein Sources (Insects, Microalgae, Seaweed, Duckweed, And Rapeseed) And Legislative Aspects For Their Application In Food And Feed Production. *Comprehensive Reviews In Food Science And Food Safety*, 12(6), 662-678. <https://doi.org/10.1111/1541-4337.12032>
- STEINFELD H, GERBER P, WASSENAAR T, CASTEL V, ROSALES M, DE HAAN C. (2006). *Livestock's Long Shadow: Environmental Issues and Options*. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- SÜREK, E. ve UZUN, P. (2020). Geleceğin Alternatif Protein Kaynağı: Yapay Et. *Akademik Gıda*, 18(2), 209-216. <https://doi.org/10.24323/Akademik-Gida.758840>
- SÜRÜCÜOĞLU, M. S. ve ÖZÇELİK, A. Ö. (2007). Türk Mutfak ve Beslenme Kültürünün Tarihsel Gelişimi. İçinde, *Icanas, Uluslararası Asya Ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*. 10-15.
- ŞAHİN, S. (2020). *Geçmiş Günümüz ve Gelecekte Nüfus Gerçeği*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- ŞENGÜL, S. (2017). Türkiye'nin Gastronomi Turizmi Destinasyonlarının Belirlenmesi: Yerli Turistler Üzerine Bir Araştırma. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(37), 375-396.
- TALAS, M. (2020). Malatya Yemeklerinin Gastronomi Turizmi Açısından Değerlendirilmesi/ Evaluation Of Malatya Meals In The Way Of Gastronomy Tourism. *Zfwt* 12(3), 279-292.
- TRIPATHI, A. D., MISHRA, R., MAURYA, K. K., SINGH, R. B., & WILSON, D. W. (2019). Estimates For World Population And Global Food Availability For Global Health. In, *The Role Of Functional Food Security In Global Health*, 3-24. Academic Press.
- VERGE, X. P. C., DE KIMPE, C., & DESJARDINS, R. L. (2007). Agricultural Production, Greenhouse Gas Emissions and Mitigation Potential. *Agricultural and forest meteorology*, 142(2-4), 255-269.
- YARDIMCI, M., DOĞAN, İ., KAYMAZ, Z., ŞAHİN H. (2001). *Malatya Mutfak Kültürü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları,
- YETİM, H. & TEKİNER, İ. H. (2020). Alternatif Protein Kaynaklarından Yapay Et Üretimi Kavramına Eleştirel Bir Bakış. *Helal Ve Etik Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 85-100.
- YILDIRIM, M. (2018). *Diyabetik Sıçanlarda Işgın Otunun (Rheum Ribes L.) Oksidatif Stres Üzerine Etkisinin İncelenmesi* (Basılmamış Yüksek Lisan Tezi). Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.